

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση, τεύχος 40, Φεβρουάριος 1981, 80 δραχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση, Φεβρουάριος 1981, τεύχ. 40, δρχ. 80.
Κέκροπος 2, Ἀθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Τό «ἀτύχημα» καί ἡ Ἁγία «ἀθλητική» Οἰκογένεια
Ἄγγελου Ἐλεφάντη	«Μετά τό τέλος τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου ἐγίνε γλέντι σέ ταβέρνα τῆς Ἀθήνας»
Μήτσου Καράμπελα	«Μέ τούς συντρόφους τοῦ ἄλλου κόμματος»
Βάσως Κιζήλου	Ἀναζητώντας τή χαμένη παράδοση
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου	Ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά μπορεῖ νά ὑπάρξει ὡς παράταξη;
Γκύργου Ρωμαίου	Ποῦ πάει ἡ Ἰταλία σήμερα;
Μάκη Καβουριάρη	Οἱ προεδρικές ἐκλογές στή Γαλλία – εὐκαιρία γιά τήν ἀριστερά
Φρανσουάζ Ἀρβανίτη	Τράστ τύπου καί πληροφοριῶν
Νικόλα Βουλέλη	Σαλθατόρ, κρίσιμο σημεῖο τῶν ἐξελίξεων στήν Κεντρική καί Νότια Ἀμερική
Μιχάλη Μοδινού	Ἡ ἐκβιομηχάνιση τοῦ θεσσαλικοῦ χώρου
Ἄννης Βρυχέα, Κώστα Γαθρόγλου	Γιά τό ἐλληνικό Πανεπιστήμιο, σήμερα. Κάποια νέα ἐρωτήματα
Λαωνίδα Λουλούδη	Ἡ κρίση στά Α.Ε.Ι.
Φερνάντο Κλαουντίν	Οἱ αἰτίες τῆς θεωρητικῆς παράλυσης τῆς Κομμουνιστικῆς Διεθνούς
Ἑλλης Σκοπετέα	Μεγάλη Ἰδέα καί βαλκανικός ἔθνικισμός
Τάσου Ἀνθουλιᾶ	«Μαθήματα Οἰκιακῆς Οἰκονομίας»
Ἄννας Φραγκουδάκη	«Νεοελληνικά κείμενα γιά τό Γυμνάσιο»
Βιβλία – Ἐπιστολές	

Ἐξώφυλλο: σχέδιο τοῦ Michel Quarej

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 800. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εὐρώπης: ἐξάμηνη 550 δρχ., ἐτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (ἀερ.): ἐξάμηνη 600 δρχ. ἐτήσια 1200 ● Γιά Ὄργανισμούς, Τράπεζες, Ἄνών. Ἐταιρεῖες: ἐξάμηνη 600 δρχ., ἐτήσια 1200 ● **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ – ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ:** Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Ἀθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Ἐκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορῶ 9, Ἁγία Παρασκευή, Ἰδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Ἄγγελος Ἐλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκτύταρο ΕΠΕ, Ὑμηττοῦ 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή: Σταῦρος Κουνδουράκης, Ἐμμ. Μπενάκη 122 καί Πετσόθου 12, τηλ. 3622383 ● Ἐκτύπωση: Ἀφοί Χρυσοχοῦ, Στυμφαλίας 8 – Περιστέρη, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Ἐπιμέλεια, Ἀφροδίτη Ἀντωνάκη ● Κυκλοφορεῖ στά περίπτερα καί τά βιβλιοπωλεῖα ● Κεντρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη καί Β. Ἑλλάδα: βιβλιοπωλεῖο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τό ατύχημα και ή 'Αγία «άθλητική» Οικογένεια

Οί ξερυνες γύρω από τό «ατύχημα» πού έπληξε τήν άθλητική «φιλάθλο» οικογένεια (ανάλογα με τό εύρος τών αντίληψεων όσων έσπευσαν νά υποβάλουν τά συλλυπητήριά τους) συνεχίζονται. Ήταν ή όχι κλειστή ή θύρα 7; Ίδού τό άγωνιώδες έρώτημα στό όποιο συμπυκνώθηκε ή έξανάσταση ψυχών και συνειδήσεων πού προκάλεσε ή βάρβαρη και ανατριχιαστική στις λεπτομέρειές της (άφθονα είκονογραφημένες στην τηλεόραση και τόν τύπο) θανάτωση τών 19 στό γήπεδο του Καραϊσκάκη. Θανάτωση κι όχι θάνατος, ίσως μάλιστα και τελετουργικός φόνος, άν ή έκφραση αυτή δέ σημαίνει και κοινωνική άθώωση τών άυτουργών και τών έμπνευστών, πού στην περίπτωση αυτή «δέν υπάρχουν»: ταυτίζονται με τήν κοινωνική συναίνεση.

Άλλά στού Καραϊσκάκη άνύπαρκτοι οί άυτουργοί, οί συνεργοί και οί έμπνευστές; Άθώοι; Άτύχημα; Ή κακιά ώρα; Άσχετη υπόθεση πού τύλιξε στό πένθος τό άθλημα και τόν «άθλητισμό»;

Ύπόθεση άσχετη με τήν έξαχρείαση και τήν έξαγρίωση, τή μετατροπή ενός λαού σε όγλο πού προώθησε και προωθεί εδώ και χρόνια μιά έξαιρετικά συγκεκριμένη αντίληψη για τήν «ψυχαγωγία» του, αντίληψη συλλογική, αντίληψη ιδιωτελής (τών ομάδων, τών ενώσεων, τών παραγόντων τους - τίτλος πιά και έπίσημα αναγνωρισμένος και ραδιοτηλεοπτικώς έκφωνούμενος και τιμώμενος και βραβεία και παράτες για τήν είκοσαετή ή παραπάνω θητεία), αντίληψη κρατική και κυβερνητική, αντίληψη πού επιβλήθηκε στον τύπο, στα μέσα ενημέρωσης, στα κόμματα άδιακρίτως (φιλάθλοι γάρ ίσον και ψηφοσταυροδότες...);

Ύπόθεση άσχετη με τόν χορό τών εκατομμυριών του ΠΡΟ-ΠΟ και τίς διαφημίσεις του, μιά στό καρφι (τής ζήλειας - γι' αυτούς πού κυνηγάνε τά λεφτά πού άλλοι έπιασαν) και μιά στό πέταλο (του τετράποδου «φιλάθλου» όπως τόν φαντάζεται και επιθυμεί - πού άν οί λέξεις έχουν νόημα ταυτίζεται με σκέτο θεατή - τζογαδόρο πού άγαπά τήν άθληση όσο και ό παραδοσιακός τεμπέλης τή δουλειά: τρελαίνεται νά βλέπει τούς άλλους νά δουλεύουν);

Ύπόθεση άσχετη με τόν μοναδικό μας και ιδιότυπο άθλητικό τύπο, δηλαδή τύπο για ιδιώτες με τήν έπιστημονική έννοια του όρου, μνημείο παχυλού και ιδιωτελούς φανατισμού και άρχείο πάσης ύβρεως και παντός παροξυσμού (ή τάδε ομάδα «έλιωσε» τήν δείνα τιλοφορούσε τήν ίδια μέρα πού ανακοίνωνε πένθιμος και μαυροφορών τό άλλο, τό πραγματικό, λιώσιμο τών 19 στού Καραϊσκάκη), χαρακτηριστική περίπτωση για έφαρμογή του νόμου περι άναμοχλεύσεως και έξάψεως τών παθών... και τών ένστίκτων, καταστολής του τετυμπούισμού και πρόκλησης σε διάπραξη άδικήματος ή έγκλήματος, και πού όμως κατέχει πάντα περιόπιη θέση στα περίπτερά μας και στή δημόσια ζωή;

Ύπόθεση άσχετη με τήν έπίμονη και βασανιστική προβολή και έπίσημη (μέχρι και στα σχολεία) προστασία «του εύγενοϋς» άθλήματος, τήν πρόκληση τών τιμών στην άγορά τών μεταγραφών και τών άμοιβών τών θεικών προπονητών του; Και τή γενίκευση τών μεθόδων του και τής ιδεολογίας του σε όλα τά άλλα άθλήματα, από τό πίνγκ πόνγκ μέχρι τό καλλιτεχνικό πατινάζ, περνώντας από τό κολύμπι και τήν ίππασία;

Ύπόθεση άσχετη δηλαδή με τήν επιθετικότητα, τήν άδιαλλαξία, τήν περιφρόνηση του άλλου (με τίς ευχές τών δικών μας, στο όνομα τής άμιλλας...), με λίγα λόγια τή βαθιά αντικοινωνικότητα πού καλλιεργεί (και δέν χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια στην ήμιτελή διαδικασία έκπολιτισμού - έκβαρβαρισμού τής προστασίας τής κοινωνίας μας) τό «άθλητικό» και «φιλάθλο» κύκλωμα πού μάς κατατρέχει;

Έπεσε, λέει, ό πρώτος ενώ οί άλλοι συνέχισαν νά σπρώχνουν για νά προλάβουν νά αποθεώσουν τούς νικητές πού θά έξβαιναν από τά άποδυτήρια. Οί νικηφόρες ίαχές και ό ένθουσιασμός (με τήν καθαρά πιά πανική του έκφραση) δέν άφησαν τίς φωνές και τίς προειδοποιήσεις τών άλλων πού συνέχισαν νά συσσωρεύονται, νά άκουστούν. Οί φύλακες είχαν μπει νά δούν τόν άγώνα. Οί άστυφύλακες περιδιάβαζαν στον άγωνιστικό χώρο. Οί υπεύθυνοι του γηπέδου

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ήταν στά γραφεία τους. "Όπως και για τό θάνατο του πυγμάχου στο γνωστό τραγούδι κανείς δε φταίει, ίσως οί άλλοι, ίσως τελικά ή θύρα...

Καί στο νοσοκομείο με τόν ίδιο πανικό, τήν ίδια άγελαία συμπεριφορά, τήν ίδια άδιαφάνεια προς τά γεγονότα και τούς ανθρώπους, πλήθη άλαλάζοντα και τά πάντα άποδιοργανώνοντα, «παράγοντες» και έπίσημοι, υπεύθυνοι και άνεύθυνοι, με χειρονομίες, σπασμωδικές φράσεις, με πληροφορίες άσχετες και σε γλώσσα άκαταλαβίστικη ή σχετικές και άλληλοσυγκρουόμενες πού δέν έφταναν στον προορισμό τους, έψαχναν τυφλά, ποιός νά άναγνωρίσει τόν δικό του άνάμεσα στα άτάκτως έρριμμένα πτώματα ή στους τραυματίες, ξαπλωμένους στους διαδρόμους και τυφλωμένους από τούς προβολείς ή τσαλαπατημένους με τόν ίδιο πάλι τρόπο από τούς έπισκέπτες και τούς περιεργούς, ποιός νά φανεί στην όθόνη με τούς παράγοντες και ποιός νά φανεί ότι σε κάτι χρησιμεύει και κάτι συντονίζει.

Ήτύχημα, τελικά, ή τυχαία έπιβεβαίωση, τή συγκεκριμένη αυτή Κυριακή, τής άτεγκτης λογικής τών διαδικασιών έκδαρβαρισμού πού άναπτύσσονται στην κοινωνική και ιδιωτική μας ζωή;

Καί είναι μία λογική πού σήμερα κυριαρχεί. Τήν ένστερνίζονται άθλούμενοι και φίλαθλοι, πρωταγωνιστές και θεατές, δίκαιοι και άδικοι, άπολιτικοί και πολιτικοποιημένοι, συντηρητικοί και προοδευτικοί, και μάλιστα άριστεροί, και δή άνανεωτικοί. Λογική πού δέν είναι μακριά από τήν όμόφωνη άγαλλιαση τής πλέμπας τής Ρώμης όταν με κατεβασμένο τόν αντίχειρα άπαιτούσε τό θάνατο του ήττημένου μονομάχου.

Ήλλά για νά ξανάρθουμε στην άνανεωτική άριστερά άς θυμηθούμε τήν – μετριοπαθέστατη – καταγγελία τής λογικής αυτής, με τήν εύκαιρία τών Ήλυμπιακών άγώνων, στην Αύγη (σελίδα «Ή σιωπή δέν είναι χρυσός για τήν άριστερά»), τό περασμένο καλοκαίρι. Ήερή άγανάκτηση ξεσήκωσε ή δημοσίευσή της και μάλιστα μεταξύ τών θαυμαστών τής σφλίδας Κομανέτσι πού παρουσιάστηκε, τάχα παραπλανητικά, σε φωτογραφία νά είναι παχύτερη από όσο οί «φίλαθλοι» τήν καμάρωσαν – από τήν άθλητική τους πολυθρόνα – στην τηλεόραση τίς έπόμενες μέρες. Καί ή μέν φωτογραφία ήταν πραγματική και ήλικίας λίγων μηνών (άπλώς τής Νάντιας τής έκαναν, τής ταλαίπωρης, έντατική δίαιτα στο μεταξύ διάστημα), οί διαμαρτυρίες τους όμως και ή υιοθέτησή τους λίγες μέρες μετά από τήν έφημερίδα, δείχνουν πώς τό κακό έχει ρίζες βαθιές. Τόσο βαθιές πού δέν έπιτρέπει, στις κρίσεις μας, ούτε άποχρώσεις, ούτε πολλές τσιριμόνιες.

Ή άσκηση και ή άθληση, ή τόσο εύχάριστη ή άναγκαία – (... εν σώματι υγιεί..., αλλά βέβαια όταν υπάρχει νους και μάλιστα υγιής) είναι υπόθεση άμεσης και ένεργοϋς πράξης του καθενός ή όμοϋ μετά πολλών, αλλά δέν έχει καμιά σχέση με τόν «φίλαθλητισμό» ή και τόν λεγόμενο σήμερα «άθλητισμό». Πολύ λιγότερο έχει σχέση με τόν έγκλωβισμό χιλιάδων ατόμων σε ειδικούς – και κερδοφόρους – χώρους όπου θεώνται άλλους, όχι νά άσκοϋνται ή νά άθλοϋνται, αλλά νά «παίζουν» (αν και ή χρήση του ρήματος είναι και αυτή μία σύγχρονη διαστροφή: παίζω και παιχνίδι έμπεριέχουν άνιδιοτέλεια, ιδέα πού θά κάνει νά σκάσουν στα γέλια οί λογής λογής Ήνώνυμες Ήταιρείες και οί παράγοντές τους), νά προσπαθούν μάλλον νά ίκανοποιήσουν στους θεατές άλλες, δμολογημένες ή μή, έπιθυμίες.

Καί αν έτσι είναι τά πράγματα, δέν είναι δυνατό, τουλάχιστον από μιάν άριστερή σκοπιά, νά συνεχιστεί ή άκριτη πολιτική ύποστήριξη σε έπιχειρηματικές δραστηριότητες σαν κι αυτή. Δέν χρειάζονται, όπως πουθενά στην κοινωνία, καταναγκασμός και άπαγορεύσεις στους όσους έπιμένουν νά επιδίδονται στα άγαπημένα τους θεάματα. Ήλλά είναι συνταγματικά και πολιτικά άπαράδεκτο τό σύνολο τών Ήλλήνων πολιτών νά φέρουν βάρη για ούσιαστικά άντικοινωνικές άσχολίες όρισμένων συμπολιτών τους, είναι άκατανόητο ή κοινωνία νά μήν παίρνει μέτρα προστασίας τών ατόμων πού δέν διαθέτουν πάντα τά μέσα και τήν ικανότητα νά προβλέπουν, πού οδηγεί ή μυστική άλληλουχία τών μεμονωμένων πράξεών τους. Είναι πολιτικά έξοργιστικό ή άριστερά νά σύρεται σε, φτωχές έξάλλου στον καθωσπρεπισμό τους, άπομιμήσεις του βροντώδους μεγαλείου τής όποιασδήποτε «άθλητικής φωνής, ήχους κραυγής ή στριγγιλιάς».

Γι' αυτό και μία σειρά άμεσα και συγκεκριμένα μέτρα καθίστανται

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ανάγκαια: Χωρισμός κράτους και «αθλητισμού», κατάργηση των ποικίλων Γραμματειών, Έφοριών και Διευθύνσεων που εκτρέφουν τό άθλιο κύκλωμα και γίνονται συνένοχοί του με τή συμπαράσταση και τήν άλληλεγγύη τους, κατάργηση των επιδοτήσεων, παροχών και φοροαπαλλαγών στο χρυσοφόρο μπίζνες των μεγάλων άθλημάτων και μάλιστα υπερφορολόγησή τους με ειδικό τέλος υπέρ π.χ. των θεάτρων, των βιβλιοθηκών και των δημοτικών πνευματικών κέντρων, κατάργηση του ΠΡΟ-ΠΟ, ή σέ πρώτη φάση απαγόρευση των διαφημίσεών του (όπως απαγορεύονται και οι διαφημίσεις των πορνό ταινιών ή των ναρκωτικών) και ανακατανομή των εισπράξεών του υπέρ των Ώδειών, των Καλλιτεχνικών Έπιμελητηρίων και των Πινακοθηκών (πού δέν μπορούν νά οργανώσουν συναντήσεις και πρωταθλήματα πού νά μπορούν οι φιλότεχνοι νά στοιχηματίσουν), κατάργηση τής άτέλειας δημοσιογραφικού χάρτου στό λεγόμενο άθλητικό τύπο, κατάργηση των άθλητικών έκπομπών στήν τηλεόραση και τό ραδιόφωνο, έγγραφή των έπαγγελματικών ποδοσφαιρικών ομάδων στό Σύνδεσμο Έλληνικών Βιομηχανιών ή στά Έμπορικά και Βιοτεχνικά Έπιμελητήρια, διάθεση των ύπαρχόντων γηπέδων στά γειτονικά σχολεία, τά Πανεπιστήμια, Δήμους και Κοινότητες, τά συνδικάτα, τά πολιτικά κόμματα και άλλους φορείς για τίς ποικίλες έκδηλώσεις τους.

Αυτά για ν' άρχίσουμε. Ίσως έτσι αναπνεύσουμε λιγάκι. Και ίσως τότε οι άριστερές έφημερίδες καταργήσουν τήν άθλητική τους στήλη! Άμήν.

Ύστερόγραφο: Κι όποιος μιλήσει για ουτοπία έθελουφλεί μπροστά στα ώρμα αίτήματα των καιρών.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

«Μετά τό τέλος των εργασιών του Έθνικού Συμβουλίου έγινε γλέντι σέ ταβέρνα τής Άθήνας»

«Ο ύπουργός Έμπορίου κ. Χ. συναντήθηκε χθές με τό συνάδελφό του ύπουργό έμπορίου τής Αυστρίας κ. W. και συζήτησαν θέματα τής άρμοδιότητός τους. Καί από τίς δύο πλευρές τονίστηκε ή ανάγκη ανάπτυξης των φιλικών έμπορικών σχέσεων και ανταλλαγών μεταξύ Έλλάδος και Αυστρίας και ύπογραμμίστηκε ότι οι δύο κυβερνήσεις θά πράξουν πάν τό δυνατόν προς τήν κατεύθυνση αυτή (...). Μετά τό πέρας των επισήμων συνομιλιών ό κ. Χ. παρέθεσε γεύμα προς τιμήν του κ. W, στό όποιο παρέστησαν...»

Παρόμοιες ειδήσεις άκούμε χιλιάδες. Είναι σχεδόν τό μοναδικό είδος πληροφορησης πού μās προσφέρει τό Δελτίο «Ειδήσεων» τής ΕΡΤ έξη έφτά φορές τήν ήμέρα. Άλλά με τά τόσα λόγια είδηση πραγματική δέν ύπάρχει. Αυτά τά χιλιάδες λόγια τίποτε δέν μās λένε για τίς έμπορικές σχέσεις, τά συμφέροντα, τίς αντιθέσεις και τά προβλήματα πού δημιουργούνται – και είναι φυσικό νά δημιουργούνται – μεταξύ Έλλάδας και Αυστρίας. Γι' αυτό άλλωστε συναντιούνται οι άρμόδιοι ύπουργοί για νά τά άντιμετωπίσουν.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ο καθένας μπορεί να αντικαταστήσει όσο θέλει τον κ. Χ και W. με τον κ. Π. και R. της Αυστρίας ή της Γουατεμάλας για να έχει τη συνολική εικόνα μιάς πληροφόρησης που δεν πληροφορεί κι αντίθετα, με στυλιζαρισμένα, τυποποιημένα και έπιτηδευμένα λεκτικά καμώματα αποκρύπτει και παραμορφώνει τα πραγματικά προβλήματα.

Γνωστά αυτά, πασίγνωστα. Γνωστό και τ' όνομά τους: απόκρυψη, μυστικότητα ή άστικός τρόπος άσκησης της πολιτικής, όπου η πολιτική ξετυλίγεται στο κλειστό κύκλωμα των μυημένων επαϊόντων κρατώντας για τα προσχήματα κάποια θέση στους πολιτικόπληκτους θεατές.

Ωστόσο, αν αναφέρθηκα σ' αυτόν τον τύπο άσκησης της πολιτικής δεν τό 'κανα για να δείξω ότι ως απόκρυφος είναι απαράδεκτος, άλλοτριωτικός και ως εκ τούτου άστικός. Αυτά τα γνωρίσματα, υποτίθεται, είναι και αυτόνοτητα και καταδικάσιμα. Άλλά ή καθημερινή άφορμή από τό Δελτίο «Ειδήσεων» της ΕΡΤ ανακαλεί ένα συγγενές φαινόμενο, σ' ένα άλλο πολιτικό στρατόπεδο, όπου λέγεται ότι ή περί του αντίθετου άποψη έχει γίνει πρακτική και δίωμα άμετάθετο.

Γιατί τί θά λέγαμε αν τά ίδια συνέβαιναν στις γραμμές της άριστεράς; Ή μήπως δεν συμβαίνουν;

Αύγή, κεντρικό όργανο του ΚΚΕ έσωτερικού. Έφημερίδα άριστερή με άναγνωστικό κοινό άριστερό-κομμουνιστικό, όργανο κοινωνικής και πολιτικής κριτικής, στην ύπηρεσία του λαού, των ιδεών της άνανέωσης του κομμουνιστικού κινήματος και του σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο.

Αύγή 3 Φεβρουαρίου 1981, ήμέρα Τρίτη. Στην πρώτη σελίδα, κάτω από μεγάλο τίτλο που άναδεικνύει τους πολιτικούς στόχους του ΚΚΕ έσωτ. στις προσεχείς έκογές, διαβάζουμε:

«Τό Προεδρείο του Έθνικού Συμβουλίου του ΚΚΕ Έσωτερικού εξέδωσε χθές την παρακάτω άνακοίνωση: Σέ κεντρικό ξενοδοχείο της Άθήνας άρχισαν τό Σάββατο και έκλεισαν σήμερα (χτές) θράδν οι έργασίες του Έθνικού Συμβουλίου του ΚΚΕ έσωτερικού. Στην έναρξη των εργασιών παρέστησαν ό Δήμαρχος Άθήνας κ. Μπέης (...) Στις συζητήσεις, τίς όποιες άνοιξε ό Μπάμπης Δρακόπουλος, Γραμματέας της Κεντρικής Έπιτροπής, πήραν μέρος 100 στελέχη από τά κέντρα και την έπαρχία, φέροντας τίς συμβολές και την πείρα των οργανώσεων του κόμματος και του Ρήγα και τά συμπεράσματα από την πάλη του λαού...».

Έπεται όλόκληρη ή άνακοίνωση του Προεδρείου που έξαντλείται σέ άνήκουστες κοινοτυπίες με μηδενική πληροφοριακή ή νοηματική αξία και μακροσκελές ρεπορτάζ της Αύγης από τίς εργασίες του Έθνικού Συμβουλίου που κατέχει πάνω από μιάμιση σελίδα. Δηλαδή χώρο πολύ και πολύτιμο. Όπου, ενώ υποτίθεται σκόπευε να πληροφορήσει άναγνώστες, κομματικά μέλη, φίλους, όπαδούς και αντιπάλους για τά διαμειφθέντα επί τριήμερον δεν ύπάρχει άπολύτως τίποτε παραπάνω άπ' όσα είπε ό γραμματέας αυτού του κόμματος στην πολυγραφημένη εισήγησή του. Τίποτε παραπάνω, τίποτε παρακάτω και, σχεδόν, με τά ίδια λόγια.

Τί είπαν, λοιπόν, επί τρείς ήμέρες, οι 100 όμιλητές και οι 229 έθνοσύμβουλοι; Ποιές οι άπόψεις τους, ποιά τά έπιχειρήματά τους, ποιά ή «πείρα από την πάλη του λαού» που προσκόμισαν σ' αυτό τό άνώτερο σώμα; Άς διαβάσει όποιος θέλει, αν έχει την άντοχή και την περιέργεια, αυτό τό μακρόσυρτο και μονότονο ρεπορτάζ. Άκόμη κι αν ήταν παρών έθνοσύμβουλος δεν θά μπορούσει να άναγνωρίσει την όμιλία του, τη συμφωνία, τη διαφωνία ή τίς άποχρώσεις του. Και τί πρέπει να συμπεράνουμε έμεις, οι λοιποί άριστεροί, διαβάζοντας αυτά τά κείμενα που τά νομίζαμε πεθαμένα, ή έστω της άρμοδιότητας του Ριζοσπάστη, των ιστορικών της σταλινικής περιόδου ή των μελετητών του ύπαρκτου σοσιαλισμού; Ότι αυτοί οι 100 είπαν ίδια και όμοια πράγματα; Μά αν είναι άλήθεια, Θεέ μου τί άπέραντη πλήξη. «Άκρα του τάφου σιωπή». Κι αν δεν είναι άλήθεια; Άν οι άνθρωποι - όπως είναι τό πιό πιθανό - έχουν προβλήματα, διαφωνίες, κριτικές, άποχρώσεις, αν είναι φορείς άλλων άντιλήψεων,

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

άν δέν είναι «όμοιογενοποιημένοι», άν ή πείρα από τήν πάλη του λαού που προσκόμισαν λέει διαφορετικά πράγματα από τήν εϊσήγηση του Δρακόπουλου, άν διεκδίκησαν τήν αλήθεια της προσωπικής τους άποψης, άν ή πραγματική εικόνα αυτού του τριημέρου είναι, τελικά, έντελώς διαφορετική;

Καί βέβαια όλοι ξέρουμε – όπως όλοι ξέρουμε και για τους κ.κ. ύπουργούς Έμπορίου – ότι διαφωνίες υπάρχουν, ότι συγκρούσεις γίνονται, ότι τά προβλήματα για τά όποια οί άνθρωποι συζητούν δέν είναι άσήμαντα, ότι παίζεται ή τύχη τους και ή τύχη άλλων, ακόμη και σ' αυτές τίς στυλιζαρισμένες, γκριζες συναθροίσεις.

Άλλά τίποτε δέν μάθαμε από τήν Αύγή. Όχι για νά θρέψουμε τό ιδιωτικό κουτσομπολιό μας αλλά γιατί αυτά τά πράγματα που είλώθηκαν κι ώστόσο άποσιωπήθηκαν μάς άφορούν τόσο όσο άφορούν και κείνους που τά είπαν αλλά τά συγκάλυψαν ή άνέχθηκαν τή συγκάλυψη κάτω από μιά «δημοσιογραφική» σούπα.

«Ανανέωση σημαίνει νά πολιτικοποιηθεί ή πολιτική της Άριστεράς». Καί επειδή τόσα χρόνια τώρα θρισκόμαστε ακόμη επί της διαδικασίας, πολιτικοποίηση σημαίνει κατ' άρχήν ή πολιτική της Άριστεράς νά πάψει νά είναι απόκρυφη. Τό πολιτικό είναι δημόσιο έλεγε ο Άριστοτέλης. Καί ο Μάρξ δέν μάς έδωσε κανένα δικαίωμα νά μετατρέψουμε τήν πολιτική σέ ύπόθεση επαϊόντων. Άντίθετα έλεγε ότι ή πραγματική πολιτική άρχίζει από τή στιγμή που κι αυτή κι ο κόσμος βγαίνουν στους δρόμους.

Άγγελος Έλεφάντης

Ύστερόγραφο: Τό ρεπορτάζ της Αύγης τελείωνε μέ τήν έξης συνταρακτική είδηση, κι αυτή τή φορά χωρίς είσαγωγικά γιατί, έν πάση περιπτώσει, ή είδηση ήταν πραγματική: «Μετά τό τέλος των εργασιών του Έθνικού Συμβουλίου έγινε γλέντι σέ ταβέρνα της Άθήνας». Θα πρέπει τήν παρομοίωση μέ τους ύπουργούς Έμπορίου νά τήν τραδήξουμε ως τά λογικά της άκρα;

«Μέ τους συντρόφους του άλλου κόμματος»

Ό τίτλος είναι δάνειος. Άνήκει στην ομάδα των «συναισθηματικών» τίτλων των μέ όμόρροπο περιεχόμενο επιστολών (άνοικτών) που κατά καιρούς άπευθύνει ο Λεωνίδας Κύρκος προς τά μέλη του ΚΚΕ. Ό λαός για νά έκφράσει αντίστοιχη τακτική, στάση και επιδίωξη χρησιμοποιεί τήν άκομψη όπωσδήποτε έκφραση «άγαπησάρικα».

Σημειώνω για όσους δέν θυμούνται ίσως ότι ή τελευταία (άνοικτή) επιστολή του Λεωνίδα Κύρκου είχε τόν τίτλο «προς τους συντρόφους του άλλου κόμματος». Γίνεται φανερό έδω ότι διέπραξα κάποια αυθαιρεσία. Τό «προς τους συντρόφους» γίνεται «μέ τους συντρόφους» σέ τούτο τό άναρθρο έπιφώνημα. Για νά άρθει όμως κάθε τυχόν παρεξήγηση δηλώνω κατηγορηματικά ότι, από όσο τουλάχιστον έγώ ξέρω, δέν έχει ακόμη συντάξει ούτε έχει δημοσιεύσει άνοικτή επιστολή τιλοφορούμενη «μέ τους συντρόφους του άλλου κόμματος» και μάλιστα μέ άποδέκτη τά μέλη του ... ΚΚΕ έσ. Επίσης δηλώνω ότι ο τίτλος μου είναι πληροφοριακός:

Η ένωτική γραμμή του ΚΚΕ έσ. «στους μαζικούς χώρους» δρηκε τήν ιδανικότερη έκφραση της στίς, έπικείμενες έκλογές του Δικηγορικού Συλλόγου Άθηνών.

Η «Ένωμένη Άριστερά» (έπί τό μουσικότερον ΚΕΑ) είναι γεγονός: ΚΚΕ, ΚΚΕ έσ. και ΕΔΑ συνέπηξαν τό «Μέτωπο της Άριστεράς» κατά της δεξιάς και του ΠΑΣΟΚ. Έτσι νέα και παλαιά δογματική άριστερά, παλαιά, νέα και

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

πεπαλαιωμένη «άνανέωση» σέ κοινή έξόρμηση για τά συμφέροντα... τής συμπαθοῦς τάξεως τῶν δικηγόρων!

Ἀνθρωπομορφικά ἡ σύνθεση θά μπορούσε ν' ἀποδοθεῖ ὡς ἔξης: Ἀριστερά ὁ μαγκουροφόρος Μπαρμπαγιώργος, δεξιά ἡ νεάζουσα σύζυγός του (ὀμιλεῖ ὀλίγον καί τήν ἰταλικήν) καί εἰς τό μέσον ἡ... θετή γεροντοκόρη σέ ἀναμνηστική φωτογραφία ἐπὶ τῷ ἐκλογικῷ ἔτει 1981. Διακοσμητικό περίγραμμα τῆς φωτογραφίας: Σφυροδρέπανα, ἑλληνικά σημαία καί κλάδος ἐλαίας τῆς ἀττικῆς γῆς. Σκηνή ἀπέιρου πολιτικοῦ κάλλους!!! Ὁ,τι ἔχει νά ἐπιδείξει ἡ μαρξιστική αἰσθητική στόν τόπο μας μετά τήν ἐπανάσταση τῶν σοσιέτ, τό ΕΑΜ, τήν Ἀνοιξη τῆς Πράγας, τόν Εὐρωκομμουνισμό, τό ἐργατικό κίνημα τῆς Πολωνίας.

«Μέ τούς συντρόφους τοῦ ἄλλου κόμματος» λοιπόν... Λίγους μῆνες πρὶν ἀπό τίς ἐκλογές. Λίγες ἡμέρες μετά τήν ἀπόφαση τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ ἐσ. κατά τήν ὁποία καλοῦνται οἱ ὀργανώσεις, τά μέλη, στελέχη, ὀπαδοί τοῦ κόμματος καί «οἱ ἐν γένει ἀνανεωτικοί» νά λάβουν τά ἀναγκαῖα ὀργανωτικά, πολιτικά καί ἰδεολογικά μέτρα για νά καλυφθεῖ ἡ ἀπόφαση γι' αὐτοτελή κἀθοδο στίς ἐπικείμενες βουλευτικές ἐκλογές.

«Καί κάθομαι καί σκέπτομαι τώρα ἐδῶ». Σέ ποιά γραμμή ἀντιστοιχεῖ ἡ «Ἐνωμένη Ἀριστερά» στίς ἐκλογές τοῦ ΔΣΑ; Ἄραγε ἀνεπαισθήτως ἐκλείσθησαν μέσα μέ τό ἄλλοθι ὅτι πρόκειται περὶ «ἀπλῆς συνδικαλιστικῆς ἀναμετρήσεως»; Τότε τί σημαίνει για τόν πολιτικό νοῦ τῆς ἡγεσίας, τῶν στελεχῶν καί τῶν μελῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσ. «λήψη τῶν ὀργανωτικῶν, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν μέτρων για τήν ἐκλογική ἀναμέτρηση στίς ἐπικείμενες βουλευτικές ἐκλογές»; Μπορεῖ ἡ ὑλοποίηση τῆς ΚΕΑ νά ἐνταχθεῖ σ' αὐτά τά μέτρα;

Εἶναι γνωστό ὅτι μόνο οἱ βουλευτικές καί δημοτικές ἐκλογές συγκεντρῶνουν μεγαλύτερο πολιτικό ἐνδιαφέρον ἀπό τίς ἐκλογές στόν ΔΣΑ. Ἀποτελεῖ δέ κακοῆθη ὑποκρισία ἢ καλοῆθη πολιτική μωρία «γεγονός» πού λειτουργεῖ πολιτικά στή συνείδηση τοῦ λαοῦ νά «κρίνεται» μέ συντεχνιακά κριτήρια τοῦ τύπου τῆς προτίμησης τῶν «εὐπρεπῶν» (τῶν Κάνια τῆς παραδοσιακῆς μας ἀριστερᾶς ἀφοῦ οἱ ἐντόπιοι Μπρέζνιεφ καί Γκιέρεκ προκαλοῦν τά πολιτικά ἀνακλαστικά τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ). Καί εἶναι σέ θέση νά γνωρίζει ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ ἐσ. ὅτι πολιτική συνείδηση καί ἀντίστοιχη συμπεριφορὰ στό λαό δημιουργοῦν τά «γεγονότα» καί ὄχι οἱ περὶ ἐνότητας περιπαθεῖς... κυριακάτικες ὀμιλίες ἀπό τοῦ δήματος τῆς Αὐγῆς.

Χωρίς καμία διάθεση «κουτσομπολιοῦ», ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἀποκάλυψη καί μερικῶν λεπτομερειῶν πού ἔχουν σχέση μέ τό πολιτικό καί ἰδεολογικό πλαίσιο τῆς συνεργασίας, ἀφοῦ ὁ ΔΣΑ παίξει (ἢ θά πρέπει τουλάχιστον νά παίξει) κάποιον ρόλο σέ θέματα πού σχετίζονται μέ τ' ἀνθρώπινα δικαιώματα, τό νομικό θεσμικό μας πλαίσιο κ.λπ.

Πρός παρηγορίαν λοιπόν τῶν μελῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσ. καί τῶν ἀπανταχοῦ «ἀνανεωτῶν» εἶμαι σέ θέση νά βεβαιώσω ὅτι: Τό ΚΚΕ ἐσ. καί ἡ ΕΔΑ... δέν δεσμεύτηκαν νά καταδικάσουν τό πολωνικό ἐργατικό κίνημα οὔτε νά ὑποστηρίξουν τόν Πινοσέτ!!! Ἐπίσης... δέν δεσμεύτηκαν νά ὑποστηρίξουν τήν εἰσβολή στό Ἀφγανιστάν οὔτε τίς διεκδικήσεις τῶν Τούρκων στό Αἰγαῖο καί τήν Κύπρο (στό τελευταῖο ἄλλωστε δέν ἦταν σαφεῖς καί οἱ θέσεις τοῦ ΚΚΕ)!!!

Τό ΚΚΕ ἐπίσης διετύπωσε τούς ἔξης ὀρους για τήν συνεργασία:

Συνδικάτα, σύλλογοι, σωματεία κ.λπ. πού δέν πρόσκενται στό ΚΚΕ νά διαλύονται. Διωκόμενοι συνδικαλιστές, ἐργάτες, ἐπιστήμονες, γυναῖκες, λαχανοπῶλες, πόρνες, ὀμοφυλόφιλοι κ.λπ. πού δέν ἀνήκουν στό ΚΚΕ «νά μὴν τύχουν ὑποστηρίξεως». Πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ καθεστώτος πού δέν εἶναι φίλοι τοῦ ΚΚΕ «νά μὴν τύχουν ὑποστηρίξεως». Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ΚΚΕ νά κλείνονται στά ψυχιατρεῖα. Πολιτικοὶ πρόσφυγες τοῦ ἐμφυλίου πού ἐπιστρέφουν χωρίς τήν ἄδεια τοῦ ΚΚΕ νά χαρακτηρίζονται χαφιέδες. Οἱ ἀφισοκολλητές πού δέν ἀνήκουν στό ΚΚΕ νά διώκονται ὡς προδοκότερες. Τά σπασίματα τῶν κεφαλῶν τῶν μελῶν τοῦ Ρῆγα ἀπό μέλη τῆς ΚΝΕ νά μὴ θεωροῦνται ἀδικήματα. Τά χορευτικά νοῦμερα τῶν τάνκς τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας νά διδάσκονται στά νηπιαγωγεῖα τήν ὥρα τῆς αἰσθητικῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν μας!

Μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι «αὐτά τά θέματα δέν εἶναι κλαδικά» δέν «πέρασαν» στό πρόγραμμα τοῦ «Μετώπου». Γενικῶς προβλήματα πού σχετίζονται μέ ἰδεολογικούς νεανερταλισμούς, πολιτικό κρετινισμό καί αἰσθητικές βαρβαρότητες κρήθηκε σκόπιμο νά μὴν περιληφθοῦν στό «πρόγραμμα» ἀφοῦ αὐτό θά

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

διασπούσε την ένότητα των κομμουνιστών και... θά έβλαπτε ίσως και τά συμ-
φέροντα του δικηγορικού κόσμου.

Άλλωστε άρκεί τό ότι είμαστε όλοι άριστεροί (μερικοί είναι και κομμουνι-
στες) κι έτσι... «Μέ τούς συντρόφους του άλλου κόμματος». Όπου άποδει-
κνύεται καθαρά ότι για ν' αλλάξει ό κόσμος είναι ύπόθεση προθέσεως!!!

Μήτσος Καράμπελας

Άναζητώντας τή χαμένη παράδοση

Λίγα χρόνια πριν, τό 1972, τό ύπουργείο Έσωτερικών άνέθεσε σέ όμάδες άρ-
χιτεκτόνων τήν καταγραφή και μελέτη του οικιστικού πλούτου τής χώρας.
Μετά από τήν έρευνα αυτή, από τούς 11.692 οικισμούς τής χώρας έντοπίστη-
καν 2.200 πόν διατηρούν, άλλος λιγότερο και άλλος περισσότερο, τά παραδο-
σιακά τους στοιχεία. Έπισημάνθηκαν οί κίνδυνοι άλλοίωσης του χαρακτήρα
τους ή ακόμη και όλοσχερούς καταστροφής τους, προτάθηκαν βαθμοί προστα-
σίας και τό 1978 μέ προεδρικό διάταγμα 400 από τούς οικισμούς αυτούς χα-
ρακτηρίστηκαν «διατηρητέοι». Καθορίστηκαν όροι και περιορισμοί στη δό-
μηση μέ σκοπό «τήν προστασία του παραδοσιακού τους χαρακτήρα». Άνε-
παρκέστατα βέβαια, μέτρα πού όμως σέ κάποιο βαθμό θά μπορούσαν νά περι-
ορίσουν τήν οικοδομική άπληστία, τόσο των μικροϊδιοκτητών αλλά και κυρίως
των μεγάλων τουριστικών συμφερόντων. Αυτοί λοιπόν οί κάπως περιοριστικοί
όροι δόμησης και ακόμη ή άσκηση άρχιτεκτονικού έλέγχου πού επιβάλλεται μέ
δίαση τόν Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό του 1973, αυτή δηλαδή ή παρωδία
προστατευτικής πολιτικής του Κράτους, φάνηκε ακόμη κι αυτή ύπερβολική και
τελικά ξαναμπήκε επί τάπητος τό θέμα.

Έτσι, στις 9 Ίανουαρίου 1981, ό ύπουργός Χωροταξίας, Οικισμού και
Περιβάλλοντος, ανακοινώνει ότι «άποφασίστηκε νά περιοριστεί σημαντικά ό
άριθμός των διατηρητέων κτισμάτων σ' όλη τή χώρα», επειδή «ύπάρχουν πάρα
πολλά κτίρια στην Έλλάδα, πού δέν δικαιολογείται ή διατήρησή τους και τά
όποια μόνο δυσκολίες, καθυστερήσεις και εμπλοκές δημιουργούν κατά τήν εκ-
δοση των οικοδομικών άδειών, τόσο στις ύπηρεσίες όσο και στους ενδιαφερο-
μένους». Άνακοινώνει επίσης ό κ. Πλυτάς ότι «συνεστήθη είδική επιτροπή
άπό εκπροσώπους των ύπουργείων ΧΟΠ και Πολιτισμού, ή όποια θά προχω-
ρήσει ταχύτατα στον άποχαρακτηρισμό μεγάλου μέρους των οικισμών πού
έχουν χαρακτηριστεί παραδοσιακοί...» για νά μπορέσει νά πραγματοποιηθεί
τελικά ή «πιστή έπιθυμία» του «για τή διάσωση τής πραγματικά άξιας νά δια-
σωθεί προγονικής κληρονομιάς μας». Διαπιστώνει δηλαδή τό κράτος, ότι σ'
όλη τή διάρκεια τής μεταπολεμικής περιόδου ένα πολύ μεγάλο μέρος από τήν
άρχιτεκτονική κληρονομία μας καταστράφηκε, μετατράπηκε σέ σωρούς έρει-
πίων ή μεταβλήθηκε τόσο πολύ από τήν άλόγιστη οικοδόμηση έτσι πού σήμερα
τίποτα ή σχεδόν τίποτα νά μή θυμίζει τίς άρχικές μορφές, έτσι πού τίποτα ή
σχεδόν τίποτα παραδοσιακό νά μήν έχει μείνει. Για ύπεύθυνους βέβαια ούτε
λόγος νά γίνεται, παρόλο πού τό κράτος πού σήμερα διαπιστώνει τίς κατα-
στροφές, είναι τό ίδιο πού τίς έχει προκαλέσει, άλλοτε επιδεικνύοντας άδιαφο-
ρία για τήν παράδοση πού σήμερα εμφανίζεται νά ύπερασπίζεται μέ πάθος,
άλλοτε ύποχωρώντας σέ μικρές ή μεγαλύτερες πιέσεις πού άπαιτούν νά πλατύ-
νει τό κύκλωμα τής οικοδομής και νά είσαχθούν σ' αυτό παραδοσιακά και μή
κατάλοιπα, άλλοτε μέ τήν έλλειψη χωροταξικής πολιτικής πού μέχρι τώρα συν-
τέλεσε στην έρήμωση τής ύπαιθρου, στην έγκατάλειψη των χωριών, στον ύπερ-
τροφισμό τής Αθήνας, στην καταστροφή φυσικού και τεχνητού περιβάλλον-
τος. Τά 'χουμε πει αυτά. Πολλές φορές. Τόσο πού άκούγονται πιά αυτές οί
φράσεις σάν φθαρμένες, σάν παλιές. Παρ' όλα αυτά όμως, ή σταθερή αυτή
καταστροφική παρεία συνεχίζεται. Και φτάνει σήμερα νά άπειλεί νά παρασύ-
ρει ακόμη κι αυτές τίς λιγοστές μαρτυρίες του παρελθόντος, όχι για κανένα
άλλο λόγο αλλά... για νά άποδοθεί δικαιοσύνη στό μικροϊδιοκτήτη αυτού του
κράτους, όπως έπισημαίνει σχεδόν δραματικά ό ύπουργός Χωροταξίας. Για νά
μπορέσει δηλαδή αυτός ό μικροϊδιοκτήτης νά ρίξει μερικά πανωσήκωματα από
μπετόν διανθισμένα μέ όλίγο άλουμίνιο και, επί τή εύκαιρία, νά χτιστούν με-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ρικά πενταώροφα ξενοδοχεία, πού βέβαια θά προσπαθήσουν νά κρατήσουν τό «παραδοσιακό χρώμα» τής περιοχής.

Στίς δηλώσεις του κ. Πλυτά υπήρξαν σφοδρές αντιδράσεις, όπως άλλωστε ήταν φυσικό. Από «όψιμους κουλτουριάρηδες», όπως ο κ. υπουργός προκαταβολικά επισήμανε. Οί κουλτουριάρηδες όμως αυτοί προέρχονται από όλες τις παρατάξεις. Άριστεροί, κεντρώοι, δεξιοί, αντιπολίτευση και συμπολίτευση, ξενανέστησαν όλοι και εξέφρασαν τούς φόβους τους για τόν κίνδυνο πού απειλεί νά καταστρέψει τήν αρχιτεκτονική μας κληρονομιά. Οί αντιδράσεις αυτές ήταν από έντονα πολεμικές, («ή αρχιτεκτονική κληρονομιά μας στό έκλογικό παζάρι» (ΤΟ ΒΗΜΑ), «ανάτράπηκε ή πολιτική διατήρησης των παραδοσιακών οικισμών στό καιροσκοπικό-προεκλογικό παιχνίδι τής «Νέας Δημοκρατίας» (ΑΥΓΗ), «οί παραδοσιακοί οικισμοί, θυσία έκλογική στή Νέα Δημοκρατία» (ΤΑ ΝΕΑ), μέχρι ήπιες επισημάνσεις του κινδύνου, μέ διάθεση μέν κριτικής αλλά και συγχρόνως προσπάθεια νά συγκαλυφθούν οί ευθύνες: «...νά ξεκαθαριστούν λοιπόν οί άρμοδιότητες (...) νά αναθεωρηθεί ή πεπαλαιωμένη σχετική νομοθεσία μας και νά προσαρμοστεί στά σημερινά δεδομένα (...) για νά σώσουμε πολύ περισσότερα και πολύ άποτελεσματικότερα. Και ακόμη για νά γίνει τό κράτος μας δικαιότερο (ή απλώς δίκαιο;) απέναντι στον πολίτη και νά μήν του αφαιρεί τήν ιδιοκτησία χωρίς κανένα δικαίωμα», (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ).

Όλοι λοιπόν, άνεξαιρέτως όλοι αυτοί πού άρθρογραφούν κι αυτοί πού αναγνωρίζουν τόν εαυτό τους μέσα στήν άρθρογραφία αυτή, άποδεικνύονται φανατικοί υπερασπιστές τής παράδοσης. Όλοι επιθυμούν τή διατήρηση τής αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Ποιά όμως τέλος πάντων είναι αυτή ή περιδότηη κληρονομιά, πού τόσα προβλήματα έχει δημιουργήσει στό παρελθόν και σήμερα εξακολουθεί νά δημιουργεί; Ποιοί είναι οί κληρονόμοι, και ποιός ο βαθμός συγγενείας του καθένα μ' αυτά τά μνημεία, μ' αυτά τά κτίρια πού άλλοτε κρίνονται διατηρητέα κι άλλοτε ερείπια προς κατεδάφιση; Ποιά ή συγγενεία μας μ' αυτούς τούς οικισμούς πού χαρακτηρίζονται, άποχαρακτηρίζονται και πάει λέγοντας; Τί τέλος πάντων συμβαίνει στήν Ελλάδα; Γιατί βέβαια κάποια ιδιομορφία τής ελληνικής κοινωνίας θά πρέπει νά άναζητήσουμε σ' αυτό τό περι προστασίας άλαλούμ. Ίδιομορφία πού δέν θά έχει σχέση μόνο μέ τόν κ. Πλυτά, μέ τήν Κυβέρνηση τής Νέας Δημοκρατίας και μέ τόν καπιταλισμό πού δέν αφήνει τίποτα όρθιο. Γιατί στήν Ίταλία, στή Γαλλία, στήν Όλλανδία ο καπιταλισμός έχει πολύ αξιόλογα παραδείγματα προστασίας νά επιδείξει. Ίδιαίτερα στήν Ίταλία, από τις πλουσιότερες σέ λείψανα του παρελθόντος χώρες, τά μνημεία και οί ιστορικοί οικισμοί προστατεύονται από μία πολύ λεπτομερή και προσεγμένη νομοθεσία, αφιερώνονται γι' αυτό σοβαρά χρηματικά κονδύλια, και κυρίως προστατεύονται από ένα βαθύτερο αίσθημα σεβασμού πού έχουν οί Ίταλοί προς αυτά. Τεράστια δηλαδή κοινωνική ζήτηση και συνακόλουθα, προστασία σχεδόν άπόλυτη. Η ανάπτυξη του «ιστορικού» τουρισμού, ή προσπάθεια δηλαδή κατεύθυνσης του τουριστικού ρεύματος προς αυτή τή μορφή του τουρισμού, έδωσε δυνατότητες νά καλυφθούν οί καινούριες ανάγκες μέ άναπροσαρμογές των παλιών κτισμάτων.

Επομένως;

Κατά τή γνώμη μας τό πρόβλημα δέν μπορεί νά αναλυθεί μέ άντικυβερνητική λιβελλογραφία, όπως μέχρι σήμερα γίνεται. Φυσικά υπάρχουν ευθύνες στις Κυβερνήσεις. Και μάλιστα πολύ σοβαρές. Για τις «πολεοδομικές άμαρτίες των μεταπολεμικών ετών», για «τήν άλυσίδα των πολεοδομικών εγκλημάτων πού κατασκεύασε τήν Αθήνα», για τό ότι ενόνησε τήν «άκρυστη, μέ όλη τήν ίσοπεδωτική της βαρβαρότητα πλημμυρίδα τής ανάπτυξης, έτοιμη νά καλύψει όλα τά κενά πού αφήνει ή τουριστική άμπωτις» (Καθημερινή, 16.1.81). Πέρα όμως από αυτά, πού έχουν γραφεί τόσες και τόσες φορές, θά πρέπει νά όμολογήσουμε ότι και κάπου άλλου θρίσκει τό πρόβλημα: ότι ο σεβασμός για τήν παράδοση και οί δεσμοί πού διατηρούν οί Έλληνες μ' αυτήν δέν είναι και πολύ ξεκάθαρα πράγματα. Γιατί ή καθημερινή κοινωνική πρακτική δείχνει πώς ή παράδοση μένει για όλους άρκετά άσαφής και νεφελώδης.

Θεωρητικά βέβαια πολλά θά μπορούσαμε νά πούμε για τήν ιστορική γνώση πού μās προσφέρει ή παράδοση, για τήν άμεση αυτογνωσία και τήν έθνική

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ταυτότητα. Αυτό για μας τούς άριστους που όρκιζόμαστε στην ιστορική γνώση. Έξισου θεωρητικά θα μπορούσε να εκφραστεί και η άστική μας τάξη, για την οποία τα κατάλοιπα του παρελθόντος είναι αισθητική απόλαυση, είναι «ώραία», διεγερτική επίδραση στα καλλιτεχνικά αισθήματα, στην πατριδολατρία, στο αιώνια ώραίο. Η ελληνικότητα.

Η θεωρία όμως στη σημερινή ελληνική πραγματικότητα έχει πολύ μεγάλη διάσταση με την καθημερινή πρακτική. Η καθημερινότητα μας δείχνει πώς για όλους μας παραδοσιακός πολιτισμός είναι αξία άσπης, ίσως και επιζήμια. Γιατί δεν είναι άσχετο με την όλη ιστορία της προστασίας ή της καταστροφής της παράδοσης ή προτίμηση των Ελλήνων στα διαμερίσματα τριών δωματίων με προχώλι, κουζίνα, μπάνιο και όφισ, ούτε τα εκατομμύρια που διαθέτουν οι μεγαλοαστοί για την κατασκευή επαύλων με τεράστια παράθυρα που να μπαίνει ο ήλιος και να ψήνει άνελέτητα, ούτε τα εκατοντάδες πανομοιότυπα καφενεία και καταστήματα πάσης φύσεως στην επαρχία με τις αλουμινένιες τζαμαρίες, ούτε τα ανά τη χώρα πανωσηκώματα με την μετεονένια κολώνα στη γωνία και τη γύψινη γιρλάντα βαμμένη βερμάν. Κανένας μεγαλοαστός δέ θέλει σά μόνιμη κατοικία κάποια από τις παλιές βίλλες στην παραλία της Θεσσαλονίκης. Όπως δεν ζητιώνται τα παλιά σπίτια που πουλιώνται ή νοικιάζονται στην Αθήνα, στην Καβάλα, στην Πάτρα. Κι έχουν έτσι γίνει άγχωδες δάρος για τούς ιδιοκτήτες τους. Όλοι περιμένουν την ευκαιρία της κατεδάφισης, που θα τούς επιτρέψει, μαζί με τα άλλα, να μαζέψουν τα ακροκέραμα της στέγης για διακόσμηση κάποιου βιβλιοθήκης από λάκα ή κάποιου σύνθετου από άνοξειδωτο και κρύσταλλο.

Κι αυτή βέβαια ή στάση προς την παράδοση, που φανατικά την υπερασπιζόμαστε αλλά και δεν μας πολυαφορά, δεν είναι προνόμιο των εκπροσώπων της άστικής τάξης. Είναι ή στάση της συντριπτικής πλειοψηφίας των Ελλήνων, ψηφοφόρων της δεξιάς, του ΠΑΣΟΚ, της άριστεράς. Γιατί βέβαια καλά είναι τα περί ελληνικότητας αλλά όταν δεν δυσαρεστείται κανένας.

Τα «διατηρητέα» και οι παραδοσιακοί οικισμοί έρχονται σέ αντίθεση με συμφέροντα τόσο των μεγαλοαστών όσο και των λαϊκών στρωμάτων, γι' αυτό τα όποιαδήποτε προστατευτικά μέτρα δεν είναι δημοφιλή, είναι αντίλαϊκά. Στο δάθος όλοι συμφωνούν να μη μείνει τίποτε. Και όταν είναι έτσι τα πνεύματα και τα συμφέροντα, προστασία μπορεί να υπάρξει μόνο αν ή κυβέρνηση, ή όποιαδήποτε κυβέρνηση, λειτουργήσει κατασταλτικά. Και αυτό είναι δύσκολη απόφαση, κυρίως τώρα που ή εξουσία θα είναι αρκετά έπισηφαλής.

Είναι ίσως αρκετά χαρακτηριστικές οι αντιδράσεις αντιπολίτευσης συμπολίτευσης για τόν περίφημο πιά Νόμο 947, περί οικιστικών περιοχών: ό ακαριαίος λαϊκιστικός αντικυβερνητισμός. Προστασία του δικαιώματος της άτομικής ιδιοκτησίας. Έτσι και τώρα. Ταχύτατη αντίδραση. Μόνο που τώρα φορτώνουμε στον κ. Πλυτά την κατηγορία της προστασίας της άτομικής ιδιοκτησίας. Ό σκοπός αγιάζει τα μέσα.

Τίς παραπέρα ενέργειες της κυβέρνησης μπορούμε να τίς προβλέψουμε. Θα κοπάσει κάπως ό θόρυβος των πρώτων ημερών της ανακοίνωσης του κ. Πλυτά και θα άραιώσουν οι επιθέσεις. Θα παραπεμφθεί τό θέμα σέ έπιτροπές ειδικών, που θα άναπροσδιορίσουν τά κριτήρια που δικαιολογούν τόν τίτλο του διατηρητέου μνημείου ή του «πραγματικά παραδοσιακού» συνόλου, έτσι για να κερδηθεί λίγος καιρός από την κρίσιμη προεκλογική περίοδο. Και θα μείνουν άνοιχτές οι πόρτες των ψηφοφόρων που εμφανίζονται σήμερα δυσαρεστημένοι. Άργότερα βλέπουμε. Δεν υπάρχει βέβαια άμφιβολία, πώς άκόμη και ή τακτική αυτή μετάθεσης του προβλήματος θα αφήσει, μέσω των «παραθύρων» που πάντα ξεφυτρώνουν στην πολεοδομική μας νομοθεσία, περιθώρια και για άλλες άκόμη καταστροφές. Μόνο που τό πρόβλημα θα παραμείνει. Και παρόλο που τού χρόνου τέτοιον καιρό ενδέχεται να κυβερνούν οι έλληνολάτρες του ΠΑΣΟΚ, οι δυσκολίες που θα έχουν θα είναι ίδιες αν όχι μεγαλύτερες. Και θα άναγκαστούν να λειτουργήσουν ή να μη λειτουργήσουν (τό πιθανότερο) κατασταλτικά. Γιατί βέβαια θα είναι τουλάχιστον άφελές να ύποστηρίξουμε ότι με την άνοδο προοδευτικής παράταξης στην εξουσία θα δημιουργηθεί ξαφνικά και ή κοινωνική ζήτηση και αντίστοιχη ιδεολογία για τή διατήρηση της παράδοσης.

Βάσω Κιζήλου

‘Η ανανεωτική άριστερά μπορεί νά υπάρξει ως παράταξη;

του Δαμιανού Παπαδημητρώπουλου

‘Η συζήτηση μεταξύ των Παππά, Λαζαρίδη και Καρρά σχετικά με την τύχη και τις προοπτικές του ανανεωτικού πολιτικού μέλλοντος, πού φιλοξένησε πρόσφατα ο *Πολίτης*, ανέδειξε απόψεις, πού σε συνδυασμό και με παλαιότερες – όπως του Σ. Βαλντέν από την εποχή του προσυνεδριακού διαλόγου της *Αύγης* – αποτελούν ένα ευρύ φάσμα πολιτικών προτάσεων, πού θεωρητικά θά ήταν δυνατό νά απευθυνθούν προς τόν ανανεωτικό χώρο. Κι όχι μόνον αυτό: αντανακλών συγχρόνως και όλες τις διαφορετικές τάσεις, πού κατά καιρούς επικράτησαν και επικρατούν σε τμήματα ή άτομα του χώρου αυτού.

‘Επειδή όμως προσωπικά αισθάνομαι ότι ή συζήτηση δέν είναι ούτε στό ελάχιστο τελειωμένη, θέλησα νά επανέλθω στό θέμα: όχι τόσο γιατί έχω καινούρια πράγματα νά προσθέσω στην πρόταση του Γ. Καρρά, την οποία συμμερίζομαι απόλυτα, όσο γιατί θά ήθελα νά τονίσω την ανάγκη της συμφωνίας όλων μέ βάση την άποψη αυτή. Μέ τά δεδομένα του παρόντος, ή συμφωνία αυτή μόνο μέσα από τόν διάλογο μπορεί νά προκύψει· είναι γι’ αυτό απόλυτη ανάγκη νά κουνεβεντιάσουμε.

Πάντως, κάπου ανάμεσα στον «πλουραλισμό» και την πολιτική άκρυσία, πού προδίδει ή ποικιλία των όσων άκούστηκαν, υπάρχει, πιστεύω, μία κοινή άφετηρία, από την οποία θά μπορούσαμε νά ξεκινήσουμε: όλες οί προτάσεις απευθύνθηκαν στό σύνολο των ανανεωτικών δυνάμεων, όλες θέλησαν νά τίς καλέσουν σε μία κοινή πολιτική στάση· ακόμα και ο Χ. Λαζαρίδης, ό οποίος απέκλεισε σε πρώτη φάση τό ΚΚΕ έσωτ., προσδοκά μέσω της πρότασής του νά συμβούν εκείνες οί «ανάκατατάξεις», «απάλειες», «ανάτροπές λεπτών και μη ισορροπιών», πού άργότερα «μπορεί νά οδηγήσουν και στό κοινό κατέβασμα των ανανεωτικών (έσωτ και σε εισαγωγικά) δυνάμεων»· ακόμα και ό Α. Παππάς, άν και προτείνει την διάλυση της οίασδήποτε αυτόνομης συγκρότησης της ανανέωσης και την υπερψήφιση του ΠΑΣΟΚ, δέν άρκείται στό νά διαλυθεί άτομικά: επιδιώκει νά διαλυθούμε όλοι μαζί, «συγκροτημένα». Όλοι λοιπόν, συνειδητά ή άσυνειδητα, άποδέχθηκαν έμπρακτα την ύπαρξη ενός ευρύτερου άριστερού χώρου – άσχετα πώς τόν όνόμασαν ή άν τόν έβαλαν σε εισαγωγικά – και προς αυτόν απευθύνθηκαν. Παρ’ όλες δε τίς διαπιστωμένες και συνεχώς διαπιστούμενες διαφωνίες μας ή συζήτηση εξακολούθει σε πρώτο πληθυντικό

πρόσωπο. Κι όμως, τούτο τό πρώτο πληθυντικό της ανανέωσης, άν και πλανιέται στον άέρα, άν και, έσωτ και άνομολόγητα, έχει όρισθεί ως δεδομένο της συζήτησης, πολιτικά παραμένει τό ζητούμενο. Πράγμα λοιπόν πού σημαίνει πώς άπόψεις και προτάσεις πού μιλούν μέ τό «εμείς» – κι έφόσον θέλουν νά είναι πολιτικές είναι αναγκασμένες νά μιλούν έτσι – άλλ’ όμως δέν τό έμπεριέχουν, δέν προσπαθούν δηλαδή νά τό φτιάξουν, είναι και άστοχες και άσυνεπείς.

‘Ας είναι όμως. Στο έξης θά ήθελα νά αναφερθώ, όχι βέβαια προσωπικά στις άπόψεις του Χ. Λαζαρίδη, αλλά σ’ αυτές μιας ολόκληρης παράταξης, της Β’ Πανελλαδικής, πού γνωρίζουν όμως άρκετή άπήχηση και έξω από τά «οργανωτικά» όριά της. ‘Απόψεις πού, όσο κι άν δικαιολογούνται από τά όσα ένας ολόκληρος κόσμος τράβηξε κατά τή διάρκεια της μικρής ή μακράς παραμονής του μέσα και γύρω από τό ΚΚΕ έσωτ., εντούτοις δέν δικαιολογούνται πολιτικά.

Γνωρίζω βέβαια πώς ό Κ. Φιλίνης προσπαθώντας στην *Αύγή* νά αίτιολογήσει την άποπομπή της μετέπειτα «Β’ Πανελλαδικής», έξέφρασε την άποψη πώς ένα (κομμουνιστικό) κόμμα ίσοδυναμεί μέ την πολιτική του γραμμή· πώς όποιος δέν συμφωνεί μ’ αυτήν δέν έχει θέση μέσα στό κόμμα. Όμως, επειδή άκριβώς στά λόγια αυτά συνοψίζεται και ή πρωταρχική ίσως διαφωνία μας μέ την μέχρι τώρα πολιτεία του ΚΚΕ έσωτ., και συγχρόνως ένα βασικό πρόβλημα της ανανέωσης, γι’ αυτό όσοι πραγματικά θέλουν νά τό ξεπεράσουν, δέν επιτρέπεται νά δικαιώνουν εκ των ύστερων τό κόμμα αυτό, όντας αντίπαλοί του κάτω από όρους πού τό ίδιο έχει θέσει.

Τό μέτωπο της άριστεράς

‘Από την πολιτική διάσταση της κρίσης της άριστεράς θά πρέπει, νομίζω, νά ξεκινήσει ή συζήτηση. Όχι μόνο γιατί σ’ αυτή τή διάσταση έτυχε νά θεθεί τό θέμα, αλλά κυρίως γιατί μόνον απ’ αυτή μπορεί νά ξεκινήσει έποικοδομητικά ένας διάλογος, πού θά ήταν σε θέση νά μάς οδηγήσει ένα βήμα μπροστά· σε σημείο δηλαδή ώστε νά μήν αντιμετώπιζουμε και αύριο τά ίδια προβλήματα πού αντιμετώπιζουμε σήμερα. Στην πολιτική λοιπόν σφαίρα συμπεκνώνονται και αναδεικνύονται όλες εκείνες οί πτυχές της κρίσης της άριστεράς, πού έχουν άμεση σχέση μέ πραγμα-

τικά, ύπαρξά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας, τὰ μόνα μέ τὰ ὁποία μπορούμε καί πρέπει νά καταπιαστοῦμε, νά φτιάξουμε πάνω σ' αὐτά τίς ἐννοίες πού ἴσως λείπουν, νά δώσουμε καί συνέχεια νά πάρομε μίαν ἀπάντηση, ὄχι γιά τὸ μακρινό μέλλον ἀλλά γιά τὸ αὐριο. Στὸ πολιτικό ἐπίπεδο, λοιπόν, θά πρέπει νά βροῦμε τὸν μίτο γιά τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴ γενικότερη κρίση.

Ἄν ὅμως πρὸς στιγμή θελήσουμε νά περιορισθοῦμε ἀσθηρὰ στὸ πολιτικό ἐπίπεδο, θά πρέπει νά πάρομε ὑπόψη τούς συγκεκριμένους αὐτόνομους κανόνες, τίς χαρακτηριστικές σταθερές πού παρουσιάζει. Εἶναι δὲ ἐδῶ προτιμότερο νά διακινδυνεύουμε τὴν ἐπανάληψη μερικῶν «αὐτονόητων» πραγμάτων, παρά νά μὴν συνεννοηθοῦμε. Καί ἕνα ἀπὸ τὰ αὐτονόητα, πού συχνά ἐπαναλαμβάνουμε, εἶναι ὅτι ἡ πάλη τῶν τάξεων στὸ πολιτικό ἐπίπεδο ἐκφράζεται ἀπὸ δυνάμεις πολιτικές, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν μονάχα μέσα ἀπὸ τὴν πάλη τους πρὸς τίς ἀντίπαλες πολιτικές παρατάξεις. Ὅμως τὸ θεωρητικό αὐτὸ αἴτημα συμβαίνει νά εἶναι συγχρόνως καί ἀπαίτηση τῆς ἴδιας τῆς πραγματικότητας: καμία πολιτική παράταξη, οὔτε δέβια καί ἡ ἀριστερά, δέν εἶναι δυνατό νά ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς τὴν ἀντιπαλότητά της πρὸς ὅσες τουλάχιστον δυνάμεις δέν εἶναι σύμμαχη. Γιατί εἶναι τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς τῆς πάλης πού τὴν κρατᾷ ἐν ζωῇ, τὴν ἀναγεννᾷ διαρκῶς, τὴν συγκροτεῖ πολιτικά. Εἶναι οἱ ἐκάστοτε ἀνάγκες αὐτῆς τῆς πάλης πού τὴν διαμορφώνουν, πού καθορίζουν τὴν ἰδιαίτερη χροιά τῆς ὑπαρξῆς της: Μέσα δηλαδή ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πάλη καί λόγῳ αὐτῆς διαμορφώνεται συνεχῶς ἡ πολιτικὴ καί ἰδεολογικὴ συγκρότηση τῆς ἐκάστοτε ἀριστερᾶς· μέσα ἀπὸ αὐτὴ διαμορφώνεται ἡ μέ ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερους ὅρους ἐπικοινωνία τοῦ πολιτικοῦ μέ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα πεδία ὀρισμοῦ τῆς ἀριστερᾶς· μέσα ἀπὸ αὐτὴ ἀποκαθίσταται ἡ ὀργανικὴ - λειτουργικὴ τους ἐνότητα· μέσα ἀπὸ αὐτὴν τέλος ἀνανεώνεται τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ τῆς.

Στὴ διάρκεια ὅμως τῆς πολιτικῆς πάλης - ἀκριβῶς λόγῳ τῶν ἀπαιτήσεών της - ἡ κάθε πολιτικὴ δύναμη, ἐπομένως καί ἡ ἀριστερά, κάθε ἄλλο παρά ὁμοιογενῆ καί συμπαγῆ εἶναι: στίς γραμμές της συνωθοῦνται καί συγκροτοῦνται, «συγκλίνουν», μιά σειρά «ἐσωτερικὰ μέτωπα», ἄλλοτε ἐμφανῶς δρώντα καί ἄλλοτε φαινομενικὰ καί πρόσκαιρα ἀδρανῆ, ἀποτελούμενα ἀπὸ άτομα, ὁμάδες, φράξιες, ὀργανώσεις καί κόμματα, πού, εἴτε νόμιμα, εἴτε παράνομα, ἐκφράζουν διαφορετικὴς ἰδεολογικὴς καί πολιτικὴς ἀποχρώσεις - κι ὄχι μόνον «ἀποχρώσεις» -, ἱστορικὴς καταβολές, κοινωνικὴς, πολιτικὴς, ἀκόμα καί ὁμαδικῆς ἢ προσωπικῆς ἐπιδιώξεις. Κι αὐτὴ ἡ «μετωπικὴ» συγκρότηση δέν ἰσχύει μόνον γιά τὴν εὐρύτερη πολιτικὴ ἀριστερά, ἀλλά καί γιά τὸ ἴδιο τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, τὴν μόνη ἀριστερῆ δύναμη πού ἐξ ὀρισμοῦ ὑποτίθεται πῶς τὰ ἔχει μέχρι τέλους καλὰ μέ τὴν ἱστορία: γιατί, παρ' ὅλες τίς ψευδαισθήσεις περὶ τοῦ ἀντιθέτου, ἡ ἐνοποιητικὴ δύναμη τῆς θεωρίας - ὁ μαρξισμός, ὁ λενινισμός καί ὁ, τι τέλος πάντων κουβαλάμε στίς πλάτες μας - δέν φτάνει οὔτε καν ὡς ἐκεῖ πού φτάνει ἡ θεωρία. Πολύ σύντομα μπολιάζεται - «νοθεύεται» κατ' ἄλλους - ἀπὸ τὴν ἰδεολογία μας· κι αὐτὴ, στὸ ἐπίπεδο τουλάχιστον τοῦ τί ἔχει ὁ καθένας μας, στὸ κεφάλι του, διαφέρει τόσο πολὺ ἀνάμεσά μας, ὅσο διαφέρουν κι οἱ φάτσες μας.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν κομμουνιστῶν στὸ εὐρύτερο δυ-

νατὸ μέτωπο, τὴν παράταξη τῆς Ἀριστερᾶς, ἐγγυᾶται καί συνδέει τὴν πολιτικὴ πράξη τοῦ σήμερα μέ τὴν ἱστορικὴ προοπτικὴ πού οἱ ἴδιοι ἐπαγγέλλονται γιά τὸ μέλλον. Ἀλλά καί ἀντίστροφα: οἱ κομμουνιστῆς εἶναι ἀνά πάσα στιγμή ὑποχρεωμένοι, ἀκόμα κι ἂν στὴν πραγματικότητα εἶναι μόνον τους, νά δροῦν μετωπικά, νά συνδέουν δηλαδή, μέ ὄρους τοῦ τρέχοντος πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ συσχετισμοῦ, τὴν προοπτικὴ πού ἐπαγγέλλονται μέ τίς ἀντιθέσεις στίς ὁποῖες ἐστιάζεται ἡ πολιτικὴ καί κοινωνικὴ ζωὴ. Νά πατοῦν συνέχεια μέ τὸ ἕνα πόδι στὸ παρὸν - ἐπειδὴ εἶναι δεμένοι μέ τίς ἀντιθέσεις του - καί μέ τὸ ἄλλο στὸ μέλλον - ἐπειδὴ σ' αὐτὸ προσβλέπουν γιά νά οἰκοδομήσουν τὴν λύση τους. Ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογία τους ἀναζητᾷ τὴν πολιτικὴ ὑπέρβαση τῆς μοναξιάς της.

Μέσα ἀπὸ τίς πύξ πάνω «αὐτονόητες» γραμμές θά μπορούσε, πιστεύω, ὁ κάθε ἀριστερὸς τῆς ἀνανέωσης νά ἀναγνωρίσει στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος καί τοῦ ἀνύπαρκτου παρόντος του· τῆς προέλευσῆς του καί τῶν ἐκκρεμοτήτων πού ἄφησε ἡ πορεία τῆς ἀνανέωσης. Συγχρόνως ὅμως σύμφωνα μ' αὐτῆς ὀφείλομε νά προσαρμόσουμε καί τὴν περὶ ἀριστερᾶς αἰσθητικὴ μας, τὴν πολιτικὴ λειτουργικὴ καί ὄχι θεόπεμπτα ἀναλλοίωτη, νά διαμορφώσουμε τίς προτάσεις μας, νά ὀραματισθοῦμε τὸ μέλλον της. Ἄς μὴ μακρηγοροῦμε λοιπόν μιά καί τὰ γεγονότα μᾶς εἶναι τραγικὰ γνωστά: ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς διάσπασης τοῦ 1968, τῆς ἀπόλυτα ὑγιοῦς καί φυσιολογικῆς, ἀπόρροιας μιᾶς πολὺχρονης ἱστορίας λαθῶν, ἥττων καί ἀδιεξόδων τοῦ πρώην ἐνιαίου ΚΚΕ, παρέμενε συνεχῶς ὡς ἱστορικὴ ἐκκρεμότητα ἡ κατίσχυση τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλιού ἢ καί ἀντίστροφα. Ὑπῆρχε συνεπῶς τὸ αἴτημα γιά μιά νέα ἐσωτερικὴ συνοχὴ μέ βάση ἀφ' ἑνός τὴν ἰδεολογικὴ ἐκλογικὴση τῶν πολιτικῶν αἰτιῶν τῆς διάσπασης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐξειδίκευση καί ἐκφρασὴ τους στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς πάλης, στὸ ὁποῖο θά κρινόταν σὲ τελικὴ ἀνάλυση καί ἡ λύση τῆς ἐκκρεμότητας. Καθὼς ὅμως οἱ ἐκκρεμότητες αὐτῆς συνεχίζον νά ἐκκρεμοῦν, ἐμεῖς ὀδηγηθήκαμε στὸν ἐκφυλισμὸ τοῦ 1980· ὅπου τὸ νέο - ἡ «ἀνανέωση», ἐκεῖνη πού ἐκφράστηκε καί μαζί της κι ἐκεῖνη πού δέν ἐκφράστηκε - ψυχορραγεῖ, τὴν ὥρα πού τὸ παλιὸ ζεῖ καί βασιλεύει. Ὅπου ἡ ἀνύπαρκτη ἐσωτερικὴ συνοχὴ καθιστᾷ πλέον ἀδύνατη τὴν πάλη πρὸς τίς ἀντίπαλες πολιτικὴς δυνάμεις, τὴν ὥρα πού ἀντίστοιχα ἡ ἀνυπαρξία πολιτικῆς ἀντιπαλότητας διαλύει καί τὰ τελευταῖα κατ' ὅλα ἐσωτερικῆς συνοχῆς· ὅπου οἱ ἀλλεπάλληλες σχάσεις καί διασπάσεις, μὴ ὄντας πιά ἄμεσα πολιτικὴς, ἀποκαλύπτουν ἀπλῶς καί τὰ τελευταῖα ἐσωτερικὰ μέτωπα, ἐξ ὧν συνετέθη κάποτε ἡ ἀριστερά παραθέτοντάς τα τὸ ἕνα πλάι στὸ ἄλλο, ἀνίκανα γιά ὀτιδήποτε πέρα ἀπὸ τὴν ἀδράνεια στὴν ὁποία τὰ καταδικάζει ἡ ἀντιπαλότητά τους. Ὅπου τὸ ἐλάχιστο βάρος πού ζυγίζει ἡ ἀριστερά - δηλαδή ἡ ἀνανεωτικὴ ἀριστερά - στὴν πλάστιγγα τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ἔχει φέρεῖ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου στὸ σημεῖο, ἄλλοι νά διεκδικοῦν τὴν πολιτικὴ ἐκφραση τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἄλλοι τὴ θεωρία της κι ἐμεῖς τὴν κρίση της· ἄλλοι νά διεκδικοῦν πολιτικὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀριστερᾶς κι ἐμεῖς τὰ λάθη της· σὲ ἄλλους νά χρεώνεται ὁ μαρξισμός καί σὲ μᾶς οἱ ἀντιφάσεις του. Σὲ σημεῖο κοντολογίς, ὅπου ἡ ἀποσύνηση ἔχει προχωρήσει τόσο βαθιὰ ὥστε τὰ διάφορα ἐπίπεδα πού θά συνέθεταν τὴν ἐννοια «ἀριστερά», σήμερα ὄχι μονάχα δέν ἐπικοινωνοῦν πολιτικά, ἀλλὰ αὐτονομοῦνται ἐπικίνδυνα, πρὸς δόξα καί ἀγαλλίαση

των ειδικών: οι ειδικοί διαχειριστές της πολιτικής του σήμερα αποκορεύουν ως «κουλτουριάρικη» και άπολιτική οποιαδήποτε σκέψη που θά ξέφευγε από την άμεσότητα του παρόντος, για ν' ασχοληθεί και με τό αύριο· οι θεματοφύλακες της άριστερης μας ιστορίας προτιμούν τη στεγανότητα των μουσείων από τη μόλυνσή της με τη συνέχεια του κοινωνικού γίνεσθαι· οι αντιπρόσωποι της λαϊκής διαμαρτυρίας – πασοκικοί κατά κανόνα – άγνοούν τό μαρξισμό· και οι μύστες των μαρξιστικών αποκαλύψεων άγνοούν πού βρίσκεται και πώς εκφράζεται ή λαϊκή διαμαρτυρία προτιμώντας την από καιρού εις καιρόν υποκατάστασή της με θεατρικές πράξεις «επαναστατικού» περιεχομένου· τό λαϊκό αποστρέφεται τό διανούμενο, κι αυτό με τη σειρά του περιφρονεί τό λαϊκό.

Η αυτόνομηση των διαφόρων επιπέδων μεταξύ τους, τό γεγονός ότι, στεγανά καθώς είναι, κανένα δέν βρίσκει την τελείωση και ολοκλήρωσή του μέσω του άλλου, ολοκλήρωση πού μόνο μέσα σ' εκείνο τόν οργανισμό πού ονομάζουμε άριστερά θά μπορούσε νά πραγματοποιηθεί, νά βρει δηλαδή την πολιτική της συμπύκνωση, συνιστά ένα βασικό στοιχείο της κρίσης της άριστεράς στό πολιτικό επίπεδο. Κρίση μιās άριστεράς πού σήμερα δέν ύφίσταται ως οργανική - λειτουργική ενότητα, με τά διάσπαρτα στοιχεία της, απομονωμένα και έσωστρεφή, νά τρώνε από τά ίδια τους τά σπλάχνα προσπαθώντας νά αυτοσυντηρηθούν. Αυτήν όμως την κρίση μονάχα έμεις, οι κομμουνιστές της ανανέωσης, πού την αναγνωρίζουμε και μιλάμε γι' αυτήν, είμαστε διατεθειμένοι νά υπερβούμε. Μονάχα έμεις φανταστήκαμε – έστω και περιορισμένα, με πιασμένα και άσυνέπειες – από τό 1968 μίαν άλλη άριστερά και ξεκινήσαμε νά την πλάσσουμε. Μονάχα έμεις προσπαθήσαμε – όσο τό μπορούσαμε – νά αποκρυσταλλώσουμε όρισμένα συμπεράσματα από τό μέχρι τότε πορεία της. Άλλά και μονάχα έμεις αποτύχαμε νά την φτιάξουμε. Γι' αυτή λοιπόν την άριστερά συζητάμε σήμερα, έμεις, πού δέν απέμεινε τίποτα πιά στα χέρια μας εκτός από τό όραμά της, μαζί με την επίγνωση ότι ή συγκέντρωση και ένοποίηση των στοιχείων της, ή συγκρότησή της, δέν μπορεί νά ξεκινήσει παρά μόνον από τό πολιτικό επίπεδο. Και εκεί ή άριστερά θά αρχίσει νά ύπάρχει, μόνον έφόσον μπορέσει νά εκφράσει την αντιπαλότητα της προς τούς άλλους: αντιπαλότητα προς τη δεξιά, την έξουσία της, τόν κόσμο πού έφτιαξε και πού μάς περιβάλλει· αλλά και αντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ, γιατί διαφωνεί με την ιδεολογία του και τό νόημα της πολιτικής του· γιατί διεκδικεί από τό κόμμα αυτό όλα όσα της άνήκουν· για νά μπορέσει έτσι κάποτε, έφόσον τό επιδιώξει, νά συμμαχήσει μαζί του. Άντιπαλότητα τέλος προς τό ΚΚΕ γιατί διεκδικεί την ολοκληρωτική έξόντωση της βαρβαρότητάς του. Έπειδή όμως ή άποτελεσματική έκφραση της πολιτικής αντιπαλότητας προϋποθέτει κάποια συμμετοχή στό συσχετισμό των δυνάμεων, ή οποία για την σημερινή ανανέωση μόνον εκ των ένόντων μπορεί νά προέλθει, γι' αυτό θά πρέπει ν' άνιχνεύσουμε κατά πόσον ύπάρχουν σήμερα εκείνοι οι πολιτικοί όροι πού θά επέτρεπαν την άποκατάσταση μιās έστω και περιορισμένης έσωτερικής συνοχής του χώρου. Πρώτιστα όμως θά πρέπει νά διώξουμε από τά κεφάλια μας σκέψεις και άπόψεις πού έχθρευονται με διάφορες προφάσεις αυτή τη συνοχή, σκέψεις άποτικές της κρίσης μας, άπόψεις πού κινούνται μέσα

στό τέλμα της χωρίς διάθεση νά σηκώσουν κεφάλι.

Ένας όψιμος «άντικοινοβουλευτισμός»

Ένας από τούς μεγαλύτερους κινδύνους πού άπειλεί σήμερα τόν ανανεωτικό χώρο, είναι μιá ιδεολογία «άντικοινοβουλευτισμού» από την οποία διακατέχεται μεγάλο μέρος των ομάδων και άτομων εκείνων, πού στην πορεία άποσπάστηκαν από τό ΚΚΕ έστω. Ένας νέος ψευδώνυμος διαχωρισμός μεταξύ «κοινοβουλευτικής» και «έξωκοινοβουλευτικής» άριστεράς, έρχεται νά δημιουργήσει δύο άκόμη έχθρευόμενα στρατόπεδα πού δέν θέλουν ν' άκούσουν τίποτε τό ένα για τό άλλο, άκριβώς έπειδή και τά δύο αυτόνομα αποτελούν στοιχεία της κρίσης της άριστεράς.

Η ιδεολογία αυτή, όσο κι αν έμφανίζεται μόλις τά τελευταία χρόνια έντονα στό προσκήνιο, έχει τις ρίζες της σε πολιτικές αντιθέσεις, πού αναπτύχθηκαν στους κόλπους του ανανεωτικού χώρου κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο. Σε εποχές δηλαδή κατά τις όποιες ή κοινοβουλευτική έκφραση και άσκηση της έξουσίας, είτε ήταν τελείως άνύπαρκτη, είτε βρισκόταν στό στάδιο της άνασυγκρότησής της. Ένώ όμως την εποχή εκείνη οι αντιθέσεις αυτές ήσαν άμεσα πολιτικές, διότι άνακλούσαν διαφορετικές στάσεις πάνω σε ύπαρκτά προβλήματα στρατηγικής σημασίας για την άριστερά, πού άφορούσαν την άναμέτρησή της με την τότε έξουσία, τά σημερινά ιδεολογικά τους κατάλοιπα, όσο κι αν προσφέρουν μιá διεξοδό ύπαρξης σε όμάδες, πού στην κεντρική πολιτική σφαίρα θά ήταν καταδικασμένες σε άφάνεια, είναι παρ' όλη την επαναστατική ήχηρότητά τους άπολιτικά. Άπολιτικά διότι άγνοούν ότι πεδίο όρισμού της πολιτικής είναι ο συσχετισμός των δυνάμεων· στη γλώσσα του εκφράζεται ή κεντρική πολιτική στρατηγική για την έξουσία, και έπομένως κάθε πρόταση πού θέλει νά ονομάζεται πολιτική, θά πρέπει νά μιλά αυτή τη γλώσσα, νά έμπεριέχει δηλαδή την ένταξη της παράταξης στην οποία άπευθύνεται σε κάποιο πεδίο συσχετισμού δυνάμεων. Και τέτοια ύπάρχουν πολλά: κρατούντα και κυρίαρχα, πολιτικά και στρατιωτικά, πρωτεύοντα και δευτερεύοντα, έξωτερικά ως προς μιá πολιτική παράταξη και έσωτερικά. Άπ' όσο γνωρίζω όμως, κανείς απ' όσους άρνούνται σήμερα τόν κρατούντα κοινοβουλευτικά έκφραζόμενο συσχετισμό, δέν ένδιαφεύρεται νά τόν άρνηθεί έμπρακτα, δέν τολμά – και πολύ λογικά στις σημερινές συνθήκες – νά προτείνει κάποιο άλλο πεδίο συσχετισμού δυνάμεων, μέσα από τό όποιο θά εκφραζόταν ή στρατηγική της άριστεράς για την έξουσία. Γι' αυτό λοιπόν πίσω από την μόδα του «άντικοινοβουλευτισμού» κρύβονται άπλώς άπόψεις πού άρνούνται έξ ολοκλήρου την άνάγκη οίασδήποτε κεντρικής πολιτικής έκφρασης της άριστεράς, την άνάγκη συγκροτημένης πολιτικής παρουσίας της.

Τό περίεργο είναι πώς οι άπόψεις αυτές δέν εκφράζονται από άναρχικούς – όποτε ή συζήτηση ίσως περιίττενε – αλλά από άτομα πού, θεωρητικά τουλάχιστον, αναγνωρίζουν την άνάγκη κεντρικής άριστερης πολιτικής και, έστω και διά της εις άτοπον άπαγωγής, γνωρίζουν ότι αυτή είναι σήμερα νοητή μονάχα στό κοινοβουλευτικό πεδίο· διότι ο κοινοβουλευτικός θεσμός, στα πλαίσια του όποιου εκφράζεται κατά συγκεκριμένο τρόπο ο συσχετισμός των πολιτι-

κών δυνάμεων, είναι ταυτόχρονα αποτέλεσμα και έκφραση ενός πολύ γενικότερου ιδεολογικοπολιτικού συσχετισμού, τόσο συντριπτικού σήμερα, ώστε η απόλυτη ταύτιση του πολιτικού με το κοινοβουλευτικό να αποτελεί ύπαρκτο και αδιαχώριστο στοιχείο της πραγματικότητας που ζούμε. Συγχρόνως όμως ο συντριπτικός αυτός συσχετισμός συντελεί στο να μην αποτελέσει ο κοινοβουλευτισμός ένα απλό στοιχείο της ιδεολογίας της άρχουσας τάξης – αν και ενσωματώνεται σ' αυτήν – αλλά συγχρόνως στο να άρχει και πάνω σ' αυτήν – όχι βέβαια και αποκλειστικά – πεδίο σύγκρουσης μαζί της.

Δέν έχει πάντως κανένα νόημα να έμπλακούμε εδώ σέ συζητήσεις περί κοινοβουλευτικής ή άλλης στρατηγικής. Διότι κανέναν, απ' όσους αντιμάχονται σήμερα τά «κοινοβουλευτικά κόμματα», δέν φαίνεται να άπασχολούν ζητήματα στρατηγικής και κεντρικής πολιτικής έκφρασης. Ο Κ.Β. Δημητρίου λ.χ. σέ άρθρο του στο περιοδικό Άγώνας (τεύχ. 12), ενώ αναγνωρίζει ότι «η κυριότερη έπιτυχία της ελληνικής άστικής τάξης είναι η σταθεροποίηση του όμαλού κοινοβουλευτικού δίου, ή ύπαγωγή μ' άλλα λόγια στο κοινοβουλευτικό παιχνίδι όλων των κοινωνικών αντιθέσεων», άρκείται να άποδώσει τό φαινόμενο άποκλειστικά άλλα και έκφραστικά «στην επικράτηση της άστικής ιδεολογίας στο έσωτερικό των αντιπολιτευτικών κομμάτων», για να καταλήξει έτσι στην πολιτική του πρόταση, που περιέχει «τά καθήκοντα όλων δυνάμεων έπιμένουν να λέγονται επαναστατικές». «Τά μόνα που μπορούν να γίνουν σήμερα» (μιά και τόσο αυτονόητα άποκλειστική τό κοινοβούλιο) είναι λοιπόν τά έξής μίξερ: «να οργανωθούν τά μαζικά κινήματα... όπου αυτό είναι δυνατό» και να «όξυνθει ή κριτική της άστικής ιδεολογίας...»

Έπειδή όμως μέ τέτοια μυαλά εκείνα που θά μπορούν να γίνουν στο μέλλον θά είναι ακόμα λιγότερα, έπειδή πουθενά δέν είναι δυνατό να «οργανωθούν» μαζικά κινήματα έφόσον δέν άποκατασταθεί ή πολιτική τους επικοινωνία μέ την άριστερά, έπειδή ή κριτική της άστικής ιδεολογίας που ενδιαφέρει τον κόσμο είναι εκείνη που έχει άμεσα πολιτική διάσταση, έπειδή τέλος οί επαναστατικές άερολογίες δέν ένοχλούν κανένα, γι' αυτό είναι καιρός να σοβαρευτούμε. Όταν ή άστική «μας» τάξη «διαλέγει» τό κοινοβουλευτικό πεδίο για την άναμέτρηση μέ τους αντίπαλους της, έμεις – οί επαναστάτες αντίπαλοι – άρνούμαστε φαίνεται τόσο βαθιά την τάξη αυτή, ώστε άπαξιούμε να την αντιμετώπισουμε. Όταν ή πάλη των πολιτικών δυνάμεων δίνεται εκεί, έμεις δέν συμμετέχουμε, άναμένοντας στον κόκκινο δάλο, στον όποιο λιμνάζουν οί άπόψεις μας. Όταν ό κόσμος όμιλεί ως κυρίαρχη και νομιμοποιημένη πολιτική γλώσσα την κοινοβουλευτική, έμεις του όμιλούμε έπιμονα άκατανόητες επαναστατικές διαλέκτους και άριστερούς ιδιωτισμούς. Όταν «όλες οί κοινωνικές αντιθέσεις» – σύμφωνα μέ την όμολογία του Κ.Β. Δημητρίου – έδράζονται εντός Βουλής, κι όταν στίς αντιθέσεις αυτές βασίζει την ύπαρξή της ή άριστερά, έμεις άναμένουμε μέ τό τουφέκι στο προαύλιο, μήν τύχει και ξεφύγει καμιά, ώστε να την έκφράσουμε έξωκοινοβουλευτικά.

Τελικά τέτοια άγνοια της πασίδηλης πραγματικότητας, ότι ό κοινοβουλευτικός συσχετισμός δυνάμεων είναι ό τρέχων πολιτικός παράγων που ρυθμίζει τη ζωή όλων μας, ότι ή άπουσία κάθε μή κυρίαρχης πο-

λιτικής δύναμης απ' αυτόν σημαίνει και άπουσία από τη σφαίρα της πολιτικής – κι αυτή την πραγματικότητα την γνωρίζει και αισθάνεται και ό τελευταίος κάτοικος τούτης της χώρας – καταντά προκλητική. Ίδίως όταν προέρχεται από άτομα, που γνωρίζουν πολύ καλά αυτήν την πραγματικότητα, προτιμούν όμως να την άγνοούν, παρά να αντιμετώπίζουν τίς συνέπειές της (μιά από τίς συνέπειες της κοινοβουλευτικής πραγματικότητας, πραγματικός όγκόλιθος για όρισμένους, είναι και τό ΚΚΕ έσωτ.). Τόσο δέ προκλητική, ώστε υποψιάζομαι πως πίσω από την μεγαλόσχημη επαναστατικότητα κρύβεται απλώς ή κενότητα εκείνων, που πολιτικά δέν θά είχαν να πούν τίποτα τό διαφορετικό προς τά έξω, απ' όσα λένε τό ΠΑΣΟΚ, τό ΚΚΕ, ακόμα και τό ΚΚΕ έσωτ., κενότητα που τους έξαναγκάζει να αντιλαμβάνονται ή διαφοροποίησή τους από τά κόμματα αυτά, την αντιπαλότητά τους, ως έπιλογή διαφορετικών (έξωκοινοβουλευτικών) μορφών πάλης. Κι έφόσον ή έπιλογή αυτή άποτελεί τό άποκλειστικό πολιτικό τους κριτήριο, από κεί κι ύστερα τά πάντα μπαίνουν σέ λάθος βάση: οί τεράστιες ιδεολογικοπολιτικές μας διαφορές μέ τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ υποβαθμίζονται, οί διαφορές μέ τό «κοινοβουλευτικό» ΚΚΕ έσωτ. έξισώνονται μέ αυτές των άλλων κομμάτων.

Τελικά οί αντίληψεις αυτές, άποκλείοντας την κοινοβουλευτική αντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ, έξαφανίζουν εκείνα άκριδώς τά κεντρικά πολιτικά μέτωπα της άριστεράς προς τά κόμματα αυτά και προς την έξουσία, που στην παρούσα φάση θά μπορούσαν να χαρακτηριστούν πολιτικώς ενεργά· ενεργά μέ την έννοια ότι επικοινωνούν και συνδέουν την άριστερά μέ τον περίγυρό της, ενεργά μέ την έννοια ότι προσπαθούν να παρέμβουν μέ όρους του τρέχοντος συσχετισμού των δυνάμεων. Η έξαφάνιση των μετώπων αυτών όδηγει μονοσήμαντα στην έξαφάνιση της άριστεράς, καθώς τίποτα πιά δέν άπομένει που να δικαιολογεί πολιτικά την ύπαρξή της.

Δυστυχώς ή αντίληψη ότι ή άριστερά πρέπει ανά πάσα στιγμή να δικαιολογεί πολιτικά την ύπαρξή της δέν είναι σήμερα ιδιαίτερα διαδεδομένη. Ζώντας σέ μιάν εποχή μέ κύριο χαρακτηριστικό ή μακρόχρονη άπουσία της άνανέωσης από ή σύγκρουση μέ την έξουσία και τίς άλλες αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις, και δεδομένου ότι από ή σύγκρουση αυτή τροφοδοτείται και διαμορφώνεται ή πολιτική και ιδεολογική συγκρότηση της εκάστοτε άριστεράς, επικρατούν στους κόλπους της, και κυρίως σέ νεότερες γενιές άριστερών που διαπλάστηκαν μετά τό 1968, όταν τά έσωτερικά μέτωπα ήταν ιδιαίτερα ενεργά, τά δέ έξωτερικά άδρανούσαν, άπόψεις που διακατέχονται από μιάν ιδεολογική έσωστρέφεια. Άπόψεις που έξαντλούν την προβληματική τους σέ όρισμένες έσωτερικές «ένδοαριστερές» διεργασίες, ενώ παραμελούν τελείως την πάλη προς τίς αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο βέβαια έξουδετερώνουν και έξαντλούν την άριστερά στο σύνολό της, όδηγώντας την μέ μαθηματική ακρίβεια σέ πολιτική έξαφάνιση, καθώς «τρώνε από τά έτοιμα», μή όντας σέ θέση να παράγουν ούτε καινούργια ιδεολογία – πλήν ίσως εκείνης που άναπαράγει και έντείνει την κρίση –, ούτε συνολική άριστερή πολιτική, ούτε όμως και νέο άριστερό ανθρώπινο δυναμικό.

Θεωρώ την πρόταση του Χ. Λαζαρίδη και γενικότερα του ρεύματος της «επαναστατικής άνανέωσης» ως κλασικό εκπρόσωπο παρόμοιων ιδεολογικών συμ-

πωμάτων. Διότι έχοντας επιλέξει ως αποκλειστικό πεδίο αναφοράς της τόν μικρόκοσμο της ανανέωσης και ως αποκλειστικό πολιτικό στόχο την εκλογική ήττα του ενός πόλου της – του ΚΚΕ έσωτ. – μέσω της οποίας έλπίζει ότι θα αποδεσμευθούν δυνάμεις που θα ενισχύσουν κάποιον άλλο, αδιαμόρφωτο άκομα, «πόλο σύγκλισης», αδιαφορεί πλήρως για τόν πολιτικό και κοινωνικό περίγυρο του χώρου· προς χάρη του «έσωτερικού μετώπου» κατά του ΚΚΕ έσωτ. άγνοεί τήν ανάγκη μετώπων προς τίς υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις· άγνοεί ότι εκτός μικρόκοσμου, στήν πολιτική σφαίρα – όπου βέβαια κανείς εκπρόσωπος της «επαναστατικής ανανέωσης» δέν είναι παρών – ή ήττα αυτή θα κατακυρωθεί υπέρ του ΠΑΣΟΚ και, κυρίως, υπέρ του ΚΚΕ· ότι κατ' αυτόν τόν τρόπο θα λήξει όριστικά τό θέμα του δυϊσμού του κομμουνιστικού κινήματος στόν τόπο μας – θέμα πού ήδη μόλις και μετά θίας μένει άνοιχτό – καθώς ή συντριπτική πλειοψηφία τών άριστερών θα έχει άποφανθεί πώς «ένα είναι τό κόμμα» και τ' όνομα αυτού ΚΚΕ· άγνοεί άκόμα ότι ή πλειοψηφία τών «δυνάμεων πού θα αποδεσμευθούν από τήν κρίση της άριστεράς», δηλαδή από τό ΚΚΕ έσωτ., θα αποδεσμευθούν συγχρόνως και από τήν άριστερά γενικότερα: γιατί, όπως φάνηκε και μετά τήν άποτυχία του 1977; οι δυνάμεις αυτές δέν έλκονται από άνύπαρκτους πολιτικά «πόλους σύγκλισης», αλλά κατά τεκμήριο αποκλίνουν: προς τήν «Μπέττυ» και τήν «Παραγγελιά», προς ύψηλης πιστότητας μουσικές απολαύσεις και όπτικοακουστικές ένασχυλές, προς τίς πολιτιστικές – κι ίσως όχι μόνο πολιτιστικές – εκδηλώσεις του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ (όπως πολύ σωστά πρόβλεψε ο Β. Πάικος στο ΒΗΜΑ), προς τήν οίκογενειακή και επαγγελματική ιδιότητα ως αντίστάθμισμα της όμαδικής άπογοήτευσης. Όποτε θα ήταν έξαιρετικά ενδιαφέρον να πληροφορηθούμε, από πού θα άντληθούν δυνάμεις για τόν «πόλο σύγκλισης» έν έτει 1985, όταν σύμφωνα με τίς επιθυμίες πολλών τό ΚΚΕ έσωτ. δέν θα υπάρχει πιά.

Γιά άλλη μία φορά λοιπόν ή άγνοια της πραγματικότητας και ή υποθάμιση της σημασίας της προς τά έξω πολιτικής πάλης, τήν όποία επιδεικνύουν οι «παρασιτικές» άπόψεις, πού αίμοδοτούνται και ζούν αποκλειστικά σέ βάρος του ΚΚΕ έσωτ., δέν τίς απαλλάσσει από τίς συνέπειές της: οι άπόψεις αυτές τελειώνουν μαζί με τό τέλος του κόμματος, τέλος πού αποκλειστικά και μόνον επιδιώκουν. Η ίδια ή προϋπόθεση της δημιουργίας του «πόλου σύγκλισης», ή έξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτ. από τήν πολιτική σφαίρα, έμπεριέχει μέσα της τό σπέρμα της καταστροφής του πόλου, μία και του έχει ήδη εκ προοιμίου αφαιρεθεί – και «μάς» έχει αφαιρεθεί γενικότερα – ή δυνατότητα επαφής με τήν πολιτική· ή έξαφάνιση αυτή καθιστά τίς μεταξύ μας διαφωνίες άσήμαντες, τίς καθιστά άπολιτικές. Όπως άσήμαντες και χωρίς ενδιαφέρον θα είναι και οι όποιοσδήποτε έξελίξεις, συγκλίνοσες ή αποκλίνουσες, πού θα άφορούν τά έσωτερικά μέτωπα του ανανεωτικού χώρου. Παράλληλα δέ, θα έχει εκλείψει και ή μοναδική δυνατότητα έξόδου από τήν κρίση μας: ή πολιτική, μέσα από τίς ανάγκες της πάλης προς τίς αντίπαλες δυνάμεις, συγκέντρωση, άνάδειξη και έκφραση τών όποιων σωστών ιδεών και άπόψεων υπάρχουν άνάμεσά μας.

Σέ μιάν έποχή λοιπόν όπου τό προφανές αίτημα τών καιρών είναι (μεταχειρίζομαι εδώ φράσεις από τό κείμενο του Χ. Λαζαρίδη) «τά καθαρά μέτωπα

τόσο προς τήν κατεύθυνση του σοβιετόφιλου ΚΚΕ, όσο και προς τήν πλευρά όλων τών άλλων κομμάτων της έξουσίας και της αντιπολίτευσης», σέ μιάν έποχή πού τό κυριότερο, τό πλέον ενεργό τέτοιο μέτωπο είναι τό κοινοβουλευτικά έκφραζόμενο κεντρικό πολιτικό μέτωπο, είναι προφανές ότι αναγκαία συνθήκη γι' αυτό άποτελεί ή αυτόνομη παρουσία της ανανέωσης στο κοινοβούλιο. Η αυτόνομη αυτή παρουσία συνιστά ήδη μία πρώτη ένσταση, ένα βασικό πρώτο μέτωπο, μία και άποτελεί προϋπόθεση για κάθε άλλο. Άν λοιπόν φροντίσουμε να μπολιάσουμε τίς άπόψεις και προτάσεις μας με κάποια συνέπεια προς τήν στοιχειώδη πολιτική ύγεια πού μάς έχει άπομείνει, είναι φανερό, ότι, πριν άπ' όλα, τήν αυτόνομη αυτή παρουσία της ανανεωτικής Άριστεράς θα πρέπει να διαφυλάξουμε και να ενισχύσουμε, κρατώντας έτσι άνοιχτή τή βασική προϋπόθεση για να υπάρξουμε.

Μέ ή ενάντια στο ΚΚΕ έσωτ.; Τό ψευδοδίλημμα

Βέβαια στήν «πρακτική διάσταση τών όσων λέμε» ή αναγκαία αυτή συνθήκη ίσοδυναμεί, έξίσου αναγκαία, με ύποστήριξη προς τό ΚΚΕ έσωτ., ως μοναδικής δύναμης του ανανεωτικού χώρου πού διαθέτει – άκόμα – κάποια πρόσβαση στήν πολιτική σφαίρα. Στο σημείο λοιπόν αυτό άρχίζουν και τά προβλήματα: γιατί συμμερίζομαι κι εγώ τήν άποψη του Χ. Λαζαρίδη, αλλά και πολλών άλλων, ότι τό κόμμα αυτό «δέ θέλει και δέν μπορεί» να πράξει πολλά, άπ' όσα έμεις οι άλλοι θα θεωρούσαμε άπαραίτητα στοιχεία μιάς έσωτ και άμυδρης πολιτικής προοπτικής. Όλος λοιπόν εκείνος ο κόσμος πού σέ κάποια περίοδο είχε βρεθεί μέσα ή γύρω από τό ΚΚΕ έσωτ., πού τό ύποστήριξε, κριτικά ή από καρδιάς, για να εισπράξει άπ' αυτό μονάχα τήν προσωπική του άπογοήτευση και τόν πολιτικό καταποντισμό της ανανέωσης, καλείται να επανέλθει στόν ίδιο άσφυκτικό κομματικό έναγκαλισμό, καλείται να κρατήσει τήν ίδια πολιτική στάση όπως τό 1974 ή τό 1977 με μόνη προοπτική τήν επανάληψη τών λαθών και της ήττας του παρελθόντος; Φαίνεται πως κάτι τέτοιο κατάλαβαν, ή θέλησαν να καταλάβουν, και ο Χ. Λαζαρίδης και ο Α. Παππας, γι' αυτό και αίσθάνθηκαν τήν ανάγκη να τονίσουν ότι ή πρόταση του Γ. Καρρά ανανταίε άπαγορευτική για κάθε περαιτέρω συζήτηση:

«Πρός τί λοιπόν ή συζήτηση; Σύμφωνα με τήν άποψη του Γ. Καρρά, μία είναι ή αυτόνομη λύση, και αυτή άπραγματοποίητη. Η αναζήτηση κάθε άλλης παραδιάζει τά αυτόνομη. Και ή έμμονή σ' αυτήν φαίνεται αντιρεαλιστική. Η συζήτηση είναι τελειωμένη λοιπόν. Η κάτι χειρότερο: μάταιη!

Κάτι πού δέν ύποπτεύεται ο Γ. Καρράς είναι ότι ή συζήτηση άρχίζει άπ' τό σημείο άκριβώς πού τελειώνει τό άρθρο του. Διάλογος μπορεί να υπάρξει μόνο έξω από τά όρια της λογικής του: Έπειδή τό ΚΚΕ έσωτ. δέν θέλει και δέν μπορεί να κάνει τά άνοίγματα πού ο ίδιος θεωρεί άπαραίτητα, όλες οι δυνάμεις πού συνειδητοποιούν τήν κρίση της άριστεράς και ιδιαίτερα αυτές πού στρατεύονται στήν προοπτική της κομμουνιστικής ανανέωσης – είτε άνήκουν σέ κόμματα και οργανώσεις είτε είναι

αρέντακτες – πρέπει επιτέλους νά αναλάβουν πρωτοβουλίες, νά ασκήσουν πιέσεις, νά εκδιώκουν καταστάσεις, νά ταράξουν τά νερά, νά βρούν δρόμους σύγκλισης». (Χ. Λαζαρίδης)

Θά έτεινα άκόμα και νά συμφωνήσω μέ τά τελευταία λόγια του Χ. Λαζαρίδη. Δυστυχώς όμως – αυτό τουλάχιστον προσπάθησα νά δείξω προηγουμένως – ό τρόπος πού ξειδικεύει τίς προτάσεις του, οί συγκεκριμένοι δρόμοι σύγκλισης πού προτείνει, ενώ προσπαθούν νά διαμορφώσουν τίς ικανές εκείνες συνθήκες πού θά μάς επέτρεπαν νά υπάρξουμε, άγνοούν και κινούνται έξω από τά πλαίσια πού καθορίζονται από τίς αναγκαίες. Γι' αυτό και μάς καταδικάζουν σέ άνυπαρξία.

Αναφέρθηκα προηγουμένως επίμονα στό θέμα τής πολιτικής άντιπαλότητας και τής έσωτερικής συνοχής. Κι αυτό όχι μόνο γιατί, εφόσον μιλάμε για δρόμους σύγκλισης, δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε ότι οί πολιτικές δυνάμεις συγκλίνουν για νά μπορούν νά ξευληρητήσουν υπό καλύτερους όρους τήν άντιπαλότητά τους πρós κάποιες άλλες· όχι μόνο γιατί τό θέμα αυτό συνιστά μιάν ιστορική εκκρεμότητα τής ανανέωσης, τής όποίας τό χώρο θέλησε νά ήγεμονεύσει τό ΚΚΕ έσωτ., χωρίς νά κατανοεί ούτε τήν άνάγκη για ιδεολογική και πολιτική συνοχή τών δυνάμεων πού τήν άποτελούν, ούτε τήν άνάγκη πραγματικής άντιπαλότητας πρός τήν έξουσία και τίς υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις· αλλά κυρίως γιατί ή σημερινή πραγματικότητα έρχεται νά υπενθυμίσει τίς εκκρεμότητες αυτές σέ όλους μας – στό ΚΚΕ έσωτ., στίς οργανώσεις και σ' όσους έχουν παραμείνει στά άζήτητα – θέτοντάς τες υπό άλλους όρους: σέ μιá γλώσσα πού ίσως τήν κατανοήσουμε. Στήν διάρκεια τών δωδεκαετών περιπλανήσεων σέ ξένους βοσκοτόπους, στίς πολύβοες αίθουσες άνύπαρκτων έθνικών άκροατηρίων ή στά κελιά τής άτομικής και ομαδικής μας άπομόνωσης, τά μέτωπα γύρω μας, του ΚΚΕ, του ΠΑΣΟΚ, χτίστηκαν, ύψώθηκαν, άπειλούν. Άπειλούν δέ αυτή τή φορά μέ πολιτική έξαφάνιση: αυτός είναι ό κίνδυνος πού, όχι πιά λόγω πολιτικής διορατικότητας, αλλά από άπλό ένστικτο άυτοσυντήρησης, επιτάσσει τήν άναζήτηση τής δικής μας συνοχής, τών δικών μας μετώπων.

Δέν ξέρω πώς άντιλαμβάνεται ό καθένας αυτή τήν πραγματικότητα. Διαισθάνομαι ότι τό ΚΚΕ έσωτ. τήν άντιλαμβάνεται για πρώτη φορά ίσως, έστω και περιορισμένα, μέσω τών άναγκών τής εκλογικής του επιβίωσης. Όρισμένοι άλλοι καλυπτόμενοι πίσω από τό άλλοθι τής άπουσίας τους από τήν πολιτική και περιορίζοντας στό ελάχιστο τίς άνάγκες τους ίσως νά μήν τήν άντιλαμβάνονται καθόλου. Όμως ανεξάρτητα από τήν αντίληψή μας γι' αυτήν, ή ίδια ή πραγματικότητα, όντας ύπαρκτη, έξαναγκάζει. Έξαναγκάζει άνάμεσα στά άλλα και τό ΚΚΕ έσωτ. νά τραβήξει για λίγο τό βλέμμα του τό άπλανώς προσανατολισμένο πρός τά βάθη του πολιτικού όρίζοντα και νά κοιτάξει τί συμβαίνει στό χώρο πού βρίσκεται κάτω από τά πόδια του. Έπειδή δέ τόν χώρο αυτόν δέν τόν έξουσιάζει πιά, είναι άναγκασμένο νά τόν πλησιάσει: έστω και μέ τά μέχρι τώρα δειλά άνοίγματα και τίς άνεπαρκείς και φοδισμένες παραχωρήσεις, τίς ζαβολιές και τά πισωγυρίσματα. Είναι άναγκασμένο, γιατί από τόν ευρύτερο χώρο τής ανανέωσης και όχι από τήν άκτινοβολία και τήν πειστικότητα τών πολιτικών άνύπαρκτων πλέον επαγγελιών του, θά έξαρτηθεί ή

επιβίωσή του. Όπως αντίστροφα και ή επιβίωση όλων τών ύπολοίπων έξαρτάται από τήν τύχη του ΚΚΕ έσωτ. Είναι ή ίδια λοιπόν ή πραγματικότητα πού μάς φέρνει κοντά, πού μάς άναγκάζει νά ψηλαφίσουμε ό ένας τόν άλλον. Για νά συναντηθούμε τούτη τή φορά όμως πάνω σέ πολύ γενικότερους άξονες πού συνέχουν και διαπερνούν όλόκληρο τόν άνανεωτικό χώρο, κι όχι, όπως παλιότερα, πάνω στήν στρεβλή και σήμερα πιά άνύπαρκτη πολιτική τους έξειδίκευση, τήν όποια έξέφρασε τό ΚΚΕ έσωτ. Άκριβώς δέ έπειδή ή τελευταία είναι πλέον κλινικά νεκρή, γι' αυτό τό πραγματικό και συνάμα σωτήριο αίτημα τών καιρών, τό άντικειμενικό νόημα τών πράξεών μας, δέν είναι πιά ή κατάφαση του ΚΚΕ έσωτ., αλλά ή – έστω και διά του ΚΚΕ έσωτ. – άυτοκατάφαση του άνανεωτικού χώρου. Τόσο του συνόλου του, ως γενικότερης πολιτικής ένότητας, μέ βασικά κοινά χαρακτηριστικά, όσο και του καθενός μας χωριστά ως μέρους και μέλους αυτής τής ένότητας, μέρους μέ συγκεκριμένο ειδικό θάρος και δικαίωμα πολιτικής έκφρασης. Άνοίγεται λοιπόν εκ τών πραγμάτων μία δυναμική μπροστά μας· εφόσον δέ μπορούμε στόν κόπο τής και έμπλακούμε στά γρανάζια τής, εφόσον διεκδικήσουμε στήν πράξη – γιατί κανείς δέν πρόκειται νά μάς χαρίσει τίποτα – τό πραγματικό νόημα τών καιρών και μετατρέψουμε τήν κριτική ύποστήριξη του 1977 σέ δυναμική ύποστήριξη όχι πιά του ΚΚΕ έσωτ. αλλά όλόκληρου του χώρου, τών έαυτών μας συμπεριλαμβανομένων, τότε ίσως άνοίξει και ό δρόμος πού ουσιαστικά θά άφαιρέσει από τό ΚΚΕ έσωτ. τούς άποκλειστικούς τίτλους πολιτικής άντιπροσωπευσης τής ανανέωσης, για νά τούς καταστήσει έπαναδιεκδικήσιμους στόν καθένα· και στό ίδιο τό ΚΚΕ έσωτ.

Πιστεύω πώς ή προοπτική αυτή είναι ή μόνη πού θά μάς επέτρεπε, όντας αντίπαλοι του ΚΚΕ έσωτ., νά υπάρξουμε συνάμα, σέ ένα άλλο επίπεδο, μαζί μέ τό ΚΚΕ έσωτ. ως αντίπαλοι τών άλλων πολιτικών δυνάμεων· ή μόνη δηλαδή πού διατηρεί άνοιχτά όλα μας τά μέτωπα, από τά πιό κοντινά ως τά πιό μακρινά και συγχρόνως πιό σημαντικά· ή μόνη πού θά μάς επέτρεπε νά κάνουμε όρισμένα όνειρα για τό μέλλον, όπωσδήποτε πολύ πιό συναρπαστικά από τά καθήκοντα του Κ.Β. Δημητρίου: γιατί ύπάρχει κάποιος χώρος και για τήν άριστερά στήν πολιτική, ένα κενό, πού ή ίδια της ή άπουσία δημιουργεί. Τό δέ κενό αυτό στίς μέρες μας άποκαλύπτεται έντονα· κυρίως γιατί τό άντιφατικό ΠΑΣΟΚ δέν μπορεί πιά έν όψη έξουσίας νά συνεχίσει νά είναι άτιμώρητα άντιφατικό.

Άς είναι όμως. Για τήν ώρα προέχουν άλλα. Και κυρίως νά διώξουμε από πάνω μας τήν κρίση εκείνη πού δέν είναι μόνο τής άριστεράς, αλλά όντας και προσωπικά δική μας, καταλήγει νά άφορά τήν άριστερά, στό μέτρο πού και έμεις τήν άποτελούμε. Γι' αυτή τή κρίση δέν ύπάρχει σήμερα κανένα γιατρικό. Διακαιούμεθα λοιπόν νά είμαστε άπολύτως άπαισιόδοξοι.

ΠΟΥ ΠΑΕΙ Η ΙΤΑΛΙΑ ΣΗΜΕΡΑ;

Οι πολιτικές επιπτώσεις της τρομοκρατίας και οι πολιτικές ανακατατάξεις

Η άπαγωγή του δικαστικού Τζιοβάνι Ντ' Ούρσο στις 12.12.80 έληξε μετά 34 ημέρες με την απελευθέρωσή του από τις «φυλακές του λαού» των Έρυθρών Ταξιαρχιών προσθέτοντας μία καινούρια, ανέκδοτη σελίδα στην πολυτάραχη πορεία της πολιτικής ζωής στην Ιταλία. Άλλα ή υπόθεση Ντ' Ούρσο άφησε βαθιά σημάδια στο κορμί της Ιταλικής Δημοκρατίας και έφερε στην επιφάνεια μερικά νέα στοιχεία που σίγουρα θα επηρεάσουν τις μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις στη χώρα αυτή.

Ένας μελλοθάνατος, καταδικασμένος από το «Λαϊκό Δικαστήριο» των Ε.Τ. αποδίδεται ζωντανός στον «ταξικό έχθρο». Το επίσημο κράτος, καλυμμένο πίσω από ένα παραπέτασμα σιωπής, σιωπής ανατριχιαστικής όπως την χαρακτήρισαν οι επικριτές του, διαπραγματεύεται έμμεσα με τους τρομοκράτες και ικανοποιεί ορισμένες από τις απαιτήσεις τους, σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις (όπως η περίπτωση Μόρο) όπου τήρησε στάση πλήρους αδιαλλαξίας. Δύο κόμματα που εκπροσωπούνται στο Ιταλικό Κοινοβούλιο, το Ριζοσπαστικό και το Σοσιαλιστικό (τό δεύτερο μετέχει και στην κυβέρνηση) όχι μόνο αναλαμβάνουν να παίξουν ρόλο μεσολαβητή μεταξύ κράτους και Έρυθρών Ταξιαρχιών αλλά εξαπολύουν μεγάλη «άνθρωπιστική» εκστρατεία διακηρύσσοντας ότι δεν υπάρχει πολιτική σκοπιμότητα ικανή να δικαιολογήσει την εγκατάλειψη ενός θύματος στα χέρια των δολοφόνων και ότι κάθε ταπείνωση ή παραχώρηση προς τις Έρυθρές Ταξιαρχίες σε βάρος του κύρους του κράτους και του πολιτικού κόσμου, είναι θεμιτή προκειμένου να σωθεί μία ανθρώπινη ζωή. Ο εκβιασμός των τρομοκρατών στην τελευταία φάση της υπόθεσης Ντ' Ούρσο μετατίθεται από την κυβέρνηση στον Ιταλικό τύπο. Και τέλος, το σημαντικότερο νέο στοιχείο είναι ότι ο πολιτικός κόσμος της Ιταλίας χωρίστηκε σε δύο στρατόπεδα ως προς το θέμα της αντιμετώπισης των τρομοκρατών. Ένα τρίτο στρατόπεδο, αποτελούμενο από ορισμένες δυνάμεις της άριστερας (π.χ. Μανφέστο κ.λπ.), που στο παρελθόν είχε επιδείξει μία κάποια ανοχή προς τους «συντρόφους που κάνουν λάθος», εναρμονίζεται με το στρατόπεδο εκείνων που ζητούν τη σθεναρή αντιμετώπιση των Έρυθροταξιαρχιτών.

Το νόημα της διαίρεσης των πολιτικών δυνάμεων της Ιταλίας δεν αποδίδεται με την τρέχουσα πολιτική όρολογία και οι δυνάμεις που τάχθηκαν στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο δεν χαρακτηρίζονται μεταξύ τους από πολιτική ομοιογένεια. Γι' αυτό οι παρατάξεις βαφτίστηκαν από μέν τους κομμουνιστές κόμμα της «αποφασιστικότητας» και κόμμα της «υποταγής», από δέ τους σοσιαλιστές και τους ριζοσπάστες «κόμμα του θανάτου» και της «ζωής» αντίστοιχα.

Το κεντρικό ζήτημα, για το οποίο διχάστηκε ο Ιταλικός πολιτικός κόσμος, συνοψίζεται στα εξής: Στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού καθεστώτος είναι θεμιτή ή όχι η υποταγή του κράτους στις απαιτήσεις μιας ομάδας τρομοκρατών; Και η υποταγή σημαίνει μείωση του κύρους του ή ενίσχυση των Ε.Τ.; Κι ακόμη η υποταγή αυτή ενισχύει και ενθαρρύνει τους τρομοκράτες να συνεχίσουν παρόμοιες ενέργειες ή τους αποδυναμώνει απομονώνοντάς τους ακόμη περισσότερο στο περιθώριο ενός κοινωνικού σώματος που διέπεται από τους κανόνες της ειρηνικής πολιτισμένης συμβίωσης;

Ας εξετάσουμε πιά αναλυτικά τη στάση των πρωταγωνιστών του δράματος που ξετυλίχτηκε πρόσφατα στην Ιταλία.

Χριστιανοδημοκρατία: διατήρηση της κεντροαριστερού συνασπισμού με κάθε τρόπο

Ο χριστιανοδημοκράτης πρωθυπουργός Φορλάνι άρνήθηκε να παίξει το ρόλο που θα περίμενε κανείς από τον ηγέτη του μεγαλύτερου Ιταλικού κόμματος, από τον εκπρόσωπο του συνασπισμού που κυβερνά την Ιταλία. Θα περίμενε κανείς από τον Πρωθυπουργό μίαν άμεση απάντηση που θα ξεκαθάριζε τη στάση της κυβέρνησής του και θα έδινε την κατεύθυνση στα στελέχη του κρατικού μηχανισμού. Ο Φορλάνι, όμως, στην πρώτη φάση της άπαγωγής δεν έκανε καμιά δήλωση δημιουργώντας έτσι ένα κενό.¹ Το κενό δεν κάλυψαν ούτε οι τοποθετήσεις του προέδρου του κόμματος Πίκολι, παρόλο που τάχθηκε υπέρ της μη υποχώρησης στους εκβιασμούς, ούτε οι δηλώσεις του υπουργού Δικαιοσύνης Σάρπι που, απαντώντας στο κύμα έπερωτήσεων στην Ιταλική Βουλή, είπε ότι κυβέρνηση δεν επιδιώκει καμιά απόλυτως συνδιαλλαγή με τους τρομοκράτες. Κι αυτό γιατί οι τοποθετήσεις των εκπροσώπων της Χριστιανοδημοκρατίας έρχονται σε αντίθεση με την ικανοποίηση του πρώτου αιτήματος των τρομοκρατών για την κατάργηση των φυλακών της Αζινάρα.²

1. Μπροστά σ' αυτή την πρωτοφανή παραίτηση του Πρωθυπουργού από την άσκηση της εξουσίας που του παρέχει η εντολή του, εκπρόσωποι διαφόρων τομέων της κρατικής εξουσίας, πήραν θέση κατά συνείδηση, όπως ο στρατηγός των καραμπινιέρων Καπούτσο μ' ένα λόγο καθαρά πολιτικό πλατιάς δημοκρατικής όπτικής. Επίσης ο πρόεδρος της Εθνικής Ένωσης Δικαστικών Αντόλφο Μπέρια με συνεντεύξεις στις οποίες χαρακτήριζε καθαρή τρέλα την άποψη ότι το δικαστικό σώμα διαπραγματεύεται με τους τρομοκράτες καταλήγοντας ότι η επιθυμία των Ιταλών δικαστικών να σωθεί η ζωή του συναδέλφου τους Ντ' Ούρσο δεν σημαίνει ότι είναι διατεθειμένοι να υποχωρήσουν στο ελάχιστο στους εκβιασμούς των Έρυθρών Ταξιαρχιών.

2. Φυλακές ύψους ασφαλείας.

Μετά την πρώτη φάση, κι ενώ ο αναθρασμός και η αναστάτωση στην Ιταλία βρίσκονται στο ζενίθ, ο πρωθυπουργός Φορλάνι προβαίνει σε δηλώσεις που αποτελούν θρίαμβο της κενολογίας: θά αποφύγει να συνταχθεί με τη μιά ή την άλλη άποψη αραδιάζοντας γενικότητες.

Η στάση αυτή του πρωθυπουργού δεν είναι ανεξήγητη: Τό κόμμα του είναι μπλεγμένο σε πολυάριθμα οικονομικά σκάνδαλα – με πιά πρόσφατο τὰ πετρέλαια – στα όποια αποδείχθηκε έμμεση³ ή άμεση⁴ συμμετοχή κρατικών παραγόντων. Άκόμα, στα μάτια της κοινής γνώμης, ή Χ.Δ. είναι ένοχη γιά τήν τεράστια έκταση τών καταστροφών από τούς σεισμούς στη Νότια Ιταλία, όταν δημόσια κτίρια, νοσοκομεία κ.ά., που διεφθαρμένες και χρηματιζόμενες κρατικές υπηρεσίες είχαν χαρακτηρίσει αντίσεισμικά, κατέρρευσαν και εκατοντάδες άνθρωποι βρήκαν άργό θάνατο από πείνα και δίψα παγιδευμένοι κάτω από τὰ ερείπια· όταν τó έργο τής διάσωσης γινόταν με προχειρότητα, δυσκινησία, έλλειψη οργάνωσης και αποτελεσματικότητας, τὰ εφόδια με προορισμό τίς σεισμόπληκτες περιοχές, συχνά, γινόταν αντικείμενο λεηλασίας ή κατέληγαν μέσα από τίς διασυνδέσεις κρατικού μηχανισμού - Μαφίας στο κύκλωμα του λαθρεμπορίου και τής μαύρης αγοράς.

Στό μεταξύ οι εξελίξεις στο ΙΚΚ, μετά την άρση τής εμπιστοσύνης προς τήν κυβέρνηση Άντρέοτι τόν Ιανουάριο του 1979, οδήγησαν στή βαθμιαία σκλήρυνση τής κομμουνιστικής στάσης. Έτσι προστέθηκε ένα ακόμη πρόβλημα στή χριστιανοδημοκρατική ήγεσία γιατί θά 'πρεπε τώρα να αντιμετωπίσει⁵ τήν πιθανή έξη που θά άσκούσε ή κομμουνιστική πρόταση προς τὰ κεντροαριστερά κόμματα δημιουργώντας έτσι σοβαρά προβλήματα γιά τήν επιβίωση του παρόντος κυβερνητικού σχήματος.

Ύστερα άπ' όλα αυτά γίνεται φανερό ότι εκείνο που κυρίως άπασχολούσε τόν Ιταλό πρωθυπουργό, και έπομένως τήν ήγεσία του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος, κατά τή διάρκεια τής άπαγωγής του Ντ' Ούρσο, ήταν ο χειρισμός τής όλης υπόθεσης έτσι ώστε να μην όξυνθούν οι αντιθέσεις ανάμεσα στα κόμματα που άποτελούσαν τόν κυβερνητικό συνασπισμό. Γιατί ή κυβέρνηση Φορλάνι είναι ή ύστατη λύση που ή παρούσα Βουλή τούς προσφέρει και ή πτώση τής θά σήμαινε πρόωρες εκλογές, σε μιά φάση που ή Χριστιανοδημοκρατία – κι όχι μόνο αυτή – χρειάζεται χρόνο γιά να ξεπεράσει τίς δυσκολίες τής.

Αυτό κυρίως φόβιζε τόν Φορλάνι. Η παραχώρηση μιάς «νίκης» στους τρομοκράτες δεν ήταν τó πρόβλημά του. Γιά τήν αντιμετώπιση τών Ταξιαρχιών έχει τίς αναφορές του στρατηγού Ντέλα Κιέζα (άρχηγού του ειδικού αντιτρομοκρατικού σώματος) που μιλούν γιά πολυάριθμες συλλήψεις τρομοκρατών, γιά πλήρη εξάρθρωση ορισμένων τμημάτων τους (όπως στο Τουρίνο), γιά ανακάλυψη δεκάδων κρησφύγετων και κρυψώνων. Άλλωστε, τώρα πιά, όλες οι νίκες τών τρομοκρατών, άν εξαιρέσουμε τήν προσωπική τους ίκανοποίηση, δεν έχουν κανένα αντίκρισμα. Τώρα πλέον που και οι τελευταίοι θιασώτες τής άποψης περί «συντρόφων που κάνουν λάθος» τούς καταδίκασαν άπερίφραστα, ή συνέχιση τής άπελπισμένης και παράλογης βεντέτας με τó κράτος εξαρτάται άποκλειστικά και μόνο από τó πόσο άκριθά θά μπορέσουν να πουλήσουν τó τομάρι τους, από τó πόσες δεκάδες «άπελπισμένων» και άπογοητευμένων θά πυκνώσουν τίς γραμμές τους, διαλέγοντας, ανάμεσα στις σύγχρονες μορφές αυτοκτονίας, τήν τρομοκρατία αντί γιά τὰ σκληρά ναρκωτικά. Η ύπαρξη τής τρομοκρατίας θά εξαρτηθεί επίσης – άν δεχτούμε μίαν άποψη που άποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιά τήν εξέφραση ο πρόεδρος Περτίνι και γιά τίς μέρες αυτές βρίσκεται στο επίκεντρο τής πολιτικής διαμάχης στην Ιταλία αλλά και στο επίκεντρο τής διεθνούς διπλωματικής κοινόστρας μετά τίς έντονες διαμαρτυρίες τής ΕΣΣΔ – από τὰ συμφέροντα του καθοδηγητικού κέντρου που βρίσκεται εκτός Ιταλίας που τήν υποθάλλουν.

Κρίση κομμάτων - Ριζοσπαστικό Κόμμα

Είπαμε πιά πάνω ότι δεν είναι μόνο ή χριστιανοδημοκρατία που έχει ανάγκη από πίστωση χρόνου. Η κρίση τών κομμάτων, ή κρίση ιδεών κατά κύριο λόγο που έχει ως συνέπεια τήν κρίση εμπιστοσύνης και αντιπροσωπευτικότητας είναι αποτέλεσμα τής αδυναμίας τους ή και τής άνικανότητάς τους να άναποκριθούν στις άπαιτήσεις – παλιές και καινούριες – μιάς κοινωνίας όπου:

- Τό ισχυρότερο συνδικαλιστικό κίνημα συνυπάρχει με τó ισχυρότερο συνδικάτο του έγκλήματος.
- Τό μεγαλύτερο κομμουνιστικό κόμμα συνυπάρχει με τó ισχυρότερο εκκλησιαστικό κατεστημένο.
- Η προηγμένη τεχνολογία του Βορρά συνυπάρχει με τίς εξαθλιωμένες παράγκες του Νότου.
- Η αύξηση τής άνεργίας συναγωνίζεται τήν αύξηση τής βιομηχανικής παραγωγής.
- Η ανάπτυξη του κινήματος γιά τήν άπελευθέρωση τής γυναίκας συνυπάρχει με τήν αύξηση περιπτώσεων βιασμού, έγκλημάτων τιμής και περιφρόνησης τής γυναίκας.
- Η διάδοση τών επαναστατικών εντύπων και οργάνωσεων με τή διάδοση τών ναρκωτικών.

3. Ο άρχηγός του σώματος τών Ιταλών τελνοφυλάκων, παραστρατιωτικού σώματος που αστυνομεύει τή διακίνηση και διάθεση τών έμπορευμάτων και κεφαλαίων.

4. Οι χριστιανοδημοκράτες ύπουργοί Τζόια και Μπιζάλια.

* Η κρίση δέν άφησε άνέπαφο κανένα από τά κόμματα, εκτός από τό Ριζοσπαστικό, του οποίου ή αύξηση είναι δείκτης του βαθμού άπογοήτευσης και άρνητικής αντίδρασης των μαζών προς τούς παραδοσιακούς έκφραστές. Οι Ριζοσπάστες, λοιπόν, συνεχίζουν μέ έπιτυχία τό «σού» που ξεκίνησαν εδώ και μερικά χρόνια μετά την έπιτυχή προώθηση του δημοψηφίσματος για τό διαζύγιο. Από τότε άκολουθούν μιά συνταγή έπιτυχίας. Μέ την εύκινησία και τή ζωντάνια που τούς διακρίνει, χωρίς ένδοιασμούς και χασομέρια σε αναλύσεις, χωρίς μακροπρόθεσμους στόχους, πηγαίνουν κατευθείαν στο ψητό:

Στέκονται στο πλευρό των γυμνόστηθων τραβεστί σε δημόσια κολυμβητήρια, μετατρέπουν σε γραφεία τους την πλατεία μπροστά στο Ιταλικό Κοινοβούλιο· ή μιά άπεργία πείνας διαδέχεται την άλλη· θεαματικά και πρωτότυπα εύρηματα και παραδειγματικές πράξεις κατορθώνουν να προσελκύουν την προσοχή και την συμπάθεια όσων Ιταλών – και σ' αυτή τή φάση είναι άρκετοί – έχουν πιά κουραστεί από τά λόγια.

Δύο είναι τά βασικότερα στοιχεία τής έπιτυχίας τους. Τό πρώτο είναι ή ανάγκη για καθημερινή κατανάλωση σκανδάλων, θεάματος, σουπερ στάρς, τσόντας και συναφών, μιά ανάγκη που δημιουργήθηκε ύστερα από τό βομβαρδισμό των μαζών από τά μέσα μαζικής ενημέρωσης και κυρίως την τηλεόραση που σιγά σιγά μετέτρεψε σε τηλεθεατές των πολιτικών και κοινωνικών γεγονότων μιά τεράστια κατηγορία του πληθυσμού. Αυτή την τηλεοπτική ανάγκη έρχονται να καλύψουν οι Ριζοσπάστες που δέν ενδιαφέρονται και πολύ για τή δημιουργία κινήματος, μετατρέποντας τον πολιτικό άγώνα σε «πόλεμο άστέρων».

Τό δεύτερο είναι ότι οι Ριζοσπάστες εκμεταλλεύτηκαν την εύθυμη και σκωπτική διάθεση που διακρίνει τούς Ιταλούς αλλά και λίγο πολύ υπάρχει σε κάθε άνθρωπο. Άν και πολλές φορές – ίσως τίς περισσότερες – καταλήγουν σε κακόγουστες φάρσες, διαθέτουν πάντως μιά κάποια αίσθηση χιούμορ που τά άλλα κόμματα, επιδιώκοντας τό σπουδαίο, τό σοβαρό, τό θαρύγδουπο και τό τεκμηριωμένο, ή έχασαν τελείως ή τό καταστρέφουν στα κομματικά καλούπια.

Μπετίνο Κράξι. Μοιραίος άνθρωπος για τό Σοσιαλιστικό Κόμμα;

Λίγα λόγια τώρα για τό Σοσιαλιστικό Κόμμα που μαζί μέ τό Ριζοσπαστικό αποτέλεσαν τον κύριο φορέα τής «άνθρωπιστικής» άποψης στην περίπτωση Ντ' Ούρσο.

Τό ΙΣΚ, ως γνωστό, είναι τό μεγαλύτερο από τά μικρά κόμματα τής Ιταλίας. Τό τρίτο κόμμα τής Ιταλικής Βουλής, μετά τούς γίγαντες ΚΚ και Χριστιανοδημοκρατία. Ο ρόλος του στις Ιταλικές πολιτικές εξελίξεις είναι άποφασιστικής σημασίας γιατί ή παρουσία του είναι άπαραίτητη στη διαμόρφωση κυβερνητικής πλειοψηφίας. Χωρίς την ψήφο του ούτε οι κεντροαριστεροί συνασπισμοί περί την Χριστιανοδημοκρατία είναι έφικτοί, αλλά ούτε και ή καινούρια στρατηγική των κομμουνιστών μπορεί να υλοποιηθεί.

Τό ΙΣΚ, μαζί μέ τό Ριζοσπαστικό, καθώς και μικρότερα άριστερά κόμματα και συνασπισμούς, π.χ. PDUP, D.P. (Προλεταριακή Δημοκρατία) σημείωσε αύξηση ψήφων στις τελευταίες εκλογές. Αυτή ή εκλογική έπιτυχία του είναι άποτέλεσμα κυρίως τής «άνθρωπιστικής» στάσης που τήρησε κατά την άπαγωγή του Μόρο και τής άρνητικής, ως προς τό ΙΚΚ, επίδρασης που είχε ή άπαγωγή αυτή σε μιά μερίδα του εκλογικού σώματος – ψηφοφόρων κυρίως του ΙΚΚ – στην όποια ή άποψη ότι οι τρομοκράτες είναι ιδεολογικά παιδιά του κομμουνισμού έπιασε. Ο Μπετίνο Κράξι, από την εποχή τής εκλογής του ως Γραμματέα του ΙΣΚ, έδωσε τέλος σε μιά μακροχρόνια παράδοση σύμφωνα με την όποια ή συμμετοχή του κόμματός του στην κυβέρνηση έρχόταν σε αντίθεση με την, κατά κάποιο τρόπο, ιδεολογική ύπαγωγή του στο ΙΚΚ και στη σύμπλευσή του με αυτό στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων.

Η εκλογική στασιμότητα, άποτέλεσμα αυτής τής αντίθεσης και των δυσκολιών του ΙΣΚ να παρουσιάσει πολιτικές προτάσεις αντίξεις ενός κόμματος που πρόσφερε πολλά στην ύπόθεση του Ιταλικού σοσιαλισμού, ήταν δείγμα σταθερότητας και άντοχής στο χρόνο ενός ιστορικού ρεύματος τής Ιταλικής άριστερας βαθιά ριζωμένου σε μιά μερίδα των Ιταλών εργαζομένων. Άλλά σε μιά φάση κατά την όποια ήταν αναγκαία μιά ένταση των προσπαθειών και των πρωτοβουλιών για να μπορέσει τό ΙΣΚ να ξεπεράσει τίς αντίθεσεις του, ο Μπετίνο Κράξι, γυρίζοντας τίς πλάτες στη σοσιαλιστική παράδοση του κόμματός του – μιά παράδοση που τό διαφοροποιεί από τά υπόλοιπα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τής Ευρώπης –, άδιαφορώντας για ένα μεγάλο μέρος τής βάσης του σταθερά άκόμη τοποθετημένο στο χώρο τής άριστερας, διαλέγει ένα δρόμο που τό άπομάκρυνε όλο και πιο πολύ από τίς μαρξιστικές και σοσιαλιστικές του ρίζες: Τό δρόμο των πολιτικών των παζαρεμάτων και τής άντικομμουνιστικής προκατάληψης. Κράτησε τό κόμμα του για κάμποσο καιρό έξω από την πλειοψηφία για να τό έπαναφέρει όταν οι άποστάσεις με τό Ιταλικό ΚΚ είχαν μεγαλώσει. Η κριτική που άσκησε στους κομμουνιστές άφορούσε κυρίως τό λενινιστικό χαρακτήρα του κόμματός τους και την τάση του να υποτάσσουν τίς άλλες δυνάμεις τής άριστερας προωθώντας μονόπλευρα τίς άποψεις τους. Τό γεγονός αυτό, μαζί με την ουσιαστική άποχώρηση, λόγω ηλικίας, από την ενεργό πολιτική δραστηριότητα του γηραιού σοσιαλιστή ήγέτη Ρικ. Λομπάρντι που έξασθένησε την άριστερή πτέρυγα του κόμματος, άπομάκρυνε τό ΙΣΚ

από τις μαρξιστικές του ρίζες και αύξησε την απόσταση μεταξύ ΙΣΚ και ΙΚΚ ανοίγοντας εσωτερικό μέτωπο στο πλαίσιο της άριστεράς.

Σήμερα ο Κράξι αποδύεται σ' ένα αγώνα χωρίς «άπαγορευμένα χτυπήματα», με σκοπό ν' αναλάβει την εντολή για τό σχηματισμό κυβέρνησης. Η πολιτική άσυνέπεια, χαρακτηριστικό στοιχείο του Κράξι, έχει προξενήσει δυσφορία και αντιδράσεις τόσο στο πλαίσιο του κυβερνητικού σχηματισμού όσο και στην Ιταλική άριστερά.

Η δυσφορία και οι αντιδράσεις δέ λείπουν ούτε και μέσα στο ίδιο τό ΙΣΚ. Ο Λομπάρντι, ύστερα από μακρά σιωπή, έδωσε μία συνέντευξη σε περιοδικό με εκτιμήσεις που εκφράζουν την πλήρη αποδοκιμασία του στην πολιτική του Κράξι. Μάλιστα σπεύδει ν' αποκρούσει την υπόθεση μίας διάσπασης του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος συμπληρώνοντας όμως ότι η απομάκρυνση του κόμματος από τό χώρο της άριστεράς και η μετατροπή του σε μετριοπαθή παράταξη θά σήμαινε ότι η άριστερά πτέρυγα δέν θά είχε πλέον καμιά θέση σ' αυτό. Οι σοσιαλιστές πάντως αντιμετώπισαν την στροφή των κομμουνιστών αρχικά με κάποια έκπληξη και στη συνέχεια με δυσπιστία. Ο Κράξι δηλώνει ότι «δέν είναι καιρός για τέτοια», υποστηρίζοντας ότι η προοπτική για κυβέρνηση της άριστεράς είναι ακόμη αρκετά μακρινή και ότι η σημερινή κρίσιμη κατάσταση της χώρας επιβάλλει ενότητα και σύμπνοια όλων των δημοκρατικών δυνάμεων, σε αντίθεση με την κομμουνιστική πρόταση που αποκλείει τούς χριστιανοδημοκράτες.

Σ' όλη τή διάρκεια της υπόθεσης Ντ' Ούρσο τό ΙΣΚ και τό Ριζοσπαστικό Κόμμα επιβεβαίωσαν τις μέχρι τώρα επιλογές τους. Τό μέλλον θά δείξει αν οι επιλογές αυτές (που όδήγησαν τούς Ριζοσπάστες νά μετατρέψουν την «άνθρωπιστική» τους έκστρατεία σε τρομοκρατική όσον δέν συμφωνούσαν μαζί τους και ίδιως της μερίδας του τύπου⁹ που άρνήθηκε νά υποκύψει στον έκβιασμό των Ε.Τ., και τόν Κράξι νά δημοσιεύει τά κείμενα των Έρυθρών Ταξιαρχών στο δημοσιογραφικό όργανο του Κόμματος Άβάντι σάν προσωπική απόφαση του διευθυντή του Ιντίνι «τήν όποία κατανοεί πλήρως»), - θά έχουν την ανάλογη επιβεβαίωση και από μέρος των υποστηρικτών τους στον Ιταλικό λαό.

Κομμουνιστική «στροφή» - επιστροφή στα παλιά πρότυπα ή επιβεβαίωση της ιδιαιτερότητας του Ιταλικού κομμουνισμού;

Άλλά άς δούμε τώρα τις εξελίξεις που σημειώθηκαν στο ΙΚΚ. Η στροφή της 26ης Νοεμβρίου συνίσταται σε μία πρόταση που άπευθύνεται πρώτα πρώτα στις πολιτικές δυνάμεις της άριστεράς για μία κυβέρνηση όλων των έντιμων δημοκρατικών δυνάμεων της Ιταλίας, που αποκλείει όμως τό κόμμα της Χριστιανοδημοκρατίας σάν άνίκανο σήμερα νά συμβάλει στο δύσκολο έργο της υλικής, πολιτικής και ήθικης έξυγιανσης. Με την πρόταση αυτή μπορούμε νά πούμε ότι κλείνει μία φάση κατά την όποία με τή στρατηγική του ιστορικού συμβιβασμού τό Ιταλικό ΚΚ αναγνώριζε τόν κεντρικό ρόλο του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος σε κάθε πολιτική κυβερνητική προοπτική της Ιταλίας. Τό σύστημα πολιτικών συμμαχιών - τό λεγόμενο σύστημα έξουσίας - των Χριστιανοδημοκρατών που τούς επέτρεπε νά κυβερνούν και νά ταυτίζονται με τό κράτος τέθηκε από τούς κομμουνιστές σε άμφισβήτηση.

Είναι γεγονός ότι η στροφή, που έγινε δεκτή με αισθήματα άνακούφισης από τό μεγαλύτερο μέρος της κομμουνιστικής βάσης και αντιμετώπιστηκε ευμένως από τά μικρότερα κόμματα της κομμουνιστικής άριστεράς, μικραίνοντας τις άποστάσεις από τό Ιταλικό ΚΚ, εντάσσεται στο πλαίσιο μίας γενικότερης προσπάθειας για τό ξεπέρασμα της κρίσης. Οι χριστιανοδημοκράτες όμως χαρακτήρισαν τή στροφή των κομμουνιστών ως άυταπάτη, γιατί, κατ' αυτούς, δέν είναι δυνατό νά προφυλάξουν τό κόμμα τους από τή σκληρή δοκιμασία που περνά στην Ιταλία τό σύστημα των κομμάτων ή νά ξεπεράσουν την κρίση με μίαν έμπνευση της στιγμής. Άλλά τό ότι δέν πρόκειται για έμπνευση της στιγμής επιβεβαιώνεται και από τή συνέχεια που δόθηκε σ' αυτή την άλλαγή στρατηγικής συμμαχιών, όταν κατά τή διάρκεια των εργασιών της Κεντρικής Επιτροπής στις άρχές Ιανουαρίου σημειώθηκε μία άλλαγή, που αυτή τή φορά άφορούσε μία καινούρια όπτική για τό χαρακτήρα και τή λειτουργία του κόμματος.

Σήμερα τό ΙΚΚ μοιάζει νά λεί: άφου η πολιτική της συνεργασίας όλων των πολιτικών δυνάμεων άπέτυχε, άφου η ποικιλότητα διαφοροποίηση από τόν ύπαρκτό σοσιαλισμό και η συνεπής προώθηση των έθνικών του επιλογών δέν ήταν άρκετα για νά έξαλείψουν την άντικομμουνιστική προκατάληψη των άλλων κομμάτων, τώρα πιά έχει κάθε δικαίωμα νά έμφανισθεί μπροστά στον Ιταλικό λαό ως η μόνη δύναμη που είναι ικανή νά προωθήσει τή διαδικασία έξυγιανσης και τή δημιουργία των προϋποθέσεων για μία δημοκρατική άπάντηση στην Ιταλική κρίση.

Όσοι άπέριπταν τό ΙΚΚ έσπευσαν νά κραυγάζουν: 'Ιδού η άπόδειξη. Τό ΙΚΚ δείχνει τό πραγματικό του πρόσωπο επιστρέφοντας στην παλιά μετωπική τακτική των κομμουνιστών νά υποτάσσουν τά άλλα κόμματα.

Τό συμπέρασμα που βγαίνει από τις εργασίες της ΚΕ του ΚΚ στις 7 Ιανουαρίου είναι: *περισσότερη δημοκρατία, λιγότερος συγκεντρωτισμός*. Ο εισηγητής Ναπολιτάνο, και άλλοι ήγέτες του ΙΚΚ με προεξάρχοντα τόν Πιέτρο Ινγκράνο, υπογράμμισαν ότι η ανάπτυξη και κατοχύρωση της δημοκρατίας στην έσωκομματική ζωή είναι ζωτική ανάγκη. «... Τό πρόβλημα δέν περιορίζεται στην έκπόρευση των νέων

5. Άλλωστε μία πρώτη άπάντηση δόθηκε από τό Έθνικό Συμβούλιο του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος άμέσως μετά την έκδήλωση της κομμουνιστικής στροφής, όταν όλα τά μέλη του Ε.Σ., ακόμη και οι εκπρόσωποι του άριστερου ρεύματος, ουσπειρώθηκαν γύρω από τις θέσεις του δεξιού προέδρου Πικόλι. Όλοι την χαρακτήριζαν ούτοπική, άνεδαφική και επικίνδυνη για τό πολιτικό μέλλον της χώρας.

6. Οι πιέσεις, οι άπειλές, οι στημένες συγκεντρώσεις έξω από τά γραφεία των έφημερίδων και τά τηλεφωνήματα «άγανακτισμένων πολιτών» είναι μερικά από τά στοιχεία που προσδίδουν τόν τρομοκρατικό χαρακτήρα στην «άνθρωπιστική» έκστρατεία των Ριζοσπαστών που πολλοί δημοσιογράφοι παρομοίωσαν με την επίθεση κατά του τύπου που πραγματοποιήσαν οι συμμορίες του Μουσολίνι στην πριν από την «Πορεία προς τή Ρώμη» περίοδο.

γραμμών από την κορυφή» ... γιατί τά μέλη και οι όπαδοί πρέπει νά καταλάβουν ότι ή ήγεσία δέν έχει ανάγκη μόνο από τή συμφωνία τους «καί νά πάψουν νά θεωρούν τόν έαυτό τους καλό κομμουνιστή όταν βρίσκονται σέ στάση άναμονής διαταγών...»

Ένδεικτικό τών άλλαγών είναι ότι στό τέλος τής διαδικασίας ή πλειοψηφία τών παρόντων καταψήφισε τό κείμενο πού πρότεινε τό προεδρείο, γιά τήν καταγραφή τών εισηγήσεων καί τών απόψεων πού άκούστηκαν. Καί πρότεινε ένα άλλο πιό αντιπροσωπευτικό πού έδινε καλύτερα τό νόημα τής εισήγησης του Ναπολιτάνο, τής παρέμβασης του Μπερλινγκουέρ καί άλλων όμιλητών καί του γενικού κλίματος.

Ανέφικτη ή συνεννόηση κομμουνιστών-σοσιαλιστών;

Τό Ιστορικό τής υπόθεσης Ντ' Ούρσο όλοκληρώθηκε μέ τή συζήτηση στή Βουλή στις 15 Ιανουαρίου, μιά μέρα πριν από τήν άπελευθέρωση του Ιταλού δικαστή. Η Βουλή ύστερα από πρόταση του ΙΣΚ όδηγήθηκε σέ ψήφο εμπιστοσύνης τής κυβέρνησης. Έτσι οι διαφωνούντες του κυβερνητικού συνασπισμού γιά τό χειρισμό τής υπόθεσης Ντ' Ούρσο, όπως οι Ρεπουμπλικάνοι καί ένμέρει οι Σοσιαδημοκράτες, αναγκάστηκαν νά επανέλθουν στήν τάξη ύπερψηφίζοντας τίς πρωθυπουργικές δηλώσεις γιά νά άποφευχθεί ή πτώση τής κυβέρνησης γιά τήν όποία δέν ήταν έτοιμοι. Γενική δέ είναι ή έντύπωση ότι ήδη άρχισε ή μετά τόν Φορλάνο περίοδος.

Σάν άπόηχος τής υπόθεσης Ντ' Ούρσο ήρθε νά προστεθεί μιά νέα περιπλοκή: οι δηλώσεις του προέδρου τής Ιταλικής Δημοκρατίας Περτίνι γιά τήν πιθανή ύπαρξη καθοδηγητικών κέντρων τής Ιταλικής τρομοκρατίας εκτός Ιταλίας, μέ ύπαιγιμούς έμμεσους πλην σαφείς ότι οι τρομοκράτες βοηθούνται από τίς Άνατολικές χώρες. Τίς δηλώσεις αυτές διαδέχτηκε μιά λυσσαλέα επίθεση κατά του ΙΚΚ μέ σκοπό τήν άπομόνωσή του αλλά καί σφοδρή άντεπίθεση τών κομμουνιστών. Έτσι ή διαμάχη γύρω από τίς δηλώσεις Περτίνι μεγάλωσε τό χάσμα ανάμεσα στό ΙΣΚ καί τό ΙΚΚ. Σήμερα, τή στιγμή πού ή χριστιανοδημοκρατία βρίσκεται στή χειρότερη στιγμή τής κρίσης της, ό διάλογος μεταξύ κομμουνιστών καί σοσιαλιστών είναι σχεδόν άδύνατος. Καί τό μεγάλο πρόβλημα είναι πού θά κατασταλάξει τό ΙΣΚ στό συνέδριό του τόν προσεχή Άπρίλιο.

*Όποιες καί άν είναι όμως οι επίμέρους εξελίξεις, τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τής σημερινής Ιταλίας είναι ότι πρόκειται γιά μιά κοινωνία που πορεύεται μέσα στήν άβεβαιότητα. Η χώρα αυτή έγινε τό θέατρο σημαντικών άναμετρήσεων, πολιτικών καί κοινωνικών, αλλά καί πεδίο δοκιμής νέων μεθόδων καί νέων άντιλήψεων, από τίς πιό άντιδραστικές ως τίς πλέον προοδευτικές καί προωθημένες γιά τήν εποχή μας. Σίγουρα ότι συμβαίνει στήν Ιταλία δέν είναι άπλά καί μόνο έσωτερική τής υπόθεση...

Γιώργος Ρωμαίος

ΟΙ ΠΡΟΕΔΡΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΜΙΑ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Στίς 26 Άπριλίου γιά τήν εκλογή του νέου προέδρου, άνεξάρτητα από τόν αριθμό τών υποψηφίων, ή μάχη θά δοθεί άνάμεσα στους έπίσημους εκπροσώπους τών τεσσάρων μεγάλων πολιτικών παρατάξεων.

Τήν ώρα πού γράφονται αυτές οι γραμμές, μόνο ό Μαρσαί έχει δηλώσει έπίσημα τήν υποψηφιότητά του. Γιά τόν Μιτεράν θά πρέπει νά περιμένουμε τό έκτακτο συνέδριο του σοσιαλιστικού κόμματος στις 24 Ιανουαρίου, στό όποιο θά εκλεγεί ό υποψήφιος του κόμματος. Βέβαια ή διαδικασία είναι τυπική, μιά καί ύστερα από τήν άποχώρηση του Ροκάρ, ό Μιτεράν είναι ό μόνος υποψήφιος. Ό Σιράκ θά ξεκαθαρίσει άν είναι ή όχι υποψήφιος στις άρχές Φεβρουαρίου. Στό χώρο όμως στόν όποιο κινείται, ή υποψηφιότητα του Ντεμπρέ του θάζει σοβαρά προβλήματα. Ό Ντεμπρέ, Ιστορική φυσιογνωμία του γκωλισμού καί παλιός πρωθυπουργός του στρατηγού Ντεγκώλ, είναι σέ θέση νά αφαιρέσει από τόν Σιράκ ένα σημαντικό ποσοστό ψήφων. Σέ σχέση μέ τόν Σιράκ, ό Ντεμπρέ αντιπροσωπεύει μέ μεγαλύτερη συνέπεια τήν προοπτική μιάς άλλης πολιτικής, άντίθετης μέ εκείνη τής έξαετίας του Ζισκάρ, άντίθετης επίσης μέ τήν «σοσιαλιστική ψευδαίσθηση καί τήν κομμουνιστική άπάτη», όπως ό ίδιος ό Ντεμπρέ χαρακτηρίζει τά προγράμματα τών σοσιαλιστών καί κομμουνιστών. Άν ό Ντεμπρέ παραμείνει μέχρι τέλος υποψήφιος, όπως κατ' επανάληψη τό χεί δηλώσει, ό Σιράκ δέν έχει καμιά έλπίδα νά περάσει στόν πρώτο γύρο τών προεδρικών, έστω κι άν όλος ό μηχανισμός του κόμματός του, στό όποιο άνήκει καί ό Ντεμπρέ, εργαστεί γι' αυτόν. Άκόμα ό Ντεμπρέ ανακοινώνοντας πρώ-

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

τος τήν υποψηφιότητά του (Ιούνιος 1980), βάζει τόν Σιράκ μπροστά στην ευθύνη τής διάσπασης τών δυνάμεων του γκωλισμού. Πιο ξεκάθαρα είναι τά πράγματα στο άλλο τμήμα τής δεξιάς. Ο Ζισκάρ φαίνεται αποφασισμένος να διεκδικήσει γιά δεύτερη φορά τήν προεδρία. Ο ίδιος βέβαια δεν έχει κάνει καμιά δήλωση, όμως μεθοδικά προχωράει στο στήσιμο του εκλογικού του μηχανισμού.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η άβεσθαιότητα χαρακτηρίζει μόνο τούς γκωλικούς. Όμως όπως και να 'ρθουν τά πράγματα, όλα δείχνουν ότι η τελική μάχη στο δεύτερο γύρο θα δοθεί ανάμεσα στον Ζισκάρ και τόν Μιτεράν. Γιατί ο Σιράκ, κι αν ακόμα αποσυρθεί ο Ντεμπρέ, είναι αμφίβολο αν θα περάσει στον πρώτο γύρο. Τό ίδιο δέ ισχύει και γιά τόν Μαρσαί, παρά τήν ένταση και τήν πόλωση πού φαίνεται αποφασισμένο να δημιουργήσει τό κομμουνιστικό κόμμα. Αν λοιπόν βρεθούμε πάλι σέ μιά αναμέτρηση ανάμεσα στον Ζισκάρ και τόν Μιτεράν, όπως τό 1974, ποιός θα βγει νικητής; Τό ερώτημα είναι βασικό. Γιατί από τό αποτέλεσμα τών προεδρικών εκλογών εξαρτώνται σέ μεγάλο βαθμό οι πολιτικές εξελίξεις στή Γαλλία τά επόμενα έφτά χρόνια. Μιά νίκη του Μιτεράν ίσως οδηγήσει στήν επίσπευση τών βουλευτικών εκλογών και στή δημιουργία μιάς νέας κυβερνητικής πλειοψηφίας μέ άξονα τήν πολιτική του σοσιαλιστικού κόμματος. Αύτή είναι και η μόνη προϋπόθεση γιά να λυθούν οι αντιθέσεις ανάμεσα στον πρόεδρο και τήν κυβερνητική πλειοψηφία και γιά να άπαλλαγεί τό σοσιαλιστικό κόμμα από τό σύνδρομο τής ενόθητας τής άριστεράς και τήν πολιτική και ιδεολογική τρομοκρατία πού άσκει πάνω του τό κομμουνιστικό κόμμα. Γιατί, βέβαια, η ενόθητα μέ τούς κομμουνιστές είναι άπαραίτητη. Θά γίνει όμως έφικτή και άποτελεσματική μόνον αν έγκαταλείψουν και οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές τήν πολιτική τής χειραγώγησης ολόκληρου του προοδευτικού κινήματος. Όχι μόνο τών δυνάμεων πού ελέγχουν (σταλινικό, βέβαια, αλλά θεμιτό) αλλά και τών δυνάμεων πού ιδεολογικά ανήκουν στους συνεργάτες τους (σταλινικό πάντα, αλλά άθέμιτο). Αντίθετα αν ο Ζισκάρ κερδίσει τήν προεδρία θά διατηρήσει κατά πάσα πιθανότητα και τήν κυβερνητική πλειοψηφία μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1983. Ίσως μάλιστα και να τής δώσει μιά κάποια μεγαλύτερη όμοιογένεια. Να άπαλλαγεί δηλαδή από εκείνους πού τόν υποστηρίζουν χωρίς να συμφωνούν μέ τήν πολιτική του και είναι στήν άντιπολίτευση.

Αν στηριχτούμε στις δειγματοληπτικές έρευνες πού έχουν γίνει μέχρι τώρα βλέπουμε να πυκνώνουν τά σημάδια μιάς μεταστροφής του εκλογικού σώματος. Ένώ δηλαδή μέχρι τόν περασμένο Νοέμβριο η νίκη του Ζισκάρ φαινόταν σίγουρη και άνετη, σήμερα όχι μόνο άνετη δεν φαίνεται αλλά ούτε και σίγουρη. Βέβαια είναι νωρίς ακόμα γιά να βγάσουμε συμπεράσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες. Στους μήνες πού θα ακολουθήσουν μέχρι τις εκλογές θα βλέπουμε άλλοτε να προηγείται ο Ζισκάρ και άλλοτε ο Μιτεράν, ανάλογα μέ τό μέγεθος και τήν ποιότητα του δείγματος. Αυτό πού έχει κυρίως σημασία είναι ότι η πτώση του Ζισκάρ είναι συνεχής. Η γενική έντύπωση πού επικρατούσε μέχρι τώρα, ότι ο Ζισκάρ θα είναι ο σίγουρος νικητής και ότι εν πάση περιπτώσει ο Μιτεράν δεν μπορεί να τόν άντιμετωπίσει, έχει κλονιστεί. Όπως δήλωσε ο ίδιος ο Μιτεράν, αν η νίκη του Ζισκάρ είναι ακόμη πιθανή, η δική του είναι πλέον δυνατή. Η μεταστροφή του εκλογικού σώματος φαίνεται και από τις εκθέσεις τών νομαρχών πού εκφράζουν τή δυσaréσκεια του κόσμου στήν πολιτική του Ζισκάρ. Και πώς τά πράγματα θα ήταν διαφορετικά, όταν η Γαλλία πλησιάζει τά 2.000.000 άνέργους; Όταν οι εργαζόμενοι βλέπουν να πέφτει συνεχώς η άγοραστική τους δύναμη; Και όταν όλα δείχνουν, και η Κυβέρνηση τό όμολογεί, ότι η κατάσταση αύτή θα συνεχιστεί;

Δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Ζισκάρ όταν κέρδισε τις εκλογές του 1974 είχε τή φήμη ενός πετυχημένου τεχνοκράτη. Μέ μιά έκπληκτική εκλογική καμπάνια αυτό τό «τέρας ψυχραιμίας» ξεπέρασε στον πρώτο γύρο τόν τότε εκπρόσωπο του ντεγκωλικού κόμματος γιά να κερδίσει τήν άπόλυτη πλειοψηφία στο δεύτερο γύρο, μέ άντίπαλο και πάλι τόν Μιτεράν. Από τότε, ακόμα και όταν είχε πρωθυπουργό του τόν Σιράκ, έκανε ό,τι και οι προηγούμενοι πρόεδροι τής Πέμπτης Δημοκρατίας. Η κυβέρνηση ήταν κάτω από τόν έλεγχό του και η άσκηση τής κυβερνητικής πολιτικής εξαρτιόταν άπόλυτα άπ' αυτόν. Οι προκάτοχοί του όμως, τόσο ο Ντεγκώλ όσο και ο Πομπιντού, είχαν μιά πλειοψηφία άπόλυτα ταυτισμένη μαζί τους. (Και όταν τό 1969 η πλειοψηφία διασπάται ο Ντεγκώλ υποβάλλει τήν παραίτησή του). Αντίθετα η πλειοψηφία του Ζισκάρ ήταν πάντα ένα μωσαϊκό δυνάμεων, άποτέλεσμα περισσότερο του φόβου μπροστά στις δυνάμεις του Κοινού Προγράμματος, παρά τής ύπαρξης μιάς ενιαίας αντίληψης γύρω από τή δομή και τήν άσκηση τής εξουσίας. Βέβαια όλες οι δυνάμεις πού άπαρτίζουν αυτό τό μωσαϊκό έπαιξαν τό παιχνίδι πού τούς επέβαλε ο Ζισκάρ. Η δυσaréσκεια τους και η άντιπολιτευτική τους στάση εξαφανίζονταν τή στιγμή τής ψηφοφορίας. Μέσα σ' αυτό τό μωσαϊκό οι ντεγκωλικοί, συσπειρωμένοι από τό 1976 και μετά στον «Συναγερμό γιά τή δημοκρατία», άποτελούν τή κύρια δύναμη. Ο Ζισκάρ, παρόλο πού μερικές φορές έσπασε τή συνοχή τους, δεν κατόρθωσε να τούς διαλύσει. Διατήρησαν τήν άυτοτέλειά τους και σήμερα φαίνονται αποφασισμένοι να τελειώνουν μ' αυτόν τόν πρόεδρο και τήν πλειοψηφία του. Μιά νίκη του Ζισκάρ θα βάλει σέ κίνδυνο τήν άυτονομία τους. Μέ πρόεδρο τόν Ζισκάρ θα μπορέσουν στις βουλευτικές εκλογές του 1983 να παραμείνουν η κύρια δύναμη στον χώρο τής δεξιάς ή ο Ζισκάρ μέ τήν άνευση μιάς νέας έφταετίας θα μπορέσει να επιβάλει τις δικές του λύσεις, τούς δικούς του άνθρώ-

πους, τή δική του παράταξη; Μπροστά σ' ένα τέτοιο ενδεχόμενο τί θά κάνουν ό Ντεμπρέ, ό Σιράκ καί οι όπαδοί του; Ένα μέρος τών όπαδών τους δέν θά αντιμετώπισει θετικά τήν περίπτωση Μιτεράν, μιά καί ό κίνδυνος του Κοινού Προγράμματος έχει άπομακρυνθεί; Πολύ περισσότερο όταν δίπλα τους μεγαλώνει ό κίνδυνος τής εξαφάνισής τους σέ μιά προεδρική πλειοψηφία μέ τήν όποία δέν συμφωνούν καί ή όποία τούς θεωρεί ύπολείμματα μιάς άλλης έποχής. Όταν ό Ντεμπρέ δηλώνει ότι στό δεύτερο γύρο θά καλέσει τούς όπαδούς του νά μήν ψηφίσουν γιά τόν αντίπαλό του τί άκριβώς έννοεί; Στή σημερινή πολιτική συγκυρία ποιός είναι περισσότερο αντίπαλός του; Ό Ζισκάρ ή ό Μιτεράν;

Αν ό Μιτεράν κερδίσει ψήφους από τό χώρο τών ντεγκωλικών δυνάμεων οι πιθανότητες τής νίκης του αυξάνονται σημαντικά. Άρκεί βέβαια νά μή χάσει ψήφους από τήν πλευρά τών κομμουνιστών. Η ήγεςία του κομμουνιστικού κόμματος κάνει τά πάντα γι' αυτό. Ξαναθυμήθηκε ότι ό Μιτεράν ήταν ύπουργός Δικαιοσύνης στήν κυβέρνηση Γκυ Μολλέτ τό 1957. Γιά τόν Μαρσαί «οί σοσιαλιστές είναι έτοιμοι νά πραγματοποιήσουν μιά ίερή συμμαχία μέ τή δεξιά». Όλα αυτά βέβαια άποβλέπουν στό νά πετύχει ό Μαρσαί ένα ικανοποιητικό γι' αυτούς ποσοστό στόν πρώτο γύρο. Στά πλαίσια αυτής τής ψηφοθηρικής πολιτικής τό κομμουνιστικό κόμμα έχει αναπτύξει μιά δραστηριότητα πού συχνά δέν ύστερει σέ τίποτε από αντίστοιχες ενέργειες τής δεξιάς. Τό άποκορύφωμα αυτής τής πολιτικής ήταν ή επίθεση από τούς κομμουνιστές έναντίον ενός σπιτιού όπου είχαν εγκατασταθεί μετανάστες, σ' ένα προάστιο του Παρισιού. Η ενέργεια αυτή όχι μόνο έγινε παρουσία του κομμουνιστή δήμαρχου τής περιοχής, αλλά καί ύποστηρίχτηκε χωρίς κανένα ένδοιασμό από τόν καθοδηγητή. Κι αυτό βέβαια γιατί οι Γάλλοι πού είναι έναντίον τής μετανάστευσης (αυτό είναι δικαίωμά τους) καί τών μεταναστών (αυτό δέν είναι δικαίωμά τους) ψηφίζουν, ενώ οι ξένοι εργάτες δέν ψηφίζουν. Γιά νά ξαναγυρίσουμε όμως στίς προεδρικές εκλογές. Τί θά γίνει στό δεύτερο γύρο; Τό κομμουνιστικό κόμμα δέν μπορεί νά ύποστηρίξει τόν Ζισκάρ ή νά στείλει τούς όπαδούς του γιά ψάρεμα. Είναι ύποχρεωμένο, μέ κρύα βέβαια καρδιά, νά ζητήσει από τά μέλη του νά ψηφίσουν Μιτεράν. Πώς όμως θά πείσει όλους αυτούς, πού μέχρι χθές διάβαζαν στήν Ούμανιτέ καί άκουγαν στίς προεκλογικές συγκεντρώσεις τόν Μαρσαί, ότι οι σοσιαλιστές είναι προδότες καί ότι ό Μιτεράν είναι ύπεύθυνος γιά βασανιστήρια καί εκτελέσεις στήν Άλγερία; Πόσο θά άντέξουν τά μέλη τους τή σχιζοφρένια πού τούς επιβάλλει; Η νίκη του Μιτεράν εξαρτάται σέ μεγάλο βαθμό από τόν αριθμό τών κομμουνιστών πού θά τόν ψηφίσουν στό δεύτερο γύρο. Η έπιτυχία τής Άριστεράς γενικότερα εξαρτάται από τό κατά πόσο ή ήγεςία του κομμουνιστικού κόμματος θά μπορέσει ν' αλλάξει τακτική: Νά εγκαταλείψει τήν άπλοϊκή άνάλυσή της, τό χυδαίο οικονομισμό της, τήν εύκολη συνθηματολογία, τήν χωρίς άρχές ψηφοθηρική πρακτική της. Γιατί βέβαια τό τί θά γίνει στίς προεδρικές εκλογές συνδέεται άμεσα μέ τό τί θά γίνει στίς βουλευτικές πού θά άκολουθήσουν, άν ό Μιτεράν εκλεγεί πρόεδρος.

Μάκης Καβουριάρης
12 Ιανουαρίου 1981

ΤΑ ΤΡΑΣΤ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

— Η περίπτωση Matra καί Hachette στή Γαλλία —

Παρίσι. Δεκέμβριος 1980. Μιά σφοδρή έκρηξη συνταράζει συθέμελα τό γαλλικό κόσμο του τύπου καί τής πληροφόρησης: ή εταιρεία πολεμικών έξοπλισμών Matra παίρνει τόν έλεγχο του αρχαιότερου γαλλικού εκδοτικού οίκου, τύπου καί βιβλίου, τήν Hachette.

Η επιχείρηση είναι άξιοσημείωτη γιά πολλούς λόγους. Από τή μιά μεριά άπεικονίζει τέλεια τή λογική του σημερινού γαλλικού χρηματιστικού καπιταλισμού, ενώ από τήν άλλη μεριά, γιά πρώτη φορά στήν Εύρώπη σέ τέτοια κλίμακα καί μέ τέτοιες διαστάσεις, άποκαλύπτει μιά από τίς σύγχρονες τάσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού, έκδηλες στήν Άμερική εδώ καί δεκαπέντε χρόνια. Τάσεις πού συνίστανται σέ μιά γιγαντιαία προσπάθεια αναδόμησης τών βιομηχανικών τομέων αίχμης (ήλεκτρονικά, τηλεπικοινωνίες, καί έπομένως πολεμικών έξοπλισμών) τούς όποιους, μέ μιά αυξανόμενη συγκεντροποίηση, τούς προσανατολίζει άκριβώς πρός τήν κατάρκτηση τών μέσων παραγωγής τής πληροφορίας καί, γενικότερα, τής πολιτιστικής παραγωγής.

Η άνατομία, λοιπόν, τής ύπόθεσης Matra - Hachette ισοδυναμεί μέ τήν κατευθείαν διείσδυση στό βάθος του συστήματος πού κυριαρχεί σ' όλόκληρη τήν κοινωνία μας. Γιατί κανένα από τά στοιχεία του δέν είναι τυχαίο, ούτε οι πρωταγωνιστές του, ούτε ή χρησιμοποιούμενη τακτική, ούτε οι αντικειμενικοί του στόχοι πού βεβαίως δέν είναι πολιτικά άθωοι.

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

A. Οί πρωταγωνιστές

Η Matra λοιπόν, με 32.000 εργαζόμενους και πάνω από 6 δισεκατομ. φράγκα τζίρο, είναι:

- μία εταιρεία κατασκευής πολεμικού υλικού, ιδίως πυραύλων με περιζήτητες, απ' όλες τις πολεμικές αεροπορίες του κόσμου, ιδιότητες. Ός εκ τούτου η Matra συνδέεται πολύ στενά με τό Κράτος, τόν καλύτερο πελάτη της.
- μία εταιρεία ειδικευμένη στή διαστημική βιομηχανία, κατασκευάστρια του πυραύλου Ariane, φορέα του δορυφόρου TDF1 που θά επιτρέψει τή δημιουργία του τρίτου καναλιού τής γαλλικής τηλεόρασης.
- εξάλλου οι κλάδοι της Πληροφορική (informatique), Ήλεκτρονικών, Τηλεματική (Télématique) κατατάσσουν τήν Matra στήν πρώτη γραμμή τών τεχνολογιών αιχμής.
- και ποιός μπορεί νά ξεχάσει ότι ό δμίλος αυτός είναι επίσης κατασκευαστής αυτοκινήτων επιβλητικών επιδόσεων, υλικών μεταφορών και άλλων μηχανισμών ακριβείας.
- επίσης η Matra είναι κατά τό ήμισυ ή Euyrope I / Images et Son, (Ευρώπη No 1 / Εικόνες και ήχος), δηλαδή ό όνομαστός περιφερειακός ραδιοφωνικός σταθμός, με τεράστια ακρόαση στή Γαλλία, και ή τηλεόραση Μόντε Κάρλο. Άλλά νά πού ό δεύτερος μέτοχος τής Euyrope I είναι τό γαλλικό κράτος.

Από τήν πλευρά της ή Hachette, με 23.000 υπαλλήλους, 135 θυγατρικές εταιρείες, σήμερα, είναι πιά πολύ μακριά από τό «βιβλιοπωλείο» που ίδρυσε τό 1826 κάποιος κύριος Hachette. Είναι μακριά επίσης από τόν διάσημο έκδοτικό οίκο που επί τόσα χρόνια τροφοδοτούσε τις παιδικές και σχολικές βιβλιοθήκες σ' όλες τις ήπειρους (40 θυγατρικές στήν Ευρώπη, Άφρική, ΗΠΑ, Λατ. Άμερική και Αυστραλία), ό έκδοτικός οίκος που έγκαινίασε τό «Βιβλίο Τσέπης» και απορρόφησε πάνω από 5 από τούς μεγαλύτερους γάλλους εκδότες (Stook, Fayard, Grasset, Tallendier, Fasquelle). Λιγότερο γνωστό είναι ότι ή Hachette εκδίδει μερικά από τά μεγαλύτερα γαλλικά περιοδικά, λαϊκά όπως τό *Elle*, *France Dimanche*, *Télé 7 Jours* με δύομισι εκατομμύρια αναγνώστες και πολιτικά όπως *Le Point*, και *Le journal du Dimanche* και μετά κάθε είδους έντυπα γιά παιδιά, όπως επίσης ειδικευμένα περιοδικά φωτογραφίας, σπόρ, μουσικής κ.λπ.

Η Hachette είναι ακόμη ένας τεράστιος μηχανισμός διανομής εντύπων. Διά μέσου τών Nouvelles Messageries de la Presse Parisienne είναι απόλυτος κυρίαρχος τής διανομής του τύπου στή Γαλλία. Άν από τήν άλλη μεριά πάρουμε υπόψη ότι τά 18% τών πωλουμένων βιβλίων στή Γαλλία και σχεδόν τό σύνολο τών πωλουμένων έξω από τή χώρα περνούν από τό δίκτυό της, είναι θεμιτό νά πούμε ότι ή Hachette κατέχει ένα από τά κλειδιά τής γαλλικής γραπτής πληροφόρησης.

Γιά νά κάνουμε έναργέστερο τό πορτρέτο τών δύο συμβαλλομένων πρέπει νά προσθέσουμε ότι αν ή Matra βρίσκεται σέ πλήρη ανάπτυξη – θά μπορούσαμε νά πούμε μία ανάπτυξη θυελλώδη – και διαθέτει σημαντικά ρευστά, ό γίγαντας τής Hachette, αντίθετα, εδώ και λίγο καιρό ήταν σέ αδύνατη θέση: ή κρίση του βιβλίου μαζί με τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε στήν εκμετάλλευση μερικών εφημερίδων του όμίλου της δημιουργούσαν σ' αυτό τό γηραιό οίκο μιάν κατάσταση τρωτή οικονομικά που γνώριζε όλος ό κόσμος. Σέ τέτοιο σημείο μάλιστα έφταναν οι δυσκολίες της ώστε είχαν κιάλας εμφανιστεί όρισμένοι γιά νά τήν απαλλάξουν από έντυπα έλλειμματικά όπως *Le journal du Dimanche*. Γι' αυτό τίθεται τό έρώτημα: Γιατί ή εύημερούσα Matra θά πήγαινε νά έναγκαλιστεί μιά επιχείρηση που έχανε διαρκώς έδαφος; Ποιό ήταν τό συμφέρον της σέ μιά τέτοια επιχείρηση;

Τήν απάντηση θά τήν βρούμε εξετάζοντας τις διάφορες εταιρείες που συγκροτούν τόν όμιλο. Είδαμε ότι οι πιό σημαντικές έχουν τό εξής χαρακτηριστικό: με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο εξαρτώνται από τό Κράτος. Σ' αυτές τις συνθήκες θά ήταν άδιανοήτο νά υποθέτουμε ότι ή Matra θά μπορούσε νά άρνηθει στους «πρίγκιπες που μάς κυβερνούν» (ή έκφραση άνήκει στόν πρόεδρό της Λαγκαρντέρ) τήν έξυπνότητα που τής ζητούσαν, δηλαδή νά άποφευχθεί ή διάλυση του έκδοτικού όμίλου τής Hachette και ή εξαγορά της από αγοραστές που κρίνονται άμφίβολοι, μή φιλικοί, άκόμη και έχθρικοί.

Ό τρόπος με τόν οποίο άλλωστε ή Matra άπέκτησε τόν έλεγχο τής Hachette είναι κι αυτός άποκαλυπτικός τής συμπαιγνίας έξουσίας και κεφαλαίου στή Γαλλία, όπως και τών μεθόδων που εφαρμόζει ό γαλλικός χρηματιστικός καπιταλισμός.

B. Ή τακτική

Άπό τόν Άπριλ ως τό Δεκέμβρη του 1980 στους παρατηρητές του χρηματιστηρίου του Παρισιού δόθηκε ή δυνατότητα νά παρακολουθήσουν μιά μυστηριώδη κίνηση γιά τήν εξαγορά τών διαθέσιμων μετοχών τής Hachette (τό 70% περίπου του συνόλου, δεδομένου ότι οι υπόλοιπες βρίσκονταν στά χέρια τών Τραπεζών ή τών ανθρώπων του οίκου και επομένως δέν ήταν διαπραγματεύσιμες) από κάποια Ίδιω-

τική Τράπεζα Χρηματικής Διαχείρισης, την BPGF. Δηλαδή ένα τραπεζομεσίτη. Άρχισε λοιπόν μία εξαγορά μετοχών τόσο προσεκτικά πού να περνάει απαρατήρητη, στη συνέχεια επιταχύνθηκε και τελικά έγινε μαζική. Και θά μπορούσε ο τραπεζομεσίτης στην αρχή να ισχυριστεί ότι απλώς εκμεταλλεόταν την πτώση της τιμής των μετοχών της Hachette για να πραγματοποιήσει μία κερδοσκοπική επιχείρηση. Αλλά γρήγορα έγινε φανερό ότι κανείς δεν θά διακινδύνευε να ριχτεί σε μία υπόθεση τόσο σημαντική (περίπου 1 δισεκατομ. δραχμές) χωρίς να έχει βρει κιόλας συγκεκριμένο πελάτη. Ίδιως όταν ο τραπεζομεσίτης, τό όργανο, δηλαδή ή BPGF, εντελώς τυχαία τάχα, χάρη σε διάφορες τραπεζικές διαμεσολαθήσεις είχε κύριο μέτοχο τό γαλλικό Κράτος. Καί κυρίως όταν αποδείχθηκε, τό Δεκέμβριο του 1980, ότι ο μυστηριώδης πελάτης ήταν ή εταιρεία πολεμικών εξοπλισμών Matra. Όχι μόνο, λοιπόν, είναι σίγουρο ότι ή BPGF εξασφάλισε τή συγκατάθεση του γαλλικού Δημοσίου και ιδιαίτερα τήν οικονομική του υποστήριξη, αλλά θά μπορούσαμε να αναρωτηθούμε ακόμη μήπως αυτή ή επιχείρηση ήταν τηλεκατευθυνόμενη – ό όρος ταιριάζει απόλυτα στην περίπτωση – από τό Κράτος τό ίδιο. Η σκιά της εξουσίας πλανιέται πραγματικά πάνω άπ' αυτήν τήν υπόθεση, σε σημείο μάλιστα πού μερικοί μίλησαν για «κρατικοποίηση μεταμφιεσμένη» ή, ίσως ακριβέστερα, για «ιδιωτική έθνικοποίηση». Για τό καθεστώς του Ζισκάρ τό πρόβλημα ήταν να κρατήσει στα χέρια του όλα τά μέσα μαζικής επικοινωνίας. Κι άν ή Hachette δεν πρόσφερε πλέον τά αναγκαία εχέγγυα, όπως τό έγγραφε ό *Monde*; Πολύ καλά λοιπόν, θά τής βρούμε ένα Μέντορα-όδηγό: τή Matra. Έτσι τό άφεντικό της, ό Λαγκαρντέρ, καθώς όρίζει τό σκοπό τής επιχείρησης, δηλώνει άδιστακτα: «όταν δουλεύουμε με τό Κράτος πρέπει να ξέρουμε να συντριβόμαστε».

Γ. Οί άντικειμενικοί στόχοι

Σέ μία πολύκροτη συνέντευξη τύπου (παρευρέθηκαν 400 δημοσιογράφοι) ό ίδιος ό Λαγκαρντέρ με τό προκάλυμμα να «επανακτήσει ή γαλλική κουλτούρα μία επίλεκτη θέση» όρίζει τό σχέδιό του στην εντέλεια: στην πραγματικότητα θέλει να άποκτήσει τό διαβόητο τρίτο κανάλι άμεσης τηλεόρασης του γαλλικού δορυφόρου πού ακόμη δεν έχει κατακυρωθεί σε κανένα. Θέλει ακόμη να του παραχωρηθεί τό 4ο κανάλι τής τηλεόρασης. Αυτό είναι ιδιωτικό. Γι' αυτό ποντάρησε στην έξουσία πού σε αντίλλαγμα του επιτρέπει, ελέγχοντας τήν Hachette, να γίνει από τή μία μέρα στην άλλη γίγαντας των μέσων μαζικής επικοινωνίας και πληροφόρησης.

Βλέπουμε όμως ταυτόχρονα και τήν πολιτική διάσταση τής εντυπωσιακής αυτής επιχείρησης. Αρνητικά φαίνεται πολύ καθαρά στις άθώες διαμαρτυρίες του άφεντικού τής Matra αλλά και θετικά στις καταγγελίες των δημοσιογράφων του «ελεύθερου τύπου»:

Λαγκαρντέρ: «... Θά πούνε ότι εξαρτώμαστε απόλυτως πιά από τό Κράτος(...) Δεν είμαι στην ύπηρεσία κανενός. Άλλά είτε τό θέλουμε είτε όχι ή συγκεντροποίηση είναι αναπόφευκτος και αναγκαίος παράγοντας τής σημερινής εξέλιξης των κοινωνιών μας...» Μέ δυό λόγια «πρέπει να βαθίσουμε σύμφωνα με τήν εποχή μας».

Μέ δυό λόγια πρέπει να υποταχθούμε στην άδυσώπητη πορεία τής Ιστορίας.

Τά σχόλια του γαλλικού τύπου υπογραμμίζουν τήν άπειλή πού βαθαίνει πάνω στην πολυμέρεια τής πληροφόρησης και, ως έκ τούτου, πάνω στην έλευθερία τής έκφρασης πού, επιπλέον, βρίσκεται στα πρόθυρα τής τηλεματικής επανάστασης ενώ σύμφωνα με τίς ομολογίες του ίδιου του διευθυντή των Έθνικών Έπικοινωνιών «όποιος ελέγχει τά μέσα τής τηλεματικής θά ελέγχει επίσης και τή χρήση τους».

Τό σύστημα, λοιπόν, εγκαθίσταται στην εντέλεια: πραγματοποιείται μία τεράστια χρηματιστική συγκέντρωση, πού άρχισε στα κρυφά στό χρηματιστήριο ένας τραπεζικός όμιλος· όχι ένας οποιοσδήποτε όμιλος αλλά, βεβαίως, εκείνος πού από τή μία στηρίζει χωρίς όρους τήν έξουσία του Ζισκάρ και από τήν άλλη μεριά συστηματικά, επενδύει τά τεράστια κεφάλαιά του στους τομείς τεχνολογιών αίχμης. Άλλά τό να λέμε τεχνολογία αίχμης είναι σά να λέμε τά σημερινά και τ' αύριανά μέσα επικοινωνίας και πληροφόρησης. Άς μή γελιόμαστε. Αύτά πού ό τραπεζικός όμιλος Paribas και ή βιομηχανία Matra κατάφεραν ίσοδυναμούν με τήν ολοσχερή ένωση-ένωση ολόκληρου του κύκλου τής πνευματικής δημιουργίας και τής πληροφόρησης με τό υλικό τους υπόβαθρο: τύπος, διανομή, βιβλίο, νέες τεχνολογίες από τό δορυφόρο τής τηλεμετάδοσης στην πληροφορική, στη τράπεζα πληροφοριών και τήν τηλεματική.

Μία επιχείρηση πραγματικά πετυχημένη. Μία επιχείρηση όνειρευτή για τούς τεχνοκράτες, αλλά και έφιαλτογόνα για όλους εκείνους πού πίστευαν, εδώ και τριάντα χρόνια, ότι τό βιβλίο τσέπης θά ήταν ή κουλτούρα στα χέρια όλου του κόσμου.

Ο κ. Λαγκαρντέρ δεν έκανε λάθος. Στη συνέντευξη τύπου πού αναφέραμε δεν έδωσε καμία έμφαση στην πολυμέρεια και πολυφωνία του τύπου αλλά βεβαίως τόνισε τή σπουδαιότητα τής γαλλικής κουλτούρας.

Γιατί πράγματι, είναι τό μέλλον αυτής τής κουλτούρας πού διακυβεύεται. Η φαντασιακή δύναμη ενός ολόκληρου λαού άπειλείται από ένα χωρίς κόμπλεξ άφεντικό στην ύπηρεσία των «άνθρώπων του προέδρου».

Για μία έμπεριστατωμένη ανάλυση του σημερινού γαλλικού χρηματιστικού καπιταλισμού βλέπει Francois Morin, *Le capitalisme francais*, Paris 1979

Φρανσουάζ Άρβανίτη

15 Ιανουαρίου 1981

ΤΟ ΣΑΛΘΑΝΤΟΡ, ΚΡΙΣΙΜΟ ΣΗΜΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ.

– Ρήγκαν, Σοσιαλιστική Διεθνής και Σοβιετική Ένωση στο παιχνίδι
γιά την Λατινική Αμερική –

«Είναι δεκατέσσερις. Τά όνόματά τους είναι γραμμένα στην πρόσοψη των κτιρίων με τά κλιματιζόμενα γραφεία, στίς τράπεζες, τίς εμπορικές και ασφαλιστικές εταιρείες του Σάν Σαλθαντόρ. Παίζουν γκόλφ. Όργανώνουν δεξιώσεις δίπλα στίς πισίνες τους. Είναι μέλη «κλειστών» λεσχών. Κατέχουν τεράστιες fincas με καφέ στην επαρχία τής Λιμπερτάδ και χωράφια με μπαμπάκι πρὸς τό Σονσονάτε. Αὐτοί οἱ δεκατέσσερις ἀρχηγοὶ οἰκογενεῶν ἐλέγχουν στενά τήν οἰκονομική και πολιτική ζωή τοῦ Σαλθαντόρ».

Marcel Niedergang, «Οἱ 20 Λατινικές Ἀμερικές»

Ἔτσι ἀρχίζει τό κεφάλαιο πού ἀφιερώνει στό Σαλθαντόρ ὁ εἰδικός στά θέματα τής Λατινικής Ἀμερικής Μαρσέλ Νιεντεργάγκ, σ' ἓνα βιβλίο του πού ἔγραψε πρὶν 12 χρόνια. Στίς 14 οἰκογένειες θά μπορούσαμε νά ἀντιπαρατάξουμε τά τεσεράμισι ἑκατομμύρια τῶν κατοίκων τής μικρῆς αὐτῆς χώρας – τό ἓνα ἕκτο τής Ἑλλάδας σέ ἔκταση – πού ζοῦν στοιβαγμένοι κυριολεκτικά: πάνω ἀπό 200 κάτοικοι σέ κάθε τετραγωνικό χιλιόμετρο. Οἱ ἄθλιες συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ζεῖ ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν κατοίκων τοῦ Σάν Σαλθαντόρ ἔχουν περιγραφῆ ἀρκετὰ ἀπό τόν τύπο. Οἱ φρικιαστικές εἰκόνες τῶν κατατεμαχισμένων σωμάτων ἀθῶων χωρικῶν ἢ γνωστῶν ἀριστερῶν πολιτῶν ἔχουν παρελάσει ἀπό τούς δέκτες τής τηλεόρασης. Ἐκεῖνο πού ἴσως δέν ἔχει τονιστεῖ εἶναι ἡ τεράστια σημασία πού ἔχει ὁ ἀγώνας πού διεξάγεται αὐτῆ τῆ στιγμή στό Σαλθαντόρ σέ σχέση μέ τίς ἐξελίξεις στήν Κεντρική ἀλλά και στήν ὑπόλοιπη Νότια Ἀμερική μετά τήν ἀνάληψη τής διακυβέρνησης τῶν ΗΠΑ ἀπό τήν ομάδα Ρήγκαν. Ἦδη στίς τελευταίες μέρες τής προεδρίας Κάρτερ, μπροστά στήν αὐξανόμενη δράση τῶν ἀνταρτῶν πού ἀπειλοῦν νά ἐπαναλάβουν τό προηγούμενο τής Νικαράγουα, οἱ Ἠνωμένες Πολιτείες ἀποφάσισαν νά ξαναρχίσουν τήν παροχή στρατιωτικῆς βοήθειας στή Χούντα τοῦ Σαλθαντόρ.

Ὅμως στήν προκειμένη περίπτωση κρίνεται κάτι παραπάνω ἀπό τήν τύχη τοῦ Σαλθαντόρ: θά ὑπάρξει ἡ ριζική ἀλλαγῆ τής ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στήν ἀμερικανική ὑποήπειρο πού παύει νά εἶναι τής ἀποκλειστικῆς ἀρμοδιότητος τῶν ΗΠΑ; Θά ἐγκαταλειφθεῖ, δηλαδή, ἡ πολιτική Κάρτερ περί «ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων», πού βοήθησε ὥστόσο νά σταθεροποιηθοῦν οἱ Σαντινιστές στή Νικαράγουα και νά γίνουν ὀρισμένα βήματα προόδου στήν Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Δομίνικου, τό Περού και τόν Ἰσημερινό; Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἀμερικανική ἐξωτερική πολιτική, παρά τίς παλινωδίες διαφόρων προέδρων ἢ «μάγων», ἔχει μιά ἐσωτερική συνέχεια. Πρὶν λίγες μέρες εἶδε τό φῶς τής δημοσιότητας στήν Οὐάσιγκτον ἓνα κείμενο πού οἱ συγγραφεῖς του βεβαιώνουν πῶς δουλεύουν στό Στέιτ Ντιπάρτμεντ, στή CIA, στό Ἐθνικό Συμβούλιο Ἀσφαλείας κ.λπ. και στό ὅποιο τονίζεται ὅτι ἄν ὁ Ρήγκαν ἀποφάσιζε νά χρησιμοποιήσει στρατιωτική ἰσχύ στό Σαλθαντόρ «οἱ ἱστορικοί θά μπορούσαν νά ἀποδείξουν ὅτι τό πλαίσιο αὐτῆς τής ἐνέργειας προετοιμάστηκε τήν τελευταία χρονιά τής προεδρίας Κάρτερ». Ἴσως ἡ ἐπανάληψη τής βοήθειας στούς φασίστες στρατηγούς τοῦ Σαλθαντόρ νά εἶναι ἓνα δείγμα τῶν ἐναλλακτικῶν ἐπιλογῶν πού σχεδίαζε και ὁ Κάρτερ. Μέ τόν Ρήγκαν ὅμως δέν ἔχουμε κανένα δόγμα «ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων», πού τουλάχιστον εἶχε μειώσει σέ ὀρισμένους ἀστικούς κύκλους τῶν λατινοαμερικανικῶν κοινοτήτων τήν παλαιά ἐχθρότητα ἀπέναντι στίς ἀμερικανικές ἐπεμβάσεις. Τό ἐπιτελεῖο τοῦ Ρήγκαν μᾶς ἔδωσε μέχρι στιγμῆς δείγματα σκληρῆς γραμμῆς γιά τή Λατινική Ἀμερική. Ἡ Τζήν Κιρκπάτρικ, καθηγήτρια στό Πανεπιστήμιο τοῦ Τζωρτζτάουν – ἀπ' ὅπου ὁ Ρήγκαν ἔχει ἀντλήσει πολλούς «ἐγκεφάλους» – και ἐκπρόσωπός του στόν ΟΗΕ μίλησε ἀπερίφραστα στούς Τάιμς τής Νέας Ὑόρκης: «Δέν πιστεύω ὅτι ἡ νίκη τῶν Σαντινιστῶν ἦταν ἀναπόφευκτη οὔτε οἱ «δυσκολίες» στό Σαλθαντόρ εἶναι ἀναπόφευκτες. Θά μπορούσαν νά σταματήσουν, νά ἐξαλειφθοῦν. Κι αὐτοί πού τίς τροφοδοτοῦν θά μπορούσαν νά ἐγκαταλείψουν τό παιχνίδι». Ἦδη ἡ Χούντα στό Σαλθαντόρ ἔχει στό ἐνεργητικό τῆς 10.000 νεκρούς μέσα στό 1980. Κι ἓνας ἀπό τούς στρατηγούς τῆς ἔχει δηλώσει ὅτι μέ 100.000 νεκρούς θά μπορούσε νά «ρυθμιστεῖ» ἡ ἀνατρεπτική δράση στή χώρα. Μέ τέτοιες ὅμως προοπτικές ἡ κυβέρνηση Ρήγκαν κινδυνεύει νά χάσει κι αὐτούς πού παραδοσιακά θεωροῦνται «φίλοι» τῶν ΗΠΑ (Μεξικό, χῶρες τοῦ «Συμφώνου τῶν Ἄνδεων») ἢ νά οδηγήσει σέ πλήρη ἀπομόνωση μερικά καθεστώτα τά ὅποια θά ἐπιμένουν στούς δεσμούς μέ τήν Οὐάσιγκτον. Πράγμα πού θά εὐνοήσει τίς ριζοσπαστικές τάσεις πού ἡ πολιτική Κάρτερ εἶχε ἴσως ἀνακόψει. Ἐδῶ ἴσως νά βρίσκεται τό κλειδί ἐνός αὐξανόμενου ενδιαφέροντος γιά τήν Λατινική Ἀμερική γενικά, και ἰδιαίτερα γιά

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

τήν Κεντρική, από δύο διαφορετικές πλευρές: τή Σοσιαλιστική Διεθνή και τήν ΕΣΣΔ, που όσο κι αν ξεκινούν από διαφορετικές άφετηρίες έδειξαν και οι δύο μεγάλο ενδιαφέρον για τήν περιοχή εξαιτίας τής αντίστοιχης μεγάλης ή μικρής παρουσίας του καθένα σ' αυτή. Έτσι τό Νοέμβρη του 1980 στή Μαδρίτη, παρά τίσ αμερικανικές πιέσεις, τό 15ο Συνέδριο τής Σοσιαλιστικής Διεθνούς καταδίκασε τή χούντα του Σαλθαντόρ και εξέφρασε τίσ άνησυχίες του για τήν ύποστήριξη από τόν Ρήγκαν τών δικτατορικών καθεστώτων τής Γουατεμάλας και του Σαλθαντόρ. Και οι σοσιαλιστές ήγέτες, χρησιμοποιώντας σά μπούμεραγκ κατά του Ρήγκαν τήν περίφημη αντίληψη τής «σύνδεσης» (δηλαδή τή σύνδεση όλων τών προβλημάτων στίς συνομιλίες μέ τήν ΕΣΣΔ που πρόβαλε ο Ρήγκαν) κατέληξαν στήν απόφασή τους τονίζοντας ότι θεωρούν τή στάση τής νέας κυβέρνησης τών ΗΠΑ άπέναντι στή Λατ. Αμερική ως «τέστ για τή θέση τής άπέναντι σ' όλόκληρο τόν κόσμο». Έτσι κλιμακώθηκε ή ενεργητική άνάμειξη τής Σοσιαλιστικής Διεθνούς στά πράγματα τής Λατ. Αμερικής που είχε άρχισει μεθοδικά από τίσ άρχές του 1979 και που κατάφερε μέσα σέ δύο χρόνια όχι άμελητέα πράγματα: ύποστήριξε στόν Άγιο Δομίνικο τόν Άντόνιο Γκούγμαν βοηθώντας στό διώξιμο του Μπαλάνγουερ, βοήθησε τούς Σαντινιστές στή Νικαράγουα, τόν Μπίσοπ στήν Γκρενάδα και τώρα τούς «κοντινότερους» συμμάχους τής στή Γουατεμάλα και στό Σαλθαντόρ.

Η Σοσιαλιστική Διεθνής - μέ κύριο κορμό τό Γερμανικό Σοσιαδημοκρατικό Κόμμα και τόν ίδιο τόν Μπράντ προσωπικά - κατάλαβε πολύ άργά ίσως ότι ύπάρχει έδαφος και στήν ίδια τήν άμερικανική ύποήπειρο να άμφοβητήσει τήν ήγεμονία τών ΗΠΑ προκαλώντας ήδη του μύδρους τών επιτελών του Ρήγκαν και τίσ κατηγορίες τών ορθόδοξων ΚΚ (πρώτο και καλύτερο τό Γαλλικό) ότι είναι πράκτορας του ήμπεριαλισμού.

Ο ίδιος ο Φιντέλ Κάστρο άναγνώρισε στό λόγο που έβγαλε στή λήξη του δευτέρου Συνεδρίου του ΚΚ τής Κούβας ότι ύπάρχουν και όρισμένα θετικά στοιχεία στίς πρωτοβουλίες τών ευρωπαϊών σοσιαλιστών τονίζοντας ωστόσο ότι ή Σοσιαλιστική Διεθνής έγινε στήν Λ. Αμερική «μιά δύναμη μέ τήν όποια θά χρειαστεί να άναμετρηθούμε». Ίσως στή στρατηγική σύλληψη τών σοσιαλιστών για ενεργότερη δράση στή Λ. Αμερική να έπαιξε ρόλο και τό γεγονός ότι ή πρόσφατη άλλαγή στή Νικαράγουα δέν έγινε καθόλου σύμφωνα μέ κάποιο σοβιετικό ή σοβιετοκίνητο σχέδιο αλλά ότι ή ΕΣΣΔ άκολουθήσε και στήν περίπτωση τών Σαντινιστών μια γνωστή μέθοδο: ύποστήριξε άνεπιφύλακτα τό μέτωπο τών άνταρτών όταν αυτό είχε σχεδόν έξασφαλίσει τήν έξουσία και μετά προσφέρθηκε να βοηθήσει οικονομικά κ.λπ. για τήν άνασυγκρότηση τής χώρας. Και οι σοσιαλιστές βλέπουν ότι κι εκείνοι μπορούν να βοηθήσουν σέ άνάλογες περιπτώσεις συμβάλλοντας στό να μή προσχωρήσουν στό σοβιετικό μπλόκ και άλλες χώρες, μετά τήν Κούβα και ίσως τή Νικαράγουα. Από τή μεριά τής ή Σοβιετική Ένωση δέν σπεύδει να ύποστηρίξει κανένα Κίνημα ή Μέτωπο που μάχεται ενάντια στίς στρατιωτικές δικτατορίες τής περιοχής. Ίσα ίσα μερικές φορές έλπίζει στή διαφοροποίηση ή «νασεροποίηση» τών ίδιων τών στρατιωτικών καθεστώτων. Κλασικό πιά παράδειγμα ή «κεντρώα» χούντα του Βιντέλα στήν Άργεντινή, αλλά και ή ίδια ή χούντα του Σαλθαντόρ σέ κάποια τουλάχιστο φάση της, πράγμα που εξηγεί τίσ παλινωδίες μερικών από τούς πιστούς άκόλουθους τής σοβιετικής έξωτερικής πολιτικής (π.χ. άρθρογραφία του Ριζοσπάστη σχετικά μέ τό Σαλθαντόρ). Βέβαια ή διαφοροποίηση μερικές φορές μπορεί να άρχει ή χούντα τής Άργεντινής κοντεύει να κλείσει πέντε χρόνια στήν έξουσία) και στό μεταξύ οι «έξαφανισμένοι» αύξάνονται, αλλά μαζί αύξάνονται και οι οικονομικοί δεσμοί (οι έξαγωγές άργεντινών κρεάτων στήν ΕΣΣΔ τριπλασιάστηκαν τό 1980, ενώ προς τίσ χώρες τής ΕΟΚ μειώθηκαν στό μισό). Όταν όμως οι εξελίξεις παίρνουν ραγδαίο ρυθμό, όπως τώρα στό Σαλθαντόρ, οι επιφυλάξεις παραμερίζονται και εκφράζεται πλήρης ή ύποστήριξη στούς μαχόμενους σχηματισμούς, έστω κι αν δέν έλέγχονται από τό «ισχνό» κατά κανόνα τοπικό ΚΚ.

Όπως και να είναι όμως, ή Λατινική Αμερική έπαιξε να είναι άποκλειστικά χωράφι τών ΗΠΑ και τήν διαπερνούν όλες τίσ διεθνείς επιρροές. Πέρα από τή Σοβιετική Ένωση ή τή Σοσιαλιστική Διεθνή δεδομένη είναι ή άνάμειξη και άλλων δυνάμεων. Η χούντα τής Γουατεμάλας έχει τό Ίσραήλ να τής δίνει όπλα όσο διαρκεί τό εμπάργκο τών ΗΠΑ και οι Παλαιστίνιοι είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν τήν επανάσταση τών Σαντινιστών να περιφρουρήσει ή να προωθήσει τα έπιτεύγματά της. Τελικά, όμως, δέν πρέπει να άγνοήσουμε τό βασικό ιστορικό διδάγμα που λέει ότι λίγα καθεστώτα μπορούν να διαβιούν με τή βία μιας ξένης χώρας. Οι έσωτερικοί παράγοντες είναι καθοριστικότεροι. Και στήν περίπτωση του Σαλθαντόρ ή νέα κυβέρνηση του Ρήγκαν μπορεί να μην καταφύγει σέ μια άμεση ή έμμεση άνοιχτή επέμβαση. Γιατί τό Σαλθαντόρ διαφέρει από τή Νικαράγουα. Ο στρατός δέν είναι στήν ύπηρεσία ενός δικτάτορα που κυβέρνησε επί δεκαετίες, αλλά μιας τάξης που, έκτός από τίσ δεκατέσσερις κορυφαίες οικογένειες, είναι πλούσια, οργανωμένη και έλπίζει στή νέα ήγεσία τών ΗΠΑ. Και άκόμη ή επιχειρηματική άστική τάξη δέν έχει, τουλάχιστο μέχρι τώρα, συμμαχήσει μέ τά επαναστατημένα στρώματα και τίσ πολιτικοστρατιωτικές τους οργανώσεις: τό Δημοκρατικό Μέτωπο και τήν Ένωμένη

Επαναστατική Διεύθυνση πού κατευθύνει τόν ένοπλο αγώνα.

Πάντως ένα είναι σίγουρο. Ο Ρήγκαν και τό νέο έπιτελείο του θά δυσκολευτούν πάρα πολύ νά άναχαιτίσουν τίς γοργές άλλαγές πού άρχισαν νά σημειώνονται στή Λατ. Αμερική. Μπορεί τό 1981 νά δούμε κάτι πρωτότυπο στή Λατ. Αμερική. Όχι πιά τούς «μπαρμπούτος» τής Κούβας ή τούς γκεριγκέρος τής Νικαράγουας νά άνατρέπουν ένα λαομίσητο δικτάτορα, άλλά ένα επαναστατικό μέτωπο πού είχε τήν πρόνοια νά θέσει έπικεφαλής του τό σοσιαλιστή Γκιγέρμο Ούγκο, νά άνατρέπει μιά στρατιωτική Χούντα πού έθεσε έπικεφαλής της σάν άνδρείκελο τό χριστιανοδημοκράτη Χοσέ Ναπολέον Ντονάλτε. Θά είναι μιά ιδίομορφη έκδίκηση του Σαλβαντόρ Αλλιέντε.

Νικόλας Βουλέλης

15-1-81

ΚΩΣΤΑ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΑΝΑΝΕΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

άπό τή σειρά
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ
Γραβιάς 10-12 τηλ. 3605520

Κυκλοφορεί τό νέο τεύχος
του

Σύγχρονου Κινηματογράφου

26

Στην πλούσια και ποικίλη ύλη του περιλαμβάνει:

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ:

Εκτεταμένες κριτικές για τίς ταινίες του πρόσφατου Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης: «Μεγαλέξαντρος», «Μελόδραμα», «Παραγγελιά», «Όμιχλη κάτω άπ' τόν ήλιο», «Γυρολόγος», καθώς και σημειώματα για τίς σημαντικότερες ταινίες μικρού μήκους.

ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ:

Άφιέρωμα στό πρωτοποριακό κίνημα τών ΦΕΚΣ (Φάμπρικα του Εκκεντρικού Ήθοποιού) πού έμφανίστηκε στην Σοβιετική Ένωση τή δεκαετία του '20 μέ κεντρικό πυρήνα τό άριστούργημα τών Κόζιντσεφ και Τράουμπεργκ «Η Νέα Βαβυλώνα». Στην ένότητα αυτή θά θρει ό αναγνώστης μιά βασική μελέτη τής Τζιούζι Ραπιζάρντα: «Η Φέκς και ή παράδοση τής πρωτοπορίας» καθώς ένα άπόσπασμα άπό τό βιβλίο του Γκριγκόρι Κόζιντσεφ «Βαθεία οδόνη» πού άναφέρεται στη σύλληψη και πραγμάτωση τής «Νέας Βαβυλώνας». Τό άφιέρωμα κλείνει μέ άνταπόκριση άπό τό Φεστιβάλ του Πέζαρο 1980 πού είχε σάν θέμα μιά άναδρομή στον Σοβιετικό Κινηματογράφο, άπό τόν Βουθό μέχρι τή δεκαετία του '70.

ΖΑΚ ΤΟΥΡΝΕΡ:

Αναλυτική παρουσίαση του έργου (καθώς και βιοφιλμογραφία) του μεγάλου άλλά παραγνωρισμένου, γαλλοαμερικάνου σκηνοθέτη, πού γύρισε μερικά άπ' τά άριστούργηματα του Φανταστικού Κινηματογράφου.

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ:

Άποσπάσματα άπό τό τελευταίο του βιβλίο «Ο Φωτεινός Θάλαμος», (πού έκδόθηκε λίγο πριν άπό τό θάνατό του) και πού είναι άφιερωμένο στην φωτογραφία.

Σπίτια, έξουσία και αισθητική μόλυνση

του Άλεξανδρου Ε. Χριστοφέλλη

«...Οι πράξεις τῶν ἄλλων δέν μέ πειράζουν, καί ἄς εἶναι στούς ἀντίποδες τῆς θέλησης τῆς δικῆς μου καί τῶν συντρόφων πού συμμερίζονται τίς ιδέες μου. Ἄνησυχῶ ὅμως γιατί ὁ,τι κάνουν θά ἀφήσει σέ κάποια τετραγωνικά μέτρα φύλλοιοῦ τῆς γῆς ἓνα ἀρχιτεκτονικό ἴχνος, ξεδεύοντας γι' αὐτό πέτρες καί ἀσβέστη, ἀνθρώπινη διάνοια καί ἰδρώτα τῶν χερκῶν· καί ὅλα αὐτά γιά ἓνα κτίσμα πού δέν ξέρω νά προβλέψω τό αὐριανό ἔρεισμά του· ὅταν δηλαδή ἡ σημερινή του χρησιμότητα θά εἶναι ὀριστικά παρελθόν, ὅταν τό κτίριο θά ἔχει πιά χάσει γιά ὅλους αἶγλη καί κύρος, καί ὅταν δέν θά εἶναι ἄλλο παρά πέτρες καί ἀσβέστης, ἀνάκατα χτισμένα. Ἡ ἀνησυχία τούτη εἶναι καί ζωντανή καί ἐπίκαιρη. Ὅ,τι παράγεται σέ στέρεη μορφή, ὁ,τι μεταβάλλει γεωλογικά τήν ἐπιφάνεια τοῦ κόσμου πρέπει νά ἀντέχει στό χρόνο, νά διαρκεῖ, γιά νά μπορεῖ νά προσαρμοῦνται σέ νέες χρήσεις. Ὁ ἄνθρωπος παρέρχεται· ἡ μιά γενιά παίρνει τή θέση τῆς ἄλλης. Ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων εἶναι γόνιμη μήτρα νέων πάντα συνειδησῶν ὅσο καί ἂν τρέφεται μέ παλαιές παραδόσεις. Ἡ ἀκατέργαστη ὅμως ὕλη δέν ἔχει ἀπό μόνη τῆς αὐτή τήν ἐλαστικότητα στήν ἀνανέωση. Τῆς τή δίνουν οἱ ἄνθρωποι ὅταν ἔχουν συνείδηση τῆς διακίνισής τους, τοῦ ὅτι δηλαδή ἡ σημερινή τους προσπάθεια θά ξαναζήσει μέ μιά αὐριανή δύναμη. Καί ἔτσι, ὅταν μετασχηματίζονται τή γεωλογική διαστρωμάτωση τοῦ κόσμου, ὅταν ἀφαιροῦν γρανίτη ἀπό τό βουνό καί ἀσβέστη ἀπό τό νταμάρι γιά νά τά κάνουν τοίχους καί ὀροφές, θά πρέπει νά κάνουν τή δουλειά τους μέ κριτήριο τῆ συνέχεια, γιά νά μήν πληγῶνουν ἄδικα τόν γερασμένο κόσμο καί γιά νά μήν ἐμποδίζουν μέ τόν ὄγκο τους τόν καινούριο κόσμο πού πασχίζει νά γεννηθεῖ»¹.

1. Antonio Gramsci, «Proccupazioni», *Sotto la mole*, 1916-1920, Τοῦρῖνο, Einaudi, σ. 272.

Τό ρυθμιστικό σχέδιο τῆς Ἀθήνας, οἱ νέες οἰκιστικές περιοχές, οἱ παιδότοποι, τό πράσινο καί οἱ πεζόδρομοι, ὅλα αὐτά μαζί μέ τό μετρό, ἔδω καί λίγα χρόνια ἔγιναν τά χειρουργικά ἐργαλεῖα στά ὁποῖα οἱ κάτοικοι τοῦ Λεκανοπεδίου ἐναποθέτουν τίς ἐλπίδες τους γιά τόν ἔξανθρωπισμό τοῦ κτιριακοῦ συνωστισμοῦ τοῦ κέντρου καί τῆς περιφέρειας: Ἐργαλεῖα σχεδιασμοῦ πού χειρίζονται τά ἀρμόδια Ὑπουργεῖα κι ἐλπίζουν ὅτι σέ πέντε δέκα χρόνια θά καταφέρουν νά ἀλλάξουν τό τοπίο τῶν σπιτιῶν καί τῶν δρόμων καί νά βελτιώσουν τήν ἀρχιτεκτονική μορφολογία τῆς πόλης.

Πολυκατοικίες, γραφεῖα, σουπερμάρκετ, ἐκθέσεις ἐπίπλων καί φωτιστικῶν, σχολεῖα, ἐργοστάσια, δημαρχεῖα, ξενοδοχεῖα, παρτέρια καί πεζοδρόμια συνθέτουν τήν εἰκόνα μιάς νεόπλουτης τριτοκοσμικῆς πολιτείας πού δέν ἀρέσει σέ κανένα, πού δέν βολεῦει κανένα. Καί πρέπει κάποτε ν' ἀλλάξει. Μέ σχέδια καί νομοθετικά μέτρα, μέ νέες ιδέες καί ὑλικά μέσα πρέπει νά ἀνασυνταχθοῦν τά στοιχεῖα τῆς ἀποκρουστικῆς αὐτῆς πόλης πού ζοῦμε, μιά ἄλλη κοινωνική καί πολιτική πρακτική πού θά στηρίζεται σέ νέα λειτουργικά καί αισθητικά κριτήρια πρέπει ν' ἀντικαταστήσει τό βόλεμα, τήν κακογουστιά, τήν ἀμορφία.

Ἀκόμη κι ἂν παραμένει ὁ ἴδιος (ἐμπορικός, τουριστικός, κερδοσκοπικός) ὁ κοινωνικός προορισμός τῶν στοιχείων τῆς πόλης, πρέπει ὅπωςδήποτε νά ἀναμορφωθεῖ ἡ ἀρχιτεκτονική τους.

Ὡστόσο στά διάφορα μελετήματα καί ἄρθρα πού βλέπουν τό φῶς τῆς δημοσιότητας ἀπό καιρό σέ καιρό σχεδόν ποτέ δέν κατονομάζεται ἡ Ἀρχιτεκτονική, οὔτε κἀν ἀπό τούς ἴδιους τούς ἀρχιτέκτονες, ὡς ἡ ἀρμόδια γιά τόν κτιριακό πολιτισμό μας τέχνη, ἐπιστήμη καί αἰσθητική.

Ἡ ἀρχιτεκτονική ἔχει παραγκωνιστεῖ στό νά περιγράφει παραδοσιακούς οἰκισμούς ἢ ἀρχιτεκτονικούς ρυθμούς κάποιων διατηρητέων πού ἡ ὀπισθοδρομική γοητεία τους θέλει νά διασκεδάσει τή μορφολογική φτώχεια τῶν σημερινῶν κτιρίων. Ἡ πολεοδομία, ἡ χωροταξία, ἡ οἰκιστική καί ἀσαφέστατα ὁ ὅρος «περιβάλλον» ὑποκαθιστοῦν ὄλο καί περισσότερο αὐτό πού ἄλλοτε ὀνομάζαμε ἀρχιτεκτονική.

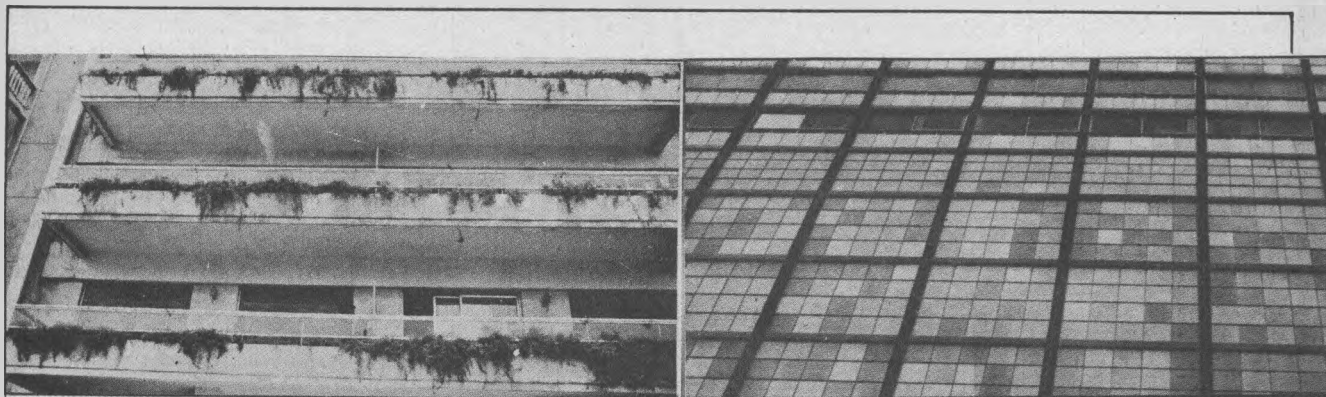
Οἱ νέες αὐτές εἰδικότητες δέν κατοχύρωσαν βέβαια τήν αὐτοτέλειά τους σέ σχέση μέ τήν ἀρχιτεκτονική, οὔτε κατάφεραν νά γίνουν τό πεδίο μιᾶς διεπιστημονικῆς σχέσης. Κάθε ἄλλο. Ἀκόμη κι ὅσοι ἐσπευσαν νά προσθέσουν στήν κάρτα τους ἐκεῖνο τό Ἀρχιτέκτων πούλα Πολεοδόμος, ἀκόμη κι αὐτοί, σαστίζουν μέ τό λίγο ἀπ' ὅλα τῶν μελετῶν τους. Ἀλλά ἀκόμη καί ἐκεῖνοι οἱ ἀρχιτέκτονες πού δέν ἐνέδωσαν στήν ἐπιστημολογική πολυπραγμοσύνη τῶν τελευταίων ἐτῶν κατέχονται ἀπό ἓνα περίεργο θεωρητικό κόμπλεξ: δέν ὑπερασπίζονται, δέν διεκδικοῦν τήν αὐτοτέλεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί συχνά ἐξουσιοδοτοῦν τίς νέες ἀρμοδιότητες γιά νά καλύψουν τήν κοινωνική πλευρά τῆς αἰσθητικῆς μαστοριάς μέ τά προκαταρκτικά κεφάλαια τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιασμοῦ. Κι αὐτό εἶναι σχεδόν ἀνεξήγητο. Λές καί τά προβλήματα τῆς ἐκφρασης δέν ἔχουν τή δική τους κοινωνική διάσταση ἢ «πολιτικοποιοῦνται» μόνο ὅταν συμμαχήσουν μέ κάποιες τρέχουσες πολεοδομικές ἀντιλήψεις.

Ἀλλά οὔτε καί οἱ ἀκραιφνεῖς πολεοδόμοι ἀμφισβητοῦν στά σοβαρά τήν κοινωνική σημασία τῆς ἀναπαράστασης· κανεῖς δέν ἀντιλέγει στό ὅτι οἱ κοινωνικοί θεσμοί καί οἱ κοινωνικές σχέσεις, οἱ ποικίλες δραστηριότητες, δημόσιες ἢ ιδιωτικές, ἐκφράζονται στό χώρο μέ σπίτια, μέ δρόμους, μέ πλατείες πού διαθέτουν ἓνα ὀρισμένο ὕψος καί μιᾶ ὀρισμένη αἰσθητική. Κανεῖς δέν λέει ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι οὐδέτερα ἀπό ἰδεολογική ὀψοψη. Ὅλοι θά συμφωνήσουν ὅτι τό εἶδος τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν σχέσεων πού ἐπικρατοῦν σέ μιᾶ ὀρισμένη ἐποχή ἀποτυπώνονται ἀνάγλυφα καί ἀντίστοιχα στό δομημένο

περιβάλλον: Σέ ὅλες τίς ἐποχές, πλὴν τῆς σημερινῆς.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο στίς καπιταλιστικές μας κοινωνίες ὅ,τι δέν ἐμφανίζοταν οὐδέτερο ἀπό ἰδεολογική ὀψοψη ἦταν συνήθως ὑποπτο εἴτε ὡς ἐρυθρό εἴτε ὡς μαῦρο, γιὰτί ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τή νοοτροπία τῶν παντοδύναμων μεσοστρωμάτων σκορπίζοντας δυσπιστία καί δέος. Ὁ φόβος τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ἡ ἀμφιβολία γιά τό τί ἐπιτρέπεται καί τί πρέπει νά ἐκφράζει π.χ. ἓνα σύγχρονο λαϊκό μνημεῖο, ὁ φόβος τῆς ἱστορίας καί ὁ γενικότερος δισταγμός γιά κάθε ἐπάνυμη καί προσωπική στάση ζωῆς γιά νά νομιμοποιηθοῦν στή συνείδηση τοῦ μέσου ἀνθρώπου χρειάστηκαν ὡς ἀντίβαρο τό μικρό καί ἀνώμυμο δημιούργημα, τό παραδοσιακό, τή «ρίζα» μιᾶς περασμένης – κατά τό δυνατόν προκαπιταλιστικῆς – ἐποχῆς καί ἐν πάση περιπτώσει τήν ἐθνεργετική ἐπικουρία κάποιας περιόδου ἀπομάκρυνσης σέ σχέση μέ τά σημερινά προβλήματα. Ἐτσι σχεδόν σ' ὅλες τίς χώρες τῆ μνημειοφοβία καθησυχάζει μιᾶ ἀκατάσχετη τάση πρός τήν «παραδοσιακή» ἀρχιτεκτονική. Γιατί εἶναι ἀλήθεια ὅτι μετά τόν πόλεμο κάθε ἔργο μέ ἐκδηλη ἰδεολογική θέση – ἢ μνημειακή λεγόμενη ἀρχιτεκτονική – θεωρήθηκε ἀπό τούς περισσότερους ἀρχιτέκτονες σύμβολο τοῦ μεσοπολεμικοῦ αὐταρχισμοῦ. Κάθε ἐπική διατύπωση σέ δημόσια ἢ ἄλλα κτίρια θεωρήθηκε ὀπισθοδρομική, ρητορική ἢ μολοσεβίκα καί γι' αὐτό ὄλο προτίμησαν γιά ὅλα τά οἰκοδομήματα – ιδιωτικά ἢ δημόσια – τά οἰκεια καί οἰκιακά πρότυπα ἑνός ἥπιου τεχνολογικοῦ λυρισμοῦ: πρότυπα ἐγγλέζικα, σκανδιναβικά καί ἀνάγνωμα παραδοσιακά.

Ἐτσι, κατοικίες, δημαρχεῖα, σχολεῖα, ὑπουργεῖα ἢ ὅ,τι ἄλλο, ἔπρεπε νά χτίζονται σέ μετριοπαθές «διεθνοποιημένο» στυλ, χωρίς διαφορές ἀνάμεσά τους, χωρίς προσωπικότητα, χωρίς ἀποτυπωμένη στά μορφολογικά τους χαρακτηριστικά λειτουργικότητα, μέ ὅλα τά ἐξωτερικά διάσημα τῆς μετριότητας τῆς μαζικῆς κατοικίας. Τά κτίσματα ἦρθαν σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τή μετριότητα τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν – ἐργαζομένων, ἔγιναν τό κέλφος τῆς ἀπρόσωσης, μαζικοποιημένης καί ρουτινιέρινης ζωῆς τῶν ἀνθρώπων πού «στέγασαν». Γι' αὐτό σέ πολλές ἀρχιτεκτονικές μελέτες ἢ κοινωνική ζωή ἐξομοιώθηκε μέ στοιχειώδεις βιολογικές ἀνάγκες καί τά ἀνθρώπινα μέτρα ἔγιναν συνώνυμο ὑπεραπλουστευμένων ἀνθρώπινων ἀναγκαστικῶν: στεγάζομαι, κοιμάμαι, ἐργάζομαι, τρώγω, περπατῶ, ἀγοράζω, ἀναπαύομαι, προκαθορισμένα καί διατεταγμένα στό μικρό σύμπαν τῆς περιλάλητης «γειτονιάς», τοῦ δρόμου, τῆς οἰκιακῆς θαλάσσης, χωρίς διάλογο καί σχέση μέ τόν «ἔξω», μέ τόν διπλανό, μέ τόν ἄλλο.

Μέ τα πρότυπα αυτά ο ιδιωτικός και δημόσιος χώρος, ή γειτονιά και ή υπόλοιπη πόλη, οι συνοικισμοί και τό αστικό κέντρο αποτέλεσαν ξεχωριστές ενότητες, και, λόγω κλίματος πλέον, δυό διαφορετικά αντικείμενα μελέτης. Ο συσχετισμός και ή σύνδεσή τους θά γίνει έκτοτε από ειδικότητες και τεχνικές δλο και μεγαλύτερου κατακερματισμού και άποσπασματικότητας.

Ίσως για τούς προηγούμενους λόγους τά περισσότερα κείμενα πού ασχολούνται μέ τό στεγαστικό, τή ΔΕΠΟΣ και γενικότερα μέ τήν οικιστική πολιτική ένw θρίθουν από οικονομολογικές και κοινωνιολογικές κατασκευές, εϋστοχες ή άστοχες, όταν επιχειρούν όμως νά προσδιορίσουν τά στοιχεία τής ιδιωτικής κατοικίας μέσα στό ευρύτερο πολεοδομικό σύνολο χρησιμοποιούν γενικότητες όπως «σωστή πολεοδομική διάταξη», «άνθρωπινότερη διαβίωση», «στάνταρ άναγκών κατά κάτοικο» κ.λπ.

Και ή άνεκδιήγητη μονοτονία τής μαζικής κατοικίας, και οι αισθητική φτώχεια του κοινού μας βίου;

Κανείς, βέβαια, δέν άμφισβητεί τήν άνάγκη νά καθοριστούν όρθολογικά τά μεγέθη, οι ποσότητες και οι χρήσεις του εδάφους. Τό τί και τό πού. Οι παιδότοποι, τό πράσινο, ή όρθή κατανομή των δραστηριοτήτων, τά ρυθμιστικά, τό μετρό, οι πεζόδρομοι είναι άναμφισβήτητα άπαραίτητα και επείγοντα μέσα έξυγίανσης και εργασία παρέμβασης. Ήπειδή όμως κάθε τεχνική διευθέτηση επιδρά και ιδεολογικά στό συνολικό κτιριακό πολιτισμό, επειδή τά σχεδιαστικά μέσα πού κάθε διευθέτηση χρησιμοποιεί είναι εκείνα πού κυρίως θά πλάσουν τήν εικόνα τής αθριανής πόλης, είναι όλοφάνερο ότι ούτε ή επιλογή τους ούτε ή χρησιμοποίησή τους είναι πρακτικά και ιδεολογικά ουδέτερες και, επομένως, δέν μπορεί νά αφήνονται στην άποκλειστική άρμοδιότητα μιας όρισμένης ειδικότητας ή ειδικών. Γι' αυτό και άπορεί κανείς πώς όρθώθηκαν τόσα στεγανά εκεί πού θά έπρεπε νά ύπάρχει ή μέγιστη δυνατή επικοινωνία, συμμετοχή, διάλογος ανθρώπων, ειδικών και επιστημών και τεχνικών.

«...Και επειδή τά εργασία σχεδιασμού (π.χ. ή πανάκεια του ρυθμιστικού σχεδίου) (...) είναι σαν σακοράφες πού χρησιμοποιούνται για κέντημα, γι' αυτό κάνουμε λιγότερο σχεδιασμό και περισσότερο "σχεδιολογία"»².

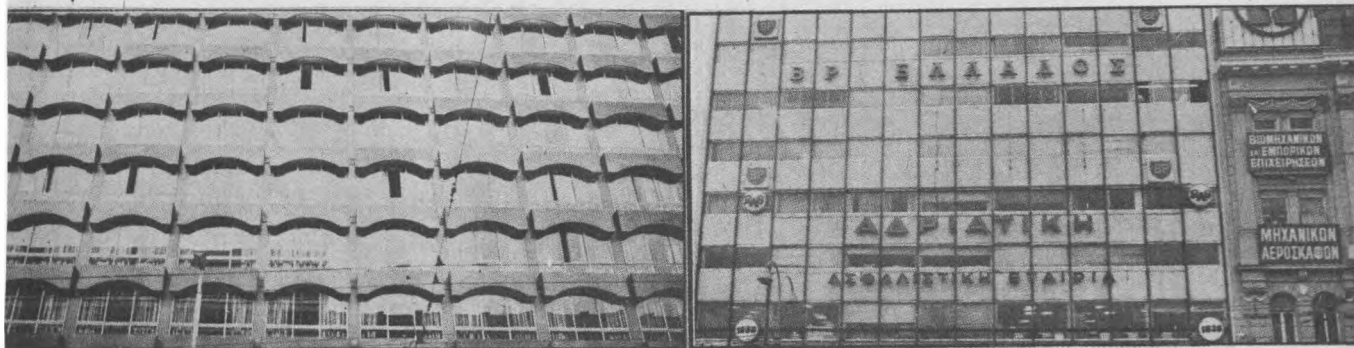
Ποιός θά συζητήσει λοιπόν τήν παιδαγωγική σημασία μιας μορφολογικής επιλογής; Ποιός θά θεσπίσει νέα κριτήρια για τήν άναθεώρηση των οικοδομικών κανονισμών; Ποιός θά καταργήσει τό κτιριολογικό ρεπερτόριο τής επαγγελματικής ρουτίνας; Ποιός θά

διεκδικήσει, τέλος πάντων, τήν αισθητική άναμόρφωση του δομημένου χώρου άφου αυτή δέν κατέχει καμιά θέση και καμιά προτεραιότητα στις πολεοδομικές, χωροταξικές και περιβαλλοντικές διευθετήσεις;

Γιά τό μετασχηματισμό τής πόλης γίνονται πάντα κάποιες μορφολογικές επιλογές τόσο όταν πρόκειται για πολεοδομικές ρυθμίσεις όσο κι όταν πρόκειται για τήν ένταξη νέων δημοσίων κτιρίων στον ιστό τής πόλης. Άν ένα καινούριο κτίριο θά είναι μικρό ή μεγάλο, ψηλό ή χαμηλό, μονολειτουργικό ή πολλαπλών συλλογικών χρήσεων σχετίζεται βέβαια μέ τά κυκλοφοριακά ζητήματα (μετρό, άρτηρίες, πεζόδρομοι κ.λπ.). Άλλά έχει νά κάνει επίσης και μέ τά υπόλοιπα κτίσματα, τούς δρόμους, τις πλατείες πού βρίσκονται σε μια όρισμένη άκτίνα όλόγυρά του. Αυτά είναι γνωστά. Συνηθίσαμε ακόμη νά λέμε ότι ένα κτίριο «πρέπει νά έντάσσεται άρμονικά στό περιβάλλον του» και θεωρούμε δεδομένο ότι ή κτιριολογική του μορφή, τά ύλικά του, τά χρώματά του θά πρέπει νά σέβονται τον περίγυρό τους. Άλλά ποιόν περίγυρο; Άν π.χ. ένα κτίριο έντάσσεται εύλαδικά στό τοπίο τής σημερινής Άθήνας όχι μόνο δέν προβάλλει καμιά νέα άποψη για τήν άναμόρφωση της αλλά, αντίθετα, εθθυγραμμίζεται μέ τον περίγυρό του συντελεί ακόμη περισσότερο στή παραμόρφωση της. Προσθέτει άπλως ακόμη ένα νέο κύβο στό γενικό συνωστισμό γελοιογραφώντας και παραχαράσσοντας κάθε μελλοντική ή παλιότερη πολεοδομική σύλληψη.

Δέν ξέρω άν οι πολεοδόμοι τραυματίζονται μέ τήν τουρτοειδή μορφή του νέου ύπουργείου Ήξωτερικών, μέ τήν πομπώδη άπλοϊκότητα των Δικαστηρίων τής Λεωφ. Άλεξάνδρας και του μεγάρου Μουσικής στή Βασιλίσσης Σοφίας. Δέν ξέρω άν ένοχλούνται σαν επιστήμονες από τή μονοτονία των business centers τής Λεωφόρου Κηφισίας και από τά τυποποιημένα σχολικά κτίρια στους τυποποιημένους περιφερειακούς συνοικισμούς. Είναι όμως βέβαιο ότι όλα αυτά, είτε τό θέλουμε είτε όχι, είκονογραφούν τρισδιάστατα αυτό πού οι πολεοδομικοί χάρτες φαντάζονται ότι είναι άπλως ζήτημα κατανομής δραστηριοτήτων και τό παριστάνουν μέ φραϊά χρώματα.

Όποσδήποτε σε κανένα δέν είναι σαφές άν οι μορφολογικές επιλογές πού θά σημαδέψουν τήν αυριανή πόλη εμπίπτουν στις άρμοδιότητες των ύπουργείων Πολιτισμού ή Χωροταξίας-Περιβάλλοντος. Τό βέβαιο είναι ότι για τήν αισθητική όργάνωση του χώρου, για τον παρόντα και μέλλοντα κτιριακό πολιτισμό μας, άρχιτέκτονες, νομοθέτες, επιμελητήρια, σύλλογοι και πολιτικοί φορείς, διστάζουν ή άποφεύγουν νά συζητήσουν.

Είναι γνωστό άλλωστε ότι η Κυβέρνηση, πλὴν ἐλαχίστων νύξεων περὶ σεβασμοῦ τῆς παραδοσιακῆς μας κληρονομιάς, ριζῶν καὶ νεοελληνικοῦ μεγαλείου καμιά ἀποψη δὲν διατυπώνει γιὰ τὰ αἰσθητικὰ ζητήματα. Περιορίζεται κυρίως σὲ τεχνικές διευθετήσεις, ἀναστηλώσεις, κυκλοφοριακές ρυθμίσεις. Οἱ ἀρμόδιοι ὑπουργοὶ ἀναστηλώνουν, ἀνακαινίζουν, ἀναπαλαιώνουν, νομιμοποιοῦν αὐθαίρετα, θεσπίζουν καὶ ἀναιροῦν ρυθμιστικὰ προγράμματα, τροποποιοῦν τίς ἀνά κάτοικο ἀνάγκες (τὰ στάνταρ τῶν πολεοδόμων). Φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουν καιρὸ νὰ συζητήσουν γιὰ τὸ στυλ τῶν κτιρίων. Ἡ πολεοδομία καὶ ἡ οἰκοδομικὴ εἶναι γιὰ ὅλους τὸ ψωμί, ἐνῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὰ τριαντάφυλλα. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ πει κανεὶς ὅτι σὲ μιὰ κοινωνία ἐλεύθερη καὶ πλουραλιστικὴ ἢ συζήτηση γιὰ τὸ στυλ, τὴν αἰσθητικὴ ἢ τὰ τριαντάφυλλα θὰ περιορίζε, ἴσως, τὴν καλλιτεχνικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ τὴν αὐθαιρεσία ἢ τὸ δόγμα τοῦ ἐργολάβου. Τόσο τὸ καλύτερο. Γιατί σήμερα ἡ μορφολογικὴ ἀρρυθμία, ὁ κτιριακὸς συνωστισμὸς, ἡ κακογούστια καὶ ἡ αἰσθητικὴ μόλυνση ἀποτελοῦν τὸ ἀναγκαῖο τίμημα πού ὄλοι πληρώνουμε στὸ δωμὸ τῆς ἐλεύθερης ἐπαγγελματικῆς καὶ οἰκοδομικῆς δραστηριότητος.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνον ἡ Κυβέρνηση καὶ τὰ Ὑπουργεῖα. Ἡ ἀντιπολίτευση, κι αὐτὴ, δὲν προβάλλει καὶ δὲν διεκδικεῖ διαφορετικὴς μορφές ὀργάνωσης τοῦ χώρου ἂν καὶ καθημερινὰ ἐπικρίνει τὴν κατάσταση καὶ τὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως. Ἐπιφυλάσσεται μήπως νὰ ἀποφανθεῖ γιὰ τὰ αἰσθητικὰ ἀργότερα, σὲ εὐθετότερο χρόνο, ὅταν δηλαδή θὰ ἔχουν «ἀλλάξει» οἱ σχέσεις παραγωγῆς καὶ οἱ λαϊκὲς δυνάμεις «κατακτήσουν» τὴν ἐξουσία; Ἐλπίζει μήπως ὅτι οἱ προοδευτικοὶ ὡς πούμε ἀρχιτέκτονες (ἢ καὶ οἱ πολεοδόμοι) θὰ φαντάζονται τότε ἀλλιῶς τὴ συλλογικὴ ζωὴ, καὶ θὰ ἔχουν ἀπορρίψει τὰ σημερινὰ στερεότυπα τῆς καταναλωτικῆς πόλης; Γιατί δὲν συζητᾶ ἢ ἀριστερὰ τῆς αἰσθητικῆς (καὶ κατὰ συνέπεια πολιτιστικῆς) ἐπιλογῆς πού ἴσχυσαν γιὰ τὰ νέα Δικαστήρια, τὰ νέα ὑπουργικὰ μέγαρα, τὰ πολιτιστικὰ κέντρα, τὰ κτίρια πού θὰ στολίσουν τὸ φαληρικὸ Δέλτα, γιατί δὲν ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὴ πληθώρα τῶν shopping καὶ business centers πού μετασηματίζουν τὴν πόλη πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων; Μήπως ὅλα αὐτὰ εἶναι τριαντάφυλλα; Τότε ὅμως γιατί νὰ κουβεντιάσουμε περὶ παραδοσιακῆς κληρονομιάς, λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἱστορικῶν προοπτικῶν, πολιτιστικῆς πρωτοβουλίας τῶν μαζῶν καὶ τοῦ δημιουργικοῦ ρόλου τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησεως; Ἄραγε ὅταν μετὰ πέντε, δέκα, τριάντα χρόνια ὑπάρξει κάποια ἀλλαγὴ

στὸν σημερινὸ πολιτισμὸ μας ἢ ἀλλαγὴ αὐτὴ θὰ ἐκφραστεῖ μὲ τὰ ἴδια κτιριολογικὰ πρότυπα, τὴν ἴδια αἰσθητικὴ τοῦ κυβισμού πού ἀνέδειξε σάν βολικότερη λύση ἢ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία;

Ἡ ἀπάντηση σὲ τέτοιου τύπου ἐρωτήματα δὲν εἶναι εὐκόλη γιατί ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αἰσθητικὴ μιᾶς πολιτικῆς παράταξης συνήθως δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκλαϊκευμένες ἀπόψεις τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ συναφῶν πού ἐντάσσονται στὸ χώρο τῆς. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀρχιτέκτονες σπανίως μιλοῦν γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἢ ἀντιπολίτευση δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κἀν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ αἰσθητικὴ τῶν ὁπαδῶν τῆς.

Ἔτσι ὅταν π.χ. ἓνας βουλευτὴς ἐπιχειρεῖ σὲ κάποιο νομοσχέδιο νὰ φανταστεῖ τὰ σπίτια τῆς αὐριανῆς πολιτείας εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δανειστεῖ καὶ νὰ ἀσπαστεῖ τὴν αἰσθητικὴ τῶν κύβων τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας πού γνωρίζει, καὶ μέσα στοὺς ὁποίους ζεῖ. Ἀναγκαστικά θὰ προβάλλει πάνω τους μιὰν ἀντίληψη συλλογικῆς ζωῆς, «πολεοδομημένης» ὅπως ὅπως, καὶ θὰ προσπαθήσει νὰ τοὺς ἐξωραΐσει αὐτοὺς τοὺς κύβους ἐπὶ τὸ «κοινωνικότερον». Ὅχι βέβαια μορφολογικὰ ἀλλὰ – ὅπως εἶναι φυσικὸ – ...νομοθετικά. Τὰ στοιχεῖα ὅμως πού εἶναι πολιτικὸς νόθετεῖ καὶ στὴ συνέχεια ἐξωραΐζει στὴν τελικὴ τους μορφολογικὴ συνάρθρωση δίνουν καὶ πάλι τὴν ἀρχικὴ εἰκόνα πού ὁ ἴδιος πολιτικὰ εἶχε ἀπορρίψει. Ἡ φαῦλος κύκλος.

Ὡστόσο στὰ μάτια τοῦ κόσμου αὐτὴ ἡ ρουτινιερικὴ αἰσθητικὴ σὲ ἐκσυγχρονισμένη ἐκδοσὴ ἔχει ἀκόμη κύρος χάρις στὴ σοβαροφάνεια τῶν κτιριακῶν προτύπων καὶ χάρις στὸν τεχνολογικὸ ρεαλισμὸ τῶν ἀπλοϊκῶν τῆς γραμμῶν. Ἐδραιώνεται ἐπομένως ὡς τεχνικὴ, ὡς ἰδεολογία ἀκόμη καὶ ὡς «ἐπιστήμη» μετατοπίζοντας τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἐκφραση τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὸ πεδίο τῶν ἀναγκαίων πολεοδομικῶν μέτρων πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ὁμαλὴ καὶ ἐνσωματωμένη διαβίωση κατοικιδίων ζώων.

Ἔτσι, ἄλλοτε σιγὰ σιγὰ καὶ ἄλλοτε ραγδαῖα τὸ πολιτιστικό-αἰσθητικὸ ἰδεολογικὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας ἀντικαθιστοῦν ὄλο καὶ περισσότερο οἱ πεζοδρομήσεις, τὸ πράσινο, τὰ παρτέρια καὶ οἱ γλάστρες, τὰ μεγαλόπνοα ρυθμιστικὰ καὶ τὰ μικρὰ διατηρητέα, οἱ νέες μπουτίκ στὰ ἰσόγεια, τὰ γκαράζ καὶ τὰ κλιματιζόμενα γραφεῖα: μεγάλα παρδαλά κουτιά ἢ, σὲ ἀνθρώπινη κλίμακα, μικρότερα κουτάκια. Καὶ ἀναζητεῖται τὸ μετρό.

2. Α. Βασινοχόβεν, «Ἡ πολεοδομικὴ πολιτικὴ τῆς τελευταίας τριετίας καὶ κάποια διδάγματα», Ἐντὶ, τ. 157-58, 1η Ἀύγ. 1980, σελ. 30.

Η ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

– Ιστορικό, τάσεις και προοπτικές * –

του Μιχ. Ο. Μοδινού

1. Γενικά

Ἡ ὁποιαδήποτε προσέγγιση τῶν προβλημάτων τῆς βιομηχανίας σέ μιά περιφέρεια συνδέεται ἀναπόφευκτα μέ τό λεγόμενο «περιφερειακό πρόβλημα» τῆς χώρας πού χωρίς ὑπερβολή θά μπορούσε νά χαρακτηρισθεῖ «μείζον ἐθνικό» θέμα. Ἐτσι ἡ πάρα κάτω ἀνάλυση κινδυνεύει νά χαρακτηρισθεῖ ἔντονα τεχνοκρατική ἀν διαφεύγει ἀπό τόν ἀναγνώστη ἡ διάσταση τοῦ προβλήματος. Παρ' ὅλα αὐτά ὑποθέτω πώς δέν θά πρέπει νά ἐπεκταθῶ στά θέματα τῆς ἐν γένει περιφερειακῆς ἀνάπτυξης, μιά καί ἡ ἀναφορά στό σύνολο τῶν τομέων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος θά κατέληγε σέ ἀναπόφευκτη διόγκωση τοῦ κειμένου.

Ἡ ἐργασία αὐτή ξεκινᾷ ἀπό δύο ἀπλοποιημένες θέσεις:

1. Ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς περιοχῆς συνδέεται ἄμεσα μέ τή διόγκωση τῆς συμμετοχῆς στό ἀκαθάριστο προϊόν τοῦ δευτερογενούς τομέα τῆς οἰκονομίας, σέ βάρος κυρίως τοῦ πρωτογενούς. Ἡ θέση αὐτή θά τεκμηριωθεῖ στή συνέχεια μέ βάση τά ὑπάρχοντα στοιχεία γιά τήν περιφέρεια τῆς Θεσσαλίας.
2. Τό περιφερειακό πρόβλημα μιᾶς χώρας βρῖσκει τήν ἀνάγλυφη ἔκφρασή του στήν ἀνισομερῆ ἀνάπτυξη τοῦ δευτερογενούς τομέα ἐνδοπεριφερειακά καί διαπεριφερειακά. Ἡ δεύτερη αὐτή θέση ἔχει ἰδιαίτερη ἰσχὺ γιά τή φάση στήν ὁποία σήμερα βρῖσκεται ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας.

* Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ πρωτοπαρουσιάσθηκε κατά τμήματα στά συνέδρια τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου στή Λάρισα (1.11.80) καί τό Βόλο (14.11.80) μέ ἀντίστοιχα θέματα «Ἡ Βιομηχανία στή Θεσσαλία», καί «Ἡ Βιομηχανία στή Μαγνησία». Τά στοιχεία πού παρατίθενται προέρχονται κυρίως ἀπό τίς ἐπίσημες ἀπογραφές τῆς Ε.Σ.Υ.Ε., τά Ἀναπτυξιακά Προγράμματα καί τίς μελέτες τῆς τελευταίας 2ετίας τῆς Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως Θεσσαλίας (ΥΠΑΘ), ἀπό ἐρευνητικῆς ἐργασίας τοῦ Κ.Ε.Π.Ε. καί ἀπό συνεργασίες τοῦ συγγραφέα μέ τίς κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ καί τοπικούς φορεῖς. Ἀπέφυγα τή διαρκή παραπομπή σέ πηγές γιατί θά καθιστοῦσε τήν ἀναγνώριση προβληματική.

Ἡ ἀναφορά στή θεωρία τῆς Περιφερειακῆς Ἀνάπτυξης θά ξεπερνοῦσε κατά πολύ τούς στόχους τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Ἐτσι περιορίζομαστε σέ ἀπλές νύξεις γιά τά σχετικά προβλήματα κυρίως σέ σχέση μέ τήν ἀναπτυξιακή διαδικασία στό θεσσαλικό χώρο, ἐπιφυλασσόμενοι ν' ἀντιμετωπίσουμε ἴσως μελλοντικά μιά κριτική ἐπεξεργασία τῶν σχετικῶν θεωριῶν. Πολύ συνοπτικά θά μπορούσαμε πρὸς τό παρόν νά πούμε ὅτι ἀνάλογα μέ τίς πολιτιστικές, γεωγραφικές, ἱστορικές καί ἄλλες ἰδιομορφίες τῆς, ἡ ἀνάπτυξη κάθε χώρας ἔχει περάσει μέσα ἀπό μιά διαδικασία στή διάρκεια τῆς ὁποίας ξεπεράσθηκαν τά φυσικά, κοινωνικά, διοικητικά καί διαρθρωτικά ἐμπόδια πού εἶχαν δημιουργηθεῖ σέ προγενέστερες φάσεις τῆς παραγωγῆς. Ἐτσι κατά τούς τελευταίους δύο αἰῶνες ἐξασφαλίσθηκε στίς θεωρούμενες σήμερα ἀναπτυγμένες χώρες ἡ ἐλεύθερη διακίνηση τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, δηλαδή τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τοῦ κεφαλαίου, τῶν προϊόντων καί ἀκόμη τῶν ἰδεῶν καί ἐπιτεύχθηκε αὐτό πού στήν κλασική πολιτική οἰκονομία λέγεται ἐθνική ἀγορά. Παρ' ὅλα αὐτά ἡ μετάδοση πρὸς τήν ἐθνική ἀγορά δέν ὑπῆρξε κατά καμιά ἔννοια γραμμική ἢ ἔστω ὁμαλή. Ὅπως ἀποδεικνύεται συνοδευτήκε, στήν πράξη, ἀπό ἔντονες διαπεριφερειακές ἀνισότητες ὅπου ἡ ὑπαρξη ὑπερανπτυγμένων περιοχῶν προϋπέθετε καί συχνά διαιώνιζε τήν ὑπαρξη τῶν ὑπαναπτύκτων. Ἐτσι εἴτε μιλάμε γιά τή σχέση Βόρειας καί Νότιας Ἰταλίας ἢ τῆς Ἡπείρου καί τοῦ ἄξονα Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης, ἢ μεταξὺ Ρίο ντέ Τζανέρο καί ζούγκλας τοῦ Ἀμαζονίου, ἢ περιφερειακῆ ὑπανάπτυξη παραμένει ἓνα διεθνές φαινόμενο. Σ' αὐτό τό πλαίσιο οἱ θεωρίες τοῦ νομπελίστα καθηγητῆ Α. Lewis καί τῶν ἄλλων «ὑπαναπτυξιολόγων»¹ γιά τήν κρίσιμη minimum ἐπενδυτικὴ προσπάθεια πού ἀπαιτεῖται γιά μιά ἀπογείωση τῆς οἰκονομίας, ἔχουν, ἴσως, τή σημασία τους μόνο ὅταν ἀναφερόμαστε στό ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἀντίστοιχα οἱ πολύ διαδεδομένες θεωρίες περιφερειακῆς ἀνάπτυξης πού εἶδαν τό φῶς μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο διατηροῦν, βέβαια, τή θεωρητικὴ τους ἀξία, ἀλλά δέν στάθηκαν ἀπόλυτα ἱκανές νά ἐρμηνεύσουν τή χωρική διάσταση τῶν πολύπλοκων ἀναπτυξιακῶν

1. Δές W.A. Lewis, *Development Planning: The Essentials of Economic Growth*, Allen and Unwin, London 1976.

φαινομένων. Έτσι ή αυτονόητη διάχυση τής ανάπτυξης στο χώρο, πού υπαινίσσονται οι «πόλοι ανάπτυξης» του Perroux,² ή ή θεωρία τών κεντρικών θέσεων τών Christaller³ και Lösch⁴ συχνά δέν βρήκαν τό αντίστοιχό τους στόν πραγματικό φυσικό χώρο. Κι αυτό, γιατί συνήθως ξεχνιέται ένα στοιχείο: ότι ούτε οι περιφέρειες μιάς χώρας, ούτε οι ίδιες οι χώρες είναι αυτότελες μονάδες πού μπορούν ν' αποτελέσουν τό αντικείμενο μιάς ιδιαίτερης ανάλυσης και τών αντίστοιχων αναπτυξιακών προγραμμάτων. Αντίθετα υπάρχουν άλληλοσυσχετίσεις πού δέν μπορούν ν' αγνοηθούν κι ακόμη ή μετάδοση τής ανάπτυξης μέσα στο χώρο και μεταξύ κοινωνικών ομάδων αποτελεί ουσιαστικά μιá άδιαίρετη διαδικασία, τουλάχιστον στο βαθμό πού οι κοινωνικές ομάδες είναι σαφώς «χωροθετημένες».

Έτσι ή ύπαρξη ενός έθνικού χωροταξικού προγραμματισμού μέ έντονο κρατικό παρεμβατισμό είναι απαραίτητη για τήν κατά τό δυνατόν ισόρροπη ανάπτυξη τών περιφερειών μιάς χώρας, άν και οι γεωργικές ιδιαιτερότητες και ή λογική του μονοπωλιακού κεφαλαίου σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά ύποτιμούνται.

Οι θεωρίες για τήν εγκατάσταση τής βιομηχανίας θά μπορούσαν ίσως ν' αποτελέσουν τό αντικείμενο μιάς ξεχωριστής εργασίας. Τό σχετικό βάρος τών διαφόρων κριτηρίων πού τελικά καθορίζουν τήν επιλογή του τόπου εγκατάστασης έχει αποτελέσει τό αντικείμενο έκτεταμένων συζητήσεων μεταξύ οικονομολόγων και χωροταξτών. Κριτήρια όπως τό κόστος μεταφοράς τών πρώτων ύλων, ή απόσταση τών αγορών, ή ύπαρξη ύποδομής, ή παράδοση και ή ύπαρξη φτηνού και ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, παίρνουν συχνά καθοριστικό ρόλο στις εναλλακτικές επιλογές του επενδυτού, αλλά συχνά τά πιό πάνω κριτήρια ώχρειούν «προστά στην επιλογή πού θά κάνει ή γυναίκα του βιομηχάνου». Στην περίπτωση πάντως τής ελληνικής περιφέρειας πρωταρχική σημασία στην ανάλυση του χώρου έχει ή διαρκής συσσώρευση αλίτων και προϋποθέσεων ανάπτυξης στις ήδη αναπτυγμένες περιοχές τής Αθήνας και – κατά δεύτερο λόγο – τής Θεσσαλονίκης, γεγονός πού διαρκώς διευρύνει τίς ήδη ύφιστάμενες ανισότητες. Έτσι εκτός από τίς ιδιωτικές επενδύσεις, ό πληθυσμός, ή κατανάλωση, οι πολιτιστικές και οι αναψυχιακές δραστηριότητες έχουν σήμερα ύπερσυγκεντρωθεί στην πρωτεύουσα μέσα σέ μιá κυκλική και επιταχυνόμενη διαδικασία πού δέν φαίνεται νά πλησιάζει τό σημείο καμπής τής. Ο Σουηδός Myrdal⁵ είχε έπεξεργασθεί ένα παρόμοιο μοντέλο πού αναφερόταν σέ βιομηχανικές περιοχές βασιζόμενες στις έσωτερικές και έξωτερικές οικονομίες τής βιομηχανικής παραγωγής, φτάνοντας σ' αυτό πού ό ίδιος όνόμασε «διαδικασία απομύζησης» τής περιφέρειας από τό κέντρο, φαινόμενο πού λίγα χρόνια αργότερα οι Νοτιοαμερικανοί F. Cardoso⁶ και E. Casanova αποκάλεσαν «διαδικασία έσωτερικού αποικισμού». Τό γεγονός ότι σέ κάποια φάση τής οικονομίας λειτουργεί παράλληλα μέ τήν απομύζηση και ή «διάδοση τής ανάπτυξης» από τό κέντρο πρós τήν περιφέρεια, πολύ λίγο μπορεί νά μās παρηγορεί στην Ελλάδα, ενώ καλό θά ήταν νά μās βάλει σέ σκέψεις ή άποψη – και πάλι – του Myrdal ότι «στις αναπτυγμένες οικονομίες επικρατούν οι διαδικασίες διάδοσης, ενώ στις υπανάπτυκτες οι διαδικασίες απομύζησης».

Τό περιφερειακό πρόβλημα τής χώρας μπορεί εύ-

κολα νά τεκμηριωθεί μέ λίγους χαρακτηριστικούς αριθμούς. Έτσι, στην 30ετία 1950-80 ό πληθυσμός τής Αθήνας σχεδόν τριπλασιάστηκε όταν στο σύνολο τής χώρας αύξηθηκε κατά 19% μόνο. Ακόμη, στο ίδιο διάστημα ό πληθυσμός 39 νομών τής χώρας μειώθηκε, σέ άλλους 5 ξέμεινε περίπου στάσιμος και μόνο στους ύπόλοιπους 7 παρουσίασε κάποια αύξηση (μεταξύ αυτών και οι νομοί Λάρισας και Μαγνησίας). Ας σημειωθεί ακόμη ότι στην Αθήνα, εκτός από τό 40% του πληθυσμού τής χώρας, έχουν σήμερα συγκεντρωθεί τό 50 περίπου τής μεταποιητικής δραστηριότητας, τό 65% τών υπηρεσιών, τό 52% τών νοσοκομειακών κλινικών, τό 60% τών γιατρών, τό 57% τών πτυχιούχων Ανωτάτων Σχολών, τό 60% τών φοιτητών και ακόμη τό 85% όσων κατέχουν κάποιο μεταπτυχιακό δίπλωμα.

Σέ ό,τι άφορά τή βιομηχανία, τό 1974, ό νομός Αττικής συγκέντρωνε τό 48% του βιομηχανικού προϊόντος, τό 52% τής άπασχόλησης στον τομέα και τό 40% τών βιομηχανικών καταστημάτων. Αν στά μεγέθη αυτά προστεθούν τά αντίστοιχα ποσοστά του νομού Θεσσαλονίκης, παρατηρούμε ότι τό 62% τής παραγωγής, τό 74% τής άπασχόλησης και τό 50% τών βιομηχανικών καταστημάτων τής χώρας είναι συγκεντρωμένα σέ δύο νομούς πού έχουν συνολική έκταση μικρότερη από τό 5% του ελληνικού έδάφους.

Τό μόνο ένθαρρυντικό σημείο, άν προχωρήσουμε στην παραπάνω ανάλυση, είναι ότι στην περίοδο 1970-74 ή συμμετοχή του ν. Αττικής στο έγχώριο βιομηχανικό προϊόν σημείωσε μικρή πτώση (από 50,4% σέ 47,8%) μέ αποτέλεσμα ν' αύξηθεί τό μερίδιο τής Κεντρικής-Δυτικής Μακεδονίας και τής Θεσσαλίας. Η τάση δέ αυτή, όπως φαίνεται από τά ανεπίσημα στοιχεία, συνεχίστηκε και κατά τήν τελευταία δετία. Κάτι ακόμη σημαντικότερο – πού αποτελεί και βασική μας θέση – είναι ότι ό νομός Αττικής στο ίδιο διάστημα έπαψε νά κατέχει τά πρωτεία στον τομέα τής παραγωγικότητας (δηλαδή, στο προϊόν ανά άπασχολούμενο): τον ξεπέρασαν οι περιφέρειες Ανατολικής Στερεάς, Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, Πελοποννήσου και Θεσσαλίας. Για τήν περίπτωση τής Θεσσαλίας σημειώνω ότι τό 1974 τό βιομηχανικό προϊόν ανά άπασχολούμενο ήταν στην περιφέρεια 158.730 δρχ. ενώ στο ν. Αττικής 155.184 δρχ. (στοιχεία τής Γεν. Δ/νσεως Έθν. Λογαριασμών του ύπουργείου Συντονισμού).

Η έξέλιξη αυτή δίνει μιá συντριπτική άπάντηση σέ όσους ύποστηρίζουν ότι ή απομάκρυνση τής βιομηχανίας από τήν πρωτεύουσα θά συνοδευθεί από

2. Δές F. Perroux, *Note sur la notion de Poles de Croissance*, Economie appliquée 1952.

3. Δές W. Christaller, *Central Places in Southern Germany*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1966.

4. Δές A. Lösch, *The Economics of location*, Yale Univ. Press, New Haven, Conn. 1954.

5. Δές G.M. Murdal, *The Asian Drama: An Enquiry into the Poverty of Nations*, Pantheon, New York 1968 και του ίδιου *Economic Theory and Underdevelopment*, Duckworth, London 1957.

6. Δές π.χ. F. Cardoso, «Imperialism and Dependency» στο *Structure of Dependency*, F. Bonilla και R. Cirling (ed) 1971. Έπίσης P. Casanova «Internal Colonialism and National Development», *Studies in Comparative International Development* 1 No 4, 1965.

μείωση της ανταγωνιστικής της θέσης. Και αυτό χωρίς να ληφθούν υπόψη τό τεράστιο κοινωνικό κόστος πού συνεπάγεται σήμερα ή ύπερσυγκέντρωση δραστηριοτήτων στην Αθήνα, τά διαρκώς διογκούμενα περιβαλλοντικά προβλήματα, τό κατακόρυφα αύξημένο κόστος τών επενδύσεων σέ ύποδομή και οί άλλοι σχετικοί λόγοι. Άν δέ στά προηγούμενα προσθέσουμε ότι σέ όλες σχεδόν τίς προγραμματικές περιφέρειες τής χώρας ό αριθμός τών απασχολούμενων άνά κατάσταση αύξήθηκε μέ ρυθμό ταχύτερο άπ' αυτόν τού ν. Άττικής, άδίαστα φθάνουμε στό συμπέρασμα ότι ή άποκέντρωση ύπαγορεύεται πιά και άπό λόγους καθαρά οίκονομικούς.

2. Βασικοί εξέλικτικοί δείκτες

Η βιομηχανική δραστηριότητα στή Θεσσαλία είναι βασικά συγκεντρωμένη στίς τέσσερις πρωτεύουσες τών νομών και στήν έπαρχία Άλμυρού τού νομού Μαγνησίας. Μέ εξαίρεση τό Βόλο, πού ύπήρξε βιομηχανικό κέντρο και πριν άπό τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ή βιομηχανική ανάπτυξη στούς ύπόλοιπους νομούς άρχισε γύρω στά μέσα τής δεκαετίας τού '60. Άπεναντίας μικρές βιοτεχνικές μονάδες ύπήρξαν άνεκαθεν σέ όλους τούς νομούς και εξακολουθούν νά κυριαρχούν στά μικρότερα άστικά ή ήμιαστικά κέντρα (Έλασσόνα, Σοφάδες, Παλαμάς, Φάρσαλα κ.λπ.).

Λόγω τού γεωργικού χαρακτήρα τής Θεσσαλίας, κυριαρχούν γενικά οί μεταποιητικές δραστηριότητες πού συνδέονται άμεσα ή έμμεσα μέ τόν πρωτογενή τομέα (τροφήμα, δαμβάκι, χαρτί, μάρμαρα, ύφαντουργίες, έτομα ένδύματα). Στό Βόλο, παράλληλα μέ βιομηχανίες όπως οί πιο πάνω, άναπτύχθηκαν άπό παράδοση και οί μηχανολογικοί-μηχανουργικοί κλάδοι, λόγω κυρίως τής μαζικής συρροής προσφύγων μετά τή Μικρασιατική καταστροφή και τής ύπαρξης έτσι ειδικευμένου, φθηνού εργατικού δυναμικού.

Η μεταποίηση τής Θεσσαλίας πέτυχε άπό τούς ψηλότερους ρυθμούς αύξης τού προϊόντος τής σέ σχέση μέ τίς άλλες προγραμματικές περιφέρειες τής χώρας. Κατά τήν περίοδο 1970-77, τό προϊόν τού δευτερογενούς τομέα σημείωσε (σέ τρέχουσες τιμές) μέση ετήσια αύξηση 21,55% έναντι 18,49% τού συνόλου τής χώρας, ένώ τής μεταποίησης 21,90 έναντι 18,90% τού συνολικού. Έδώ θά ήταν ένδιαφέρον νά παρατεθούν όρισμένα στοιχεία πού δίνουν σ' ένα σαθρό τήν οικονομική σημασία τού θεσσαλικού χώρου σέ σχέση μέ τό σύνολο τής Ελλάδας. Συγκεκριμένα, τό άκαθάριστο έγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) τής περιφέρειας αύξήθηκε άπό 14.786 εκατ. δρχ. τό 1970 σέ 21.020 τό 1977 (σέ τιμές 1970). Έτσι ή μέση αύξηση κατά τήν πιο πάνω περίοδο ήταν 5,2% έναντι 5,3% τής χώρας και ή συμβολή τής περιφέρειας στό ΑΕΠ τό 1977 ήταν 5,7%. Πρέπει νά σημειώσουμε έδώ ότι ή μέση ετήσια αύξηση τού ΑΕΠ στήν ίδια περίοδο, εξαίρουμένων τών νομών Άττικής και Θεσσαλονίκης, ήταν 4,5%, ή δέ συμμετοχή τής Θεσσαλίας στό ΑΕΠ (όπως όρίζεται πιο πάνω) ήταν τό 1977 16,4%, δηλαδή υπερείχε αισθητά άπό τούς σχετικούς δείκτες έκτασης και πληθυσμού.

Η εξέλιξη τής συμβολής τών τριών βασικών παραγωγικών τομέων στό σχηματισμό τού ΑΕΠ τής περιφέρειας έχει ως εξής:

	1970	1977
Πρωτογενής Τομέας	36,7%	28,5%
Δευτερογενής Τομέας	26,0%	33,4%
Τριτογενής Τομέας	37,3%	38,1%
Σύνολο	100,0	100,0

Βλέπουμε δηλαδή ότι στήν περίοδο 1970-77 ή ποσοστιαία συμμετοχή τού δευτερογενούς κυρίως τομέα αύξήθηκε σέ βάρος τού πρωτογενούς και ήδη εύθύνεται γιά τό 1/3 τής παραγόμενης άκαθάριστης άξίας στήν περιφέρεια.

Κατά τήν περίοδο 1970-77 τό κατά κεφαλήν ΑΕΠ τής περιφέρειας σέ σταθερές τιμές 1970 αύξήθηκε μέ μέσο ετήσιο ρυθμό 5,3% έναντι 4,5% τής χώρας, ένώ σέ ποσοστό συμμετοχής τής περιφέρειας στή χώρα, τό κατά κεφαλήν ΑΕΠ άντιπροσώπευε τό 76,2% τό 1970 και τό 80,3% τό 1977. Άν, όπως κάναμε προηγούμενα, εξαιρέσουμε τούς νομούς Άττικής και Θεσσαλονίκης άπό τό σύνολο τής χώρας, τότε ό μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής τού κατά κεφαλήν ΑΕΠ γίνεται 4,9%, ένώ ως ποσοστό συμμετοχής τής περιφέρειας στή χώρα, τό κατά κεφαλήν ΑΕΠ άντιπροσώπευε τό 93,1% τό 1970 και τό 95,3% τό 1977.

Έξετάζοντας τά στοιχεία τής περιόδου 1963-77 διαπιστώνουμε ότι ένώ ό αριθμός τών μεταποιητικών μονάδων παρέμεινε σχεδόν σταθερός (1963: 8.266, 1973: 8.304 και 1977: 8.236) ή αύξηση τής απασχόλησης στή μεταποίηση σημείωσε μέσο ρυθμό 2,9% τό χρόνο και τής έγκατεστημένης ίπποδύναμης 13%. Η απασχόληση στή μεταποίηση άνερχόταν τό 1973 στό 13,6% τού ενεργού πληθυσμού τής περιφέρειας ένώ οί άκαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου στήν 7ετία 1970-77 αύξήθηκαν (σέ τρέχουσες τιμές) μέ μέσο ρυθμό 36% τό χρόνο, έναντι 29% συνόλου χώρας, και άποτελούσαν τό 6,1% τών συνολικών βιομηχανικών επενδύσεων πού πραγματοποιήθηκαν σ' όλόκληρη τήν Ελλάδα. Θά πρέπει νά σημειωθεί τέλος, ότι τό 1978 ή συμμετοχή τών νομών Λάρισας και Μαγνησίας στό συνολικό αριθμό τών μεταποιητικών μονάδων τής περιφέρειας ήταν 65,8%, στήν απασχόληση 78,5% και στήν έγκατεστημένη ίπποδύναμη 85% περίπου.

Αναλύοντας παραπέρα τά ύπάρχοντα στοιχεία θά ήταν ένδιαφέρον νά δει κανείς τή συμμετοχή τών 4 νομών τής περιφέρειας στά πιο πάνω χαρακτηριστικά μεγέθη:

ΝΟΜΟΙ	Συμμετοχή στά κατά-στήματα %	Συμμετοχή στήν άπασχόληση	Συμμετοχή στήν ίπποδύναμη	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ	15,9	8,4	30,1	Έχει περιληφθεί τό Υ/Η Έργοστάσιο Ταυρωπού
ΛΑΡΙΣΑΣ	35,2	39,3	17,7	-
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	30,6	39,2	46,9	-
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	18,3	13,1	5,3	-
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	

(Ανεπίσημα στοιχεία ΥΠΑΘ 1978).

Σημειώνεται ότι η φαινομενικά μεγάλη συμμετοχή του νομού Καρδίτσας στην ιπποδύναμη της περιφέρειας οφείλεται βασικά στον κλάδο 4.1 (Ήλεκτρονός-Φωταέριο-Ατμός) και συγκεκριμένα στο υδροηλεκτρικό έργοστάσιο του Ταυρωπού. Αντίθετα αν δεν ληφθεί υπόψη η ιπποδύναμη του εργοστασίου (176.800 PS) ή συμμετοχή του νομού στο δείκτη αυτόν πέφτει αρκετά κάτω από το 10%, όπως άλλωστε συμβαίνει και με το νομό Τρικάλων. Βασική επίσης είναι η παρατήρηση ότι ο νομός Μαγνησίας διαθέτει σχεδόν 3πλάσια εγκατεστημένη ισχύ από το νομό Λαρίσης παρόλο που υστερεί ελαφρά σε αριθμό καταστημάτων και βρίσκεται στα ίδια επίπεδα σ' ό,τι αφορά την απασχόληση.

Εδώ φαίνεται ο αυξημένος ρόλος του νομού αυτού στη μεταποίηση της περιφέρειας εφόσον η πιο πάνω συλλογιστική οδηγεί στο επιπρόσθετο συμπέρασμα ότι η μέση ανά μονάδα ισχύς είναι συντριπτικά μεγαλύτερη από αυτή των άλλων νομών της Θεσσαλίας.

Σύμφωνα με στοιχεία της βιομηχανικής απογραφής του 1973, οι σημαντικότεροι κλάδοι της περιφέρειας με βάση το προϊόν, την απασχόληση και την ιπποδύναμη ήταν: τα είδη διατροφής, ένδυση-υπόδηση, μεταλλικά προϊόντα, κλωστοϋφαντουργία και τσιμέντα. Κατά την τελευταία είκοσαετία μεγαλύτερους ρυθμούς ανάπτυξης παρουσίασαν από μέρους των κλάδων που έχουν κάποια βιομηχανική παράδοση ή αξιοποιούν πρώτες ύλες της περιοχής, οι κλάδοι χάρτου, κλωστοϋφαντουργίας, ποτοποιίας, μεταλλικών προϊόντων, ειδών διατροφής, μη μεταλλικών δορυκτών και τσιμεντών, ενώ από τις μονάδες που εγκαταστάθηκαν πρόσφατα οι δυναμικότερες κατά σειρά είναι: χαλυβουργία, μονάδες πλαστικών-ελαστικού και μονάδες ηλεκτρολογικού υλικού. Αντίθετα, σημαντική κάμψη παρουσίασαν οι κλάδοι καπνού και επεξεργασίας δέρματος, ενώ σταμάτησε τελείως η κατασκευή μηχανών εσωτερικής καύσεως.

Γενικά, η μεγέθυνση των μονάδων στους παραδοσιακούς κλάδους προήλθε από επεκτάσεις και από συγχωνεύσεις. Ξένο κεφάλαιο συναντάται σε μονάδες της Λαρίσας και του Βόλου και οι κλάδοι στους οποίους έχει σημαντική συμμετοχή είναι: χάρτης, κονσερβοποιία, καλώδια, έτοιμα ένδυματα, γυαλί, συρματόσχοινα, ελαστικά και γεωργικά μηχανήματα. Τέλος, σημαντικές εξαγωγές πραγματοποιούν κυρίως οι κλάδοι τσιμεντών, έτοιμων ενδυμάτων, υφαντών, μαρμάρων, νημάτων, ακατέργαστων δερμάτων, κονσερβοποιίας, οίνων, μεταλλικών κατασκευών και εκκοκιστηρίων δάμβacos.

3. Ειδίκευση κατά νομό

Ένδιαφέρον θα ήταν να εξετάσουμε στο σημείο αυτό την κατά νομό ειδίκευση σε μεταποιητικούς κλάδους διψηφίου κωδικού όπως αυτοί ορίζονται από την ΕΣΥΕ. Ως κριτήριο έχει χρησιμοποιηθεί το ποσοστό συμμετοχής της απασχόλησης στον κλάδο ως προς το σύνολο της βιομηχανικής απασχόλησης κάθε νομού. Στη συνέχεια γίνεται μία σύγκριση των ποσοστών του συνόλου της χώρας με τα αντίστοιχα ποσοστά για κάθε νομό της Θεσσαλίας. Αν τα ποσοστά του νομού υπερβαίνουν σε κάποιο κλάδο τα αντίστοιχα του συνόλου της Ελλάδας θεωρούμε ότι στο συγκεκριμένο νομό υπάρχει *ειδίκευση*. Όταν όμως το ποσοστό στο νομό είναι μεγαλύτερο από το διπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού στη χώρα θεωρούμε ότι υπάρχει

μεγάλη ειδίκευση. Έτσι έχουμε κατά νομό, με βάση τις επίσημες απογραφές της ΕΣΥΕ για τα έτη 1963, 1973 (επεξεργασία ΚΕΠΕ, «Χωροταξική κατανομή της Βιομηχανίας»):

Ο νομός Καρδίτσας παρουσίαζε κατά το 1963 μικρές μόνο ειδιεύσεις στους κλάδους διατροφής (21,8% έναντι 16,2%), ξύλου και φελλού (10,3% έναντι 6,0%) ενώ κατά το 1973 εμφάνισε μεγάλη ειδίκευση στον τελευταίο κλάδο (12,2% έναντι 5,7%) και ο κλάδος διατροφής παρέμεινε στα επίπεδα της μικρής ειδίκευσης (23,4% έναντι 14,8%). Χαρακτηριστική είναι επίσης η εξαφάνιση της ειδίκευσης στον κλάδο ποτών και ενδύσεως-υποδήσεως και η εμφάνιση κατά το 1973 μίας νέας ειδίκευσης στον κλάδο επίπλων και ειδών επίπλωσεως. Τέλος παρατηρήθηκε μία πτώση ειδίκευσης στον κλάδο προϊόντων εκ μη μεταλλικών δορυκτών (7,2% έναντι 10,8%), αύξηση στον κλάδο κατασκευής τελικών προϊόντων εκ μετάλλου και εξαφάνιση της ειδίκευσης στον κλάδο κατασκευής μεταφορικών μέσων.

Ο νομός Λαρίσης, ενώ κατά το 1963 παρουσίαζε μικρές μόνο ειδιεύσεις στους κλάδους ξύλου και φελλού (9,0% έναντι 6,0%) και μεταφορικών μέσων (11,6% έναντι 7,3%), το 1973 παρουσίασε μεγάλη ειδίκευση στον κλάδο χάρτου (3,2% έναντι 1,3%). Ακόμη μέσα στην 10ετία αυτή σημειώθηκαν αυξήσεις στους κλάδους διατροφής (21,0% έναντι 19,3%), ποτών (2,7% έναντι 2,5%), και κατασκευής μηχανών-συσκευών (5,2% έναντι 4,0%), ενώ εμφανίστηκε και μία νέα ειδίκευση, των υφαντουργικών βιομηχανιών. Ας σημειωθεί ακόμη η πτώση της ειδίκευσης στους κλάδους ενδύσεως-υποδήσεως (14,5% έναντι 17%), ξύλου-φελλού (7,0% έναντι 9,0%) και μεταφορικών μέσων (10,7% έναντι 11,6%) και τέλος η εξαφάνιση προϊόντων από μη μεταλλικά δορυκτά και κατασκευής τελικών προϊόντων εκ μετάλλου.

Ο νομός Μαγνησίας παρουσίασε το 1963 μεγάλη ειδίκευση στον κλάδο καπνού (14,3% έναντι 3,6%) και κατασκευής μηχανών-συσκευών (6,5% έναντι 3,3%). Αντίθετα το 1973 μεγάλη ειδίκευση εμφανιζόταν στις κατασκευές τελικών προϊόντων από μέταλλο και τα μεταφορικά υλικά (15,3% έναντι 7,9%). Αύξηση ειδίκευσης παρουσιάστηκε ακόμη στους κλάδους διατροφής (19,7% έναντι 18,0%), ξύλου-φελλού (6,1% έναντι 6,0%) προϊόντων από μη μεταλλικά δορυκτά (10,5% έναντι 10,1%) κατασκευής τελικών προϊόντων από μέταλλο (15,3% έναντι 9,0%) και μηχανών-συσκευών (6,7% έναντι 6,4%). Τέλος πτώση ειδίκευσης εμφάνισαν οι κλάδοι ποτών (2,3% έναντι 2,6%) και καπνού (1,7% έναντι 14,3%).

Ο νομός Τρικάλων παρουσίαζε το 1963 μεγάλη ειδίκευση στον κλάδο ξύλου και φελλού (19,4% έναντι 6,0%), ειδίκευση που εξακολούθησε να υφίσταται και το 1973 αν και με ελαφρά πτωτική τάση (17,0% έναντι 5,7%), ενώ αύξηση παρατηρήθηκε στον κλάδο υφαντικών βιομηχανιών (20,5% έναντι 12,3%). Έξαφάνιση ειδίκευσης παρατηρήθηκε στους κλάδους ειδών ενδύσεως-υποδήσεως, κατασκευής τελικών προϊόντων εκ μετάλλου και μεταφορικών μέσων και ελαφρά μείωση στον κλάδο προϊόντων από μη μεταλλικά δορυκτά.

Δέν θα ήταν σκόπιμο στο πλαίσιο του σύντομου αυτού κειμένου να προχωρήσουμε σε ανάλυση της ειδίκευσης κατά κλάδο τριψηφίου κωδικού.

4. Βασικά προβλήματα

Ένα καθοριστικό για την παραγωγικότητα του τομέα στοιχείο αναφέρεται στο μέγεθος των βιομηχανικών καταστημάτων κατά νομό με κριτήριο την άπασχόληση. Η εξέλικτική λοιπόν τάση του πιά πάνω δείκτη εμφανίζεται ως εξής:

ΝΟΜΟΙ	1963	1973	1978	Ποσοστιαία αύξηση 1963 - 1978
Καρδίτσας	1,9	2,3	2,6	37%
Λάρισας	2,8	4,4	5,2	8%
Μαγνησίας	3,9	4,4	6,1	56%
Τρικάλων	2,4	3,1	3,4	42%

Είναι εμφανές λοιπόν τό μικρό μέσο μέγεθος των καταστημάτων πού, παρά τή σημαντική αύξηση του μέσου μεγέθους κατά τήν τελευταία 15ετία, εξακολουθούσε νά βρίσκεται τό 1978 στό επίπεδο των 4,7 άπασχολουμένων ανά κατάστημα στό σύνολο τής Θεσσαλίας. Τό φαινόμενο άλλωστε αυτό έξηγει sé μεγάλο βαθμό και για εθνότους λόγους τή σχετικά χαμηλή παραγωγικότητα τής μεταποιητικής δραστηριότητας στην περιφέρεια. Άς σημειωθεί πάντως ότι και sé σύνολο χώρας παρατηρείται ή ίδια διαρθρωτική άδυναμία μιά και ό μέσος δείκτης άπασχολουμένων ανά κατάστημα ήταν μόλις 3,8 τό 1963, για νά περάσει στό 4,8 τό 1973 και νά ξεπεράσει τό 5 μόλις πρόσφατα. Άς σημειωθεί άκόμη ότι από τούς 54 νομούς τής χώρας μόνο 4 τό 1963 και 7 τό 1973 είχαν μέσο κατάστημα μεγαλύτερο των 5 άπασχολουμένων.

Στήν ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα στην Θεσσαλία παρουσιάζονται δύο άκόμη βασικά προβλήματα: ή κατανομή των βιομηχανικών μονάδων μέσα στό χώρο και ή διάθεση των βιομηχανικών απόβλητων. Οί μεγάλες βιομηχανικές μονάδες συγκεντρώνονται κατά πρώτο λόγο στό Βόλο και κατά δεύτερο λόγο στην Λάρισα ενώ τά Τρίκαλα, ή Καρδίτσα και οί μεγάλες κωμοπόλεις δέν συμμετέχουν. Παράλληλα, ό Παγασητικός κόλπος και ό Πηνειός ποταμός έχουν έξαντλήσει τίς δυνατότητές τους για ύποδοχή απόβλητων, και συνεπώς δέν πρέπει νά εγκατασταθούν άλλες ρυπαίνουσες βιομηχανικές μονάδες, έφόσον άστικά, βιομηχανικά και άλλα απόβλητα παροχετεύονται χωρίς έπαρκή καθαρισμό.

Ειδικά δέ από τίς ύδροδότες βιομηχανίες τής Λάρισας (ζάχαρη, τοματοπολτός, χαρτόμαζα κ.λπ.) απορρίπτονται ιδιαίτερα ρυπαντικά λύματα, πού sé συνδυασμό μέ τά διαρκώς αύξανόμενα άστικά λύματα, τήν απόπλυση μεγάλων ποσοτήτων λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων και τή διαρκή έλάτωση των ρεόντων ύδάτων του Πηνειού, δημιουργούν μιά συνεχή αύξηση του BOD και έπομένως ένα οικολογικό πρόβλημα πρώτης τάξεως. Έπίσης τρεις τουλάχιστον μεγάλες βιομηχανίες στό νομό Μαγνησίας σκορπίζουν στόν άέρα μεγάλες ποσότητες σιδηροσκουριάς και τσιμεντόσκονης μέ δυσμενέστατες επιπτώσεις στό περιβάλλον τής περιοχής ενώ και αύτή άκόμη ή ίδρυση τής βιομηχανικής περιοχής του Βόλου δέν συνοδεύθηκε από βιολογικό καθαρισμό των λυμάτων. Έτσι και ή ίδρυση τής αντίστοιχης περιοχής στό όρια τής κοινότητας Μακρυχωρίου του νομού Λαρίσης δημιουργεί εύλογα έρωτηματικά σ' ό,τι άφορά τήν άντιμετώπιση του προβλήματος τής ρύπανσης του

θεσσαλικού πεδίου. Πάντως είναι άξιοσημείωση μιά κάποια συνειδητοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων από τό θεσσαλικό λαό και τούς εκπροσώπους του, τουλάχιστον τήν τελευταία 2ετία. Οί εύρειες λαϊκές κινητοποιήσεις κατά τής εγκατάστασης του Διυλιστηρίου Πλοίων στόν Άλμυρό κατέδειξαν τον ένεργό ρόλο πού μπορεί νά παίξει ή τοπική αυτοδιοίκηση και άλλοι φορείς (όπως π.χ. τά Έπιμελητήρια) στην διαδικασία λήψης αποφάσεων πού sé τελευταία άνάλυση καθορίζουν άμεσα τό αναπτυξιακό μοντέλο και έμμεσα τήν ποιότητα ζωής sé μιά περιφέρεια.

Τά λοιπά βασικά προβλήματα του τομέα στην περιφέρεια σχετίζονται κυρίως μέ μιά ύποεπενδυτικότητα πού είναι όμως χαρακτηριστική τής όλης αναπτυξιακής μας δομής και του καταναλωτικού-μεταπρατικού προτύπου πού εμφανίζει ή ελληνική οικονομία. Οί επενδύσεις στις οικοδομές και στα παραθαλάσσια οικόπεδα άπορροφούν σημαντικό μέρος τής άποταμίευσης ενώ ό πληθωρισμός έχει επιτείνει τά παρασιτικά φαινόμενα, πού πάντως βρίσκονται sé έξαρση στην πρωτεύουσα. Άς σημειωθεί άκόμη ότι τά φαινόμενα πού χαρακτηρίζουν τήν ελληνική βιομηχανία στό σύνολό της, όπως τό μικρό μέγεθος των μονάδων, ό οικογενειακός τους χαρακτήρας, τό χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο και ή ειδίκευσή τους κυρίως sé καταναλωτικούς κλάδους, άπαντώνται και στην Θεσσαλία sé μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

5. Η μεταποιητική δραστηριότητα στις προ-όλμηματικές περιοχές τής Θεσσαλίας

Οί προβληματικές περιοχές τής Θεσσαλίας έχουν έκταση 8 έκ. στρεμμάτων περίπου και καταλαμβάνουν τό 55,3% τής συνολικής έκτασης τής περιφέρειας έναντι 50,5% του μέσου όρου τής Ελλάδας (έκτίμηση Έπηρεσίας Περιφερειακής Άναπτύξεως Θεσσαλίας).

Δέν θά ήθελα νά έπεκταθώ στό βασικά χαρακτηριστικά πού άποδεικνύουν τον προβληματικό χαρακτήρα των όρεινων αυτών περιοχών. Πρέπει πάντως νά σημειωθεί ότι είναι κυρίως ή έλλειψη σοβαρής μεταποιητικής δραστηριότητας στις περιοχές αυτές πού δημιουργεί τά δξύτατα πληθυσμιακά προβλήματα ενώ έξάλλου ή έξορμητική δραστηριότητα των προβληματικών περιοχών είναι ούσιαστικά άνύπαρκτη και ή βιομηχανική έξαιρετικά περιορισμένη.

Στό σύνολο των προβληματικών περιοχών βρίσκονταν, τό 1973, περίπου 1900 βιομηχανικά και βιοτεχνικά καταστήματα (23% του συνόλου Θεσσαλίας) πού άπασχολούσαν 3.600 περίπου άτομα (14,8% τής Θεσσαλίας), άντιστοιχούσαν δηλαδή λιγότερα από 2 άτομα ανά κατάστημα. Ειδικότερα δέ στην περιοχή τής Άργιθέας του Ν. Καρδίτσας, πού άποτελεί τό προβληματικότερο ίσως τμήμα τής Θεσσαλίας, ύπήρχαν πρό 2ετίας 260 περίπου βιοτεχνικά και βιομηχανικά καταστήματα μέ 320 άπασχολούμενους. Άντίστοιχα, στην προβληματική περιοχή του νομού Τρικάλων πού κατέχει σημαντικά μεγαλύτερη έκταση (τά 2/3 περίπου τής έκτάσεως του νομού) λειτουργούσαν τήν ίδια έποχή περί τά 380 καταστήματα μέ 750 περίπου άπασχολούμενους. Τέλος, στην έπαρχία Έλασσόνας του νομού Λαρίσης, πού τό μεγαλύτερο μέρος της είναι έντονα προβληματικό, τό 1978

λειτουργούσαν 561 καταστήματα με 1.000 περίπου απασχολούμενους. Χαρακτηριστικό για την τελευταία περίπτωση είναι ότι η εγκατεστημένη ισχύς στο σύνολο της επαρχίας (πού σημειωτέον έχει έκταση μεγαλύτερη από 12 νομούς της χώρας) ήταν τό ίδιο έτος μόνο 2.843 PS και η συνολική αξία του επενδυμένου κεφαλαίου δέν ξεπερνούσε τά 220 εκατ. δρχ. 'Ας σημειωθεί ακόμη ότι καμία από τίς πλώ πάνω επιχειρήσεις δέν απασχολούσε περισσότερα από 30 άτομα ενώ μία και μοναδική μονάδα απασχολούσε 25 άτομα. Τέλος τό 61% τών μονάδων της επαρχίας ήταν της τάξεως τών 0,1-5 PS και διέθετε λιγότερο από τό 10% της εγκατεστημένης ισχύος.

6. 'Η 'Αναπτυξιακή Πολιτική και τά άποτελέσματά της

'Η βιομηχανική ανάπτυξη στή Θεσσαλία μέχρι τό 1971 ύποστηριζόταν από τά κίνητρα ανάπτυξεως της επαρχιακής βιομηχανίας πού ίσχυαν άδιαφοροποίητα για όλη τή χώρα έκτός απ' τήν 'Αθήνα. 'Από τό έτος 1971, πού τίθεται σέ εφαρμογή τό Ν.Δ. 1078, ή Θεσσαλία ύπάγεται στήν Γ' περιοχή κινήτρων. Μέ τό νόμο δέ 849 οί νομοί Λάρισας και Μαγνησίας ύπάγονται στήν ύποπεριοχή Γα και οί νομοί Τρικάλων-Καρδίτσας στήν ύποπεριοχή Γβ. 'Από τήν εξέταση τών άδειών λειτουργίας νέων βιομηχανιών έχει προκύψει ότι μόνο ένμέρη ή ανάπτυξη της περιφέρειας μπορεί ν' άποδοθεί στά κίνητρα. 'Η πολυνομία, οί γραφειοκρατικές διαδικασίες και ή τάση για ύπερ-συγκέντρωση στήν 'Αθήνα δέν επέτρεψαν τήν εφαρμογή άποτελεσματικής πολιτικής για τήν άποκέντρωση τών ιδιωτικών επενδύσεων. Δέν θά πρέπει πάντως νά άγνοηθεί ή σημαντική ανάπτυξη της περιφέρειας σέ σχετικούς δείκτες, ανάπτυξη πού έχει ήδη τονισθεί. 'Ετσι, τά βιομηχανικά κατστήματα 10 απασχολουμένων και άνω στή Θεσσαλία, από 264 τό 1963 αύξήθηκαν σέ 381 τό 1973 ενώ αντίστοιχα ή απασχόληση από 9.483 άτομα αύξήθηκε σέ 15.518 μέσα στή 10ετία. Ειδικότερα ή συμμετοχή τών νομών Λάρισας και Μαγνησίας στό σύνολο της Θεσσαλίας σέ ό,τι άφορά τά κατστήματα, από 75,4% τό 1963 αύξήθηκε σέ 76,1% τό 1973, ενώ αντίστοιχα σ' ό,τι άφορά τήν απασχόληση, από 86,2% τό 1963 μειώθηκε σέ 85,7% τό 1973. 'Επίδραση πάντως στήν ανάπτυξη της περιφέρειας είχαν και ή γεωγραφική θέση της, οί διαπεριφερειακές και έθνικές συνδέσεις της, ή συνεχής διεύρυνση και μεγέθυνση του τομέα γεωργίας και συνακόλουθα τών τομέων κατοικίας και κατασκευών. 'Επιπλέον για τή Λάρισα και τό Βόλο επέδρασαν ή άμεση σύνδεση μέ έθνικά δίκτυα μεταφορών, ή μεγάλη σχετικά συγκέντρωση πληθυσμού και άστικής ύποδομής και, ειδικότερα για τό Βόλο, ή βιομηχανική παράδοση και ειδίκευση και από τό 1970 ή λειτουργία της βιομηχανικής περιοχής. Τά επιπλέον αυτά πλεονεκτήματα εξηγούν και τήν άσύμμετρη κατανομή της βιομηχανικής ανάπτυξης μέσα στήν περιφέρεια.

7. Προοπτικές και δυνατότητες

Στήν περιφέρεια Θεσσαλίας εκτιμάται ότι ύπάρχει εργατικό δυναμικό πού είτε ύποαπασχολείται στόν πρωτογενή τομέα είτε απασχολείται σέ κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας στό δευτερογενή και τριτο-

γενή, και, κατά συνέπεια, προσφέρεται για τήν εφαρμογή προγραμμάτων εντάσεως του πρωτογενούς τομέα και προγραμμάτων επενδύσεων στόν δευτερογενή και τριτογενή.

Ειδικότερα, στόν πρωτογενή τομέα εκτιμάται ότι ύπάρχουν 19,7 χιλ. άτομα ηλικίας 15 έως 64 ετών πού πραγματοποιούν κάτω από 140 ήμερομίσθια τό χρόνο κατά μέσο όρο. 'Από τά άτομα αυτά 16,7 χιλ. άνήκουν σέ άγροτικά νοικοκυριά μέ μέγεθος κλήρου 1 ως 29 στρέμματα και από αυτά πάλι 11,3 χιλιάδες πραγματοποιούν 115 ως 140 ήμερομίσθια τό χρόνο ενώ 5,4 χιλ. πραγματοποιούν μόνο 70 ως 114.

'Υπολογίζεται ότι σημαντικό μέρος του εργατικού δυναμικού τών παραπάνω κατηγοριών πού δέν είναι άπόλυτα άπαραίτητο για τήν αντιμετώπιση της ζήτησης αίχμης του πρωτογενούς τομέα θά μπορούσε νά αξιοποιηθεί στό πλαίσιο τών προγραμμάτων νέων απασχολήσεων στό δευτερογενή κυρίως τομέα. 'Εννοείται ότι ή άνελαστικότητα στή ζήτηση εργατικών χεριών είναι ένας ακόμη παράγοντας πού ένισχύει τήν ιδέα νά ιδρυθούν μονάδες κάθετης αξιοποίησης της πλεονάζουσας παραγωγής του γεωργικού τομέα, μέ φορείς τούς συνεταιρισμούς και σέ άμεση σύνδεση μέ ομαδικές άγροτικές εκμεταλλεύσεις.

'Η κεντρική γεωγραφική θέση της Θεσσαλίας, ή προοπτική αύξησης του όγκου και της ποικιλίας τών παραγομένων γεωργικών προϊόντων, ή παράδοση του Βόλου σέ μηχανολογικούς κλάδους, ή προοπτική ανάπτυξης τών μεταφορών Βόλου-Μ. 'Ανατολής και τέλος, ή ύπό ίδρυση βιομηχανική περιοχή της Λάρισας άποτελούν στοιχεία πού προδικάζουν έννοικά τή γενικότερη βιομηχανική ανάπτυξη της περιφέρειας.

Καλές προοπτικές ανάπτυξης παρουσιάζουν γενικά οί κλάδοι πού έχουν σχέση μέ τήν έπεξεργασία προϊόντων του πρωτογενούς τομέα, και ειδικότερα ή έπεξεργασία γάλακτος, ή παραγωγή ζωοκομικών προϊόντων, ή έπεξεργασία, συντήρηση και συσκευασία όπωροκηπευτικών, ή έπεξεργασία βάμβακος, ελαίων και ξύλου. 'Ικανοποιητικές προοπτικές μπορεί επίσης νά έχει και ή κλωστοϋφαντουργία, μέ τήν προϋπόθεση όμως ότι θά δημιουργηθούν σύγχρονα - μεγάλες μονάδες και θά εξειδικευθούν στήν παραγωγή ύψηλης ποιότητας προϊόντων. Δυνατότητες ανάπτυξης ύπάρχουν τέλος για τίς βιομηχανίες γεωργικών εργαλείων, μηχανημάτων και εγκαταστάσεων, μεταλλικών κατασκευών και μηχανολογικού έξοπλισμού.

Σ' ό,τι άφορά τίς προβληματικές περιοχές τά πράγματα είναι όπωσδήποτε λιγότερο ένθαρρυντικά. Μέ τό νέο νομοσχέδιο για τά κίνητρα πού εξαλείφει μεγάλο μέρος τών άδυναμιών της μέχρι σήμερα σχετικής νομοθεσίας, έπιτυγχάνεται άνάμεσα στά άλλα και ή διαφοροποίηση του ύψους τών ένισχύσεων μέσα στόν ίδιο νομό, όπως π.χ. μέ τήν περίπτωση της επαρχίας 'Ελασσόνας και ή παραπέρα ένίσχυση τών περιοχών όπου εφαρμόζονται ειδικά προγράμματα μέ ένα επιπλέον ποσοστό της τάξεως του 10%. 'Ετσι ένθαρρύνεται ή εγκατάσταση μονάδων στίς παρυφές τών όρεινων περιοχών. 'Ας σημειωθεί εδώ ότι πολλές από τίς βιομηχανίες και βιοτεχνίες πού σήμερα εγκαθίστανται στή Λάρισα και τό Βόλο είναι δυνατό νά σταθούν σέ μικρότερα άστικά κέντρα και κάτω από όρισμένες προϋποθέσεις σ' όλα τά κεφαλοχώρια της περιφέρειας (Μουζάκι - Πύλη - Φαρκαδύνα - Νεοχώρι - Σοφάδες - 'Αργαλαστή κ.λπ.).

'Επιγραμματικά θά λέγαμε ότι στή βιομηχανία θά

πρέπει να ένθαρρυνθεί ή εγκατάσταση μονάδων πού: α) δέν είναι δυνατή ή λειτουργία τους σέ λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, β) συνδέονται μέ τόν γεωργικό τομέα, τούς ήδη αναπτυγμένους βιομηχανικούς κλάδους και τούς τομείς κατοικίας και κατασκευών τής Θεσσαλίας, και γ) δέν έχουν απόβλητα ή στίς όποιες έχει εξασφαλιστεί ή διάθεση των απόβλητων. Παράλληλα πρέπει να επιδιωχθεί ή ολοκλήρωση τής βιομηχανικής περιοχής τής Λάρισας, ή δημιουργία βιομηχανικής περιοχής στόν άξονα Τρικάλων-Καρδίτσας και ό ορισμός βιομηχανικών ζωνών στά μικρότερα άστικά κέντρα.

Σάν επίλογος

Τό 1933 είχε πραγματοποιηθεί στό Σικάγο μιά παγκόσμια έκθεση πού αναφερόταν στή συμβολή τής τεχνολογίας και τής εκβιομηχάνισης στήν ανθρώπινη ευημερία. Όπως ήταν τότε τής μόδας και όπως συνέχισε να είναι για πολλές δεκαετίες, οι οργανωτές πίστευαν ότι ή πρόοδος είναι συνώνυμη μέ τή βιομηχανική ανάπτυξη υποστηρίζοντας ένα ιδιότυπο ουμανισμό μέ τή σύνθημα «ή επιστήμη βρίσκει, ή βιομηχανία εφαρμόζει, ό άνθρωπος συμμορφώνεται, τά άτομα, φυλές, δόκλιηρες ευθιγγραμμίζονται μέ τήν επιστήμη και τή βιομηχανία». ⁷ Άνεξάρτητα από τήν ιστορική σημασία του άπλοϊκού αυτού «πιστεύω», μπορούμε έτσι να εξασφαλίσουμε ένα σημείο αναφοράς απ' όπου θά δούμε ξεκάθαρα τίς διαφορές πού έχουν επέλθει στήν νοοτροπία μας μέσα στίς πέντε τελευταίες δεκαετίες. Τώρα πιά τό κράτος προνοιάς φαίνεται όλο και λιγότερο ικανό να υπερασπισθεί τόν επερχόμενο παράδεισο, τόν βασισμένο στή διαρκώς έντεινόμενη βιομηχανική υπερπαραγωγή πού υποσχονταν οι διοργανωτές τής εκθέσεως μιά και ή ενεργειακή και ή περιβαλλοντική κρίση, ό υπερπληθυσμός και ή ανεργία σέ παγκόσμιο επίπεδο θέτουν σέ σκληρή δοκιμασία τήν έννοια τής προόδου πού κυριαρχούσε στή σκέψη μας από τή Γαλλική Έπανά-

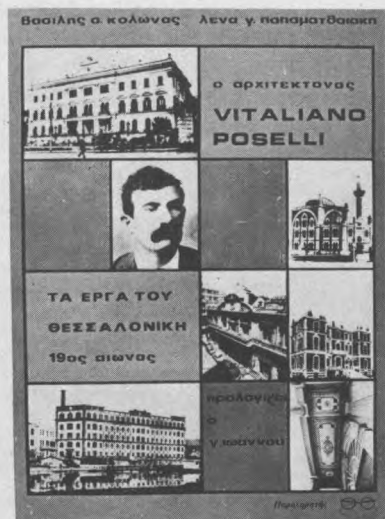
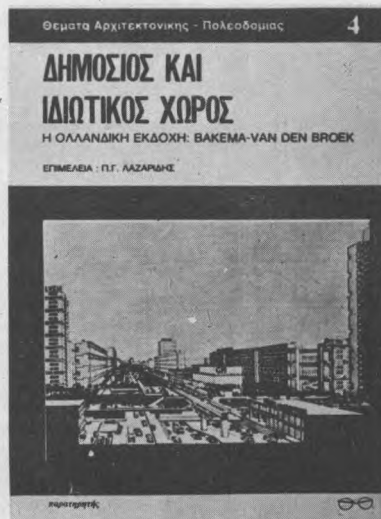
σταση μέχρι πρόσφατα. Έτσι ό εξανθρωπισμός τής τεχνολογίας και τής όλης διαδικασίας παραγωγής απασχολεί ένα συνεχώς διευρυνόμενο κύκλο ανθρώπων πού έχουν συνειδητοποιήσει τούς κινδύνους πού κλείνει μέσα τής ή υπερβολική, άλόγιστη και άπειθήραχη βιομηχανική ανάπτυξη και ή σπατάλη των φυσικών πόρων.

Χωρίς να καταφεύγουμε σέ γενικολογίες πιστεύουμε πώς ή Θεσσαλία θά πρέπει να συνεχίσει τό δρόμο τής πρός μιά ήπια εκβιομηχάνιση πού θά θρίσκει σέ άρμονία μέ τόν ντόπιο τρόπο ζωής, τίς παραδόσεις τής και - κυρίως - τίς πρώτες ύλες τής. Η κατεύθυνση πού πρόσφατα άκολουθεί ή Πολιτεία σ' ό,τι αφορά τήν περιφερειοποίηση τής βιομηχανικής δραστηριότητας είναι βασικά σωστή μόνο πού αυτή ή άναγκαιότητα συνειδητοποιήθηκε κάπως άργά απ' όλους τούς υπεύθυνους φορείς, μέ όλα τά γνωστά επακόλουθα.

Πάντως είναι άκόμη καιρός να άγωνισθούμε ώστε οι μηχανισμοί διάχυσης τής ανάπτυξης από τό κέντρο πρός τήν περιφέρεια να πάρουν πιά μιά ουσιαστική υπόσταση. Ό νέος νόμος για τά κίνητρα, ή επιδότηση γεωργικών βιομηχανιών από τό Π.Δ. Έπενδύσεων και τά Εθρωπαϊκά Ταμεία, ή προσπάθεια να δημιουργηθούν συλλογικές άγροτικές εκμεταλλεύσεις κάθετης άξιοποίησης των προϊόντων τής πρωτογενούς παραγωγής άποτελούν κατ' άρχήν δήματα πρός τή σωστή κατεύθυνση. Έτσι ή Θεσσαλία μέ τόν όγκο και τήν ποικιλία τής παραγωγής τής, τή θέση τής στόν άξονα ανάπτυξης τής χώρας, τήν ήδη κεκτημένη τής ταχύτητα στόν τομέα τής εκβιομηχάνισης μπορεί ν' άποτελέσει τήν υγιέστερη περιφέρεια τής χώρας μέ αναπτυξιακά ή μή κριτήρια.

7. Δές Ρ. Ντυτώ: «Βιομηχανική ανάπτυξη και περιβάλλον», *Διάλογος*, άρ. 21. Έπίσης Λ. Λουλούδη «Έν Όνόματι του Οικολογικού Άντιλόγου», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 7.

Κυκλοφόρησαν από τίς έκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ

Έκδοτικός οίκος ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, Πρ. Κορομηλά 38, τηλ. 264-958 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΤΟΥΜΠΝΕΡ ΛΕΙΨΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

Σπουδαιότατη προσφορά των εκδόσεων ΠΑΠΑΔΗΜΑ προς τό άναγνωστικό κοινό τής χώρας, ή γνωστή σειρά των 'Αρχαίων συγγραφέων ΤΟΥΜΠΝΕΡ-ΛΕΙΨΙΑΣ.

Πρόκειται γιά τίς μεγάλες εκδόσεις (καί τελευταίες χρονικά), πού περιέχουν τό άρχαιο κείμενο καί πλούσιο κριτικό ύπόμνημα. ΟΜΗΡΟΣ, ΗΡΟΔΟΤΟΣ, ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΛΥΣΙΑΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, ΣΟΦΟΚΛΗΣ, ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, ΑΙΣΧΥΛΟΣ, ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ σέ καλαίσθητη επανέκδοση καί βιβλιοδετική μέριμνα, προσφέρονται κατά 80% φθηνότερα από τίς αντίστοιχες εκδόσεις του έξωτερικού.

Η πρώτη σειρά των εκδόσεων ΤΟΥΜΠΝΕΡ-ΛΕΙΨΙΑΣ, συμπεριλαμβάνει 24 πολύτιμους τόμους -σπάνιο άπόκτημα τής πνευματικής μας κληρονομιάς.

Έκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Έκδόσεις ποιότητας.

Ήποκράτους 8, Τηλ. 36.27.318, Αθήνα - 143

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
Άκαδημίας 77 - 1ος όρ., Τηλ.
3600808 - ΑΘΗΝΑ

Δύο σημαντικά βιβλία
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΑΡΕΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥ-
ΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ ΓΑΛΛΙΑΣ

Μόλις κυκλοφόρησε ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Οί σχέσεις άντρών-γυναικών, ή άντρική κυριαρχία • τό δικαίωμα στή δουλειά • ή γυναικεία έργατική δύναμη • ή δουλειά του νοικοκυριού • ή γυναικεία σεξουαλικότητα • ή αναπαραγωγή των κοινωνικών μοντέλων άναφορικά μέ τά φύλα • ή σεξιστική ιδεολογία • ό βιασμός • στή Θεσσαλία ή πώς ή έξουσία ξεφεύγει από τίς γυναίκες κ.λ.π.

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Δουλειά καί καθημερινή ζωή • σεξουαλική ζωή καί προβλήματα τής οικογένειας • γιατί ή κουλτούρα; • θέση των έπιστημόνων στήν κοινωνία • ύπάρχει επαναστατική ήθική;

Συλλογικά έργα, γραμμένα από δεκάδες Γάλλους καί άλλων έθνικοτήτων πανεπιστημιακούς (βιολόγους), ψυχαναλυτές, κοινωνιολόγους, φιλόσοφους κ.λπ.

αεροστάτο
μόλις βραδυνάζει

χώρος
ζωής

σίνα 50κ αναγνωστοπούλου

ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΟΥΣ ΠΟΥ ΠΡΟΤΙΜΟΥΝ
ΤΑ ΚΑΥΤΑ ΔΙΣΚΟΠΟΛΕΙΑ,
ΥΠΑΡΧΕΙ ΤΟ...

POP-11 ΣΚΟΠΙΑ 15¢ ΚΟΚΙΝΑΚΙ 35 30 ΚΕΦΕ

ΕΚΕΙ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ

ΒΑ ΒΡΗΤΕ:
είσοδα τμήματα δίσκων εισαγωγής,
ROCK new wave
jazz punk
SOUL ROCK 'N' ROLL
reggae • BLUES •

•ΕΠΙΣΗΣ, ΕΙΔΙΚΟ ΤΜΗΜΑ:
ΡΕΜΠΕΤΙΚΑ
ΔΗΜΟΤΙΚΑ
ΑΡΑΒΙΚΑ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΟΠΙΘΗΣΙΣ: αυθεντικά μικρασιατικά
«sphinx» Ο ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΣΚΟΣ ΤΖΑΖ

ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΣΤΟΥ ΜΠΑΡΑΚΟΥ 3

• τωρα, 7 κομμάτια κομμάτια • Ο ΝΕΟΣ ΔΙΣΚΟΣ ΤΖΑΖ τών:
• ΑΔΕΣΙΟΥ-ΤΡΑΝΤΑΛΙΔΗ-ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ-ΖΩΗ • 4

ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΝΕΟ POP-11 ΜΕ ΚΟΥΦΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ!

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Β
Πάτεριο τού Μουσικηράου Έλενας (πρω από το γραφεύ του Π.Α.Ο.) στήν ΑΜΒΕΛΟΚΗΤΟΥΣ
04-61-484

ΠΟΛΙΤΗ ΧΟΝΔΡΙΚΗ-ΑΙΛΗΚΗ

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΑΝΩΤΑΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ

Μπορεί νά υπάρξει ένας πολιτικός διάλογος γιά τήν κρίση στό Πανεπιστήμιο; Μπορεί νά υπάρξει μιά αναζήτηση πού θά συνδέει τίς αλλαγές πού θεωρούνται αναγκαίες καί προοδευτικές γιά τό Πανεπιστήμιο μέ τή γενικότερη στρατηγική τής σοσιαλιστικής αλλαγής; Οί δυνάμεις τής ανανεωτικής άριστεράς, ιδιαίτερα εκείνες πού δρουν στόν πανεπιστημιακό χώρο δέν μπορούν ν' άγνοήσουν τήν πρόκληση πού όρθώνουν τά άλυτα καί συσσωρευμένα προβλήματα. *Ό Πολίτης*, θέλοντας νά συμβάλει σ' αυτή τήν αναγκαία αναζήτηση, μέ άφορμή τόν κυοφορούμενο Νόμο-πλαίσιο δημοσίευσε στό προηγούμενο τεύχος του (άριθ. 39) τό κείμενο τών Μοροπούλου, Γέραλη καί Μπαλτά. Σέ τούτο τό τεύχος συγχίζουμε μέ τή συμβολή τής *Άννης Βρυχέα - Κώστα Γαβρόγλου καί Λεωνίδα Λουλούδη*.

Γιά τό ελληνικό Πανεπιστήμιο σήμερα

– κάποια νέα έρωτήματα –

γράφουν: **Άννη Βρυχέα,
Κώστας Γαβρόγλου**

Α. Είσαγωγή

«Γιά ένα πολιτικό διάλογο γύρω άπό τό νόμο-πλαίσιο» είναι τό θέμα τής συζήτησης πού άνοιξε ό *Πολίτης* (τεύχ. 38) μέ τό κείμενο τού Α. Μπαλτά.

Καί μιάς καί οι έννοιες καί οι πιό κλασικές έχουν άδειάσει άπό μονοσήμαντο περιεχόμενο έτσι πού ταλαιπωρούνται συνθηματολογικά, επιβάλλεται κατ' άρχήν ό επαναπροσδιορισμός τους. Άπό τήν άριστερά τουλάχιστον, τήν ανανεωτική αυτή πού υπάρχει, άνησυχεί άκόμη καί άναρωτιέται.

● Τί σημαίνει λοιπόν ουσιαστική πολιτική συζήτηση γιά τό πανεπιστήμιο;

● Τί αντιπροσωπεύει ένας νόμος - πλαίσιο; Καί τί σημαίνει πολιτική συζήτηση γιά τό ν.-π.; Στήν Έλλάδα ΣΗΜΕΡΑ;

Ή σύνδεση πανεπιστημίου καί κοινωνίας καί τό άνοιγμα στή διερεύνηση τού κοινωνικού ρόλου τού πανεπιστημίου ενώ παραμένουν ζητήματα άνοικτά, δέν προφύλαξαν ενώ τέθηκαν κι άπ' τήν παραδοσιακή άριστερά ιστορικά τά πανεπιστημιακό κίνημα άπό τό νά άντιπαραθέτει μονότονα «ένα πανεπιστήμιο γιά τό λαό καί τόν τόπο» πού θάρθει μέ τήν αλλαγή καί θά άντικαταστήσει αυτόματα αυτό πού υπάρχει, τό «άστικό». Άνοιχτό ζήτημα άρα γιά τήν ανανεωτική άριστερά ΚΑΙ ό τρόπος πού θέτει τά έρωτήματα άσχετα νά δημιουργήσει έκείνους τούς όρους στήν πολιτική συζήτηση πού δημιουργούν καί έμπνέουν μιά προοπτική.

– Γιατί ενώ ή γνώση τής «διαδικασίας άναπαραγωγής τού νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού καί ή λειτουργία τού πανεπιστημίου άποτέλεσμα αυτής τής διαδικασίας» επιβάλλεται νά βαθιάινει καθώς ολοκληρώνεται, τήν ίδια στιγμή επιβάλλονται τολμηρές τομές στήν μαρξιστική μεθοδολογία πού θά *ιεραρχήσουν* κάποια έρωτήματα πού άπαιτούν πιό επεξεργασμένες άπαντήσεις.

– Γιατί ενώ ή ολοκλήρωση τής θεωρίας συνολικά παραμένει τό ζητούμενο, τό πανεπιστημιακό κίνημα άναδεικνύει έρωτήματα πού δέ μπορεί παρά νά άξιολογηθούν πρωτεύοντα γιά τό βάθεμα τής θεωρίας άπό τήν εύαισθητοποιημένη πολιτικά σέ τέτοια έρεθίσματα άριστερά.

– Τέλος διαφοροποιείται ή ανανεωτική άριστερά, γιατί τή στιγμή πού συντελούνται κάποιες αλλαγές θέτει καινούρια έρωτήματα πού άμφισβητούν τίς υπάρχουσες δομές καί σχέσεις χαράζοντας μιά καθημερινή συνεχή επίπονη προοπτική.

1. Ένα πρώτο έρώτημα άρα «πώς διαφοροποιείται ή ανανεωτική άριστερά στόν τρόπο πού άνοίγει τόν πολιτικό διάλογο» πέρα άναντίρρητα άπό τό σημαντικό γεγονός ότι τόν άνοίγει.

2. Τό ελληνικό πανεπιστήμιο, βασικός μηχανισμός άναπαραγωγής τής ελληνικής κοινωνίας, βρίσκεται σέ

σχετική αντίστοιχία με την οικονομική δομή και ιδεολογικές απαιτήσεις της άρχουσας τάξης στη χώρα μας και συνολικά ανταποκρίνεται στο είδος ανάπτυξης που επιβλήθηκε από τις κυβερνήσεις της δεξιάς όλα τα τελευταία χρόνια. Ξεκινώντας όμως από τη θέση ότι η κοινωνία μας είναι μία ταξική κοινωνία και ότι στο πανεπιστήμιο αντανακλάται ο συσχετισμός των ευρύτερων κοινωνικών δυνάμεων επιβάλλεται να ιεραρχήσουμε:

- Ποιά ή παρέμβαση της άριστεράς στη διαμόρφωση του πανεπιστημίου; Είναι μία γνώση που πρέπει να αποκτηθεί και μία κριτική που συνολικά μένει να γίνει, όσο κι όδυνηρή όταν είναι, της άριστεράς για την άριστερά. Ιδιαίτερο βάρος άρα στην αναγνώριση του ρόλου της άριστεράς ιστορικά μέσα στο πανεπιστήμιο όσο και έξω από το πανεπιστήμιο για τα ένδοπανεπιστημιακά. Ρόλος που μπορεί να ερμηνευτεί μόνο αν συνδεθεί με τη στρατηγική αντίληψη που επικρατούσε για τη σοσιαλιστική αλλαγή, την ενιαία μέχρι το 1968, και την διαφορετική που εκφράστηκε με τη διάσπαση του κομμουνιστικού κόμματος το 68. Τι τό καινούριο έφερε η διάσπαση του 68, ή διαφορετική στρατηγική αντίληψη για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό πάνω στα ζητήματα του πανεπιστημίου; Κι αν οι κατευθύνσεις στο περιεχόμενο σπουδών και έρευνας δεν έχουν επί της ουσίας συνολικά τεθεί γιατί η συγκεκριμένη μεταπρατική ελληνική κοινωνία δεν χρειάζεται κάποιον επαναπροσδιορισμό τους;

- Γιατί οι ευρύτεροι κοινωνικοί άγώνες δεν έκαναν υπόθεσή τους τα προβλήματα της Α.Ε. και έρευνας ή αλλιώς: δεν διεκδίκησαν μία ΓΝΩΣΗ στην υπηρεσία τους; Μέ τους μαζικού κινήματος, σε μία τέτοια περίπτωση, τα ουσιαστικά ζητήματα του πανεπιστημίου θα είχαν τουλάχιστον τεθεί. Ιδιαίτερο βάρος άρα στη σύνδεση (ή στην άυπαρξία σύνδεσης) του ευρύτερου λαϊκού κινήματος με το πανεπιστημιακό κίνημα, ενώ τό αντίστροφο επιχειρείται στη συνθηματολογία.

- Ιδιαίτερο βάρος επίσης στα χαρακτηριστικά του ελληνικού πανεπιστημίου που ενώ διαμορφώθηκαν ιστορικά αποτέλεσμα των συγκεκριμένων οικονομικών, πολιτικών, ιδεολογικών, πολιτιστικών συνθηκών αποτελούν σήμερα την ύπαρκτη ελληνικότητά του.

Η γνώση του μπορεί και μόνο να ερμηνεύσει πολύπλευρα την ακριβή διάσταση κάθε συγκυρίας, να δώσει τη δυνατότητα της επίκαιρης παρέμβασης.

3. Άς ξαναγυρίσουμε όμως στο νόμο-πλαίσιο. Τι σημαίνει ένας νόμος για τό πανεπιστήμιο, στην Ελλάδα, σήμερα, πέρα από τη νομική του διάσταση; Έπιλογή της Δεξιάς; Έκσυγχρονισμός; Στρατηγικός ή τακτικός στόχος της άριστεράς; Ο εκδημοκρατισμός της άριστεράς;

Είναι μία οργανωτική ρύθμιση κάποιων ένδοπανεπιστημιακών σχέσεων και αντιθέσεων; Είναι περισσότερη δημοκρατία; ή περισσότερη τεχνοκρατία; Είναι κατάκτηση του κινήματος ή ενσωμάτωση;

Τό σίγουρο: Ένα Πανεπιστήμιο που εκτός των άλλων λειτουργεί μ' ένα νόμο του 1932. Κάποιες αλλαγές δεν μπορεί παρά να γίνουν, δεν μπορεί παρά να αντανακλούν τό συσχετισμό δυνάμεων της συγκυρίας.

Άναντίρητα κάποια ερωτήματα αναδείχθηκαν από τό πανεπιστημιακό κίνημα. Τι σημαίνει εκσυγχρονισμός; Προωθεί ή δεξιά τόν εκσυγχρονισμό στα Πανεπιστήμια; Μέ ποιο τρόπο; Και τό κυριότερο:

Ποιά ή άριστερή παρέμβαση - άπάντηση στους εκσυγχρονισμούς της δεξιάς;

4. Κι άκόμα τη στιγμή που συντελούνται κάποιες αλλαγές ποιά είναι τά καινούρια ερωτήματα που θά πρέπει να θέσει ή άριστερά; Η άριστερά που εξακολουθεί να σκέφτεται και να ενδιαφέρεται όχι για τη μορφή των εκσυγχρονισμών άλλά για τούς όρους που δημιουργούν για την παραπέρα παρέμβαση του κινήματος.

Έτσι ό πολιτικός διάλογος σήμερα για τό νόμο-πλαίσιο και τό πανεπιστήμιο δεν μπορεί παρά να έχει άφετηρία την κατάσταση του λαϊκού κινήματος έξω από τό πανεπιστήμιο, την γενικότερη κρίση της άριστεράς σε μία προσπάθεια αυτόγνωσιας, να καταγράψει σεμά κι έλπιδοφόρα τά κάποια - έλάχιστα μηνύματα της άνανεωτικής άριστεράς, αυτής που εξακολουθεί να μη συντρι-

βεται από τούς ογκόλιθους ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, τό συντηρητισμό άλλά και από τά δικά της λάθη, να στηρίζεται στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού πανεπιστημίου για να ερμηνεύσει την συγκυρία, να θέτει τά καινούρια ερωτήματα στην προοπτική μιάς συνεχούς και βασανιστικής πορείας.

Διάχτυπο είναι ή «αίσθηση» πώς μία νέα συγκυρία άρχίζει να χαρακτηρίζει τη λειτουργία του ελληνικού πανεπιστημίου: οι σπουδές σήμερα - όσο κι αν έχει εξευτελιστεί αυτή ή διαπίστωση - βρίσκονται σ' ένα τεράστιο άδιέξοδο, οι διακηρύξεις για δημοκρατικά προγράμματα σπουδών, για τό «καλό του τόπου και του λαού» δεν προχώρησαν ούτε καν στις προσπάθειες διατύπωσής τους, όρισμένα δέ προγράμματα που σαφώς δεν ξεπερνούσαν τεχνοκρατικά όρια και είχαν τη συναίνεση και των τριών φορέων άπορρίφθηκαν από τό ύπουργείο, οι μεμονωμένες θετικές πρωτοβουλίες όρισμένων διδασκόντων. είτε ξέφτισαν, είτε παρέμειναν σ' ένα επίπεδο προβληματισμού που πιά δεν συγκινεί, ούτε συνεχίζουν να κάνουν «καλά» (κι αυτό είναι σημαντικό και παρήγορο συνάμα) τό μάθημά τους. Η άνεργία, άλλά ένδεχομένως από μία άποψη, πολύ σημαντικότερο, ή υποαπασχόληση των νέων πτυχιούχων έχει πάρει, φαίνεται, άπελπιστικές διαστάσεις και αυτό είναι γνωστό στους φοιτητές από τά πρώτα χρόνια των σπουδών τους. Τό φοιτητικό κίνημα (μετά από τις καταλήψεις στο ΕΜΠ) ύπέστη την πρώτη του ουσιαστική ήττα και όχι μονάχα σε επίπεδο τακτικής: Η πλήρης άδυναμία του ΦΚ και του ΕΔΠ να παρέμβουν άποφασιστικά στις εξελίξεις για τό νόμο-πλαίσιο, ή αλλαγή γραμμής των συνδικαλιστών του ΠΑΣΟΚ και ή αντίληψη που έντονα καλλιεργείται ότι τώρα που ό πρωθυπουργός κ. Ράλλης και ό καθηγητής κ. Παπανδρέου ανέλαβαν *προσωπικά* την υπόθεση της Άνώτατης Έκπαίδευσης, έμεις οι ύπόλοιποι θά πρέπει να τούς διευκολύνουμε, όλα αυτά, εξαφανίζουν και αυτά τά λίγα στοιχεία άυτονομίας και δημοκρατικών διαδικασιών που με τη φανατική έπιμονή των άνανεωτικών δυνάμεων είχαν κατακτηθεί στο ΦΚ και στο ΕΔΠ. Έλος, δεν πρέπει να μάς αφήσουν άδιάφορους οι διαφοροποιήσεις στο καθηγητικό σώμα: για πρώτη φορά, ίσως, άρχισε να διαμορφώνεται μία μερίδα έπιστημονικά έπαρκής και έρευνητικά δραστήρια, χωρίς όμως άκόμη καμιά δική της άυτόνομη πολιτική λειτουργία. Παράλληλα οι - περίφημοι - προοδευτικοί καθηγητές έπαψαν να παίζουν τόν όποιο ρόλο συλλογικά, ενώ στα πανεπιστήμια ρυθμιστές της καθημερινής λειτουργίας είναι οι άυταρχικοί καθηγητές *ανεξάρτητα* από τις γενικότερες πολιτικές και (δια)κομματικές τους τοποθετήσεις. Αυτή σε γενικές γραμμές είναι ή σημερινή συγκυρία στο πανεπιστήμιο: ένα σύνολο άδιεξόδων, στά όποια θέβαια πρέπει να προστεθούν τό προεκλογικό κλίμα και οι άβέβαιες για όλα τά κόμματα προεκλογικές εξελίξεις, οι άνακατατάξεις λόγω ΕΟΚ και οι νέες τάσεις στην οικονομική δραστηριότητα σάν αποτέλεσμα και της ένταξης άλλά και της μορφοποίησης παλαιών τάσεων στη δεξιά. Σ' αυτό τό πλαίσιο θά πρέπει να εκτιμήσουμε τις πιθανές εξελίξεις του νόμου-πλαίσιο.

Τό ζήτημα της σχέσης πανεπιστημίου-κοινωνίας, όπως έχει τονιστεί και σε προηγούμενα όρθρα εδώ, άποτελεί σήμερα τό κεντρικό έρώτημα στο όποιο καλείται ν' άπαντήσει ή άριστερά. Άντίθετα με τό κείμενο των Γέραλη, Μοροπούλου και Μπαλτά¹ θεωρούμε πώς τό έρώτημα αυτό έχει τεθεί άπ' όλους και ανεξάρτητα από τό αν οι άπαντήσεις είναι «λάθος», άνεπαρκείς ή συγκαλύπτουν διάφορες πτυχές του προβλήματος, έχουν δοθεί άπαντήσεις με βάση τις στρατηγικές έπιλογές κάθε κόμματος. Ο προβληματισμός λοιπόν των άνανεωτικών δυνάμεων δεν πρέπει να σηματοδοτείται άποκλειστικά και μόνο από τις άπαντήσεις στα ερωτήματα που ή άριστερά έθετε και θέτει σήμερα. Η παρέμβαση των άνανεωτικών δυνάμεων - άκόμη και στο χώρο της θεωρίας - πέρα από τις άπαντήσεις στα γνωστά και πραγματικά σοβαρά προβλήματα, και πέρα από τό ότι αυτές οι δυνάμεις θέτουν συνέχεια νέα ερωτήματα, χαρακτηρίζεται

καί από τόν τρόπο μέ τόν όποιο γίνεται δυνατή ή διατύπωση αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων.

Τό πανεπιστημιακό κίνημα, ἀνεξάρτητα ἀπό τή θεωρία πού τό «καθοδηγεῖ», μέσα ἀπό τά λάθη του καί τίς νίκες του, ἀκόμη καί μέσα ἀπό τό γραφειοκρατικό τρόπο λειτουργίας του, ἀντιμετωπίζει καθημερινά καί καθημερινά ἀναδεικνύει νέες πτυχές πολλῶν προβλημάτων. Τά νέα ἐρωτήματα δέν «ξεπηδούν» ἀπλά σάν ἀποτελεσματικῶν θεωρητικῶν ἀναζητήσεων ἀλλά ἀναδεικνύονται καί ἀπό τή διαδικασία κατανόησης ἐκεῖνων τῶν στοιχείων τῆς ἐμπειρίας τοῦ κινήματος πού ἡ συστηματικότητά τους συνθέτει τό πρόβλημα μέσα ἀπό τίς προσπάθειες ἀντιμετώπισής του.²

Αὐτό διαφοροποιεῖ, νομίζουμε – ὄχι μονάχα μεθολογικά ἀλλά κυρίως – πολιτικά τήν ἐκφραση τοῦ προβληματισμοῦ τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων. Ἐνδιαφέρον παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίφημη «κατάργηση τῆς ἔδρας». Μετά τή μεταπολίτευση θεωρούσαμε – ὅλοι – πῶς κάποια πρόταση πού ἔλεγε ὅτι «καταργεῖται ὁ θεσμός τῆς ἔδρας» μαζί μέ τόν ὄρισμό τοῦ τομέα, τόν ἐλάχιστο ἀριθμὸ καθηγητῶν πού θά ἔχει ὁ τομέας καί κάποιο ποσοστὸ συμμετοχῆς τῶν διαφόρων φορέων στὰ ὄργανα λήψης ἀποφάσεων, ἀποτελοῦσαν ὅλα τά στοιχεία πού θά ὀδηγοῦσαν στήν οὐσιαστικὴ κατάργηση τῆς ἔδρας. Καί ἄρα ὁ ἀγῶνας ἦταν γιά ἓνα «καλύτερο» ὄρισμό τοῦ τομέα μέ ὅσο γίνεται περισσότερους καθηγητές καί ΕΔΠ κατὰ τομέα, ὅσο γίνεται μεγαλύτερο ποσοστὸ συμμετοχῆς στοὺς φοιτητές καί στὸ ΕΔΠ. Στὴ διάρκεια ὅμως αὐτῶν τῶν ἀγῶνων ἀναδείχθηκαν δύο ἄλλα ζητήματα θεμελιώδη γιά τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς μακρόχρονης διαδικασίας κατάργησης τῆς ἔδρας: ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἰσοτιμίας μεταξύ διαφορετικῶν μορφῶν διδασκαλίας (νὰ μὴν ἔχουν οἱ «παραδόσεις» τὸν προνομιακὸ ρόλο καί οἱ ὑπόλοιπες μορφές νὰ εἶναι βοηθητικές) καί ὁ τρόπος καθορισμοῦ καί κατοχύρωσης (νομικῆς ἢ μὴ) τοῦ εἰδικοῦ γνωστικοῦ περιεχομένου θέσεων τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ.

Ὁ διάλογος, λοιπὸν, γιά τὸ πανεπιστήμιό θά πραγματοποιηθεῖ μέσα σ' ἓνα τέτοιο πλαίσιο ἀδιεξόδων ἀπὸ τὴν μιά μεριά καί συνειδητοποίησης ἀπὸ τὴν ἄλλη τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων τῆς ἀριστερᾶς πῶς πρέπει νὰ ἐξανεθῶν παλιὰ ἐρωτήματα καί νὰ διαμορφωθοῦν καί νὰ ἱεραρχηθοῦν τά νέα πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν καθημερινή μας ἐμπειρία.

Β. Ὅρισμένες ιδιομορφίες τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου

Ἡ ἀπόπειρα νὰ προχωρήσει οὐσιαστικά ἡ κατανόηση τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου δέν ἐντάσσεται μονάχα στὰ πλαίσια τῆς δημιουργίας μιᾶς θεωρίας γιά τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιό οὔτε καί στήν ὀλοκλήρωση κάποιας πού ὑπάρχει. Οὔτε ὁ ρόλος τῶν θεωρητικῶν τοῦ κινήματος, οὔτε καί ἡ ἐξιδανίκευση τοῦ «κινήματος», τῶν «κινητοποιήσεων», τοῦ «λαοῦ» καί τῆς «ἐργατικῆς τάξης» μποροῦν νὰ συμβάλουν στήν προσπάθεια τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων νὰ κατακτήσουν τὴν ἀρθρωση ἐνός δικοῦ τους λόγου μέσα ἀπὸ μιά πολιτικὴ πρακτικὴ πού στόχο τῆς ἔχει τὴν κατανόηση τῆς πραγματικότητας – καί συγκεκριμένα τῆς πραγματικότητας τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου. Ὅσο περίεργο κι ἂν φαίνεται, ἡ ἀνάγκη ἀναγνώρισης τῆς πραγματικότητας εἶναι καί αὐτὴ μιά κατάρκτηση τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων! Καί εἶναι θλιβερό ὅτι ἓνα πάρα πολὺ μεγάλο μέρος αὐτῶν πού ἔχουν ραφεῖ γιά τὸ πανεπιστήμιό, ἐλάχιστη ἔως καμιά σχέση δέν

ἔχουν μέ τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιό – οὐσιαστικά ἀναφέρονται σ' ἓνα πανεπιστήμιό μιᾶς αὐταρχικῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Γιά αὐτὸ νομίζουμε πῶς πρέπει πέρα ἀπὸ τὴν πραγματικὰ ἐνδιαφέρουσα καί σωστὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιό ἀνταποκρίνεται πλήρως στήν ἀνάγκη ἀναπαραγωγῆς τοῦ πλέγματος μεταπρατισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, νὰ ἐντοπισθοῦν τὰ μονιμότερα χαρακτηριστικά πού προσδίδουν στὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιό μιά ἰδιομορφία – τὴν ἑλληνικότητά του ἱστορικὰ διαμορφωμένη καί ὅπου ἡ κατανόησή τῆς δέν εἶναι δυνατό νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν διαπίστωση πῶς τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιό εἶναι ἀστικό: Αὐτὴ ἡ ταυτολογικὰ ὀρθὴ διαπίστωση στήν οὐσία τῆς βασίζεται σ' ἓνα ἐτεροπροσδιορισμὸ (ἀφοῦ σίγουρα δέν εἶναι προλεταριακὸ τότε εἶναι ἀστικό) καί στὴ γενικότητά τῆς ὁπωσδήποτε εἶναι ἀσπροπροσανατολιστικῆ.

Ἄς δοῦμε λοιπὸν ὀρισμένα χαρακτηριστικά τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου.

1. Ἀναπροσαρμογὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου

Τὸ πανεπιστήμιό εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν θεσμός πού ὁ ἴδιος πρέπει νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἀναπαραγωγή του: «... γιὰ νὰ ὑπάρξει πανεπιστήμιό πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ καταρτίσει ὄχι μόνο ἐπαγγελματίες ἱκανοὺς νὰ ἐφαρμόζουν τὴν ἐπιστήμη στοὺς ἐπαγγελματικούς τους κλάδους, ἀλλὰ καί δασκάλους ἱκανοὺς νὰ διδάσκουν τοὺς μελλοντικούς ἐπιστήμονες. Ὅπως γιά ὄλους τοὺς ζωντανούς οργανισμοὺς ἔτσι καί γιά τὸ πανεπιστήμιό ἡ ἱκανότητα ἀναπαραγωγῆς εἶναι προϋπόθεση γιά τὴν ἐπιβίωσή του μέσα στὸ χρόνο». ³ Τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιό ἀδυνατεῖ γιὰ κάτι τέτοιο. Αὐτὴ ἡ διαπίστωση τοῦ Κατηφόρη πού ἡ ἀριστερὰ συστηματικὰ ἀγνόησε, διαφοροποιεῖ ριζικὰ τὸ ἑλληνικὸ πανεπιστήμιό ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια ὄλων τῶν χωρῶν πού ἐμεῖς τουλάχιστον γνωρίζουμε... Ἡ κατάσταση εἶναι πραγματικὰ ἐντυπωσιακὴ: Διὰ στόματος Ράλλη: «Μέσα ἀπὸ περίπου 200 καθηγητὰς καί ὑφηγητὰς πού διορίστηκαν στὴν τελευταία διετία (1974-76) σὲ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ μας ἱδρύματα, οἱ 150 περίπου προέρχονται ἀπὸ εὐρωπαϊκὰ καί ἀμερικανικὰ πανεπιστήμια στὰ ὅποια κατεῖχαν ἀνάλογες θέσεις ἢ τίτλους». ⁴ Θὰ προσθέταμε καί ἐμεῖς ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν καθηγητῶν καί ἐντεταλμένων ὑφηγητῶν πού ἔχουν διοριστεῖ μέχρι σήμερα καί οἱ ὅποιοι ὀλοκλήρωσαν τὴν ἐκπαίδευσή τους στὴν Ἑλλάδα ἢ πού σπούδασαν στὸ ἑξωτερικὸ ἀλλὰ κατεῖχαν θέσεις σὲ κατώτερη βαθμίδα τὸν καιρὸ τῆς ἐκλογῆς τους, δέν ξεπερνᾶ τὸ 10% τῶν διορισμένων.

Ἡ ἔλλειψη λοιπὸν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν καί ἔρευνας δέν εἶναι ἀπλά μιά «παράλειψη» ἀλλὰ στερεῖ ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιό τὴ βασικότερή του θεσμικὴ λειτουργία: τὴ δυνατότητα ἀναπαραγωγῆς του. Καί κάτι ἀκόμη: ἡ μὴ ὑπαρξὴ ἔρευνας συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ἀφύσικα μεγάλο κοινωνικὸ κύρος τῆς διδασκαλίας στὸ πανεπιστήμιό. Πουθενὰ ἄλλου ἢ διδασκαλία δέν ἔχει τόσο μεγάλο κύρος. Τὸ κύρος ὅμως αὐτὸ μαζί μέ τὴν αὐταρχικότητα στὴ διδασκαλία καί τὴν «αυστηρότητα» στὶς ἐξετάσεις λειτουργοῦν καί ὡς ἀκαδημαϊκὸ ἄλλοθι γιά τὴν ἔλλειψη κάθε σοβαρῆς ἔρευνας. Ἀκόμη ὁ αὐταρχικὸς τρόπος διδασκαλίας υπονομεύει καί τίς προσπάθειες τῶν φοιτητῶν πού φύσει καί θέσει θέλουν νὰ ἀναθεωρήσουν τίς ἀξίες καί τίς σχέσεις τους. Ὅμως ἡ διαδικασία μετάδοσης τῆς γνώσης εἶναι ταυτόχρονα καί ἡ ἀναπαραγωγή τῆς διαδικασίας γένεσης καί ἐξέλιξής της – δηλαδή ἡ ἐκφραση μιᾶς συστηματικῆς καί πειθαρχημένης διαδικασίας ἀμφισβήτησης. Πῶς τότε εἶναι δυνατό ὁ τρόπος μετάδοσης τῆς ἐξέλιξης αὐτοῦ πού ἡ ὑπαρξὴ του ὀφείλεται στήν ἀμφισβήτησή του προϋπάρχοντος, νὰ εἶναι αὐταρχικός; Ἄν δέν ἦταν ὅμως ἔτσι, τότε ἡ διδασκαλία θὰ κατοχύρωνε τὴν δυνατότητα τοῦ συνεχούς ἐπανα-

1. Ἀναφερόμαστε στὸ ἀρθρο τῶν Μ. Γέραλη, Τ. Μοροπούλου καί Α. Μπαλάτᾶ «Γιὰ τὸ Πανεπιστήμιό, γιά τὴν ἀριστερά, σήμερα» *Πολίτης* 39.

2. Δέν πρωτοτυποῦμε σ' αὐτὸ τὸ σημείο. Ἡ ἴδια σκέψη εἶναι διατυπωμένη μέ σαφήνεια στὴν «*δη θέση γιά τὸν Φόουερμαχ*» τοῦ Μάρξ: «Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι οὐσιαστικὰ πρακτικὴ. Ὅλα τὰ μυστήρια πού ὠθοῦν τὴν θεωρία πρὸς τὸν μυστικισμό, βρίσκουν τὴν λογικὴ τους λύση στὴν ἀνθρώπινη πράξη καί στὴν κατανόηση αὐτῆς τῆς πράξης.»

3. Γ. Κατηφόρης «Γιατὶ δέν ἔχουμε Πανεπιστήμιό...», *Ἄντι*, 16/10/1976.

4. Γράμμα τοῦ κ. Γ. Ράλλη ὅταν ἦταν ὑπουργὸς Παιδείας στὴν *Καθημερινή*, 24/8/1976, ἀπὸ τὸ ἀρθρο πάλι τοῦ Γ. Κατηφόρη.

προσδιορισμού των σχέσεων μεταξύ διδάσκοντος και διδασκόμενου, θά ανάγκαζε τή συνεχή ανανέωση των διδασκόντων και θά ενθάρρυνε τόν πειραματισμό. Γιά όλους αυτούς τούς λόγους οι αγώνες πού οδηγούν στήν άπομυθοποίηση και παράλληλα στήν ουσιαστικοποίηση τής διδασκαλίας - άκόμη και σέ τεχνοκρατικά πλαίσια - σήμερα στό ελληνικό πανεπιστήμιο αντικειμενικά έχουν μιά ριζοσπαστική λειτουργία.⁵

2. Μαζικότητα και ταξική σύνθεση των φοιτητών

Έχει σήμερα τό ελληνικό πανεπιστήμιο περισσότερους φοιτητές άπό ό,τι «πρέπει» νά είχε; Ή, σωστότερα, είναι σήμερα μαζική ή τριτοβάθμια εκπαίδευση; Ποιοί σπουδάζουν σήμερα στό πανεπιστήμιο; Ό Τσουκαλάς, γιά τίς άρχές του αιώνα, καταλήγει σέ δύο βασικά συμπεράσματα σχετικά μέ αυτά τά θέματα και θεωρεί πώς αυτά διαχωρίζουν τό ελληνικό πανεπιστήμιο:

α. Ή ανώτατη εκπαίδευση στήν Ελλάδα διείσδυσε μέ εξαιρετική ταχύτητα και άνοίχτηκε σ' ένα ταξικό άκροατήριο εξαιρετικά εύρύ άν τήν συγκρίνουμε μ' όλες τίς χώρες τής Δυτικής Εύρώπης.

β. Φαίνεται ότι ή επιλογή πάνω στή βάση τής ταξικής προέλευσης των φοιτητών ήταν εξαιρετικά χαμηλή.⁶

Είναι λοιπόν ενδιαφέρον νά δει κανείς τί μπορεί νά επιπυθεί γιά αυτά τά χαρακτηριστικά σήμερα.

Ό πίνακας 1 συγκρίνει τόν αριθμό σπουδαστών τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης επί 1.000 κατοίκων.⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

	1912-13	1964-65	1974-75
Έλλάδα	1,3	6,8	10,9
Γερμανία	1,2	6,3	12,7
Γαλλία	0,9	10,9	18,8
Ίταλία	-	7,8	16,8
Βέλγιο	-	8,9	15,5
Άγγλία	0,7	7,9	11,6
Δανία	1,0	10,9	20,9
Όλλανδία	0,9	12,4	19,5
Ίρλανδία	-	7,6	12,3

Οι αριθμοί είναι ένδεικτικοί και μονάχα σάν τέτοιои πρέπει νά λαμβάνονται ύπόψη. Πάρ' όλ' αυτά είναι σαφές πώς ό ίσχυρισμός γιά τή μαζικότητα τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δέν μπορεί νά γίνει μέ τήν ίδια σιγουριά όπως και γιά τά παλαιότερα χρόνια. Ή δυσμενής θέση τής Έλλάδας δέν αλλάζει ούτε μέ τίς αλματώδεις αύξήσεις του σπουδαστικού πληθυσμού στήν τριτοβάθμια εκπαίδευση στή δεκαετία '64-'74.⁸

Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τό δεύτερο συμπέρασμα. Φαίνεται πώς ή ταξική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού έχει διατηρήσει τή «δημοκρατική» του δομή και - τό σημαντικότερο - ότι αυτή ή σύνθεση έχει «βελτιωθεί».

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ό λόγος του ποσοστού φοιτητών (άπό οικογένειες μέ αντίστοιχο επάγγελμα του πατέρα) και του ποσοστού των αντίστοιχων επαγγελματιών επί του συνόλου των εργαζομένων.⁹

	Άγρότες και εργάτες	Μεσαία στρώματα	Έλεύθερα επαγγέλματα
1936	0,39	2,4	9,6
1964	0,52	1,1	2,3
1974	0,68	1,3	1,7

Ύπάρχουν θέβαια σοβαρά προβλήματα μέ τόν καθορισμό αυτών των λόγων και θά πρέπει νά είμαστε επιφυλακτικοί στήν όποια γενίκευση. Οι κατευθύνσεις όμως πού διαφαίνονται άπό τούς αριθμούς είναι σαφείς και δηλώνουν τή «βελτίωση» τής ταξικής σύνθεσης του φοιτητικού πληθυσμού.

Ή «πιστή» άντανάκλαση του κοινωνικού σχηματισμού στο πανεπιστήμιο θά έδινε τόν λόγο 1 γιά όλες τίς κατηγορίες και παρατηρούμε πραγματικά μιά τάση σ' αυτήν τήν κατεύθυνση. Έντελώς επιγραμματικά θά θέλαμε νά κάνουμε τίς έξης παρατηρήσεις.

α) Δέν μπορεί ν' άγνοηθεί ό ιδιόμορφος και μοναδικός σέ σύγκριση μέ άλλες χώρες ρόλος των φροντιστηρίων. Και πέρα άπό τόν παρασιτικό τους ρόλο τά «κυκλώματα τής παραπαιδείας» τους. Θά πρέπει κάποτε νά εκτιμηθεί στα σοβαρά ή περίεργα εξισωτική τους λειτουργία και πού άντανακλάται στή σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού. Ή αντικειμενική λειτουργία - και ένδεχομένη προσφορά - των φροντιστηρίων δέν έχει μελετηθεί. καθόλου και ή άριστερά έχει ουσιαστικά ξεμπερδέψει μέ αυτά άναθεματίζοντας τήν παραπαιδεία, τίς εύθύνες τής δεξιάς κ.λ.π.¹⁰

β) Ή «δημοκρατική» σύνθεση των φοιτητών δέν είναι ή ίδια γιά όλες τίς σχολές, μέ εμφανέστατες τίς διαφορές μεταξύ π.χ. των πολυτεχνικών και ιατρικών σχολών και των γεωπονικών, θεολογικών, φιλολογικών τμημάτων.¹¹

γ) Μιά τέτοια σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού και άνεξάρτητα άπό τή μαζικότητα του ελληνικού πανεπιστημίου, έχει σημαντικές επιπτώσεις και ως προς τήν κοινωνική λειτουργία του φοιτητικού κινήματος και ως προς τήν - επιδιωκόμενη τουλάχιστον - ιδεολογική λειτουργία του πανεπιστημίου πάνω στους φοιτητές.

Ή δυνατότητα άναπαραγωγής του ελληνικού πανεπιστημίου δέν άποτελεί μιά πτυχή τής συνολικής του λειτουργίας. Ή τριτοβάθμια εκπαίδευση φαίνεται νά έχει χάσει, συγκρινόμενη μέ άλλες χώρες, σταδιακά τό προβάδισμά της, ως προς τή μαζικότητά της, αλλά παράλληλα φαίνεται νά «βελτιώνεται» ή ταξική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού. Ποιές είναι οι βαθύτερες κοινωνικές επιπτώσεις αυτών των χαρακτηριστικών και πώς

5. Άς μελετήσουμε όλοι πίο άναλυτικά αυτό τό - πολιτικό στήν ουσία - σημείο πριν καταλήξουμε ότι σκοπός του ΕΔΠ είναι νά γίνουν όλοι τώρα καθηγητές!

6. Κ. Τσουκαλά, «Εξάρτηση και Άναπαραγωγή...», Θεμέλιο 1979 σελ. 430-449. Δέν αναφέρουμε εδώ τό τρίτο συμπέρασμα του Τσουκαλά σχετικά μέ τήν ιδιόμορφη λειτουργία των παν/μίων ως προς τήν ελληνική διασπορά και τήν σχέση της μέ τόν έλλαδικό χώρο.

7. Ή πρώτη στήλη είναι άπό τό βιβλίο του Τσουκαλά, πίνακας 80. Πηγές γιά τίς ύπόλοιπες είναι οι Unesco, Annual Statistics 1976, και ΕΣΥΕ, Στατιστική τής Έκπαίδευσης 1976 (έκδοση 1979).

8. Πήραμε τήν δεκαετία '64-74 πού παρουσιάζει και τίς μεγαλύτερες αύξήσεις στους φοιτητικούς πληθυσμούς και τά στοιχεία πού παρουσιάζονται είναι γιά τό σύνολο τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ύπάρχουν όμως όρισμένα προβλήματα: ό αριθμός σπουδαστών στο έξωτερικό (σήμερα περίπου τό 25% του συνολικού αριθμού) και τούς όποιους δέν έχομε συμπεριλάβει, οι έγγεγραμμένοι γιά δεύτερο πτυχίο ή αυτοί πού δέν έχουν πάρει πτυχίο μετά άπό 6-7 χρόνια σπουδές, και οι ξένοι πού σπουδάζουν στα ελληνικά ΑΕΙ (και οι τρεις αυτές κατηγορίες έχουν συμπεριληφθεί και είναι περίπου τό 20% του φοιτητικού πληθυσμού). Ένδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ένα άλλο «κριτήριο» μαζικότητας: Ό αριθμός σπουδαστών επί π.χ. 1 εκατομμυρίου λογιστικών μονάδων του ΑΕΠ. Ή Ελλάδα τότε έρχεται τρίτη (μετά τήν Ίταλία και τήν Ίρλανδία). Έδώ όμως παρουσιάζονται άλλα προβλήματα στήν έρμηνεία - τεχνικού χαρακτήρα περισσότερο. Βλ. επίσης άρθρο Κ. Τσουκαλά στο Journal of the Hellenic Diaspora, τεύχος άνοιξης 1981. Τονίζουμε και πάλι πώς τά στοιχεία αυτά θά πρέπει νά θεωρηθούν σάν ένδεικτικά γιά μιά εκτίμηση των τάσεων πού διαμορφώνονται και όχι σάν τελικά συμπεράσματα.

9. Οι δυσκολίες στήν σύνταξη ενός τέτοιου πίνακα είναι προφανείς και βασικά ένδιαφέρουν οι τάσεις πού διαφαίνονται στις στήλες I (εργάτες και αγρότες) και III (ελεύθερα επαγγέλματα). Βλ. Κ. Τσουκαλά, Άναπαραγωγή και Έξάρτηση... σελ. 439 πίνακας 13, Γ. Μητραλιάς «Ή κοινωνική προέλευση φραγμός στήν Έκπαίδευση», Οικονομικός Ταχυδρόμος 15/12/1978, Α. Κεντής, Ή Άνωτάτη Παιδεία στήν Ελλάδα, Gutenberg 1980, και Ι. Λαμπρή-Δημάκη, Πρός μιά ελληνική Κοινωνιολογία τής Παιδείας, εκδόσεις ΕΚΚΕ 1974.

10. Βλ. άρθρο του Σ. Τουλιάτου «Φροντιστήρια Γενικής Έκπαίδευσης» Συνέδριο ΟΙΕΛΕ, έκδ. Τεκμήριο 1980. Έχει όρισμένα στοιχεία άλλα δέν θίγει αυτά τά ζητήματα.

11. Μ. Μειμάρης, Η. Νικολακόπουλος, «Παραγοντική Άνάλυση Δεδομένων». Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών, τεύχος 33-34, 1978.

διαφοροποιείται ή θεσμική πιά λειτουργία του ελληνικού πανεπιστημίου από τα πανεπιστήμια της Δύσης σαν αποτέλεσμα αυτών των ιδιομορφιών; Αυτά – και άλλα αντίστοιχα ζητήματα – πιστεύουμε πώς πρέπει επίσης ν' απασχολήσουν ιδιαίτερα σοβαρά τις ανανεωτικές δυνάμεις της άριστεράς.

Γ. Συμπεράσματα και παρατηρήσεις από τις απόπειρες έκσυγχρονισμού του πανεπιστημίου

Η «ελληνικότητα» του πανεπιστημίου και η σχέση του με τον κοινωνικό σχηματισμό δεν προσδιορίζεται μονάχα με την καταγραφή ορισμένων ιδιομορφιών στη λειτουργία και σύνθεσή του. Η ιστορική ανασκόπηση διαφόρων πτυχών του είναι πολύ αποκαλυπτική στην προσπάθεια κατανόησής του και θα προσπαθήσουμε εδώ να συνοψίσουμε τα κυριότερα ζητήματα που προκύπτουν από την ανασκόπηση της πορείας του θεσμικού έκσυγχρονισμού του πανεπιστημίου.

Η πορεία έκσυγχρονισμού του παν/μίου με σχετικές άμεσες επιπτώσεις στην κατάσταση που έχει διαμορφωθεί σήμερα αρχίζει το 1966, όταν μετά από έντονες «κινητοποιήσεις» των ύφηγητών της Ιατρικής προτείνεται ένας νόμος-πλαίσιο από την κυβέρνηση αποστατών με πρωθυπουργό τον κ. Στεφανόπουλο. Έχουμε πιά άρκετο «υλικό»¹² για να είναι δυνατή μία πρώτη εκτίμηση των βασικών ερωτημάτων που απορρέουν μέσα από την πορεία έκσυγχρονισμού του ελληνικού παν/μίου.

Τρία πιστεύουμε πώς είναι τα σημαντικά ερωτήματα που από τις απαντήσεις τους θα αρχίσει να διαμορφώνεται και η εκτίμησή μας για την πορεία έκσυγχρονισμού του ελληνικού παν/μίου: Γιατί δεν μπόρεσε (ή δεν θέλησε) η δεξιά να «επιβάλει» το έκσυγχρονισμό των ΑΕΙ, ιδιαίτερα δέ μετά το 1974, όταν οι προτεινόμενες θεσμικές αλλαγές για το παν/μιο δεν ήταν «ριζοσπαστικότερες» από αυτές που πήρε την πρωτοβουλία να εφαρμόσει στις άλλες βαθμίδες της εκπαίδευσης; Τί είδους πρότυπο παν/μίου προτείνεται από τα διάφορα σχέδια και ποιό πρόβλημα αναδεικνύεται σαν καθοριστικό για την πραγματοποίηση της όποιας μεταρρύθμισης; Τί διαφαίνεται από τις αντιδράσεις της άριστεράς στις απόπειρες μεταρρύθμισης;

1. Φαίνεται πώς η δομή της ελληνικής οικονομίας είναι τέτοια ώστε να μην έχει «αναγκάσει» – ως τώρα τουλάχιστον – την ύπαρξη και αποδοτική λειτουργία ενός σύγχρονου παν/μίου. Και λέμε «φαίνεται», γιατί μονάχα διαισθητικά και εμπειρικά μπορεί να τό δει κανείς αυτό σήμερα. Όπως τονίσαμε ήδη, συμφωνούμε με την παρατήρηση των Γεραλή, Μοροπούλου, Μπαλτά ότι στο βαθμό που τό ελληνικό παν/μιο αναπαράγει τό πλέγμα των μεταπρατικών σχέσεων που ή κατά βάση μεταπρατική οικονομία έχει δημιουργήσει, τότε τό ελληνικό παν/μιο είναι «επαρκές» στις ανάγκες της κοινωνίας. Όπως είναι σωστή και ή παρατήρηση ότι ή άσκηση διαφόρων επαγγελματιών «δέν προϋποθέτει συστηματική πανεπιστημιακή μόρφωση». Δέν νομίζουμε όμως ότι αυτές οι παρατηρήσεις είναι επαρκείς να στοιχειοθετήσουν τό κατά πόσο ή ελληνική οικονομία έχει «ανάγκη» από ένα σύγχρονο παν/μιο. Θεωρούμε ιδιαίτερα σημαντικό αυτό τό ζήτημα και τούς έαυτούς μας όχι τούς καταλληλότερους για τή μελέτη του. Θά προτείνουμε όμως ορισμένες πτυχές που πιστεύουμε πώς ή συζήτησή τους θά αποσαφηνίσει σταδιακά τό καιρίο αυτό ζήτημα.

α) Τό φαινόμενο μαζικοποίησης του παν/μίου στη δεκαετία '64-74 δέν είναι ανεξάρτητο από την εμφάνιση σοβαρών προβλημάτων ανεύρεσης εργασίας των νέων και, παράλληλα, από την εκ των πραγμάτων δημιουργία θέσεων για εξειδικευμένο προσωπικό στην προοπτική «άνθισης» ακόμη περισσότερο της κοινωνίας της αφθονίας. Ορισμένα λοιπόν θέματα που θά μπορούσαν να διερευνηθούν είναι τά έξης: Πόσες θέσεις υπάρχουν στά διαφορετικά επαγγέλματα που απαιτούν πανεπιστημιακή μόρφωση; Πόσα πού να απαιτούν γνώσεις τριτοβάθμιας εκπαίδευσης; Πόσα από αυτά κατέχουν ξένοι;

Πόσα Έλληνες πτυχιούχοι του έξωτερικού; Πόσα από Έλληνες πού έχουν μετεκπαιδευτεί από τούς εργοδότες; Ποιό τό ποσοστό αυτών των θέσεων νά σχέση με τό συνολικό αριθμό πτυχιούχων κατά κλάδο; κ.λπ.

β) Η έρευνα πού γίνεται, ή χρηματοδότησή της και ό τρόπος διεξαγωγής της είναι ένα άλλο κριτήριο με τό οποίο μπορεί νά μελετηθεί ή σχέση οικονομίας και παν/μίου. Για τό θέμα της έρευνας έντοπίζεται συνήθως ή χαμηλή χρηματοδότηση (0,27% του Έκκαθάριστου Έγχώριου Προϊόντος, όταν οι δαπάνες άνέρχονται σέ 1-1,5% κατά μέσο όρο στις χώρες της ΕΟΚ),¹³ τήν ιδιόμορφη απόδοτικότητα της γεωργικής έρευνας, τήν άνυπαρξία μεταπτυχιακών σπουδών κ.λπ. Έμεις θά θέλαμε νά θίξουμε μία άλλη πτυχή του ζητήματος: τήν έκτέλεση έρευνας από τις 100 μεγαλύτερες ιδιωτικές επιχειρήσεις: τό 1976 μονάχα 10 δήλωσαν πώς κάνουν έρευνα.¹⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ποσοστό χρηματοδότησης (πρώτη στήλη) και έκτέλεσης (δεύτερη στήλη) αναπτυξιακής έρευνας στις χώρες της ΕΟΚ.¹⁵

	Βιομηχανία		Κρατικοί οργανισμοί		ΑΕΙ
Έλλάδα	26%	26%	73%	59%	- 15%
Γερμανία	50%	63%	48%	17%	- 16%
Γαλλία	39%	60%	58%	25%	- 22%
Ίταλία	51%	56%	47%	22%	- 22%
Βέλγιο	63%	64%	36%	10%	- 26%
Άγγλία	41%	62%	54%	29%	- 8%
Δανία	37%	41%	62%	27%	- 31%
Όλλανδία	50%	54%	46%	23%	- 23%
Ίρλανδία	32%	31%	65%	53%	- 16%

Από τον πίνακα 3 βγαίνει ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα: ενώ στην Έλλάδα τό ποσοστό χρηματοδότησης αναπτυξιακής έρευνας από τις βιομηχανίες και τό κράτος είναι περίπου τό ίδιο με τις χώρες της ΕΟΚ, ή έκτέλεση κατά ένα μεγάλο ποσοστό γίνεται από κρατικούς οργανισμούς και όχι από τις βιομηχανίες όπως στις χώρες της ΕΟΚ. Αν δεχθούμε ότι σ' αυτά τά στοιχεία περι-

12. Αυτό τό «υλικό» είναι άρκετό και παρουσιάζει τεράστιο ενδιαφέρον. Αναφέρουμε τά κυριότερα κείμενα: Σχέδια νόμου-πλαίσιο: 1966 έκδ. παν/μίου Άθηνών μαζί με τή εισηγητική έκθεση (ή μοναδική πού αναφέρει πώς σκοπός της Πολιτείας πρέπει νά είναι ή σύνδεση του παν/μίου και τής οικονομικής ανάπτυξης τής χώρας) και τό μνημειώδες γράμμα των πρυτάνεων των παν/μίων Άθηνών, Θεσ/νικής και ΕΜΠ στην κυβέρνηση 1973 (Βήμα, 17-23/1/1973) και μία πολυγραφημένη έκθεση επιτροπής ανωτάτης εκπαίδευσης του ύπ. Παιδείας τό 1972 με πρόεδρο τον διορηγό Μαρινόπουλο και μέλη διάφορους «γνωστούς»: Π. Χρήστου, Α. Χουσιάδα, Α. Άποστολάκη, Χ. Φραγκίστα κ.λπ. 1975 (έκδόσεις Έρμη), 1977 (έκδ. από τον κ. Ταλιαδούρο, πρόεδρο τής επιτροπής), μία πρόταση του ύπ. Παιδείας τον Μάρτιο του 1978 και πού αποσύρθηκε όμως άμέσως, ό νόμος 815/1978, τό προεδρικό διάταγμα 407/1980 για τό παν/μιο Κρήτης, και τά σχέδια τής Ομάδας Έργασίας και τής Επιτροπής Πρυτάνεων. Υπάρχουν επίσης οι προτάσεις για τό Άττικό παν/μιο (έκδ. Κολιός 1976) και τό πόρισμα τής επιτροπής για τις μεταπτυχιακές σπουδές (έθνικό τυπογραφείο 1977). Οι άπαντήσεις των σχολών (για τά σχέδια 1975 και 1978) και οι μειοψηφούσες απόψεις διαφόρων καθηγητών έχουν επίσης μεγάλο ενδιαφέρον! Τέλος υπάρχουν τά 10 σημεία τής ΕΦΕΕ, οι θέσεις τής Κομοτηνής του ΕΔΠ (1975), Οι προτάσεις του Πανεπιστημιακού Ομίλου (1980) και μία πρόταση τής Ένωσης Καθηγητών Οικονομικών Σχολών (1980) πού είναι πολύ πιο πίσω και από τον 815.

13. Ι. Μίχας, Π. Ρουμυλιάτης «Επιστημονική Έρευνα» 1977 για τό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα του ΚΕΠΕ. Α. Γκίκια, Ι. Ζαμπετάκη, Γ. Καλογήρου, Ι. Παπαγιαννάκη, Γ. Σαχαρίδη «Έρευνα – Τεχνολογία – Ανάπτυξη», Πολίτης, τεύχος 39.

14. «Επιστημονική Έρευνα και Τεχνολογία. Άπογραφή δραστηριοτήτων του 1976» ΥΕΕΤ 1977.

15. Από έκθεση για τήν Επιτροπή Έρευνας τής ΕΟΚ σχετικά με τή κατάσταση σ' αυτόν τον τομέα των υποψηφίων χωρών (Έλλάδα, Πορτογαλία, Ίσπανία) 27/3/1979 (έκθεση ΧΙΙ/371). Σημειώνεται στην έκθεση με έκπληξη ότι τά στοιχεία για τήν Έλλάδα είναι του 1971 ενώ για τις υπόλοιπες του 1975. Σχετικά με τήν αξιοπιστία τού 26% τής χρηματοδότησης από τή βιομηχανία βλ. άρθρο Α. Γκίκια κ.λπ.

έχεται ή γεωργική έρευνα και του ΙΓΜΕ (και ένδεχομένως ή έρευνα πού γίνεται στους οργανισμούς κοινής ωφέλειας μιά και τά στοιχεία είναι ιδιαίτερα παραπλανητικά) τότε βλέπουμε πώς τό ποσοστό έρευνας πού γίνεται από τίς βιομηχανίες είναι πάρα πολύ μικρό. Είναι κι αυτό, νομίζουμε, μιά από τίς ένδείξεις γιατί ή ελληνική οικονομία δέν φαίνεται νά χρειάζεται ένα σύγχρονο παν/μιο.

γ) Μιά άλλη πτυχή έχει σχέση μέ τήν εισαγωγή τεχνολογίας. Άν και υπάρχουν διαφορετικές (συμπληρωματικές μάλλον) άπόψεις πάνω σ' αυτό τό θέμα, πολλοί συμφωνούν στό ότι ή διαδικασία μεταφοράς τεχνολογίας είναι παράλληλα και διαδικασία έμπορευματοποίησης της: είναι δύσκολο στόν αγοραστή ν' άποκτήσει γνώση γύρω από τό εμπόρευμα πού θέλει ν' άγοράσει, μιά και τίς περισσότερες φορές ή γνώση αυτή είναι τό ίδιο τό αντίκειμενο αγοραπωλησίας. Πρέπει λοιπόν νά μελετηθεί πολύ σοβαρά τό θέμα τών συμβάσεων για εισαγωγή τεχνολογίας, τών διαφόρων πατεντών, ή κρατική πολιτική σχετικά μέ τήν άπορρόφηση ξένης τεχνολογίας και οι προσπάθειες έπηρεασμού της μορφής της εισαγόμενης τεχνολογίας πέρα από τή σύσταση δημόσιων επιχειρήσεων.¹⁶

δ) Πρέπει επίσης νά διερευνηθούν οι επιπτώσεις τών αναπτυξιακών επιλογών πάνω στόν ιδιόμορφο διογκωμένο τριτογενή τομέα και τήν έντελώς ιδιόμορφη κοινωνική λειτουργία όρισμένων επαγγελματιών (π.χ. δικηγόρων).

ε) Πέρα από τήν κατανόηση τών βασικών στοιχείων στή σχέση οικονομίας-παν/μίου, θά πρέπει νά δοϋμε όρισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά επιμέρους σχολών. Άς πάρουμε σάν παράδειγμα τή σχολή πολιτικών μηχανικών στό ΕΜΠ και τίς φιλοσοφικές σχολές Άθηνών και Θεσσαλονίκης. Αρχίζοντας μέ τήν καθοριστική συμβολή του Ν. Κιτσίκη,¹⁷ μέ τό ρόλο στή συνέχεια της κατασκευής στή μεταπολεμική αναπτυξιακή πολιτική και φτάνοντας στή σημερινή κατάσταση όπου ελληνικές επιχειρήσεις μέ τεχνικούς εκπαιδευμένους βασικά στό ελληνικά Πολυτεχνεία ανταγωνίζονται ξένες επιχειρήσεις στίς Άραβικές χώρες, βλέπουμε τή λειτουργία ενός επαγγελματος έντελώς διαφορετική από όλα τά υπόλοιπα. Σχετικά μέ τίς Φιλοσοφικές Σχολές και τήν ιδεολογική τους λειτουργία πολλά θά μπορούσαν νά γραφτούν: Άπό παλιά ή διαμάχη για τήν έδρα παιδαγωγικών στό παν/μιο Άθηνών, ή σύνθεση της Φιλοσοφικής Σχολής Θεσ/νίκης και τό «ιστορικό» διαφόρων καθηγητών της, ή δίκη τών τόνων, τά ύπομνήματα της Φιλοσοφικής Σχολής Άθηνών πού πάντοτε εκφράζουν τήν αντίθεση της για κάθε στοιχειώδες προοδευτικό νόμο πού προτεινόταν ή ψηφίζοταν, τά προγράμματα σπουδών τους κ.λπ. προσδίδουν μιά συγκεκριμένη ιδεολογική λειτουργία στίς φιλοσοφικές σχολές - πού είναι και πολύ γνωστό στους φορείς του σκοταδισμού. Τά παρακάτω είναι άποκαλυπτικά και συνάμα «διασκεδαστικά»: Τό 1933 τά Συνεργαζόμενα Σωματεία καταθέτουν ένα ύπόμνημα στό νομοθετικά σώματα όπου ζητούν τόν έντοπισμό και τήν άπόλυση τών «κομμουνιζόντων» στήν Έκπαίδευση γιατί ύπονομεύουν τά θεμέλια του άστικού κράτους. «Τά Συνεργαζόμενα Σωματεία... άξίωσαν... νά ιδρυθεί Άνώτατον Έκπαιδευτικόν Συμβούλιον άπαρτιζόμενον εκ του ύπουργού της Παιδείας, του Άρχιεπισκόπου Άθηνών, έξ ένός αντιπροσώπου της Φιλοσοφικής και ένός και της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνών, και τριών άνωτέρων εκπαιδευτικών λειτουργών εκ τών έχόντων άποδεδειγμένως αστικά φρονήματα, υποδείξει της Φιλοσοφικής Σχολής Άθηνών...»¹⁸ (ύπογράμμιση δική μας).

Έθελουμε νά τονίσουμε πώς παρόλο πού δέν φαίνεται καμιά ιδιαίτερη «άπάντηση» της ελληνικής οικονομίας για τήν λειτουργία ενός σύγχρονου παν/μίου δέν θά πρέπει νά καταλήξουμε άθασάνιστα στό όποια συμπεράσματα. Τά παραπάνω αποτελούν όρισμένες μόνο πτυχές του ζητήματος και σίγουρα όχι τίς μοναδικές. Σημαντικό είναι επίσης νά τονισθεί πώς ή διασαφήνιση της σχέσης παν/μίου-οικονομίας πρέπει νά γίνει σ' ένα πλαίσιο άποδοχής της σχετικής άυτονομίας του παν/μίου και ως προς τήν ιδεολογική του λειτουργία και

ως προς διάφορες άλλες λειτουργίες και χαρακτηριστικά πού ένισχύουν τήν σχετική άυτονομία του πανεπιστημίου και πού άπορρέουν άπ' αυτήν.

2. Σάν κεντρικό ζήτημα σέ κάθε σχέδιο νόμου-πλαίσιο (πού φαίνεται και από τίς αντιδράσεις τών καθηγητών) άναδεικνύεται ή κατάργηση της έδρας χωρίς όμως αυτό καθαυτό ν' άποτελεί στήν ουσία τό σοβαρότερο πρόβλημα. Η κατάργηση της έδρας προβάλλει σάν τό κεντρικό ζήτημα επειδή όλοι συμφωνούν στό πρόβλημα και άρα νομιμοποιείται ή συζήτησή του: Σ' αυτό τό σημείο συμφωνούν και οι καθηγητές πού είναι ύπέρ της διατήρησης του θεσμού, αλλά πού άναζητούν τρόπους βελτίωσής του. Αυτό όμως πού δέν φαίνεται σάν τό σημαντικότερο ζήτημα και πού στήν ουσία πιστεύουμε πώς είναι, είναι κάτι πού όλοι συμφωνούν πώς δέν άποτελεί πρόβλημα: ή δημιουργία ένός διευρυμένου διδακτικού φορέα. Ο διαρθρωτικός χαρακτήρας του αιτήματος της κατάργησης της έδρας είναι άκριβώς αυτός: ή δημιουργία ένός διδακτικού φορέα μέ τέτοιους όρους ώστε ή καθημερινή παρέμβαση τών φοιτητών, τών διδασκόντων, και τών εργαζομένων νά μπορεί νά διαμορφωθεί μιά όσο γίνεται πιο πολύμορφη λειτουργία. Και ένώ στό διάφορα στάδια διαφαίνεται μιά άνοχή στήν οργανωτική διάσταση της διαδικασίας κατάργησης της έδρας, δέν υπάρχουν μιά παράλληλη διαδικασία, στίς προτάσεις πού γίνονται, δημιουργίας ένός διευρυμένου διδακτικού φορέα - μοναδικής εγγύησης για τήν ολοκλήρωση της διαδικασίας κατάργησης της έδρας.

Είναι ένδιαφέρον ότι τά πρώτα δειλά μέν ως προς τήν άποτελεσματικότητά τους αλλά σημαντικότερα ως προς τήν πολιτική τους διάσταση βήματα προς αυτήν τήν κατεύθυνση έχουν γίνει στό σχέδιο της Ομάδας Έργασίας, και πού ένώ τυπικά έχουν διατηρηθεί και στό σχέδιο της Έπιτροπής Πρυτάνεων, άλλες τροπολογίες τά ύπονομεύουν. Τά βήματα αυτά είναι σέ προφανή αντίθεση και μέ όλα τά προηγούμενα σχέδια, αλλά και μέ τίς σχετικά πιο πρόσφατες βασικές κυβερνητικές επιλογές και προθέσεις πού μέ σαφήνεια διατυπώνονται στό προεδρικό διάταγμα για τό διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Κρήτης. Και δέν μπορεί νά παραγνωρίσει κανείς ότι αυτό επιτεύχθηκε σάν άποτέλεσμα της συμμετοχής όλων τών φορέων του πανεπιστημίου (πού γίνεται για πρώτη φορά), της ώρίμανσης τών διευρυμένων ζητημάτων μέσα από τους άγώνες τών ίδιων φορέων αλλά και τών συγκεκριμένων καθηγητών πού συμμετείχαν στήν Ομάδα Έργασίας.

Οι έξελίξεις σχετικά μέ τήν Ομάδα Έργασίας και τήν Έπιτροπή Πρυτάνεων παρουσιάζουν όρισμένες ιδιομορφίες. Παρόλο πού οι φοιτητές στίς καταλήψεις του Δεκέμβρη του 1979 δέν ζητούσαν τή σύνταξη ένός νόμου-πλαίσιο, ή κυβερνητική άπόφαση της 3ης Ιανουαρίου 1980 ήταν, σαφέστατα μιά ύποχώρηση και όχι έλιγμός. Ήταν όμως μιά ύποχώρηση μέ όρους πού προσδιόριζε τό χαρακτήρα της άντεπίθεσής της. Άς μήν ξεχνάμε (και φαίνεται νά έχει ξεχαστεί) πώς ή κυβέρνηση ζήτησε από τους Πρυτάνεις πρώτα προτάσεις για τό έξεταστικό - και τά συγγράμματα - και μετά τήν σύνταξη ένός νόμου-πλαίσιο. Και πρέπει νά σημειωθεί πώς παρά τίς προτάσεις τών Πρυτάνεων για τό έξεταστικό (κατάργηση αυτού πού ισχύει σήμερα) ή κυβέρνηση άναγκάστηκε μετά τήν ολοκλήρωση τών προτάσεων νά ψηφίσει νόμο πού νά κατοχυρώνει τό σημερινό καθεστώς και καταργούσε τίς αντίστοιχες διατάξεις για τό έξεταστικό του 815.

16. Α. Παπαγιαννάκης «Μεταφορά Τεχνολογίας και παγκόσμια οικονομική τάξη», Πολίτης 21. Β. Πεσμαζόγλου «Μεταφορά Τεχνολογίας, έξάρτηση και ανάπτυξη: μιά γενική θεώρηση», Σύγχρονα Θέματα 2.

17. Ο εμπνευσμένος πρυτανικός λόγος του Ν. Κιτσίκη τό 1943 (πριν άκόμη φύγουν οι Γερμανοί) και τό άρθρο του «Η Τεχνική Παιδεία στό πλαίσιο της Άνοικοδόμησης» Άνταίος, 1 και 2 (1945).

18. Α. Δημαράς, Η μεταρρύθμιση πού δέν έγινε, τόμος Β', Νέα Έλληνική Βιβλιοθήκη 1974. Τά ύπομνήματα της φιλοσοφικής σχολής Άθηνών σελ. 98, 166, 275. Τό ύπόμνημα τών Συνεργαζόμενων Σωματείων, σελ. 178.

Η υποχώρηση της κυβέρνησης ήταν και στο επίπεδο διαδικασίας – ένα μείζον πολιτικό ζήτημα – σύνταξης του σχεδίου νόμου-πλαίσιο. Η κυβέρνηση από το 1974 άρνονταν επίμονα την συμμετοχή όλων των φορέων της ανώτατης εκπαίδευσης στην σύνταξη ενός νόμου-πλαίσιο και ανεξάρτητα από το πώς εκχυδαίστηκε αυτό το αίτημα από την ΚΝΕ και τη Νεολαία του ΠΑΣΟΚ, πού ή άλλη «συμμετοχή» εκπροσώπων τους ήταν τό άλλοθι για να υπονομευθούν οι όποιες ουσιαστικές κινητοποιήσεις, θά πρέπει να θεωρηθεί ή συμμετοχή και ή πραγματοποίηση ενός αίτηματος του συνόλου σχεδόν των δημοκρατικών δυνάμεων από το 1974. Αυτό όμως πού θά πρέπει επίσης να τονιστεί είναι ότι ή συμμετοχή σε τέτοιες διαδικασίες αποκτά ένα ουσιαστικό χαρακτηρισμό: να είναι συνοδευεται από πολύμορφες κινητοποιήσεις για την κατοχύρωση των αιτημάτων του πανεπιστημιακού κινήματος, αλλιώς ή συμμετοχή αποκτά ένα κυρίαρχα γραφειοκρατικό χαρακτήρα.¹⁹

Η κυβέρνηση περίμενε δλο αυτό τό διάστημα – περίμενε τή διαμόρφωση των κατάλληλων πολιτικών όρων για τήν αντιμεπίθεσή της. Μιάς ιδιόμορφης βέβαια αντιμεπίθεσης: χρησιμοποιώντας τήν ύπαρξη ενός σχεδίου νόμου-πλαίσιο και έπωφελούμενη από τά τεράστια λάθη του φοιτητικού κινήματος (όπου θά πρέπει δλοι να δούμε τīs εύθύνες μας και να μή μās είναι άλλοθι ή ΚΝΕ και ή Νεολαία ΠΑΣΟΚ) αντιμεπιτίθεται σε δύο μέτωπα και κερδίζει και στά δύο: στριμώχνει πολιτικά τό ΠΑΣΟΚ πού αναγκάζεται να αλλάξει γραμμή για τά θέματα του νόμου-πλαίσιο, και έτσι ή κυβέρνηση έμφανιζόμενη ως ό φορέας μιάς εθνικής πολιτικής σε θέματα ανώτατης εκπαίδευσης επιτίθεται για πρώτη φορά στους καθηγητές καλύπτοντάς τους μόν αλλά απαιτώντας από τή συγκλητο του ΕΜΠ να μή χυθεί τό εξάμηνο: Κάτι πού είχε αναδειχτεί σε αναμέτρηση μεταξύ καθηγητών και φοιτητών στο ΕΜΠ. Παρά τό γεγονός ότι στή συζήτηση στή Βουλή ό Πρωθυπουργός κάλυψε τούς καθηγητές, ή συνόψιση στο τέλος και ή έκκληση για να μή χυθεί τό εξάμηνο, ουσιαστικά ήταν μιά σαφέστατη επίθεση στους καθηγητές (και όχι μόνο στους καθηγητές του ΕΜΠ αλλά και μιά δήλωση προθέσεων στους υπόλοιπους). Σ' αυτό τό πλαίσιο εντάσσεται και ή θορυβώδης επίσκεψη του ύπουργού Παιδείας στο Καστρί («ένημέρωσε τόν κ. Παπανδρέου σχετικά με τό εξάμηνο και τόν νόμο-πλαίσιο» – ύπουργός κυβέρνησης να επισκεπτεται επίσημα τήν κατοικία του άρχηγού της αξιωματικής αντιπολίτευσης, δέν νομίζουμε να έχει ποτέ ξαναγίνει), ή επιστολή Ταλιαδούρου στον Πρύτανη του ΕΜΠ και ή δημοσιοποίησή της, ή άρνηση κατ' άρχήν της συγκλήτου να μή χυθεί τό εξάμηνο και (παρά τήν ασάφεια των προτάσεων) ή υποχώρησή της στο τέλος του Ιανουαρίου. Και τέλος ή δήλωση Άθέρωφ για θέματα ανώτατης εκπαίδευσης μετά τή συζήτηση στή Βουλή, οι αποφάσεις ορισμένων συγκλήτων επίσης μετά τή συζήτηση στή Βουλή («δλα αυτά είναι μιά χαρά στο Ίδρυμά μας τουλάχιστον»), αυτά πού έχουν άκουσσει από συζητήσεις σε συνεδριάσεις σχολών («ποιός επιτέλους θά μās καλύψει από κακοήθεις επιθέσεις»), οι πρόσφατες συνελύσεις καθηγητών διαφόρων Ίδρυμάτων για να συγκροτήσουν συνδικάτα (στή Θεσσαλονίκη μάλιστα επέμεναν πώς μέλη πρέπει να θεωρούνται μονάχα οι καθηγητές πού εκλέγονται με τήν ισχύουσα νομοθεσία!) και οι έντεχνα διοχετευμένες «σκέψεις καθηγητών» («κρίμα, και έμεεις νομίζαμε πώς ό Ράλλης ήταν ό καταλληλότερος για να ήγηθεί στήν παράταξή μας») δείχνουν πώς έχει εγκαινιασσει μιά έντελώς καινούρια σχέση κυβέρνησης και καθηγητών και πώς άν δέν της κοστίζει πολιτικά ή κυβέρνηση θά ήθελε, πιστεύουμε, να τήν συνεχίσει.

Θά θέλαμε να κάνουμε ορισμένες πρόσθετες παρατηρήσεις σχετικά με τό σώμα των καθηγητών και ιδιαίτερα με τό τί έχει διαφανει από τīs αντιδράσεις του στις διάφορες προτάσεις έκουγχρονισμού του πανεπιστημίου. Τό σώμα των καθηγητών στή διάρκεια αυτής της περιόδου απέδειξε πώς δέν είναι απλά ένα σώμα ανώτερων κρατικών λειτουργών πού έκτελει (και διαμορφώνει) ως ένα βαθμό) τήν κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική ούτε και είναι ένα σώμα δυνάμει προσοδευτικό πού κάτω από

τήν πίεση ιδιαίτερα του φοιτητικού κινήματος «θά μπει στο σωστό δρόμο». Η πρώτη άποψη πρακτικά όδήγησε στο να άγνοηθεί στήν ουσία ή πολιτική λειτουργία του καθηγητικού σώματος, να καταπολεμηθεί ή παρέμβαση του κινήματος σε ζητήματα πολύ σημαντικά πού υπονομεύουν τήν έξουσία του καθηγητικού σώματος (π.χ. ενιαίος φορέας) και να «υποταχθεί» τό πανεπιστημιακό κίνημα στο άγώνα άλλαγής έξουσίας. Η δεύτερη άποψη όδήγησε στήν υποταγή διαφόρων άγώνων στο πανεπιστήμιο στους στόχους μιάς μερίδας καθηγητών, στή συναλλαγή με διάφορους χουντικούς ή διάφορους πού κρατούσαν δημοσίως τόν Ριζοσπάστη, στήν άξέχαστη περίπτωση του Δημαρόγκωνα κ.λπ. Άς μήν ξεχνάμε πώς στις καταλήψεις πέρι και τīs τελευταίες μέρες μόνο ορισμένες σύγκλητοι άποδέχτηκαν ένα μονάχα μέρος των άπόψεων των φοιτητών για τά ξεταστικά. Η συμπεριφορά του καθηγητικού σώματος δλ' αυτά τά χρόνια απέδειξε περίτρανα τήν σχετική τους άυτονομία από τήν κυβέρνηση και ότι τό σύνολο των ενεργιών τους ήταν στήν κατευθυνση ένίσχυσης της έξουσίας τους. Είναι πραγματικά έκπληκτική ή τεράστια δύναμη του καθηγητικού σώματος, ενός σώματος χωρίς καμιά σχέση με τήν παραγωγή, ενός σώματος με κυρίαρχα πολιτική και όχι εκπαιδευτική λειτουργία και τέλος ενός σώματος πού έχει άποκτήσει τό κοινωνικό κύρος του όχι από τήν «άξια» του και τήν «προσφορά» του (όπως π.χ. στή Γερμανία) αλλά από τό ότι έλέγχει τό βασικότερο μηχανισμό ταξικής κινητικότητας.²⁰

Νομίζουμε πώς τό θέμα του καθηγητικού σώματος είναι ιδιαίτερα σύνθετο και θά πρέπει να διερευνηθούν αναλυτικότερα οι παραπάνω πτυχές και μέσα από αυτές να έξηγηθεί ή άδυναμία μορφοποίησης και ουσιαστικής παρέμβασης μιάς προσοδευτικότερης μερίδας σαν σύνολο. Ιδιαίτερα σημαντική σ' αυτόν τό διάλογο θά είναι και ή συμμετοχή και συμβολή καθηγητών για μιά ψύχραιμη και νηφάλια διερεύνηση του σοβαρότατου αυτού προβλήματος. Θεωρούμε επίσης αναγκαία και μιά αντίστοιχη διεύρυνση του ΕΔΠ ανεπιπρόσβλητο από τήν «ομοιογένεια» πού έχει επιβάλλει ό συνδικαλισμός.

3. Δέν υπάρχουν πολλές νέες διαστάσεις πού θά μπορούσαν να προστεθούν στις ήδη γνωστές, από τīs αντιδράσεις του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ μετά τό τέλος της διαδικασίας σύνταξης του σχεδίου νόμου-πλαίσιο από τήν Ομάδα Έργασίας και τήν Έπιτροπή Πρυτάνεων. Τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ αλλάζοντας συνολικά γραμμή (χωρίς να τολμήσουν να πάρουν επίσημα θέση για τό συγκεκριμένο θέμα, αλλά μέσα από τοποθετήσεις στελεχών τους, άρθρογραφία στις εφημερίδες) αναγκάστηκαν να καταγγείλουν προτάσεις πού στήν ουσία δέν έδιεφεραν από τό πρότυπο πού οι Ίδιοι είχαν επεξεργαστεί.²¹ Και αυτό γιατί βασικά κυρίαρχη στήν πολιτική σκέψη των δύο αυτών κομμάτων είναι ή λογική των προτύπων: Τό

19. Δέν ήταν – και ιδιαίτερα στους φοιτητές – ενιαίος ό τρόπος αντιμετώπισης αυτού του προβλήματος από τόν χώρο της ανανεωτικής άριστερας. Και τό ζήτημα δέν είναι ότι δλοι έπρεπε να αντιδράσουν ενιαία και στα πλαίσια μιάς στρατηγικής «θεσμικών άλλαγών» κ.λπ. Τό ζήτημα είναι πώς πολιτικές ομάδες και πολλά ανεξάρτητα άτομα και σαν άποτέλεσμα μιάς γενικότερης συλλογιστικής σχετικά με τόν άυταρχικό έκσυγχρονισμό της δεξιάς κ.λπ. δέν μπόρεσαν να εκτιμήσουν πώς σήμερα ή πολιτική σύγκρουση γίνεται στο ν.-π. και όχι μονάχα στο ξεταστικό.

20. Μένει επίσης να γίνει μιά λεπτομερής συζήτηση για τή σχέση μιάς τέτοιας έστιας έξουσίας με τήν κεντρική έξουσία. Π.χ. παρά τό γεγονός ότι ή χούντα δέν είχε Ίδεολογικά και πολιτικά προβλήματα με τό σώμα των καθηγητών στο σύνολο του, πώς έξηγείται τό ότι ή χούντα θέσπισε τό υποχρεωτικό δριο ήλικίας έξόδου καθηγητών και τό θεσμό των επικουρικών καθηγητών, πού ανεξάρτητα άν «βόλεψε» ορισμένους (και πραγματικά μόνο ορισμένους βόλεψε και δέν είναι άσωστο να γίνονται οι γνωστές γενικεύσεις για δλους τούς επικουρικούς καθηγητές), και τά δύο μέτρα άντικειμενικά δέν υπονόμειαν τήν έξουσία του καθηγητικού σώματος;

21. Βλ. Κ. Γαθρόγλου «Η κατάργηση του θεσμού της Έδρας: Τί δέν προτείνουν τά νομοσχέδια του ΠΑΣΟΚ και του δογματικού ΚΚΕ και τί προτείνει ή Ομάδα Έργασίας», Αύγή, 19/10/1980 και «Έπιτροπή Πρυτάνεων, Ομάδα Έργασίας: Διαφορές και Αντιθέσεις», Αύγή, 5/10/1980.

πρότυπο του δημοκρατικού πανεπιστημίου, τό πρότυπο του σοσιαλιστικού πανεπιστημίου. 'Η κατάληξη όμως, των εργασιών της 'Ομάδας 'Εργασίας απέδειξε πώς άν τό δημοκρατικό πανεπιστήμιο είναι ζήτημα άνεύρεσης ενός προτύπου πού θά λειτουργεί στό κατάλληλο πολιτικό καθεστώς, τότε τό πρότυπο αυτό κάθ'αυτού είναι μιά ελάχιστη βελτιωμένη μορφή επεξεργασίων πού κάλλιστα μπορούν νά πραγματοποιηθούν στό πλαίσιο μιάς εκουγχρονιστικής δεξιός. Αυτό όμως πού δείχνει ή σημερινή συγκυρία είναι πώς ή προοπτική του δημοκρατικού πανεπιστημίου ύπονοεί μιά έντελώς διαφορετική λογική από τή λογική του προτύπου: Τή λογική τής παρέμβασης και του άγώνα του κινήματος καθημερινά για νά κατακτήσει τά «άσήμαντα» και σημαντικά αιτήματά του και στή συνέχεια νά διευρύνει τίς κατακτήσεις του. Και πράγματι, ένύ όταν τό 1978 κατετέθησαν στή Βουλή τά σχέδια νόμου-πλαίσιο του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ; θά μπορούσαν για τότε μέ κάποια επίεικεια νά θεωρηθούν πρωτοποριακά, άκόμα και στό λίγο διάστημα τών τριών χρόνων πού μεσολάβησε ορισμένα σημεία έχουν ξεπεραστεί στήν πράξη, άλλου έχει προχωρήσει περισσότερο ο προβληματισμός και άλλα έχουν ήδη κατακτηθεί. 'Η άνανεωτική άριστερά άρνείται τή λογική τών προτύπων και θεωρεί πώς μονάχα ένα ένυμένο και αυτόνομο κίνημα μέσα από πραγματικά πολύμορφους και μαζικούς άγώνες - χωρίς νά άποκλείει από τά πρίν καμιά μορφή άγώνα αλλά και χωρίς νά θεωρεί μιά συγκεκριμένη μορφή άγώνα σάν πανάκεια - και μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες πρέπει νά μόν επαναπαύεται στίς κατακτήσεις του, νά διευρύνει τόν προβληματισμό του, νά θέτει συνέχεια νέα ερωτήματα. Μέ βάση άκριβώς αυτό τό σκεπτικό τό ΚΚΕ εσωτερικού δέν κατέθεσε δικό του σχέδιο στή Βουλή αλλά και παράλληλα ήταν τό μοναδικό κίνημα πού τοποθετήθηκε επίσημα μέ ανακοίνωση του 'Εκτελεστικού Γραφείου θεωρώντας πώς σήμερα και στήν πορεία έκδημοκρατισμού του ελληνικού πανεπιστημίου τό σχέδιο τής 'Ομάδας 'Εργασίας μπορεί ν' άποτελέσει βάση συζήτησης και νά διευρυνθεί μέ τά άριμα αιτήματα τών φοιτητών και του ΕΔΠ.²²

Μέ τή διάσπαση του '68, καθώς τέθηκε και στήν 'Ελλάδα μέ ένταση ή κρίση τής άριστερας και τό πρόβλημα τής ανανέωσης του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος, οι καινούριες άντιλήψεις πού άρχισαν νά διαμορφώνονται ως προς τό στρατηγικό στόχο για τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής ελληνικής κοινωνίας δέν ήταν δυνατόν νά μόν μπολιάσουν και κάποιες άπόψεις για τά πανεπιστημιακά ζητήματα.

Οι καινούριες αυτές άντιλήψεις δέν αναφέρονταν σέ κάποιο άλλο σοσιαλιστικό μοντέλο, άρνιούνταν κατηγορηματικά νά προτείνουν τό τελειωμένο πρότυπο καθώς άμφισβητούσαν τά γνωστά ύπάρχοντα του ύπαρκτου σοσιαλισμού, και ή ουσία τους θά πρέπει νά άναζητηθεί σέ μιά έντελώς άλλη λογική στή διαδικασία μετασχηματισμού τής ελληνικής κοινωνίας και στόν συλλογικό αυτόνομο τρόπο διαμόρφωσης αυτής τής άλλης επιθυμητής κοινωνίας.

- Μέ τό σεβασμό τών δημοκρατικών διαδικασιών σ' όλα τά στάδια τής ελληνικής εξέλιξης προς τό σοσιαλισμό.

- Μέ τό σεβασμό στόν πλουραλισμό τών άπόψεων και τήν πεποίθηση ότι οι άντίθετες άπόψεις δέν καταπολεμούνται μέ διοικητικά ή δικαστικά μέτρα αλλά μέ τόν διάλογο και τόν ιδεολογικό άγώνα.

- Μέ τήν συμμετοχή όλων τών εργαζομένων στίς άποφάσεις και τήν δημιουργία ολοκληρωμένων και ύπεύθυνων πολιτών. Δηλαδή κατεύθυνση νά δημιουργηθούν αίρετά λαϊκά όργανα έξουσίας σ' όλη τήν κλίμακα του κράτους (γειτονιά, επιχείρηση, εργοστάσιο, χωριό, συμβούλια Δήμων, νομών, περιοχών) ώστε ή έξουσία νά άσκειται ουσιαστικά από τούς εργαζόμενους.

- Μέ καινούριες ανάλυσεις για τό ρόλο του μαζικού κινήματος, κύριου μοχλού σέ κάθε άλλαγή, στή βάση τής αυτόνομίας του.

- Μέ πολλά ερωτηματικά και πολλά άνοιχτά ζητήματα...

Μέσα άπ' αυτή τή συνολικότερη προοπτική ο στρατηγικός στόχος για τό πανεπιστήμιο δέν μπορεί νά είναι ένα «καλύτερο πανεπιστήμιο στήν ύπηρεσία του λαού και του τόπου». Μέσα άπ' αυτή τή διαφορετική λογική άπορρίπτεται τό πανεπιστημιακό τελειωμένο μοντέλο και ο στρατηγικός στόχος για τό πανεπιστήμιο εκφράζει τήν άναζήτηση τής ουσιαστικοποίησης τής γνώσης και τής έρευνας ώστε νά άπαντάει και νά άπορρέει από τά προβλήματα και τίς άνάγκες πού επιτακτικά θέτουν οι κοινωνικοί άγώνες. Δηλαδή συμμετοχή και καθορισμός τών κατευθύνσεων σπουδών και έρευνας από τούς εργαζόμενους παράλληλα μέ τήν πλήρη ύπευθυνότητα διδασκόντων - διδασκομένων.

Στή βάση αυτού του στρατηγικού στόχου ή διεκδίκηση τής κατάργησης τής έδρας και ή δημιουργία τομέα έντάσσεται στήν προοπτική ενός τομέα «κοινωνικής ή δημοκρατικής διαχείρισης» πού νά ζητούν τά εργατικά συνδικάτα και οι φορείς τών εργαζομένων γενικότερα, παύει δηλ. νά είναι μιά άλλαγή οργανωτικού χαρακτήρα. «Τά εργατικά συνδικάτα θεμελιώνουν τήν προοπτική μεταβολής του κοινωνικού και παραγωγικού ρόλου του πανεπιστημίου

1. Σέ μιά διευρυνση τής ύπευθυνότητας του όλου διδακτικού προσωπικού και
2. Στόν έλεγχο τών κατευθύνσεων τών πανεπιστημιακών προγραμμάτων από τίς κοινωνικές δυνάμεις. 'Επειδή θεωρούν αυτόν τό έλεγχο σάν τή μοναδική έγγύηση για τήν άνακοπή τής θεσμικής και παραγωγικής κρίσης πού μαστίζει σήμερα τά ΑΕΙ, ή οικοδόμηση του τομέα άποτελεί για τίς συνδικαλιστικές οργανώσεις ουσιαστική φάση αυτής τής νέας σχέσης πανεπιστημίου και κοινωνικής πραγματικότητας.»²³

'Αρα στρατηγικός στόχος για τό πανεπιστήμιο δέν είναι τό δημοκρατικό ή σοσιαλιστικό πανεπιστήμιο αλλά ή κοινωνική και δημοκρατική διαχείριση τής γνώσης και τής έρευνας. Πάνω στίς παραπάνω κατευθύνσεις στρατηγικού χαρακτήρα δέν έξηγούνται διλήμματα για τό πανεπιστήμιο τύπου εκουγχρονισμός ή έκδημοκρατισμός ή εκουγχρονισμός ίσον ένσωμάτωση; Μιάς και οι εκουγχρονισμοί πού έτσι κι άλλώς νομοτελειακά θά γίνονται κάτω από τό πρίσμα προφανώς μιάς πρακτικής λογικής στήν κατεύθυνση τής επίβιωσης και τής άναπαγωγής του κοινωνικού συστήματος στό σύνολό του μπορούν νά άποτελέσουν συγχρόνως ένα νέο πεδίο ταξικής πάλης.

Μέσα άπ' αυτή τή λογική άπαιτείται ή άριστερή παρέμβαση στήν καθιέρωση νέων σχέσεων παιδείας, έρευνας και παραγωγικής εργασίας και αυτή ή παρέμβαση άφορά τό κίνημα πρώτα πρώτα και κύρια έξω από τό πανεπιστήμιο. Έδώ δέν πρέπει νά ύποτιμηθεί τό επίπεδο άνάπτυξης του κινήματος τών εργαζομένων στήν 'Ελλάδα και νά δημιουργηθούν άνεπίκαιρες άυταπάτες.²⁴

'Η πορεία μεταρρύθμισης του ελληνικού πανεπιστημίου και ή μη πραγματοποίησή της δείχνει άνάγλυφα πώς ή δεξιός ως τώρα δέν είχε μιά άλλη συγκεκριμένη

22. Αύγή, 10/10/1980. 'Επίσης φυλλάδιο Γιά τό Πανεπιστήμιο, Νοέμβρης 1980 από τούς Πανεπιστημιακούς του ΚΚΕ εσωτερικού. Βλ. επίσης Θούριος άρ. 130, 16/10/1980. Αυτά τά κείμενα δέν άφήνουν και πολλά περιθώρια παρεξηγήσεως για τό κατά πόσο τό ΚΚΕ εσωτ. και ή ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραϊός» ύποτιμούν τά άμεσα προβλήματα τών φοιτητών και του ΕΔΠ.

23. Α. Χριστοφής, «Ανώτατη παιδεία στήν 'Ιταλία. Άνάλυση και συσχετισμός μέ τήν 'Ελλάδα» στο Τά Πανεπιστήμια στήν Δυτική Ευρώπη, έκδόσεις Παρατηρητής, 1978, σελ. 69.

24. Δέν είναι τυχαίο ότι στήν 'Ιταλία ή επίλυση τών προβλημάτων τών ΑΕΙ ήταν μεταξύ τών αιτημάτων τών εργατικών συνδικάτων και έγιναν δύο σημαντικές θεσμικές κατακτήσεις: ο θεσμός τών 150 πληρωμένων ώρών για μόρφωση και ή άμεση συμμετοχή τής τοπικής αυτοδιοίκησης στήν εκπαίδευση. Βλ. άρθρο Α. Χριστοφής.

αντίληψη για τό πανεπιστήμιο και είχε σαν πρότυπο τό σημερινό. Σ' όλο αυτό τό διάστημα ή δεξιά δέν θέλησε νά κάνει τήν πολιτική επιλογή ν' άποκρούσει τίς απαιτήσεις τών συντηρητικότερων δυνάμεων μέσα και έξω από τό πανεπιστήμιο, και μόνο τώρα αρχίζουν νά υπάρχουν ένδειξεις πώς ή δεξιά μέ αναστολές και αντιφάσεις μορφοποιεί μιά νέα σχέση μέ αυτές τίς δυνάμεις χωρίς όμως και νά έχει επιλέξει και τή ρήξη μαζί τους.

Οι προτάσεις για τή μεταρρύθμιση αναδεικνύουν και ένα άλλο στοιχείο του «νέου» προτύπου: επιδιώκεται μιά όρθολογικότερη λειτουργία του πανεπιστημίου χωρίς νά άμφισβητηθεί ούσιαστικά τό σημερινό θεσμικό πλαίσιο και όπου αυτή ή λειτουργία συνοδεύεται μέ μιά αυταρχικότερη πολιτική άπέναντι στους φοιτητές: Οι διαγραφές που προέβλεπε ό 815 υπήρχαν και στο σχέδιο του 1975 (Τσάτσου) και 1977 (Ταλιαδούρου) και σήμερα ή άπειλή τής νομοθετικής ρύθμισης του πανεπιστημιακού άσούλου έντάσσεται ακριβώς τή λογική τής παράλληλα μέ τή μεταρρύθμιση αυταρχικότερης αντιμετώπισης του φοιτητικού κινήματος.

Ενώ τά διάφορα σχέδια νόμων-πλαίσιο έχουν σαν κύρια αιχμή τήν «διευθέτηση» οργανωτικών προβλημάτων στο πανεπιστήμιο ή διαδικασία σύνταξης τους και οι τελικές προτάσεις αποτελούν τήν πολιτική έκφραση μιάς συγκυρίας που διαμορφώνεται μέσα από συγκρούσεις και που καταλήγει σε μιά δυναμική ισορροπία. Άλλιώς άν ήταν ένα θέμα άπλά οργανωτικό, ή πραγματοποίησή του θά ήταν άπλουστερη, λιγότερο οδυστηρή για τή δεξιά και ένδεχομένως πολύ πιο επιθυμητή από μέρος της.

Δέσμια τής Ιστορικά διαμορφωμένης δομής της, ή δεξιά έχει φανεί άνικανη ν' αναλάβει τίς όποιες πρωτοβουλίες για τήν επίλυση τής κρίσης στην άνώτατη εκπαίδευση. Καί γι' αυτό τό λόγο ή ένότητα και ή ενεργή παρέμβαση τών ανανεωτικών δυνάμεων θά παίξουν κυρίαρχο ρόλο και στην κατάκτηση κάποιων λύσεων και στην αντιμετώπιση του άδιεξόδου στο όποιο σιγά μέν αλλά σταθερά πορεύεται τό πανεπιστημιακό κίνημα. Καί σήμερα που οι κυρίαρχες προοδευτικές αντίληψεις μέσα από τίς αντιφάσεις τους οδηγούνται σε άδιέξοδο, οι ανανεωτικές δυνάμεις τής άριστερας θά πρέπει νά συνεχίσουν τήν κριτική τους, νά δούν αυτοκριτικά τή δική τους έως τώρα λειτουργία, και νά θέσουν νέα ερωτήματα.

Δ. Κάποια «νέα» ερωτήματα

Ένα άλλο ζήτημα χαρακτηριστικό του χώρου τής ανανεωτικής άριστερας είναι και ή διαμόρφωση νέων ερωτημάτων ή και ό επαναπροσδιορισμός τους μετά τή συνειδητοποίηση ότι ούτε αυτές οι δυνάμεις έχουν δώσει άπαντήσεις σε ερωτήματα που θεωρούσαμε «δοσμένες» τίς άπαντήσεις. Θά άρκεστούμε σε τρία τέτοια ερωτήματα:

α) Μιά μερίδα πανεπιστημιακών δασκάλων αναγκάστηκαν νά έρθουν αντιμετώπιση μέ ένα ερώτημα που συστηματικά άπέφευγαν τόσον καιρό: τί σημαίνει νά είναι κανείς προοδευτικός ερευνητής, προοδευτικός δάσκαλος στο έλληνικό πανεπιστήμιο σήμερα; Πράγματι, τί κάνει ένας προοδευτικός δάσκαλος σήμερα; Άρκει μήπως τό νά διδάσκει κανείς «καλά» τό μάθημα; ή νά κουβεντιάζει μέ τούς φοιτητές μετά τό μάθημα αντί ν' άπομακρύνεται μέ θλοσυρό ύφος ή νά μήν μηδενίζει τό γραπτό όποιου αντίγραφε τίς έξετάσεις; ή νά συνδικαλίζεται; Τουλάχιστον όλ' αυτά – που σίγουρα όμως δέν είναι τά σημαντικότερα. Τά ερωτήματα αυτά δέν εκφράζουν μόνο τήν άποτυχία στην αναζήτηση ενός ρόλου ή στην άπόπειρα ύλοποίησής του, αλλά συγχρόνως καταλογίζουν εύθύνες σ' εκείνους που πίστευαν – και πιστεύουν άκόμα – ότι τό

νά είναι δημοκρατικός πολίτης συνεπάγεται αυτόματα και τήν προοδευτικότητά του ως δασκάλου. Πιστεύουμε πώς ό ρόλος του προοδευτικού πανεπιστημιακού δασκάλου άπέχει πολύ άπ' τό νά έχει κατακτηθεί και άπό τίς δυνάμεις τής ανανεωτικής άριστερας.

β) Τό ιδεολογικό περιεχόμενο τής επιστήμης και ό τρόπος άσκησης της: Τό θέμα είναι τεράστιο και έχουν είπωθει – σε συνελύσεις κυρίως – «άσύλληπτα» πράγματα. Τό πρόβλημα τής σχέσης φιλοσοφίας – ιδεολογίας – επιστήμης δέν έχει καν τεθεί και ένύ ή προβληματική αυτής τής σχέσης τής ύπαρξης «άριστερης» ή «προλεταριακής» επιστήμης, τό θέμα τής Ιστορικής εμφάνισης διαφόρων επιστημών, τής αυτονόμησής τους άπό τήν παραγωγική διαδικασία και τήν κοινωνική τους λειτουργία πραγματικά άπασχολεί πολλούς φοιτητές, ύπάρχει μιά πλήρης άδυναμία από τούς διδάσκοντες νά επιχειρηθεί τό άνοιγμα ενός διαλόγου πάνω σ' αυτά τά θέματα. Κι αυτό είναι άναγκαίο γιατί ούτε ή «διδασκαλία» αλλά ούτε και τό «έξεταστικό» είναι άνεξάρτητα από τά παραπάνω ζητήματα.²⁵

γ) Υπάρχει σήμερα ζήτημα ένότητας του πανεπιστημιακού κινήματος και στή συνέχεια ένότητάς του μέ τό λαϊκό κίνημα. Η «ένότητα» που συγκαλύπτεται κάτω από τίς κοινές ανακοινώσεις διαφόρων φορέων του πανεπιστημίου δίνει τήν έξής εικόνα: ή μεγάλη πλειοψηφία τών φοιτητών βλέπει τό ΕΔΠ σαν επιτηρητές στις έξετάσεις, ή μεγάλη πλειοψηφία του ΕΔΠ είναι κατά τών πολλών έξεταστικών περιόδων, όλοι δέν μπορούν νά ύποφέρουν τούς διοικητικούς, που όμως αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα όξυμένα προβλήματα, και ελάχιστοι ξερούν τήν ύπαρξη και τήν ούσιαστική προσφορά τών παρασκευαστών. Καί δόστω ανακοινώσεις όπου όλοι έμείς οι καλοί καταγγέλλουμε τούς κακούς. Νομίζουμε πώς άν μονάχα δέν θεωρήσουμε κατακτημένες τίς δημοκρατικές διαδικασίες και δέν τίς συγχέουμε μέ τή γραφειοκρατική λειτουργία όπου κανείς μπορεί και νά ψηφίζει, μονάχα άν θεωρήσουμε πώς άκρογωνιαίος λίθος τής ένότητας του πανεπιστημιακού κινήματος είναι ή κατάκτηση τής αυτονομίας του και μαζί μέ τίς άπόπειρες άπάντησης τά ύπόλοιπα δύο ερωτήματα θά είναι δυνατό νά γίνουν τά πρώτα θέματα για τήν ούσιαστική ένότητα του πανεπιστημιακού κινήματος.

Τέλος, και ιδιαίτερα για τούς πανεπιστημιακούς αούτους που παρ' όλα τά άδιέξοδα και τή μιζέρια του έλληνικού πανεπιστημίου κάναμε τήν επιλογή νά μείνουμε στο πανεπιστήμιο, χρειάζεται νά τολμήσουμε στην καθημερινή μας πρακτική, άμφισβητώντας καταρχήν τό ρόλο μας και αυτά που ξερούμε, νά προχωρήσουμε σε πρωτοβουλίες που νά εγκαινιάζουν τόν πειραματισμό τέρα και έξω από τούς θεσμούς που νά μήν άποκλείουν άποτυχίες ή άδιέξοδα αλλά που κύρια θά μείνουν άνοικτές και ευαίσθητοποιημένες στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

«Υπάρχει μιά ηλικία που διδάσκει κανείς αυτά που ξέρει, αλλά έρχεται κατόπιν μιά άλλη που διδάσκει αυτά που δέν ξέρει. Αυτό ονομάζεται αναζήτηση. Ήσως νά είναι τώρα ή ώρα αυτού του πειράματος... Καθόλου έξουσία αλλά μιά σάλα γνώση, μιά σάλα σοφία και ή μεγαλύτερη δυνατή γευστικότητα».²⁶

25. Μιά πολύ ένδιαφέρουσα άνάλυση του θεσμού τών έξετάσεων και προβολή μιάς μεσοπρόθεσμης έναλλακτικής πρότασης στο στείρο – κατά τήν γνώμη μας – αίτημα τών τριών περιόδων και τριών μεταφορών, ύπάρχει στα φυλλάδια του Δημοκρατικού Άγώνα Νομικής, Μάιος και Νοέμβρης 1980.

26. Roland Barthes, άπό τό άφιέρωμα του περιοδικού Όθόνη, άρ.5, Όκτώβρης 1980.

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ 19

πεζο - ποίηση · κριτική

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ: *Imago terrae*. (Δοκίμιο). DAN PAGIS: Πέντε ποιήματα. ('Απόδοση: Βασ. Καραβίτης). MAURICE BLANCHOT: 'Ο χώρος της Λογοτεχνίας (Μελέτη απόδοση: Δημ. Δημητριάδης). JORGE LUIS BORGES: Θέμα του προδότη και του ήρωα (Διήγημα: απόδοση: Σωτ. Κακίσης). GEORGES SCHEHADE: 'Οκτώ ποιήματα ('Απόδοση: Νίκος Κοντομήτρος). ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΥΠΙΔΗΣ: 'Ο θάνατος του Κωνσταντίνου (Διήγημα). ΛΟΥΚΑΣ ΚΟΥΣΟΥΛΑΣ: Μιά χρέωση (Ποίημα). ΞΕΝΟΦΩΝ ΒΑΡΒΕΡΗΣ: 'Αλγόλες (ποιήματα). ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΟΥΛΑΣ: (ποιήματα) RENÉ MAGRITTE: Σωστικόν Σχολιόν (Διάλεξη: απόδοση: Σπύρος 'Ηλιόπουλος). ROLAND BARTHES: Τέσσερα κείμενα. ('Απόδοση: Βασίλ. Παπαβασιλείου, Β. Φωτίου) ROBERT DESNOS: Ξυπνήματα (ποιήματα: απόδοση: Δημ. Μαλακάσης). ROLAND TOPOR: Σχέδια. Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ: 'Ο Περ. Κοροβέσης και ό Χρόνης Μπότσουλου, συζητούν με τον Κώστα Μαυροδμή. ΓΡΑΦΟΥΝ ΑΠΟ: Ρώμη, Παρίσι, Λονδίνο, Βερολίνο, ('Ανταποκρίσεις). ΤΑ ΦΥΛΛΑ: Σχόλια για τήν πνευματική επικαιρότητα.

Σ.Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 60, ΑΘΗΝΑ - 144
ΤΗΛ. 36.05.501 & 36.08.550

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ:
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141, ΠΕΙΡΑΙΑΣ - 7,
ΤΗΛ. 41.16.530

*Ολόκληρο τό κλασικό αυτό άριστούργημα αποτελεί ένα μεγαλόπνευστο ύμνο στην ανθρώπινη θέληση, πού αγωνίζεται και υπερνικά τά κάθε λογής εμπόδια. Ένας άνθρωπος του λαού, μόνος και άβοήθητος, αντιμετωπίζει τήν απεραντοσύνη του ωκεανού με άκατάβλητη δύναμη, με απaráμλλο σθένος, με άδούλωτη ψυχική άνωτερότητα, πολεμά και νικά τήν άγρια φύση. Γύρω του ζει και κινείται ένας ολόκληρος κόσμος: ναυτικοί, τυχοδιώκτες, άπόκληροι τής κοινωνίας. Και πάνω άπ' όλα ή Θάλασσα, κυρίαρχη και μυστηριακή. Και πίσω άπ' όλα ό Έρωτας, άδολος, άτυχος και άγνός. 'Ο συγγραφέας όρθώνει σε ανθρώπινα σύμβολα τό Καλό, τό Κακό, τή Φύση και τήν Πρόοδο. Τό βιβλίο αυτό για πρώτη φορά τώρα μεταφράζεται στή γλώσσα μας χωρίς καμιά άπολύτως παράλειψη ή περικοπή.

ΜΑΓΙΑΚΟΦΣΚΙ ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Κ ΕΝΑ ΠΟΙΗΜΑ - ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΤΟΥ

ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

ΜΝΗΜΗ

ΣΙΜΟΝ ΝΤΕ ΜΠΩΒΟΥΑΡ

ΤΑ ΓΗΡΑΤΕΙΑ

*Ένα άπό τά μεγαλύτερα πνεύματα τής έποχής μας ρωτά:

«Είναι οι γέροι
άνθρώπινα πλάσματα;»

«Κρίνοντας άπό τόν τρόπο πού ή κοινωνία μας τούς μεταχειρίζεται, τό έρώτημα παραμένει άνοιχτό στήν άμφιβολία. 'Από τή στιγμή πού ή κοινωνία τούς άρνείται αυτό πού θεωρείται σάν ελάχιστο άναγκαίο, και άπό τή στιγμή πού σκόπιμα τούς καταδικάζει στή φτώχεια, τή μοναξιά και τήν άπελκισία, δείχνει με τή στάση τής ατή ότι οι γέροι δέν έχουν ούτε τίς ίδιες άνάγκες ούτε τά ίδια δικαιώματα με τά άλλα μέλη τής ανθρώπινης κοινότητας... Ναι, τά γηρατειά κατάντησαν νά γίνουν ένα ντροπιαστικό μυστικό, ένα άπαγορευμένο θέμα.»

Μιά άνοιχτή, άνελέγη καταγγελία κατά τής άδιαφορίας και τής βαναυσότητας τής κοινωνίας άπέναντι στα γηρατειά.

Εκδόσεις Γλάρος

Κεντρική Διέθεση - παραγγελίες
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31 • ΑΘΗΝΑ 141 • ΤΗΛ. 36.18.487
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ: ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΙΟΙΚΗΤΗΡΙΟΥ 31 • ΘΕΣ/ΝΙΚΗ • ΤΗΛ. 5281.19

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ

Μιά φορά ήταν ένας μόνος του

“... ένα συναρπαστικό μυθιστορημα...”

“... ο αναγνώστης θα συλλογίζεται για πολυ
και μετα το κλεισιμο του βιβλιου...”

“... η μοναξια του συγχρονου ανθρωπου
σε συναρπαστικη γραφη...”

“... ένα απ τα γνησιοτερα μυθιστορηματα...”

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΡΕΚΟΡ: σε 2 μηνες 3 εκδοσεις

Κ Ε Δ Ρ Ο Σ

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ίδεολογικά
παραλειπόμενα μιας
δημόσιας συζήτησης¹

του Λεωνίδα Λουλούδη

Τώρα πού ακόμα και οι πρυτάνεις....

Τά γεγονότα ήταν και φέτος – όπως κάθε χρόνο άλλωστε – δραματικά στο χώρο της ανωτάτης εκπαίδευσης. Η κατάληψη του Μετσόβειου Πολυτεχνείου, του Χημικού Τμήματος της Φυσικομαθητικής Σχολής, το κλείσιμο της Φιλοσοφικής Σχολής της Αθήνας, της Πολυτεχνικής Πατρών, ή κατάληψη της Βιομηχανικής Θεσσαλονίκης, ή απώλεια έτους στη Θράκη – Ζάνθη, αλλά και οι δημόσιες άντεγκλήσεις των καθηγητών – μελών της Ομάδας Έργασίας² με τους εκπροσώπους του ΕΔΠ, οι αϊφνίδιες αποχωρήσεις των τελευταίων και της ΕΦΕΕ στην τελική φάση επεξεργασίας του Νόμου-πλαίσιο, δείχνουν ότι οι καταλήψεις του προπερασμένου Δεκέμβρη δεν ήταν – όπως όρισμένοι πανεπιστημιακοί πίστευαν – ή κορυφή της κρίσης ενός θεσμού που έχει τό προνόμιο να είναι σε συνεχή κρίση τά τελευταία τριάντα χρόνια. Αντίθετα, και μετά την με πολλά ψήγματα αυτοκριτικής ανακοίνωση της συνόδου των πρυτάνεων στά Γιάννενα, είναι φανερό ότι εισερχόμαστε σε μία νέα εποχή κρίσης κατά την οποία οι εκπρόσωποι της επίσημης παιδείας πού συχνά διαπράττουν τό αμάρτημα να θεωρούν τόν έαυτό τους άθωο, καταγγέλλουν τήν αυταπάτη τής άθωότητάς τους και έρχονται αντιμετώπι, μερικά έστω, με τίς ένοχές τους. Τώρα, έπειδή αυτή ή καταγγελία γίνεται γιά πρώτη φορά συλλογικά και δημόσια οι όπαδοί κάθε λογής όπτιμισμοϋ, συνεκτιμώντας τήν «εποικοδομητική συζήτηση τής Βουλής» και τήν «ευελιξία» τής διακομματικής Κοινοβουλευτικής Έπιτροπής Παιδείας, ύποστηρίζουν ότι ήδη διαφαίνεται ή διέξοδος από τήν κρίση. Γιά τούς ύπόλοιπους ή κρίση συνεχίζεται και όξύνεται όσο δέν συν-αίσθάνονται τήν «ανάγκαιότητα να αλλάξει τό πλαίσιο τών έρωτημάτων πού έντοπίζουν τήν κρίση και τών όρων πού χρησιμοποιούνται γιά τήν κατανόησή τής».³ Αναγκαιότητα έπείγουσα γιά τίς λεγόμενες προοδευτικές δυνάμεις καθώς οι πλέον άνήσυχοι από τούς εκπροσώπους τών κατεστημένων άξιων άφου έχουν αναγνωρίσει τό γεγονός ότι «τά

1. Τό κείμενο είναι ξαναδουλεμένη είσήγηση πού παρουσιάστηκε στις 16.1.1981, στο πλαίσιο του Πρώτου Σεμιναριακού Κύκλου με θέμα: Διάθροση και προβλήματα τής Έλληνικής Οικονομίας, του Σπουδαστηρίου Α΄ Έδρας Οικονομικής Ανάλυσης τής Άνωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Πειραιά (καθ. Α. Λάζαρης).

Πανεπιστήμια άντικοποτρίζουν με θαυμαστή πισότητα τά χαρακτηριστικά τής κοινωνίας μας», διερωτώνται ήδη: «Ποιό μπορεί να είναι τό σημείο επαφής, σύμπτωσης τών άπόψεων όλων τών πανεπιστημιακών παραγόντων, του κράτους, τών πολιτικών παρατάξεων, γιά τό πώς θά «τραβηχτεί» ή άνώτατη παιδεία από τό σημερινό κεκλιμένο επίπεδο όπου κινείται, όταν καμιά κοινωνική έπιταγή, μ' αυτό τό περιεχόμενο, δέν διατυπώνεται;» (έφ. Καθημερινή, 8.12.80).

Άν όφείλουμε κάτι στην άπόλυτη αυτή διατύπωση είναι ότι άποδίδει εκ νέου κοινωνικές διαστάσεις σ' ένα ζήτημα, πού πρόοδος και συντήρηση με τήν προκρούστεια λογική τους, έχουν αντιμετώπισει μονοδιάστατα ως οργανωτικό, περί του όποιου και έρίζουν αυτόκλητοι, διορισμένοι ή αίρετοι ειδικοί. Μερικά άπλά δείγματα:

● Πρόβαλε και όρθά ή νεολαία του ΠΑΣΟΚ ως καιριο πολιτικό ζήτημα τήν άπειλή τής έντατικοποίησης. Όμως στην πρόσφατη συζήτηση τής Βουλής ό άρχηγός του κόμματος αυτού δηλώνει ότι συμφωνεί άπόλυτα με τήν έντατικοποίηση άρκεί να εξασφαλισθούν ύποτροφίες γιά τούς φοιτητές...

● «Μετά τήν δικτατορία οι κυβερνήσεις τής Δεξιάς ανέλαβαν πρωτοβουλία γιά τήν αναδιοργάνωση τής Άνωτάτης Παιδείας» ύποστηρίζει ό καθηγητής Καράγιωργας τής Ομάδας Έργασίας στη συζήτηση γιά τό Νόμο-πλαίσιο (έφ. Τό Βήμα, 24.8.80). Αντίθετα, οι πανεπιστημιακοί του ΚΚΕ έσωτ., οι όποιοι άγωνίζονται μαζί με τόν καθηγητή Καράγιωργα γιά τήν άμεση ψήφιση του νόμου, ύποστηρίζουν ότι ποτέ οι δεξίες κυβερνήσεις «δέν πήραν πρωτοβουλίες»⁴ στην άνωτάτη εκπαίδευση.

● Σπεύδουν οι τρεις πανεπιστημιακοί φορείς μετά μανίας σ' ένα έμφύλιο σπαραγμό γιά τή μονιμότητα, τό διδακτορικό, τήν τρίτη περίοδο, γιά να μην «υποβαθμιστούν οι σπουδές», γιά τήν «έρευνα», γιά τίς ανάγκες «του λαού και του τόπου» όταν εκφραστές εκείνων πού όρίζουν τίς ανάγκες και άξιοποιούν τίς έπιδόσεις όμολογούν ότι: «Τό είδος τής πλουτοπαραγωγικής μας έπίδοσης σε όλους τούς τομείς – στη γεωργία, στη μεταποίηση, στις ύπηρεσίες – δέν έχει ανάγκη ούτε έπιστημονικής έρευνας, ούτε έπιστημόνων – φορέων τής προηγμένης τεχνολογίας» (έφ. Καθημερινή, 8.12.80, κύριο άρθρο).

Άπό τό τυχαίο αυτό δείγμα θά μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι μόλις άπομακρυνθούμε από τό θερμοκήπιο όπου ευδοκιμούν τά κομματικά συνθήματα (π.χ. έντατικοποίηση) ή ή μάζα τών διαφωνιών και έπιχειρημάτων γιά τήν έδρα, τόν τομέα, τή μονιμότητα... θά βρεθούμε στην έρημη χώρα όπου περιπλανώνται οι σκελετοί κάποιων στρατηγικών στόχων πού

2. Η Ομάδα Έργασίας συγκροτήθηκε με όμόφωνη άπόφαση τής Έπιτροπής Πρυτάνεων από τούς καθηγητές Σταθόπουλο (Νομικής), Βέη (ΕΜΠ), Μαρωνίτη (Φιλοσοφικής Θεσσαλονίκης), Προνάκη (Ίατρικής Άθηνών), Καράγιωργα (ΠΑΣΠΙΕ), Ψαρούδα – Μπενάκη (Νομικής), εκπροσώπους τών Έντ. Υψηλίων, ΕΔΠ, ΕΦΕΕ. Η Ο.Ε. συνέταξε και είσηγήθηκε τόν τελευταίο Νόμο-πλαίσιο προς επεξεργασία στην Ε.Π.

3. Κ. Γαβρόγλου: «Τά κ τών καταλήψεων», περ. Σύγχρονα θέματα, περ. Β΄, χρ. 2ος, τεύχ. 7, σελ. 3 (1980).

4. Βλέπε: «Γιά τό Πανεπιστήμιο. Οι θεσμικές αλλαγές και οι πανεπιστημιακοί του ΚΚΕ έσωτ.», Νοέμβρης 1980.

κάποτε ενσάρκωναν κοινωνικά όραματα με άπελευθερωτικό περιεχόμενο, και τώρα διακοσμούν μόνο τους τακτικούς έλιγμούς κάθε λογής έξουσιών.

Γιατί βέβαια ούτε η έντατικοποίηση έχει σχέση με τους άπορους φοιτητές, ούτε η εκσυγχρονιστική πολιτική μιιάς κυβέρνησης που βρίσκεται στην έξουσία πολλές δεκαετίες τώρα μπορεί να συζητείται στο περιθώριο των συμφωνιών/διαφωνιών ενός νόμου που εκλογικεύει την έσωτερική λειτουργία των ΑΕΙ. Μπορεί ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ να διερωτάται στη Βουλή «ποιές είναι οι βασικές πρωταρχικές κατευθύνσεις της παιδείας». Ή οι πανεπιστημιακοί του ΚΚΕ έσωτ. «ποιά ή σχέση Πανεπιστημίου/κοινωνίας».⁵ Όλοι όμως θα συμφωνούν ότι ή έπεξεργασία αυτών των ζητημάτων παραμένει άσαφής, και ή ιδεολογική τους χαρτογράφηση ιδιαίτερα έλλιπής.

Πού όφείλονται αυτές οι ιδεολογικές άσάφειες και παραλείψεις;

Στόχος του κειμένου που ακολουθεί είναι άπ' ενός να ύπηρετήσει την «άναγκαιότητα να αλλάξει τό πλαίσιο των ερωτημάτων που έντοπίζον την κρίση...», άπ' έτερου να καταγράψει σε μιιά πρώτη προσέγγιση τίς συνέπειες αυτών των παραλείψεων. Όχι βέβαια διεκδικώντας κάποια, άνύπαρκτη άλλωστε, ιδεολογική καθαρότητα αλλά γιατί ύποψιαζόμαστε ότι ο συνωστισμός των διαφωνιών, και ή άδυναμία σύμπτωσης όσων συζητούν σε τελευταία άνάλυση τίς – πολύ σημαντικές άλλωστε – έσωτερικές σχέσεις ενός εκπαιδευτικού μηχανισμού, και όρισμένες – άτυχώς όχι τίς πιό βασικές – άπό τίς έξωτερικές τους, όφείλονται σ' ένα άδιαπέραστο φράγμα σιωπής γύρω άπό τους άπώτερους στόχους, τά όράματα, τίς ακαδημαϊκές πολιτικές και ύπαρξιακές τους άκόμη επιθυμίες. Άπό την άποψη αυτή ή ήταν ενδιαφέρον πολιτικά να δειχθεί ότι στόχοι, όράματα και επιθυμίες άγρίως πολλαπλασιάζονται και τελικά ίσοπεδώνονται σά στενά όρια ενός Νόμου-πλαισίου που τά τελευταία πέντε χρόνια άποτελεί προνομιούχο πεδίο συνάντησης και σύμπτωσης ακαδημαϊκών, πολιτικών, προσωπικών επιθυμιών.

Ή συρρίκνωση των διεκδικητικών όριών: άπό τό δημοκρατικό στό σύγχρονο Πανεπιστήμιο

Σ' ένα άπό τά πολλά σημαντικά άρθρα του Γ. Κατηφόρη για τό έλληνικό Πανεπιστήμιο διατυπώνεται ένα επίκαιρο και σήμερα⁶ ερώτημα προς τους προοδευτικούς πανεπιστημιακούς και ιδιαίτερα τό Δ. Τσάτσο και Δ. Φατούρο, που στίς μέρες της πρώτης μεταχουντικής κυβέρνησης είχαν την πολιτική ευθύνη της Α.Ε. στό ύπουργείο Παιδείας. «Ήξιζε», έγραφε ο Κατηφόρης, «τόν κόπο να είναι ή ιδέα του τομέα τό μόνο σύνθημα που άπόμενε άπό τό πέρασμά τους άπό την τότε κυβέρνηση; Δέν θά ήταν ίσως προτιμότερο να μίν είχαν έξαντλήσει την έπινοητικότητα τους στό να βρουν μιιά μορφή πανεπιστημιακής μεταρρύθμισης συνδιαλλακτικής και άμεσα εφαρμόσιμης – και γι' αυτό ρηχής; Δέν θά 'ταν προτιμότερο να είχαν χρησιμοποιήσει την κυβερνητική τους θέση ώστε να προβάλλουν, για μακροπρόθεσμους άγώνες, ένα πρόγραμμα – όραμα άληθινής άλλαγής, δηλαδή δημιουργίας Πανεπιστημίου;» Έρώτημα επίκαιρο γιατί, τηρουμένων των αναλογιών, θά μπορούσε τό ίδιο εύστοχα να άπευθυνθεί σήμερα προς τους πανεπιστη-

μιακούς της Όμάδας Έργασίας ή όποια θ' άρκεσθεί σε μιιά «ρεαλιστική» δέσμη θεσμικών άλλαγών «χωρίς όμως να ξεπεράσει τό όριο πέρα άπό τό όποιο θά ήταν ένδεχόμενο να προκληθεί ρήξη και ματαίωση της προσπάθειας» (Σ. Καράγωργας, έφ. Βήμα, 24.8.80). Τό ζήτημα όμως βρίσκεται άλλοι, και συγκεκριμένα στό Πανεπιστήμιο – στόχο που ο ίδιος ο άρθρογράφος προτείνει: Πανεπιστήμιο σύγχρονο, με βιβλιοθήκες, εργαστήρια, γλωσσομαθείς φοιτητές, φοιτητικό μισθό, έκδοτικό οίκο, έπιστημονικά περιοδικά, νέους έπιστήμονες σε μόνιμες θέσεις, ζωντανό διάλογο, δημιουργική έπιστημονική ζωή και άληθινή άυτονομία άπέναντι σε όλες τίς κυβερνήσεις. Οι άντιρρήσεις μου δέν στρέφονται βεβαίως εναντίον αυτής της Πολιτείας του Ήλιου, άπλώς έντοπίζονται στό ρόλο του Πανεπιστημίου ως κοινωνικού θεσμού που άναζητά και παράγει καινούριες γνώσεις όπως τόν θέλει ο Γ. Κατηφόρης. Δικαιολογείται μιιά τέτοια μονοδιάστατη θεώρηση του πανεπιστημιακού θεσμού άπό την δήλωση ότι «στίς συγκεκριμένες έλληνικές συνθήκες (ή έπιμονή στό ερευνητικό έργο και της ποιότητας του προσωπικού) είναι ή κοινωνικότερη, ή προοδευτικότερη που θά μπορούσε κανείς να προτείνει»; Και μάλιστα άπό κάποιον που άποδοκιμάζει την ταύτιση με τη «σοσιαλδημοκρατική μανούβρα».

Ο Σ. Καράγωργας παρά την «ρεαλιστική» του άπάντηση, που ήδη άναφέραμε, στό «ούτοπικό» όραμα του Γ. Κατηφόρη, θά στηρίζει τη μεταρρυθμιστική του λογική σ' ένα πιό ολοκληρωμένο όρισμό των λειτουργιών που έπιτελεί τό σύγχρονο Πανεπιστήμιο. Όχι μόνο ως παραγωγός νέας γνώσης, αλλά και ως μηχανισμός έγχάραξης και άναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Είναι ή άνάγκη του κράτους για την άποτελεσματικότερη διεξαγωγή της πρώτης λειτουργίας (έκσυγχρονισμός) που δημιουργεί τά άνοιγματα, τίς προϋποθέσεις διεύρυνσης των θεσμικών άλλαγών προς την κατεύθυνση που επιθυμούν οι προοδευτικές δυνάμεις (έκδημοκρατισμός). Έτσι μιιά άνταγωνιστική ιδεολογία μπορεί ν' άναπτυχθεί ώστε να περιορίζει τη λειτουργία του πανεπιστημίου ως μηχανισμού έγχάραξης της κυρίαρχης ιδεολογίας. Ή πλέον σύνθετη αυτή θεώρηση δέν μäs προσγειώνει μόνο άπό την ουτοπία του «σύγχρονου Πανεπιστημίου» στίς κακοτοπιές του «ταξικού Πανεπιστημίου». Άλλά και άπό την άόριστη έμμονή στην άναγκαιότητα παραγωγής νέας γνώσης και άναπαραγωγής του διδακτικού προσωπικού, στή συγκεκριμένη άναζήτηση των διεκδικητικών όριών μέσα στα όποια αυτή ή άνταγωνιστική ιδεολογία μπορεί να άναπτύσσεται σε βάρος της κυρίαρχης.

Αυτή κυρίως ή αντίληψη έπικράτησε μεταπολιτευτικά στό πανεπιστημιακό κίνημα. Την προπαγάνδισε και έφάρμοσε με μεγαλύτερη συνέπεια τό ΚΚΕ έσωτ. που ήδη στή συνδιάσκεψη για την παιδεία (Μάης 1975) δήλωνε κατηγορηματικά ότι «ο εκσυγχρονισμός είναι άναπόσπαστα δεμένος με τόν εκδημοκρατισμό...», αλλά και τά ύπόλοιπα κόμματα της άντιπολίτευσης, παρά τίς άντίθετες δηλώσεις ή κατά καιρούς κορόνες άδιαλλαξίας τους, στην ίδια λογική κινήθηκαν. Θά πρόσθετα μάλιστα ότι άν κάτι χαρακτηρίζει την περιπέτεια του έλληνικού πανεπιστημίου αυτά τά χρόνια είναι ή συρρίκνωση των διεκδικητικών όριών και ο έντοπισμός τους σε άποκλειστικά όργανωτικές, λειτουργικές ρυθμίσεις. Καθόλου παράδοξο κάτω άπ' αυτές τίς έξελίξεις που κυρίαρχη και άνταγωνιστική ιδεολογία βρέθηκαν στα τέλη του 1979 άντιμέτωπες μ' ένα κίνημα που μετέφερε τό πεδίο του άγώνα έξω άπό τό πανεπιστήμιο.

5. Στο ίδιο, σμ. 4.

6. Γ. Κατηφόρη: «Τό Πανεπιστήμιο και ο νέος νόμος», περ. Άντί, Περ. Β', τεύχος 110, σελ. 24 (1978).

Καταγγέλλοντας μέ διαιότητα τήν αὐτολογοκρισία τῶν διεκδικητικῶν ὁρίων, ἀμφισβητώντας τήν ἀποτελεσματικότητά της, ἀρνούμενο μιά διαμάχη θέσεων ἐναντίον τῶν φεουδαρχικῶν προνομίων τοῦ καθηγητικοῦ κατεστημένου, δυσπιστώντας ἀπέναντι στό θεσμικό διάλογο κυρίαρχης καί ἀνταγωνιστικῆς ιδεολογίας, τό κίνημα αὐτό διακήρυξε ἐμπρακτά ὅτι, ἀκόμα καί ὅταν οἱ ἀντιθέσεις τῶν τελευταίων δέν ἀφοροῦσαν κάποια στενά λειτουργικά προβλήματα ἀλλά μεγάλες θεσμικές ἐνότητες, οὐσιαστικά οὐδέποτε ἀμφισβήτησαν τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο ὡς κοινωνικό θεσμό.

Τό κίνημα τῶν καταλήψεων καί ἡ ἀκίνησία τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας

Ἐπιχειρώντας αὐτή τήν ἐξωτερική ἐκκίνηση τῆς κρίσης τοῦ πανεπιστημίου, τό «κίνημα τῶν καταλήψεων» ὅπως φιλάρεσκα ἢ χαϊρέκακα τό ὄνομασαν φίλοι καί ἐχθροί, ἀναγκαστικά συναντήθηκε σχεδόν μ' ὅλα τά προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας πού ἀποκρύπτονται ἐπιτελῶς στίς πτυχές τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας. Ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρουν δυό ἀπό τούς πρωταγωνιστές τῶν καταλήψεων σέ μιά δημοσία συζήτηση: «Ὁ ν. 815 πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται σάν μιά στρατηγική, ποι' ἢ λογική της ξεκινάει ἀπό τό σχολεῖο, περνάει στό πανεπιστήμιο καί στό στρατό, ἐπεκτείνεται στούς ἄλλους θεσμούς τῆς κοινωνίας... Αὐτό νά προσέξουμε ιδιαίτερα ὅταν αὐριο ἀντιμετωπίσουμε ἕνα καινούριο νόμο... Ἡ ἀκόμα: «Μέσα ἀπ' αὐτήν τήν ἱστορία τῶν καταλήψεων ἐκφράστηκε μιά ἀντίδραση στό ἴδιο τό κατεστημένο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς πού γιά μένα εἶναι τό βασικό χαρακτηριστικό ὅλης τῆς κινητοποίησης: ἀντίδραση σέ σχέση μέ τήν, ἀπό τά πάνω, θεσμοθέτηση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς (...) ἀντίδραση στό συνδικαλιστικό κατεστημένο πού ὑπῆρχε μέχρι τώρα». Πολλά θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανεῖς στίς τοποθετήσεις αὐτές ὅπως καί σ' ἄλλες πού ἔγιναν στήν διάρκεια τῆς ἴδιας συζήτησης. Ὅφειλε ὅμως νά δεχθεῖ ὅτι δέν ἀντιμετωπίζει μιά ἀντίληψη πού, ἐνῶ καταγγέλλει τό πανεπιστήμιο ὡς θεσμό πού στηρίζει καί ἀναπαράγει τήν κοινωνική ἀνισότητα, σπεύδει νά τό ἀναδιοργανώσει ἐσωτερικά ἐρήμην τοῦ κοινωνικοῦ της ὁράματος. Ἐνῶ ὑπερασπίζεται τήν κριτική κοινωνική παρουσία τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος τό ἐγκλωβίζει στήν εὐνομία τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου. Ἐνῶ ἀμφισβητεῖ τήν προτεραιότητα τῶν οικονομικῶν ἐπιταγῶν πού θέλει τούς φοιτητές «ρομποτάκια μέ δικάτωρο διάβασμα τή μέρα καί παρακολούθηση», διεκδικεῖ ὑποτροφίες γιά τή ρομποτοποίηση καί ὅσων θά τήν διέφευγαν μέ τό... πρόσχημα τῆς οικονομικῆς τους ἀπορίας!

Ἀλλά τί σημαίνουν ὅλα αὐτά; Ὅτι θρῖσκειται κανεῖς μπροστά σέ μιά ἀνυποχώρητη ἀπαίτηση νέας ποιότητας σχέσεων ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, μιάν ἀπόλυτη ταύτιση κάθε ἐξουσίας μέ τήν αὐθαιρεσία, μιά ἐδραιωμένη δυσπιστία ἀπέναντι σ' ἕνα θεσμό πού ἐπιλέγει καί κατανέμει τούς πολίτες σέ πνευματικούς – χειρώναντες, μορφωμένους – ἀμόρφωτους, διευθύνοντες – διευθυνομένους;

Ἀκόμη περισσότερο ὅτι θά πρέπει νά περιμένουμε στό ἄμεσο μέλλον τήν καθολική ἀνατροπή τοῦ ἰσχύοντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, κάτω ἀπό τήν

σαρωτική κριτική καί τούς ἀνένδοτους ἀγῶνες μιᾶς φοιτητικῆς πρωτοπορίας;

Ὁ, πῆ ἀκολούθησε τόν ξεσηκωμό ἐκείνου τοῦ Δεκέμβρη δέν ἀφήνει περιθώρια παρερμηνείας. Ἡ πρωθυπουργική ἀπόφαση γιά τή συγκρότηση ἐπιτροπῆς ἀπό ὅλους τούς πρυτάνεις τῶν ΑΕΙ καί τήν ὑποβολή «ὀλοκληρωμένης προτάσεως γιά τόν Νόμοπλαίσιο τῆς ΑΕ» ἔγινε μέ ἀμηχανία ἢ ἀνακούφιση δεκτῆ ἀπ' ὅλους. Μέ ἀμηχανία ἀπό τούς εὐφάνταστους μέχρι τότε αὐτονόμους πού δέν ἤξεραν πιά τί νά κάνουν τήν πρωτοπορία ἐνός ἀγῶνα πού ἀντιστεκόταν ἐπίμονα στίς ἀπόπειρες νά ἀποκτήσει κάποια ἐξωπανεπιστημιακά κοινωνικά ἐρείσματα. Μέ ἀνακούφιση οἱ ἡγεσίες τῶν ὑπεύθυνων παρατάξεων πού διείδαν στήν πολύμηνη συμμετοχή τους σέ τριμερεῖς ἐπιτροπές, τό μοναδικό ἀντίδοτο τῆς κλονισμένης κομματικῆς τους ὑγείας, ἀλλά καί οἱ πρυτάνεις τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζονταν ἀπό ἐπίσημα χεῖλη, γιά μιά ἀκόμα φορά, οἱ ἀκαδημαϊκές καί διοικητικές ἱκανότητες. Στό πανεπιστημιακό ἀσύλο κατέφυγαν ὅσοι ὑποστήριζαν τήν ἀναδιοργάνωσή του ἀλλά καί ὅσοι εἶχαν καταγγεῖλει τήν κοινωνική του ἀπομόνωση.

Τέλος καλό ὅλα κακά; Καί βέβαια ὄχι. Τό πρῶτο μοῦδιωμα διαδέχθηκε ἡ ἀνοικοδόμηση τοῦ παραινετικοῦ αὐταρχισμοῦ διδασκόντων, συνδικαλιστῶν, κομματικῶν. Ἡ διογκούμενη ἀσέβεια διδασκομένων, ἀνεξαρτήτων καί τῶν πάσης φύσεως ἀσώτων υἱῶν. Ὅλα ἔμοιαζαν ὅπως πρῖν ἀλλά καί τόσο διαφορετικά. Στίς συζητήσεις γιά τό «σύγχρονο» ἢ τό «ταξικό» πανεπιστήμιο νομιμοποιήθηκαν οἱ παρουσίες ὄχι μόνο τοῦ «κόκκινου» ἀλλά καί τοῦ «φλεγόμενου». Στίς φοιτητικές βιβλιοθήκες ὁ αὐστηρός Ἄλτουσέρ γειτόνευσε μέ τόν κολασμένο Μαρκήσιο καί τόν πολυμήχανο Ἀστεριξ. Στίς δισκοθήκες ὁ ἐπικός Θεοδωράκης μέ τόν στοχαστικό Σαβδόπουλο καί τούς λιμπιντικούς Doors. Μιά νεολαία πού εἶχε ἀγεληδόν σπεύσει τό 1974 νά στρατευθεῖ στίς γραμμές τῆς πειθαρχημένης ἀλλαγῆς, γευόταν περὶ χαρῆς τούς χυμούς τῆς ἀναρχίας ἐκλογικεύοντας μέ τήν ταχύτητα τῆς ἐποχῆς τίς ἐπαναστατικές της ἀξίες. Ἡ μοναξιά ἔγινε τό κύριο ζήτημα, ὁ ἱμπεριαλισμός μπορούσε μά περιμένει.

Ὁ τύπος ἀφιέρωσε πολύσηλα σ' ὅσους ὡς χτές ἀγνοοῦσε. Ἀνεξάρτητοι, αὐτόνομοι, ἀνέντακτοι παρουσιάστηκαν σέ περισπούδαστες ἐρευνες ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ «περιθωρίου». Ἡ ζήτηση ἦταν τόσο μεγάλη πού γρήγορα ἡ λίστα ἐπεκτάθηκε ἀπό τούς φοιτητές καί λοιπούς διανοουμένους-καλλιτέχνες, σέ ὀμοφυλόφιλους, πόρνες ἀκόμα καί... βαρυνοῖτες. Ἔως καί βαρυνόδουπα, βλοσυρά ἐλληνοπρεπή κομματικά φεστιβάλ ὑποχρεώθηκαν, ὑπακούοντας στούς ἀδήριτους νόμους τῆς κατανάλωσης, νά συμπεριλάβουν στό πρόγραμμά τους ἐκδηλώσεις πού πρῖν δυό χρόνια περιφρονοῦσαν σάν ἀμερικάνικο τρόπο ζωῆς. Ὅχι καί τόσο ἀνεξήγητα οἱ ἰδέες τῶν καταλήψεων, ἢ μᾶλλον κάποιες γραφικές ἢ κακομασημένες ἐκδοχές τους, εἶχαν ἀρχίσει, ἐρήμην ἀλλά ὄχι καί χωρίς τήν εὐθύνη ὅσων πρῶτοι τίς ἐκφώνησαν καί ἐπιθύμησαν τήν διάδοσή τους, νά ἀναμηνυκάζονται κωδικοποιημένες σέ συνθήματα, τερατολογίες, ἀνέκδοτα «ἐκτός τῶν τειχῶν» πρὸς τέρψη κάθε ἀγανακτισμένου πολίτη πού τσαλακώνεται σοβαρός στά λεωφορεία, ἀποδλακάνεται σοβαρός μέ τήν τηλεόραση, εἰσπνέει σοβαρός τά ὑποπροϊόντα τῆς νεφογόνου εὐημερίας του.

Ἐντός τῶν τειχῶν ἡ ἀπήχηση ἦταν ἐλάχιστη. Κανεῖς δέν διασκέδαζε μέ μιά ἱστορία πού ξεκίνησε σάν φάρσα γιά νά καταλήξει ἕνα πολύ ἀνησυχητικό ἀστεῖο. Οἱ συνεπείς καί ἀσυνεπείς ὁπαδοί τοῦ ἐκσυγ-

7. Συζήτηση μέ τή συντονιστική ἐπιτροπή κατάληψης τοῦ Χημείου: «Ὅρια καί προοπτικές ἐνός κινήματος», περ. Ἄντι, Περ. Β' τευχ. 143, σ. 24 – 31 (1980).

χρονισμού/έκδημοκρατισμού επιχείρησαν μιά ακόμα φορά να εκλογικεύσουν τις δομές της Α.Ε. αγνοώντας επιδεικτικά όσα ανομολόγητα μέχρι τότε απέλευθερώσε ή κρίση του περασμένου Δεκεμβρίου. Μαζί με τα άπόμενα: τις συγχύσεις, τις αντιφάσεις, τις υπεραπλουστεύσεις, τους ναρκισσισμούς, τις εσχατολογίες, πέταξαν και τό μωρό: την ελπίδα για μιά παιδεία που δεν θα παράγεται μόνο για την ανταλλακτική της αξία. Έγκλωβίζοντας όλα τα προβλήματα μιάς κοινωνία σε κρίση μέσα στο Πανεπιστήμιο και μασκαρεύοντάς τα σε αντιθέσεις συντεχνιών, κλάδων, φορέων, και μάλιστα των αντιπροσώπων τους, απέκλεισαν και την τελευταία δυνατότητα στο σύνολο της ακαδημαϊκής κοινότητας να ξεπεραστεί και να προτείνει ένα εναλλακτικό κοινωνικό ρόλο για τον εαυτό της από εκείνον που της επιφυλάσσουν παραδοσιακοί και νεωτεριστές κρατούντες.

Η ματαίωση – προς τό παρόν – και αυτής της προσπάθειας δεν ήταν ωστόσο λιγότερο χρήσιμη από τις προηγούμενες. Είδαμε ήδη ότι οδήγησε τους πρυτάνεις στην καταγγελία της άθωότητάς τους. Από τον άσωτο φοιτητή μέχρι τον αυταρχικό πρύτανη, όλοι στο πανεπιστήμιο, είναι πιά υποχρεωμένοι να ζήσουν με τις άθωότητες αλλά και τις ενοχές τους. Προοδευτικά κόμματα αποδείχθηκε ότι δεν προτείνουν νομοσχέδια ούσιωδώς διάφορα από εκείνο που εισηγείται ή συντηρητική εξουσία. Ακριβώς όμως αυτή ή άτμόσφαιρα συννεοχής δημιουργεί τό πρόσφορο έδαφος για την αντιμετώπιση έστω και άργα όρισμένων ζητημάτων πριν τό στοίχημα κερδίσει ή έπερχόμενη τεchnοκρατία, και μάλιστα πάνω σε ψευδώνυμους στόχους. Στο ένδεχόμενο αυτό θά έπρεπε ίσως να σταθούμε περισσότερο.

Όταν ή εκπαίδευση πάσχει αλλά τό έθνος εημερεί

Η τελευταία έκδοχή της κρίσης του Πανεπιστημίου έντοπίσθηκε κυρίως στο ζήτημα της έρευνητικής του ύποτονικότητας ή όποια θεωρήθηκε υπεύθυνη της σύνολης εκπαιδευτικής του ανεπάρκειας. Κάτω από τά έπιτιμητικά και άγωνιώδη βλέμματα μιάς υπεράνω ύποψιας πολιτικής ήγεσίας ή ακαδημαϊκή κοινότητα δεν άργησε, όπως τό συνηθίζει, να χωρισθεί σε δύο στρατόπεδα με ύποτιθεται διαμετρικά αντίθετες άπόψεις για τό ρόλο κάθε αντίπαλου στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στις «συντεχνιακές» άπόψεις του κατωτέρου διδακτικού προσωπικού, που έπέμενε ότι για ιστορικούς λόγους ή αξιολόγησή του έπρεπε να γίνει με βάση των διδακτική του προσφορά, αντίταχθηκαν οι «άξιοκρατικές» άπόψεις του άνώτερου διδακτικού προσωπικού που θεωρούσε ότι μόνον ή έρευνητική επίδοση άποτελεί άντικειμενικό κριτήριο ένταξης σ' ένα σύγχρονο πανεπιστημιακό διδακτικό πορεία.

Τά δεκάδες έπιχειρήματα που άναπτύχθηκαν εκάτερωθεν δεν φάνηκαν να συμερίζονται καθόλου όσα 150 χρόνια πριν ό μεγάλος φιλελεύθερος μεταρρυθμιστής και ούμανιστής Wilhelm von Humboldt έλεγε για τό Πανεπιστήμιο. «Ότι δηλαδή δεν είναι «τίποτε άλλο παρά ή πνευματική ζωή των ανθρώπων εκείνων που, από έξωτερικές ένκαιρίες ή έσωτερική χαρά, ώθούνται προς τή γνώση και τήν έρευνα». Αντίθετα, επειδή τά έπιχειρήματα αυτά διατυπώνονται σε διάφορους τόνους θαυμασμού για όσα έπιτυγχάνουν οι αντίστοιχοι εύρωπαϊκοί ή άμερικανικοί θεομοί, θά πρέπει να υποθέσει κανείς ότι υίοθετούν και τήν

άπόφαση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου που από τό 1973, ύστερα από προσφυγή σ' αυτό 400 (!) γερμανών καθηγητών, τόνιζε ότι τά Πανεπιστήμια δεν έχουν ως καθήκον μόνο τήν ύπηρετηση «της καθαρής έπιστήμης» γιατί αυτό «προσκοπεί εις τάς αξιώσεις της μέ γοργόν ρυθμόν τεχνολογικώς όργανωμένης βιομηχανικής κοινωνίας».

Είναι όμως σωστή ή υπόθεση αυτή, αν δεν μας ενδιαφέρει πρωτίστως να συμπεριλάβουμε ακόμη μερικώς άθώους στον άνανεύσιμο κατάλογο των «ύπηρετών του παγκοσμίου ίμπεριαλισμού και της ντόπιας όλιγαρχίας»; Και βέβαια όχι. Όχι όλοι τουλάχιστον. Γιατί ύπάρχει χάος άνάμεσα στην άποψη του ύπουργού Παιδείας Ταλιαδούρου που άσπάζεται και ή πλειοψηφία του καθηγητικού κατεστημένου, ότι τά «Πανεπιστήμια εκπληρώνουν προπάντων και τή λειτουργία ίδρυμάτων ειδικής μορφώσεως για όρισμένα επαγγέλματα και δεν μπορεί να είναι άποκομμένα από τήν κοινωνία»,⁸ και τήν άποψη του Σ. Καραγιωργα ότι θά είναι «όλέθριο να χαθεί ή να περιοριστεί ούσιαστικά ή δυνατότητα να αναπτυχθεί κριτική έρευνα και άνάλυση της παραγωγής στα Πανεπιστήμια που θά τροφοδοτούσε με τά άποτελέσματά της τά κοινωνικά κινήματα στους άγώνες τους» (έφ. Τό Βήμα, 12.10.80).

Στήν πρώτη ή παιδεία έμφανίζεται άμεσα συνδεδεμένη με τις άνάγκες της κοινωνίας, διάβαζε του Κεφαλαίου. Στή δεύτερη, ή παιδεία από μέσο άναπαγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας γίνεται όπλο κριτικής της και δυνάμει άνατροπής της. Και στών δύο όμως τήν άφετηρία, και αυτό έχει βαρύνουσα σημασία, ύπάρχει ή άμεση επίδιώξη του έκσυγχρονισμού. Νά ύπάρξει σύγχρονη εκπαίδευση. Άλλά σύγχρονη εκπαίδευση δεν μπορεί να ύπάρξει όσο μένον άνεπίλυτα όρισμένα προβλήματα, που τις συνέπειές τους χρεώνεται τό Πανεπιστήμιο, ενώ ή καταγωγή τους αναφέρεται σε γνωστές ιδιομορφίες του γενικότερου κοινωνικού σχηματισμού. Αν ακριβώς άπέναντι σ' αυτά τά προβλήματα και ειδικά στις προσοπτικές έπίλυσής τους δεν τοποθετηθεί κριτικά ή δεύτερη άποψη δεν μπορεί ούσιαστικά να διαφοροποιηθεί από τό περιεχόμενο που ή πρώτη άποψη δίνει στην σύγχρονη εκπαίδευση. Οι φοιτητικές άναταραχές που περιγράψαμε, όφείλονται βασικά στην ένταση αυτών των προβλημάτων αλλά και στις πρωτοβουλίες έπίλυσής τους που έχει αναλάβει ή δεξιά μεταπολιτευτικά.

Προβλήματα γνωστά που σχετίζονται με τήν ιδιαίτερα ύψηλή πρόσβαση της νεολαίας στην Α.Ε., με τήν υπεραντιπροσώπηση των νομικών έπιστημών και τό μειωμένο σχετικά προσανατολισμό των έλλήνων φοιτητών προς τις τεχνικές και έφαρμοσμένες έπιστήμες. Φαινόμενα που χαρακτηρίζουν μιά περίοδο από τό 19ο αιώνα μέχρι όλη τή μεταπολεμική περίοδο (Κ. Τσουκαλάς). Όπότε και έντείνονται: Τό 1960 – 61 ό άριθμός των έλλήνων φοιτητών ήταν 25.658, 1970 – 71: 72.269, 1977 – 78: 96.000. Ταυτόχρονα 30.000 σπουδάζουν στο έξωτερικό και 30.000 είναι στο πτυχίο. «Όλ' αυτά λοιπόν», όμολογεί ό κ. Ταλιαδούρος,⁹ «δημιουργούν τό μεγάλο πρόβλημα της διοικήσεως των Πανεπιστημίων και δεν είναι δυνατόν να μένουμε με τις παλιές μορφές διοικήσεως τις όποιες ό Νόμος 5343)52 παρέλαβε από τον 19ο αιώνα», για να προσθέσει άμέσως ότι «οι τακτικοί καθηγητές δεν

8. Συνέντευξη στο περ. Οικονομικός Ταχυδρόμος, Αρ. φ. 43 (1381), περ. Β', 23.10.1980.

9. Στο ίδιο.

είναι σέ θέση ν' αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τὰ πολύπλοκα εκπαιδευτικά προβλήματα πού θέτει ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν καί τó πλῆθος τῶν σπουδαστῶν οἱ ὅποιοι σήμερα διακατέχονται ἀπό πολύ πιά ἔντονος ἀνησυχίας καί ἔχουν ἀνεπτυγμένο περισσότερο τó κριτικό πνεῦμα».

Ἔτσι αὐτά προσφέρονται σέ μιά πρώτη – ἂν καί συζητήσιμη – ἐρμηνεία: ἡ ὑψηλή πρόσβαση στήν Α.Ε. καί ὁ ἀντιπαραγωγικός σημερινός προσανατολισμός της, ἀναγκάζει τήν ἀστική τάξη, πού διεκδικεῖ μιά νέα θέση στό διεθνή καταμερισμό ἐξουσίας, νά ἐκλογικεύσει μετά ἀπό ἀλλεπάλληλες ἀκυρώσεις μισοῦ αἰῶνα τó εκπαιδευτικό της σύστημα, καθιστώντας τὸ μιά λειτουργική παραγωγική ἐπένδυση. Δηλαδή στήν Ἑλλάδα ἡ ἡγήτιδα τάξη ἐπιλέγει τόν περιορισμό τῆς παιδείας τῶν μαζῶν σέ βαθμίδες κατώτερες ἢ μέσες – κατώτερες (τεχνικές σχολές) καί τήν υἰοθέτηση τοῦ Numerus Clausus γιά τίς ἀνώτερες σπουδές.¹⁰

Ἡδὴ ἡ δεξιὰ προχώρησε ἀποφασιστικά στίς ἐπιλογές αὐτές. Μὲ τήν εκπαιδευτική μεταρρύθμιση χώρισε τήν μέση βαθμίδα σέ τριετές γυμνάσιο καί λύκειο, θεσμοθέτησε τήν ἴδρυση τεχνικῶν σχολῶν, καθιέρωσε τή δημοτική γλώσσα σ' ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης. Πρόσφατο δημοσίευμα ἀναφέρει ὅτι ἀπό τοὺς εἰσακτέους στίς ἀνώτατες καί στίς δημόσιες ἀνώτερες σχολές τὰ ἔτη 1980 καί 1981 προκύπτει ὅτι οἱ εἰσακτέοι στὰ ΑΕΙ μειώθηκαν ὡς ποσοστὸ ἐπὶ τοῦ συνόλου ἀπὸ 57,6 % τὸ 1980 σέ 52,5 % τὸ 1981 ἔναντι τῶν εἰσακτέων στὰ ΚΑΤΕΕ πού αὐξήθηκαν ἀντίστοιχα ἀπὸ 31,9 % σέ 36,3 % (Μ. Δρετιτάκης, ἐφ. Βῆμα, 17.1.1981). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι εκπαιδευτικοὶ παράγοντες καί ἀντιπολιτευση συναινέσαν σ' αὐτὰ τὰ μέτρα, ἰδιαίτερα ἡ ἀριστερὰ πού ἀπὸ χρόνια τὰ πρόβαλε ὡς προϋποθέσεις γιά τήν κοινωνική ἀλλαγὴ, διατυπώνοντας μόνο ὀριζόμενες ἀόριστες καί ἐπυσιώδεις ἀντιρροήσεις.

Συζητήσιμη εἶναι ὡστόσο ἡ ἀποψη, ὅτι ἡ ἀναπτυξιακὴ διαδικασία εἶναι ἐκεῖνη πού δημιούργησε τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες σέ εἰδικευμένους ἐργάτες καί ἰδιαίτερα ἀνώτερα ἐπιστημονικά στελέχη παραγωγοῦ νέας τεχνολογίας. Ἄμφιβολία πού δὲν αἶρει τὸ γεγονός τῆς κυριαρχίας τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς στὸν τόπο μας, καί τῆ δυναμικὴ ἀνάπτυξή του. Ἀντίθετα εἶναι δέβαιο ὅτι ἕνα ἔθνος μεταπρατῶν ἀναπτύσσει ταχύτατα ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '50 μέχρι καί τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 70 τήν οἰκονομία του: ἐκσυγχρονίζοντας τήν παραγωγικὴ μονάδα, διαφοροποιώντας τήν παραγωγή, αὐξάνοντας τήν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας, ἐπιδοτώντας τήν ἑλληνικὴ βιομηχανία. Ὡστόσο μελέτη πού ἀφορᾷ κρίσιμους κλάδους τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας ἐπισημαίνει ὅτι μετά τήν κρίση, πού σηματοδοτεῖται ἀπὸ τήν κάμψη τῶν ἐπενδύσεων μετά τὸ 1973, ἐπιδεινώνεται «ἡ περιφερειακὴ ἀνισορροπία, ἡ τεχνολογικὴ ἐξάρτηση καί ἡ μόνιμη ἐναισθησία τῶν ἐξωτερικῶν συναλλαγῶν τῆς χώρας»¹¹. Οἱ διάφοροι ἐπενδυτικοὶ νόμοι, θά μᾶς ποῦν οἱ συγγραφεῖς τῆς μελέτης, μὴ ἔξαιρουμένου τοῦ τελευταίου 849/78, καθιερώνουν ἕνα δαιδαλώδες πλέγμα διατάξεων καί θεσπίζουν κίνητρα ἀποκλειστικά

μέσω τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ κέρδους. Δὲν ἐξασφαλίζουν ὅμως οὔτε τήν πραγματοποίησιν ἐπενδύσεων, καί πολύ περισσότερο τήν κατεύθυνσή τους σέ κλάδους ἢ τμήματα κλάδων πού ἐπιλέγονται ὡς κρίσιμοι γιά τὴ στρατηγικὴ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καί τήν περιφερειακὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Εἶναι ὅμως εὐνόητο ὅτι οἱ κλάδοι αὐτοὶ ἢ τὰ τμήματά τους ἀπαιτοῦν τήν ἐνσωμάτωση ὑψηλῆς τεχνολογίας καί συνεπῶς τήν ἀνάπτυξη ἐντατικῆς ἔρευνας πού σήμερα διεξάγουν κατὰ κύριο λόγο οἱ ἀναπτυγμένες χώρες καί ὄχι ἡ ἀναπτυσσόμενη Ἑλλάδα. Ἐξάλλου εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ βιομηχανικὴ ἔρευνα εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη στὸν τόπο μας. Κράτος καί ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἀδιαφόρησαν γὰρ τὴ χρηματοδότησή της. Γιατὶ ὄχι ἄλλωστε; Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ Ἐδαφολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κανελλοπούλου τῶν Λιπασμάτων δὲν ἐμπόδισε τὴ Βιομηχανία Λιπασμάτων νά ἀναπτύσσεται συνεχῶς τὰ τελευταῖα χρόνια. Τὸ Ἰνστιτούτο Βιομηχανικῶν Ἐρευνῶν (νόμος 1965) δὲν συστήθηκε ποτέ, τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο Ἐπιστημονικῆς Ἐρευνῆς καί Ἀναπτύξεως (νόμος 823/71) ἀτρόφησε ἀλλὰ καί ὁ πρόσφατος νόμος (706/77) γιά τὴν ἔρευνα δὲν αὐξήσε τὴν κρατικὴ παρέμβαση παρὰ στὸ βαθμὸ πού τὰ ἐγκριθέντα κονδύλια ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ (ΥΕΕΤ) «μπλοκάρανε» στὸ γραφεῖο τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργοῦ. Ὑποτίθεται ὅτι στὴ γεωργικὴ ἔρευνα ἡ κρατικὴ ἐπιχορήγηση δὲν ὑπῆρξε τόσο φειδωλή. Τὸ ἀποδεικνύει ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἰδρυμάτων Γεωργικῆς Ἐρευνας πού περιλάμβανε τὸ 1976 73 ἰδρύματα, ἂν ἐξαιρέσουμε δύο ἐργαστήρια στὸ Δημόκριτο καί ὄσα ἀνήκουν στὰ ΑΕΙ. Ὅρισμένοι ἰσχυρίζονται ἔτσι ὅτι ἡ ἐπίδραση πού ἄσκησε ἡ γεωργικὴ ἔρευνα στὴ γεωργία τοῦ τόπου εἶναι ἀναμφισβήτητη. Πιστεύω ὅτι τὸ ἄλμα τῆς μεταπολεμικῆς γεωργίας ἀποδίδεται ἐντελῶς μονοδιάστατα μ' αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία. Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀνάπτυξη αὐτὴ συμβαδίζει μὲ μιά αὐξησὴ τῆς ἰσορροπῆς ξένης τεχνολογίας, δὲν μπορεῖ νά παραβλεπτεῖται ὅτι ἕνα πολὺ μικρὸ ποσοστὸ τοῦ ἔργου πού παράγεται στὰ ἰδρύματα αὐτὰ εἶναι ἀξιόλογο, ἐνῶ, χαρακτηριστικά, ἡ ἀρχαιότερη ἀπὸ τίς δύο γεωπονικῆς σχολῆς δὲν ἔχει τὰ εἴκοσι τελευταῖα χρόνια νά ἐπιδείξει σχεδὸν καμιά συμβολὴ στὴ γεωργία τοῦ τόπου σέ πέντε βασικῆς τῆς ἔδρες: Γεωργίας, Δενδροκομίας, Ζωοτεχνίας, Ἀμπελουργίας, Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας.

Ἄν ὅλα αὐτὰ ἰσχύουν, θά ἔπρεπε νά συμπεράνουμε ὅτι οἱ φορεῖς τῆς ἐξουσίας δὲν ἔχουν συνδέσει ἄμεσα τὴν ἀσκηση τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς τους κυριαρχίας μὲ τίς ἐρευνητικὲς ἐπιδόσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων. Καί ἐπειδὴ οἱ ἐπιδόσεις αὐτές ἀναμένονται ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια, υἰοθετώντας τὴν ὀρολογία τοῦ ἔγκυρου κυβερνητικοῦ τύπου θά συμφωνούσαμε ὅτι «καμιά ἀντικειμενικὴ κοινωνικὴ ἐπιταγὴ δὲν διατυπώνεται γιά τὴν ἀνοδο τῆς ἀνωτάτης ἐκπαίδευσης».

Ἀλλὰ τότε τί ὠθεῖ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία στὴν ἀναδιάρθρωση τοῦ εκπαιδευτικοῦ τῆς συστήματος; Τὸ ἐρώτημα εἶναι καιρῖο καί δὲν μπορεῖ ν' ἀπαντηθεῖ ἱκανοποιητικά, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τίς ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, παρὸλο ὅτι παρόμοιες ἀνάγκες ἀσφαλῶς ὑπάρχουν σέ μιά ἀναπτυσσόμενη οἰκονομία. Ἄτυχως σ' αὐτὴν τὴν ἑλλιπῆ ἀπάντηση περιορίζονται συνήθως ὅσοι στηρίζουν τὴν ἐκδημοκρατικὴν πολιτικὴν τους στίς ἐκσυγχρονιστικὲς ἀνάγκες τῆς ἀρχουσας τάξης. Κι ὅμως ἡ ὑπόλοιπη ἀπάντηση δὲν ἔχει λιγότερο ἐνδιαφέρον καί ἴσως πολιτικὰ νά εἶναι πιά σημαντικὴ.

10. *II Manifesto: Θέσεις γιά τὴν παιδεία*, σελ. 82, ἐκδ. Ἐξάντας.

11. *Α Παπαγιαννάκη, Γ. Καλογήρον, Γ. Σαχαρίδη: «Ἡ ἑλληνικὴ Χημικὴ Βιομηχανία μπροστὰ στὴ δεκαετία τοῦ 80 – Μετὰ τὴν κρίση τίς;», περ. Πολίτης, τεύχ. 36, σελ. 14 – 25 (1980).*

Σύγχρονο Πανεπιστήμιο ή Ίδρυμα αγγέλων;

Είδαμε ήδη τούς φόβους του κ. Ταλιαδούρου για τις «έντονες ανησυχίες» και τό «κριτικό πνεύμα» πού έχει «τό πλήθος» τών σπουδαστῶν τῆς Α.Ε. Ἐς τήν συνδέσουμε μέ τή δήλωση τοῦ Πρωθυπουργοῦ ὅτι: «Σκοπός μας εἶναι νά ἐπηρεάσωμεν τόν ἀριθμόν τῶν εισαγομένων εἰς τά Α.Ε.Ι. Δηλαδή νά περιορισθεῖ ὁ ἀριθμός καί νά βελτιωθεῖ ἡ ποιότης» (Κ. Καραμανλῆς, ἐφ. *Καθημερινή*, 1.2.76). Ἀκόμα μέ τή θεσμοθέτηση τῆς Τεχνικῆς Ἑπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης. Δέν θά συμφωνήσουμε, τότε, μέ τούς πανεπιστημιακούς τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. πού ἐκτιμοῦν ὅτι οἱ κυβερνήσεις τῆς Δεξιᾶς δέν πήραν πρωτοβουλίες γιά τήν Α.Ε. «γιατί δέν ἔχουν μιά συγκεκριμένη ἀντίληψη γιά τό Πανεπιστήμιο». Καί πρωτοβουλίες ὑπῆρξαν καί ἀντίληψη ὑπάρχει πού δέν περιορίζεται ὁμῶς μόνο στό Πανεπιστήμιο. Ὅμως ἔλεγε σχετικά στή Βουλή ὁ Πρωθυπουργός κ. Ράλλης:... «μέ τή βοήθεια ὅλων τῶν συναδέλφων τῆς Ν. Δημοκρατίας καί μέ τήν βοήθεια ἐναρμόνων μελῶν τῆς τότε ἀντιπολιτευσεως – καί ἀναφέρω μόνο ἕνα, διότι εἶναι ἡρωικός, τόν Εὐάγγελο Παπανοῦτσο – ἐπιβάλαμε τήν τάξη στή Στοιχειώδη καί Μέση Ἐκπαίδευση... Μᾶς ἔλεγαν ὅτι πρέπει νά ἀφεθοῦν ὅλοι ἐλεύθεροι, χωρίς φραγμούς, νά πάνε στά Α.Ε.Ι. Καί νά καταντήσουμε ὅπως ἄλλα Πανεπιστήμια στό ἐξωτερικό ὅπου οἱ ἀπόφοιτοι, ἔσωτ καί ἂν ἦσαν ἀριστοί, ζητοῦσαν ἀπασχόληση σ' ἕνα ἐστιατόριο». Καί γιά ὅσους νομίζουν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς τάξης πού ὑπαινίσσεται ὁ πρωθυπουργός στήν ἀποστορική αὐτή τοῦ λόγου του ἀφορᾶ ἀποκλειστικά τήν ὀρθολογικότερη σύνδεση τῆς ἐκπαιδευτικῆς μέ τήν παραγωγική διαδικασία, δηλαδή τήν ἀποψη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ μέ τήν ὁποία διαλέγεται κυρίως ἡ ἀριστερά, ἰδοῦ τί προσθέτει ἀμέσως μετά: «... (ὑπάρχει) ἕνας ἀριθμός ἐξάλλων. Καί τό ἐάν ἀποκαλοῦν τούς ἑαυτούς τους «ἀριστεριστές»... τούς ἔχετε δώσει συγχωροχάρτι, δέν ἀφήνετε τά Πανεπιστήμια νά λειτουργήσουν. Καί σε ἴδρυμα αγγέλων ἂν εἴχατε 20.000 τρόφimus θά ἔπρεπε νά ὑπάρχουν κανόνες ἐγερτηρίου, συσσιτίου, νυκτερινῆς κατακλίσεως. Καί ἄγγελοι ἂν ἦσαν».

Καί ἄγγελοι δέν εἶναι ὄχι μόνο γιά τήν κυβέρνηση ἀλλά καί γιά τήν ἀντιπολίτευση. Γιατί ἂν μετά τή δικτατορία ἡ πολιτική ριζοσπαστικοποίηση τῶν νέων ἐγλωδίστηκε στίς κομματικά ἐλεγχόμενες παρατάξεις, πού ὅπως ὁμολογεῖ ἡ προπρῦτανος τῆς Παντείου κ. Μαραγκοπούλου «πολλές φορές μᾶς βοήθησαν μέ τίς εισηγήσεις τους στή λήψη σωστῶν ἀποφάσεων ἢ στήν τήρηση τῆς τάξεως» (*Αὐγή*, 26.10.80), ἀπό τό 1979, ὅπως εἶδαμε, τό δόγμα «πρῶτοι στά μαθήματα» «πρῶτοι στόν ἀγῶνα» δέχθηκε ἕναν καταϊγισμό ἀμφισβητήσεων τοῦ τύπου «ποιά μαθήματα», «ποῖος ἀγῶνας». Ἐνα ἰδεολογικό ρεῦμα πού ἀμφισβητοῦσε τό Πανεπιστήμιο σάν θεσμό ἐπηρέαζε ἕνα πολιτικό κίνημα πού ἀπαιτοῦσε τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τίς δευτέρες καταλήψεις (τοῦ ΕΜΠ) ἀποφάσισαν ἀκριδῶς ἐκεῖνοι πού εἶχαν καταγγεῖλει τίς πρῶτες. Εὐθύνης πού ἀποποιήθηκε στήν τελευταία συζήτηση τῆς Βουλῆς ὁ Ἀρχηγός τοῦ ΠΑΣΟΚ δηλώνοντας ὅτι «δέν μπορούμε νά ἐγκρίνουμε μεθόδους πού ὀδηγοῦν σέ μόνιμη ὑποβάθμιση τῶν σπουδῶν».

Νομίζω πῶς τώρα μπορούμε νά προχωρήσουμε σέ μιά δευτέρα ἐρμηνεία πιο κοντά στήν πραγματικότητα, τῶν πρωτοβουλιῶν πού πήρε ἡ ἀρχουσα τάξη στό χώρο τῆς ἐκπαίδευσης μέ τήν εὐνόητη πιά ἀνοχή ἢ τή συναίνεση τῶν κομμάτων τῆς ἀντιπολιτευσεως.

Πρωτοβουλίες πού ἀπό τή μιά περιορίζουν τόν ἀριθμόν εισακτέων στήν Α.Ε. καί ἀποπληθωρίζουν τά πτυχία πού χορηγεῖ, ἐνώ ἀπό τήν ἄλλη δίνουν μιά κοινωνικά ἀποδεκτή λύση στό ἐπαγγελματικό πρόβλημα 80 νέων στούς 100 πού ἀποκλείονταν μέχρι τώρα ἀπό τήν Α.Ε. Ἐτσι ἀποκαθίσταται, μακροπρόθεσμα ἡ ἀξιοπιστία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καί ἐνδυναμώνει ἡ ταξική του λειτουργία, βραχυπρόθεσμα ἡ τάξη καί ἡ πειθαρχία, ἰδιαίτερα στό χώρο τῆς Α.Ε. ὅπου «οἱ παλιές μορφές διοικήσεως» ἔχουν ξεπεραστεῖ ἐντελῶς.

Τό συμπέρασμα εἶναι εὐλογο: ἡ ἐμπειρία τοῦ μεταπολιτευτικοῦ πανεπιστημιακοῦ κινήματος δέν μιλάει ἀπλῶς, κραυγάζει γιά τούς κινδύνους πού ἐνέχει ἡ δημοκρατική περιπέτεια τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων ὅταν ἐκδιάζεται νά περάσει ἀπό τίς συμπληγάδες τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἀκόμα κραυγάζει γιά τήν ἀδυναμία αὐτῶν τῶν δυνάμεων νά προτείνουν ἕνα ἐναλλακτικό δρόμο στόν αὐταρχικό οἰκονομισμό τῆς δεξιᾶς. Σήμερα ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν σπουδαστῶν, ἀκόμα καί μελῶν τῶν μεγάλων συνδικαλιστικῶν παρατάξεων, ἀδιαφοροῦν ἐντελῶς γιά τό Νόμο-πλαῖσιο, τίς ἐνδοπανεπιστημιακές ἐριδες καί τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες οἱ «ἀξιοκράτες» καθηγητές δίνουν τή μάχη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ στηριγμένοι στά πολιτικά ερείσματα τοῦ καθηγητικοῦ κατεστημένου καί στίς φεουδαρχικές του προνομίες.

Ἀποφεύγοντας νά θίξουν τήν καρδιά τοῦ Πανεπιστημίου: τήν ὕλη τοῦ προγράμματος, τήν σχέση φοιτητή καί δασκάλου, τή φύση τῶν ἐρευνῶν, τίς σχέσεις πρακτικῆς, θεωρίας, ἔχουν βρεθεῖ ἤδη νά προωθοῦν ἕνα πιο στεγανό μοντέλο κοινωνικῆς «ἐπιλογῆς».

Τό κείμενο αὐτό δέν ἔχει νά προτείνει ἔξυπνες τακτικές δημοκρατικῆς διεξόδου ἀπό τήν κρίση. Οὔτε συνετές στρατηγικές κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Συμμερίζεται τήν ἀγωνία ὅσον βλέπουν νά ἐπικρατεῖ καί στόν τόπο μας ἡ τάση νά ἐπιβάλλονται στά Πανεπιστήμια μέθοδοι διοικήσεως ἀπόλυτα ἀντίστοιχες μ' αὐτές πού ἐφαρμόζουν ἐπιχειρήσεις γιά τήν παραγωγή βιομηχανικῶν ἀγαθῶν. Ἡ τραγωδία πού ἀκολούθησε τίς φοιτητικές ἐξεγέρσεις τῆς περασμένης δεκαετίας στή Δύση ἐδῶ ἐπαναλαμβάνεται ὡς κωμωδία. Ἐνας σκανδαλώδης αὐταρχισμός δίνει τή θέση του σέ μιά ὑπεροπτική τεχνοκρατία πού ἐπικαλεῖται μιά ἀξιοκρατία ἀρχῶν καί ἀόσμων ἀξιών, καί τίς ἀνάγκες μᾶς παραγωγῆς πού δέν τήν χρειάζεται.

Τό κείμενο αὐτό, τέλος, συμμερίζεται τίς ἀπόψεις ὅσον ζητοῦν οἱ πανεπιστημιακές ρυθμίσεις νά στραφοῦν ὄχι πρὸς τήν ἐπιβολή περιορισμῶν ἀλλά πρὸς τή χαλάρωσή τους. Μόνο ἔτσι οἱ θεσμοθετημένες μορφές τοῦ Πανεπιστημίου θά ἐπιτρέψουν νά ὑλοποιηθεῖ τό «ἀντιπαραγωγικό» ὄραμα μᾶς παιδείας πού θά παράγεται γιά τήν ἀξία χρήσης της.

Μόνο ἔτσι θά στεγάσει ὅσους μποροῦν νά τό ἀμφισβητήσουν: «τόν ἐλεύθερο διανοούμενο, τόν κοινωνικό κριτικό, τήν ἀνευλαβή καί ριζοσπαστική σκέψη, πού μᾶς χρειάζεται ἀπεγνωσμένα ἂν πρόκειται νά ξεφύγουμε ἀπό τή θλιβερή πραγματικότητα πού ἀπειλεῖ νά μᾶς συντρίψει». ¹² Τότε μόνο δέν θά εἶναι τό Πανεπιστήμιο πού γνωρίζουμε σήμερα.

12. Ν. Τσόσκου: «Ἡ λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου σέ ἐποχή κρίσης», περ. Ἡριδανός, τεύχ. 2, σελ. 72 (1975).

Οι αιτίες της θεωρητικής παράλυσης της Κομμουνιστικής Διεθνούς

του Φερνάντο Κλαουντίν

μετάφραση: Δημ. Μηλιάκης

Ο Φερνάντο Κλαουντίν ήταν ήγικος στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας που διαγράφηκε τό 1965, μαζί με τό γνωστό συγγραφέα Χόρχε Σεπρόν και άλλα στελέχη, γιατί διαφώνησαν στά προβλήματα στρατηγικής γιά τήν ανάπτυξη του φρανκισμού. Τό απόσπασμα που δημοσιεύουμε είναι από τό μεγάλο δίτομο έργο του Κλαουντίν *Η κρίση του κομμουνιστικού κινήματος* (άπό τήν Κομιντέρν στην Κομινφόρμ) που πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1970 (έκδ. Ruedo Iberico) και στά γαλλικά (Maspéro) τό 1972, άπ' όπου και ή μετάφραση. Στο έργο αυτό, δυστυχώς άγνωστο άκόμη στό ελληνικό κοινό, ο Κλαουντίν προσπαθεί νά περιγράψει, νά αναλύσει και νά στοχαστεί τήν πορεία του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος που άπό τήν Οκτωβριανή Έπανάσταση οδήγήθηκε προοδευτικά στό όνομαζόμενο «Ανατολικό Σχίσμα» (διένεξη ΕΣΣΔ-Κίνας), τήν άποτυχία, τόν έκφυλισμό και τήν πολυεπίπεδη κρίση του. Ο Κλαουντίν με τό έργο του αυτό ξαναβρίσκει τίς ζωογόνες έμπνεύσεις του κριτικού μαρξισμού, και διαρρηγνύοντας τόν φαύλο κύκλο τών δικαιολογήσεων και της λαθολογίας, ξεκόβει κατηγορηματικά από τίς πολιτικές και θεωρητικές παραδόσεις που έθρεψαν μιά κατάσταση θεωρητικής ύπνηλίας και πολιτικής ολιγωρίας του κομμουνιστικού κινήματος· και ταυτόχρονα άναρωτιέται εικονοκλαστικά και ρηξικέλευθα γιά τούς νέους δρόμους του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού τών κοινωνιών μας. Γι' αυτό άκριβώς τό βιβλίο του Φερνάντο Κλαουντίν (όπως και τό μεταφρασμένο στά ελληνικά *Ευρωκομμουνισμός και σοσιαλισμός*, έκδ. Μπουκουμάνη, βλέπε κριτική του Γιώργου Ριζούλη στον *Πολίτη*, τεύχ. 34, Μάιος 1980) άσκησαν σοβαρότατη επίδραση στά άριστερά κινήματα της Ευρώπης τήν περασμένη δεκαετία και άνοιξαν νέους όρίζοντες γιά τήν ιστορική έρευνα και τόν πολιτικό προβληματισμό. Δυστυχώς, έδώ δέν μπορούμε νά δώσουμε παρά μόνο ένα μικρό δείγμα του πυκνού και ένημερου προβληματισμού του, έλπίζοντας ότι κάποτε οι Έλληνες εκδότες, που έδώ και χρόνια προγραμματίζουν τή μετάφρασή του, θά τό παρουσιάσουν στό ελληνικό κοινό πριν νά έχει χάσει, όπως κάθε έργο τέτοιου είδους, τήν πολιτική του επικαιρότητα.

Είδαμε ότι ή λενινιστική αντίληψη γιά τήν πορεία της παγκόσμιας επανάστασης καθόριζε, ως άπαραόδο όρο, ότι έπρεπε νά ύπάρχει ένα «παγκόσμιο κόμμα» σθεναρά συγκεντροποιημένο σε διεθνή κλίμακα, με ήμιστρατιωτική πειθαρχία και άσθηρή ιδεολογική ένότητα. Όπως είδαμε επίσης ο Λένιν έκρινε ότι είχαν συγκεντρωθεί οι άντικειμενικές συνθήκες γιά τή νίκη της παγκόσμιας επανάστασης (ο καπιταλισμός «σε άγωνία», έπίπεδο άκραίας επαναστατικότητας του δυτικοευρωπαϊκού προλεταριάτου). Για τό Λένιν έλειπε μόνο εκείνο τό κόμμα που θά ήταν ικανό νά τεθεί έπικεφαλής της άμετάκλητης επαναστατικής διαδικασίας. Είδαμε άκόμη ότι ή πραγματική πορεία της ιστορίας διέψευσε σύτη τήν αντίληψη του Λένιν, τόσο στη γενική θεωρητική της σύλληψη όσο και στην πράξη.

Όστόσο ή θεωρητική κρίση που ξεόσπασε δέν άναγνωρίστηκε και ύπόφωσκε σ' όλη τή διάρκεια τών έσωτερικών άγώνων που ξετυλίχτηκαν στην ήγεσία του μπολσεβίκικου κόμματος και στους κόλπους της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Ο Στάλιν «έλυσε» τό πρόβλημα άκολουθώντας τήν παρακαμπτήριο μιάς έμπειριστικής άναθεώρησης της θεωρίας γιά τήν παγκόσμια επανάσταση, τόσο του Μάρξ όσο και του Λένιν. Με βάση τούς όρους της σταλινικής άναθεώρησης ή νίκη της επανάστασης στίς έκβιομηχανισμένες περιοχές του κόσμου έπαψε νά είναι ή άναγκαία συνθήκη γιά τήν οίκοδόμηση της σοσιαλιστικής κοι-

νωνίας· ο σοσιαλισμός θά μπορούσε, νά οίκοδομηθεί άπολύτως στό έθνικό πλαίσιο της ΕΣΣΔ. Και παράλληλα, ή σταλινική έκδοχή διατηρούσε τή θεώρηση του άγωνιώντος καπιταλισμού που είχε έξαντλήσει τά περιθώρια της ιστορικής του εξέλιξης και δέν διέθετε πλέον τήν ικανότητα γιά μιά νέα ούσιαστική άνάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων. Τή μελλοντική νίκη της παγκόσμιας επανάστασης προσδιόριζε άναπόδραστα ή σύζευξη δύο διαδικασιών: ή «οίκοδόμηση του σοσιαλισμού» στην ΕΣΣΔ (και έπομένως τό άνέβασμα σε άνώτερο, και χωρίς προηγούμενο στον καπιταλιστικό κόσμο, έπίπεδο τών παραγωγικών δυνάμεων) και ή αυξανόμενη «άποσύνθεση» του καπιταλισμού. Παράγοντας-κλειδί άπέβαινε έτσι ή «οίκοδόμηση του σοσιαλισμού» στην ΕΣΣΔ ενώ τό δυτικοευρωπαϊκό προλεταριάτο, και μαζί μ' αυτό οι άποικιακοί και ήμιαποικιακοί λαοί, παραγκωνίζονταν σε κατηγορία βοηθητικού παράγοντα. Μ' αυτό τόν τρόπο δικαιολογήθηκε θεωρητικά ή όλοσχερής ύπαγωγή της Κ.Δ. στη σοβιετική πολιτική. Κι αυτή ήταν ή ούσία της σταλινικής θεωρίας γιά τήν παγκόσμια επανάσταση, τήν όποία υιοθέτησε με τή σειρά της και ή Κ.Δ. Άλλά ύπονομευμένη από τήν ίδια της τή λογική ή θεωρία αυτή μπήκε στην άκρη όταν τό άπαίτησε ή ασφάλεια της ΕΣΣΔ, ασφάλεια είδωμένη μέσα από τήν όπτική του Στάλιν. Έξαιτίας άλλωστε αυτής της ίδιας άπαίτησης ή σκοπιμότητα της διάλυσης της Κ.Δ., του «παγκόσμιου κόμματος» που είχε

συλλάβει ο Λένιν, έγγραφε ξαφνικά στην ημερήσια διάταξη.

(...) Στο σημείο αυτό επιβάλλονται μερικές σκέψεις για τις γενικότερες αιτίες της προοδευτικής σκλήρυνσης της μαρξιστικής σκέψης μέσα στην Κ.Δ.

«Οι μπολσεβίκοι, λέει ο Ρόζα Λούξεμπουργκ στο δοκίμιό της για τη *Ρωσική Έπανάσταση*, με την αποφασιστικά επαναστατική τους στάση, την παραδειγματική δύναμη της πρακτικής τους και την απαράβιαστη πίστη τους στο διεθνή σοσιαλισμό έπραξαν ό,τι πραγματικά ήταν κατορθωτό να γίνει σε τόσο δύσκολες συνθήκες». Άλλά προσθέτει προφητικά: «Ο κίνδυνος αρχίζει στο σημείο όπου, την ανάγκη φιλοτιμιών ποιούμενοι, αποκρυσταλλώνουν σε θεωρία καμωμένη από πάσης φύσεως υλικά, την τακτική την οποία εξαναγκάστηκαν να ακολουθήσουν σ' εκείνες τις μοιραίες συνθήκες· όταν συνιστούν στο διεθνή προλεταριάτο να την μιμηθεί ως πρότυπο της σοσιαλιστικής τακτικής»¹.

Πραγματικά ο κίνδυνος αρχίζει από το σημείο αυτό. Διότι από τη μία μεριά οι Ρώσοι θεωρητικοί της επανάστασης ένεδιδαν στον πειρασμό να μετατρέψουν την ανάγκη σε άρετή και, από την άλλη μεριά, ο θαυμασμός και ο ένθουσιασμός που ένέπνεε η ρωσική επανάσταση στους επαναστάτες όλου του κόσμου τους προδιέθετε στην άκριτη αποδοχή του μηνύματός της. Και το γεγονός ότι οι «θεωρητικές δυνάμεις» που διαμορφώθηκαν στη 2η Διεθνή λιποτάκησαν από το επαναστατικό στρατόπεδο – έκτός από σπάνιες εξαιρέσεις όπως η Ρόζα Λούξεμπουργκ, ο Μέρινγκ και μερικοί μικρότερης σπουδαιότητας – εύνοουσε ακόμη περισσότερο αυτή την κατάσταση. Η κριτική τους για τη ρωσική επανάσταση, βασισμένη σε θέσεις ρεφορμιστικές ή φιλελευθέρες, συνέβαλε στο να ένισχυσει περισσότερο το κύρος και η αυθεντία των αντίληψεων των μπολσεβίκων στα μάτια των επαναστατών του καπιταλιστικού κόσμου².

Τη στιγμή που ο κριτικός στοχασμός γινόταν πιο κρίσιμος από κάθε άλλη φορά ή 'Οκτωβριανή επανάσταση εισήγαγε την αρχή της *θεωρητικής ασφάλειας*. Τά πάντα έμοιαζαν λυμένα κατ' αρχήν – οι δρόμοι της επανάστασης, ή τακτική, το μοντέλο του κόμματος – τη στιγμή που στην πραγματικότητα τά πάντα γίνονταν περισσότερο από κάθε άλλη φορά προβληματικά στην ιστορία του επαναστατικού εργατικού κινήματος: στη Δύση όπου η επανάσταση είχε ήττηθεί και οι μεγάλες μάζες του προλεταριάτου κώφευαν άπέναντι στον επαναστατικό μαρξισμό· στην Ανατολή όπου η επανάσταση ξεπηδούσε σε ένα περιβάλλον που ο μαρξισμός μόλις αρχίζει να διεπερνά· στην ίδια τη Ρωσία όπου η προλεταριακή επανάσταση είχε απομονωθεί, είχε διεθνώς περικυκλωθεί από τον καπιταλιστικό κόσμο και γλιστρούσε στο μικροαστικό και χωριάτικο βάλτο. Άλλά, σ' αντίθεση με το Μάρξ, οι κήρυκες της 'Οκτωβριανής επανάστασης φώναζαν στους επαναστάτες όλων των χωρών: «Ίδού η άλληθρια, υποκλιθείτε μπροστά της».

Αυτή η δογματική στάση δέν μπορούσε παρά να γίνει μαγιά για το σεκταρισμό και την αυταρχικότητα, να έννοήσει τη μετατροπή του μπολσεβίκικου μαρξισμού σε δόγμα και να υποτιμηθεί η ένθνική ιδιοτυπία των άλλων χωρών, τόσο του προηγμένου καπιταλισμού όσο και των χωρών που καταπίεζε ο ίμπεριαλισμός.

Ο Λένιν ο ίδιος που πολύ συχνά έπέμενε να μήν αντίγράφεται μηχανικά ή ρωσική έμπειρία, γράφει στην *Παιδική άρρώστεια του κομμουνισμού* (και τό επαναλαμβάνει και σε άλλα κείμενά του): «Όχι μόνο ορισμένα, αλλά όλα τά ούσιώδη χαρακτηριστικά και πολλά δευτερεύοντα της επαναστατής μας έχουν διεθνές βεληνεκές». Άκόμη κι όταν υπογραμμίζει ότι, την εποχή που η επανάσταση θά θριαμβεύσει σε μία αναπτυγμένη χώρα, ή Ρωσία (άπό την άποψη της ανάπτυξης του σοσιαλισμού) θά γίνει μία υποανάπτυκτη χώρα, προσθέτει: «Άλλά, στή σημερινή φάση της ιστορίας, τά πράγματα παρουσιάζονται ως εξής: τό ρωσικό παράδειγμα δείχνει σε όλες τις χώρες κάτι τό απολύτως ούσιαστικό για τό αναπόδραστο και κοντινό μέλλον τους».

Στά συμπεράσματα αυτού του περίφημου μαθήματος τακτικής, ο Λένιν επαναλαμβάνει την ανάγκη να λογαριάζονται.

«Οί ιδιομορφίες που ο επαναστατικός άγώνας παίρνει και πρέπει αναπόφευκτα σε κάθε χώρα να παίρνει σύμφωνα με τόν ιδιότυπο χαρακτήρα της ένθνικής της ιδιοσυμστασίας, της οικονομίας της, της πολιτικής της κατάστασης, του πολιτισμού της, των άποικιών της, των θρησκευτικών διαιρέσεών της, κ.λ.π.»³

Άλλά καλεί να ληφθούν υπόψη αυτές οι «ιδιομορφίες» για να εφαρμοστεί ένα θεωρητικό και πολιτικό

1. Rosa Luxemburg, *La révolution russe*, mParis 1964, σελ. 67-70. Στο πλαίσιο του έργου αυτού, «δύσκολες συνθήκες» και «μοιραίες συνθήκες» υποδηλώνουν άπό τη μία μεριά τις γενικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Ρωσία (καθυστέρηση, πρωταρχικότητα της γεωργίας κ.λ.π.) και τις περιστάσεις που δημιουργήθηκαν με την έννοπλη ίμπεριαλιστική επέμβαση, την αναστολή της επανάστασης στη Δύση κ.λ.π. Η έννοια «τακτική» χρησιμοποιείται με την εύρύτερη δυνατή άποδοχή του όρου, συμπεριλαμβανομένων και των στρατηγικών ζητημάτων. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ κατάλαβε, ήδη άπό τό 1904, με την ένκαιρία της άποψης του Λένιν για τό κόμμα, τόν κίνδυνο που θά ύπρχε αν άπομόνωνε κανείς την μπολσεβίκικη πείρα άπό τόν κοινωνικό και πολιτικό της χώρο. Στο δοκίμιό της «Centralisme Démocratique...» (Δημοκρατικός συγκεντρωτισμός) αναφερόμενη στο συσχετισμό που καθιέρωσε ο Λένιν μεταξύ καιροσκοπισμού και άποκεντρωτικών τάσεων, έγραφε: «Άλλά τίποτε δέν είναι περισσότερο αντίθετο προς τό πνεύμα του μαρξισμού και την ιστοριοδιαλεκτική μέθοδο σκέψης του άπό τό να ξεκόβει κανείς τά φαινόμενα άπό τό ιστορικό έδαφος στο όποιος αναφάνονται, και, μ' αυτό τόν τρόπο, να κατασκευάζει άφηρημένα σχήματα γενικής και άπόλυτης ισχύος». Βλ. *Marxisme contre Dictature*, Paris 1964 σ. 27.

2. Θά μπορούσα με να προσθέσουμε κι άλλα δεδομένα. Η τεράστια διεθνής άπήχηση της 'Οκτωβριανής επανάστασης συνέβαλε στο να καλυφθεί ο βαθύτατα ρωσικός χαρακτήρας των αντικειμενικών της αντιφάσεων, των κοινωνικών πρωταγωνιστών, των στρατηγικών έπιλογών και των τακτικών μεθόδων. Άπό την άποψη των άρχικών θεωρητικών δυνάμεων της Κ.Δ. πρέπει να πάρουμε υπόψη όχι μόνο ότι σχεδόν όλα τά θεωρητικά στελέχη της 2ης Διεθνούς παρέμειναν στίς ρεφορμιστικές γραμμές, άλλ' επίσης ότι στην προηγούμενη περίοδο ή καθαυτό θεωρία της επανάστασης είχε παραμείνει παγωμένη στην κατάσταση των πρώτων επεξεργασιών στην όποία την άφησαν ο Μάρξ και ο Ένγκλς και έπιπλέον είχε πάρει διαζύγιο άπό την ανάπτυξη των κοινωνικών έπιστημών (οικονομία, κοινωνιολογία, ιστορία, φιλοσοφία), που άν και επηρεάστηκαν πολύ άπό τό μαρξισμό, έπηρεαν ούσιαστικά μία κατεύθυνση θετικιστική.

3. Λένιν, *Άπαντα* (γαλλική έκδοση), τ. 31, σελ. 15-16, και 87.

σύνολο πού θεωρείται ήδη τελειωμένο και επεξεργασμένο, δοκιμασμένο από την ιστορική πείρα και ως προς τις ουσιαστικές συνιστώσες του και ως προς τις «ἀρχές του» (στis κληρονομημένες από τόν Μάρξ προστίθενται οι νέες: τὰ σοβιέτ αντιπροσωπεύουν τήν οίκουμηνική μορφή τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου· τό κόμμα, μπολσεβίκικου τύπου, τό μοντέλο τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος, κ.λπ.). Πουθενά δέν προβάλλεται κάποιος ὑπαινιγμός ὅτι οἱ διαφοροτικές ἐθνικές πραγματικότητες καί ἡ νέα παγκόσμια κατάσταση εἶναι δυνατό νά ἐπιβάλλουν μιά νέα μαρξιστική ἀνάλυση σέ βάθος, πού θά ἦταν πρόσφορη νά ἀναδείξει ἀνέκδοτες ἐπαναστατικές θεωρίες. Καί δέν φαίνεται νά ὑποψιάζονται ὅτι τὰ γεγονότα ἀντί νά ἐπιβεβαιώνουν ὀλοκληρωτικά τή θεωρία τῆς ἐπανάστασης πού κληροδότησε ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐγγελς καί ἐμπλούτισε ὁ Λένιν, ἔθεταν σέ ἀμφισβήτηση οὐσιαστικές πλευρές τῆς.

Ἡ πνευματική στάση τῶν μπολσεβίκων, πού χάρη στό δίαυλο τῆς Κ.Δ. μεταδόθηκε στους μὴ Ρώσους κομμουνιστές, θά μπορούσε νά συμπυκνωθεῖ ὡς ἑξῆς: ὁ Ὀκτώβρης ἐπέτρεψε νά συμπληρωθεῖ ἡ μαρξιστική θεωρία τῆς ἐπανάστασης σέ ζητήματα γιά τὰ ὁποία, ἀπό ἔλλειψη συγκεκριμένων ἐμπειριῶν, οἱ δυο μεγάλοι δάσκαλοι δέν εἶχαν μπορέσει νά προχωρήσουν ἀρκετά μακριά. Παράδειγμα: οἱ ἀντιφάσεις τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, ἡ μορφή τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου, τὰ προβλήματα στρατηγικῆς καί τακτικῆς, ὁ τύπος τοῦ κόμματος κ.λπ.

Στό ἑξῆς παρέμενε προβληματική ὄχι πλέον καθυτή ἡ θεωρία τῆς ἐπανάστασης, ἀλλά ἡ ιδιαίτερη ἐρμηνεία τῆς σύμφωνα μέ τίς εἰδικές συνθήκες τῆς κάθε χώρας. Σέ ἕνα γενικότερο θεωρητικό ἐπίπεδο θεωροῦσαν τή νίκη τοῦ Ὀκτώβρη ὡς ἀδιάφραστη ἀπόδειξη τοῦ ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα τοῦ μαρξισμοῦ.

«Ἐμεῖς οἱ μαρξιστές, γράφει ὁ Μπουχάριν στόν *Ἱστορικό Ὑλισμό*, ἔχουμε τό δικαίωμα νά θεωροῦμε τήν προλεταριακή ἐπιστήμη ὡς τήν πραγματική ἐπιστήμη, καί ν' ἀπαιτοῦμε νά ἀναγνωρίζεται ὡς τέτοια».

Θεματοφύλακας αὐτῆς τῆς «πραγματικῆς ἐπιστήμης» στό μὴ σοβιετικό κόσμο θά γίνει ἡ Κομμουνιστική Διεθνῆς. Ἀλλά ἡ Διεθνῆς συγκεντρώνει τήν προσοχή τῆς – ἀφοῦ τὰ θεμελιακά ζητήματα τῆς θεωρίας τῆς ἐπανάστασης θεωροῦνται λυμένα – στους στρατηγικούς, τακτικούς καί οργανωτικούς ὅρους. Οἱ φιλοσοφικές ἐρευνες, οἱ οικονομικές, οἱ ἱστορικές καί κοινωνιολογικές περνοῦν σέ δεύτερη μοίρα. Οἱ πολιτικές ἐπεξεργασίες ξεκινᾶν ὀλοένα καί περισσότερο ἀπό τίς κοινωνικές ἐπιστήμες καί γενικότερα ἀπό τό πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο προορίζονται νά δράσουν. Γιά παράδειγμα στίς συζητήσεις πού γίνονται στήν Κομιντέρν γιά τό ἀποικιακό πρόβλημα, χρησιμοποιοῦν τίς κατηγορίες «προλεταριάτο», «ἀγροτιά», «ἐθνική ἀστική τάξη» κ.λπ. χωρίς νά λογαριάζουν τήν ἰδιάζουσα σ' αὐτές τίς χώρες, ἡ ἐλάχιστα, πολιτιστική καί κοινωνική κατάσταση τόσο ριζικά διαφοροτική ἀπό τή Δύση.

Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στίς θεωρητικές τοποθετήσεις καί τήν πραγματική ἀνάπτυξη τῶν κινήσεων ἀρχισε νά ἀντανάκλαται μέ συμπτωματικό τρόπο στίς παθιασμένες συζητήσεις γιά τὰ προβλήματα τακτικῆς πού κυριαρχοῦσαν στό πρῶτο συνέδριο τῆς Διεθνούς. Ἀλλά κανείς δέν θά διατυπώσει καθαρά τήν ἰδέα ὅτι τό κίνημα βρῖσκεται ἐμπρός σέ θεωρητική

κρίση⁴. Μετά τό θάνατο τοῦ Λένιν, σά νά ἤθελαν νά διασκεδάσουν ὅλες αὐτές τίς ἀμφιβολίες καί ἀνησυχίες, ἡ τάση πρὸς τή «θεωρητική ἀσφάλεια» καί, τή μετατροπή τοῦ μαρξισμοῦ σέ δόγμα ἐπιδεινώνεται ταχύτατα. Δέν πρέπει νά διστάζουμε νά ὑπερασπιζοῦμε τό μαρξιστικό «δόγμα» γράφει ὁ *Μπολσεβίκος*, θεωρητικό ὄργανο τοῦ σοβιετικοῦ κόμματος:

«Μόνο ἂν λύσουμε χωρίς δισταγμούς αὐτό τό πρόβλημα θά μπορούσαμε νά διατηρήσουμε ὅλη τήν καθαρότητα τῆς σημαίας τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης, τῆς σημαίας τοῦ μαρξιστικοῦ «δόγματος». Εἶναι παράλογο νά φοβόμαστε αὐτή τή λέξη. Ἡ πάλι ἐνάντια στό «δογματικό» μαρξισμό ἦταν πάντοτε ἔργο τῶν ἀπομακρυσμένων ἀπ' τό μαρξισμό ρεφορμιστῶν, τύπου Μπερνστάιν. Ὅτι καλύτερο ὑπῆρξε στό ἐργατικό κίνημα πάλεψε γιά τό «δόγμα» τοῦ Μάρξ⁵»

Τό δόγμα (χωρίς εἰσαγωγικά) θά γίνει – χρειάζεται νά τό διευκρινίσουμε; – ὁ λενινισμός. Ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται. Μετά τό θάνατο τοῦ Λένιν ἡ νεογέννητη ΙΙ Διεθνῆς διαπραττεῖ τήν ἴδια ἀμαρτία μέ τή Ι Διεθνή μετά τό θάνατο τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐγγελς: μετέτρεψε τή σκέψη τους σέ κανόνα.

Στά τέλη τοῦ 1924 ὁ Ζηνόβιεφ ὑπενηθμίζει ὅτι οἱ πρῶτοι πού μίλησαν γιά «λενινισμό» ἦταν στό 1903 οἱ ἀντίπαλοι τῶν μπολσεβίκων μέ πρόθεση «νά ἀντιπαραθέσουν τίς ἰδέες τοῦ Λένιν στίς ἀρχές τοῦ Μάρξ»:

«Ὁ Λένιν, προσθέτει ὁ Ζηνόβιεφ, θά ἦταν χωρίς ἀμφιβολία ἀντίθετος σ' αὐτό τόν ὄρο γιά λόγους πολύ καθαρούς σέ ὅλους ὅσοι γνώριζαν τή μετριοφροσύνη του. Ἀλλά ἔμεῖς, οἱ σύγχρονοι του καί μαθητές του, ἔχουμε ἀνάγκη (ἡ ὑπογράμμιση τοῦ Ζηνόβιεφ) νά μιλοῦμε τώρα γιά λενινισμό, ἀκριβῶς ὅπως οἱ συνεχιστές τοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ μίλησαν γιά μαρξισμό (...) καί οἱ ὁπαδοί τοῦ Δαρβίνου γιά δαρβινισμό⁶».

4. Θά μπορούσαμε μολαταῦτα στό φιλοσοφικό ἐπίπεδο νά ἀναφέρουμε τό βιβλίο τοῦ Karl Korsch πού γράφτηκε στό 1924 *Μαρξισμός καί Φιλοσοφία*, καί πού πάραυτα καταδίκασε ἡ Κομιντέρν. Τό 1923 ἐπίσης ἐκδίδεται ἡ *Ἱστορία καί ταξική συνείδηση* τοῦ Λούκατις. Τό ἔργο αὐτό ἐνῶ ὑπερασπίζεται τήν μπολσεβίκικη ὀρθοδοξία στό πρόβλημα τοῦ κόμματος καί τοῦ κράτους, ἀπό φιλοσοφική ἀποψη, ὅπως καί τό ἔργο τοῦ Κάρολ Κόρς ἄλλωστε, ἀντιπροσωπεύει μιά ἀμφισβήτηση τῶν προβλημάτων τῆς μαρξιστικῆς διαλεκτικῆς, ξαναγυρίζοντας στήν ἐρευνα τῶν καταβολῶν τῆς καί τῶν σχέσεων Μάρξ-Ἐγγελς. Γιά τοῦτο ἀκριβῶς ὁ Ζηνόβιεφ, στό 5ο συνέδριο τῆς Κ.Δ. τό καταδίκασε μαζί μέ τό ἔργο τοῦ Κόρς.

5. *Bolchevik*, Μόσχα, Σεπ. 1924. Τό περιοδικό αὐτό ἐμφανίστηκε μετά τό θάνατο τοῦ Λένιν στό πλαίσιο τῆς πάλης κατά τῆς τροτσκιτικῆς ἀντιπολίτευσης.

6. Ἡ ἐξομείωση πού κάνει ὁ Ζηνόβιεφ ἀνάμεσα στή σχέση Μάρξ-μαρξιστῶν καί Δαρβίνου-δαρβινιστῶν δέν παύει ὑπόψη τῆς μιά οὐσιαστικῆς διαφορᾶ πού σημείωσε ὁ Ἰσπανός μαρξιστής φιλόσοφος Manuel Sacristan: Γράφει λοιπόν στόν πρόλογο τῆς ἰσπανικῆς ἐκδόσεως τοῦ *Ἀντι-Ντύρινγκ* (Μεξικό 1964, σ. 22-24): «Κατά γενικό κανόνα ἕνας κλασικός, γιά τούς ἀνθρώπους πού διακονοῦν τήν ἴδια ἐπιστήμη, εἶναι μιά πηγή ἐμπνευσης πού καθορίζει λιγότερο ἢ περισσότερο καθαρά τίς οὐσιαστικές αἰτιολογήσεις τῆς σκέψης τους. Ἀλλά οἱ κλασικοί τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἐκτός ἀπό μερικές οὐσιαστικές διανοητικές αἰτιολογήσεις, ὄρισαν καί τίς βάσεις τῆς πρακτικῆς τοῦ κινήματος, καί τούς γενικούς ἀντικειμενικούς του στόχους. Οἱ κλασικοί τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι οἱ κλασικοί μιάς κοσμοαντίληψης καί ὄχι μιάς εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς θετικιστικῆς θεωρίας. Αὐτό συν-

Ὁ λενινισμός λέει ἀκόμα ὁ Ζηνόβιεφ:

«Εἶναι ἡ κατανόηση, ἡ μαρξιστική ἐξήγηση, τῶν νέων ἱστορικών φάσεων τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας, τῆς νέας ἐμπειρίας τοῦ παγκόσμιου ἐργατικοῦ κινήματος (καί τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος γενικότερα), ὧν ὅσων ξεπήδησαν μετὰ τὸν Μάρξ».

Ὁ Λένιν, παραδέχεται ὁ Ζηνόβιεφ, δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρὶς τὸν Μάρξ, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νά διακηρύξουμε ὅτι «τώρα, ἔξω ἀπὸ τὸ λενισμό δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐπαναστατικός μαρξισμός»⁷

Ὁ Ζηνόβιεφ δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά ἐπιλαμβάνει ὅσα ὁ Στάλιν, πρῶτος, εἶχε κίελα διακηρύξει, ἤδη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1924, ὅτι μαθηματὰ του γιὰ τὸ λενισμό. Γιὰ τὴν ὥρα οἱ διατυπώσεις τοῦ Στάλιν συνυπάρχουν μὲ ἀνάλογες τοῦ Ζηνόβιεφ, τοῦ Μπουχάριν καὶ ἄλλων. Λίγο καιρὸ ἀργότερα θά γίνων οἱ μόνοι ὀρθόδοξοι ὀρισμοὶ τοῦ λενισμού. Κάθε στρατευμένον στὴν Κομιντέρν ὀφείλει νά τοῦς ξέρει ἀπέξω. Στὴν πραγματικότητα, μετὰ τὴ συντριβὴ τῶν τροτσκυστικῶν καὶ μπουχαρινικῶν ἀντιπολιτευσεῶν, ἀπὸ τὴ φόρμουλα *λενισμός*, ὡς μόνος ἔγκυρος μαρξισμός «στὴν ἐποχὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καὶ τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης» θά περάσουμε στὸ *σταλινισμό*, τὸ μόνον λενισμό ἔγκυρο στὴν ἐποχὴ τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, τῆς προλεταριακῆς ἐπανάστασης καί... τοῦ σοσιαλισμοῦ σὲ μιά μόνο χώρα. Ἀπὸ ἓνα *Marx ad usum Lenini* (Μάρξ πρὸς χρῆση τοῦ Λένιν) περνάμε σὲ ἓνα *Lenine ad usum Stalini*. Καὶ οἱ ἀντιπολιτεύσεις πού ὀρθώνονται ἐναντία στὸ δεύτερο ἐγχείρημα διαπράττουν τὸ σφάλμα νά παραμένουν ἐγκλειστες στὸ πρῶτο.

Οἱ διαδικασίες δογματοποίησης καὶ ἀποπτύχευσης, ὀλοένα καὶ πιὸ τονισμένες, τῶν θεωρητικῶν θεμελιῶν τῆς Κ.Δ. ἀντανακλῶνται καθαρὰ καὶ στὰ κομμουνιστικά κόμματα. Ἐκεῖνοι πού, ἐνῶ διαμορφώνονται ὡς κόμμα, δέν διαθέτουν καμιά ἐθνικὴ θεωρητικὴ κληρονομιά (ὅπως π.χ. τὸ Ἰσπανικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα) φτυτοζωοῦν σὲ ἓνα ρουτινιέρικο ἀκτιβισμό. Ἐκεῖνοι πού θά ἔπρεπε νά λογαριάζουν μιά τέτοια κληρονομιά (ὅπως τὸ Γερμανικὸ Κόμμα, καὶ τὸ Ἰταλικὸ) δέν μποροῦν νά τὴν καλλιεργήσουν: τὸ θεωρητικὸ ἔργο τῆς Ρόζας Λούξεμπουργκ ἐξοστρακίζεται, ὅπως ἀργότερα ἐξοστρακίστηκε τὸ ἔργο τοῦ Γκράμσι. Στὴν ἐκθεσὴ του γιὰ τὴν Κομιντέρν στὸ 15ο Συνέδριον τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως (Δεκέμβριος 1927) ὁ Μπουχάριν κάνει ὑπαινιγμούς γιὰ τὴ θεωρητικὴ ἀδυναμία τῶν κομμουνιστι-

ἐπάγεται μιά σχέση στρατευμένης ἐνταξῆς ἀνάμεσα στὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τοὺς κλασικούς του. Δεδομένου αὐτοῦ τοῦ ἀναγκαίου δεσμοῦ εἶναι φυσικὸ ὅτι ἡ ὀκνηρὴ τάση, νά μὴ εἶναι κανεὶς κριτικός καὶ νά γνιοιάζεται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν ἠθικὴ του ἀσφάλεια, συχνὰ ἐπιβάλλεται στὴν ἀνάγνωση τῶν κλασικῶν, *καθαγιάζοντας ἀδίκως ὅποιαδήποτε ἱστορικὴ φάση τῆς θεωρίας τους*, μὲ τὴν ἴδια προσήλωση στὸ ἀπαραβίαστο πού ἔχουν γιὰ ἓνα πολιτικο-κοινωνικὸ κίνημα οἱ προγραμματικοὶ στόχοι πού τὸ διέπουν».

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Λένιν ἡ Κ.Δ. ὄχι μόνον δέν καταπολέμησε τὴν «ὀκνηρὴ τάση» ἀλλὰ ἀντίθετα τὴν ὑπέθαλψε προβάλλοντας κάθε εἶδος λόγους, πρακτικούς, πολιτικούς ἀκόμη καὶ «θεωρητικούς».

7. Τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ τοῦ Ζηνόβιεφ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἔργο του «Ὁ λενισμός» καὶ πού περιέχεται στὸν τόμο *Staline contre Tsotsky*, συλλογὴ ντοκουμέντων, πού παρουσίασε ὁ G. Procacci, Ἐκδ. Maspero, Paris 1965. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου.

κων κομμάτων στὸ σύνολό τους, καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἠγετικῶν τους κύκλων, θεωρώντας τὴν ὡς μιά ἀπὸ τῆς κύριες ἀδυναμίες τῆς Κ.Δ. Ὑπογραμμίζει πόσο σπάνιοι εἶναι οἱ διανοούμενοι στοὺς καθοδηγητικούς πυρήνες. Δέν ἦταν ἄλλωστε πολυάριθμοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κίελας καὶ «οἱ κρίσεις πού δημιουργήθηκαν ἀνάμεσά μας, μετὰ τὴν ἀμπωτὴ τοῦ πρώτου ἐπαναστατικοῦ κύματος, προσέβαλαν κυρίως τῆς ὑψηλῆς μας διανοούμενης σφαιρῆς». Καὶ μὲ μερικές φραστικές προφυλάξεις ὑπογραμμίζει ὅτι αὐτὴ ἡ ἀρρώστεια προσβάλλει ἐπίσης καὶ τὸ σοβιετικὸ κόμμα: Οἱ ἠγέτες τῆς ΕΣΣΔ τονίζει «*συνεχῶς ἀποσπῶνται ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ δουλειὰ καὶ ἐγκλωβίζονται στὴν πρακτικὴ ἐνασχόληση*». Νά ὅμως πού αὐτὴ ἡ ἐξασθένεια τῆς θεωρητικῆς ἐργασίας σ' ὀλόκληρη τὴν Κ.Δ. ἐπέρχεται τὴ στιγμή ἀκριβῶς πού «*ἡ κατάσταση ἔχει γίνῃ πολὺ πιὸ σύνθετη καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἠγέτες μιά προσπάθεια (θεωρητικὴ) μεγαλύτερη*»⁸.

Ὁ Μπουχάριν εἶναι μιά ἀπ' τῆς σπάνιες περιπτώσεις ἠγετῶν τῆς Κ.Δ. πού στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '20, ἀρχίζει ν' ἀναρωτιέται γιὰ προβλήματα βάθους σχετικὰ μὲ τὴ δομὴ τοῦ καπιταλισμοῦ, τῆς ἀλλαγῆς πού στὸ μεταξὺ ἔχουν συντελεστῆ οἱ σπουδαῖοι τῆς ἐργατικῆς τάξης, τὸ ἀποικιακὸ ζήτημα, κλπ.

«Ἡ συγκέντρωση καὶ ἡ συγκεντροποίηση τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς – τονίζει ὁ Μπουχάριν στὴν ἐκθεση πού προαναφέρθηκε – προχωρεῖ μὲ γιγαντιαία θήματα (...). Θὰ μπορούσαμε νά πούμε ὅτι πραγματοποιεῖται μιά *διαδικασία ἐνσωμάτωσης τῆς ἴδιας τῆς κρατικῆς ἐξουσίας* (στὸ καπιταλιστικὸ μηχανισμό)· δέν πρόκειται δέβαια γιὰ παντελῶς νέο φαινόμενο «ἀλλὰ ἡ διαδικασία αὐτὴ ποτὲ δέν εἶχε ἀναπτυχθεῖ μὲ τέτοια δύναμη ὅσο τώρα, ἀπὸ ὑπάρξεως καπιταλισμοῦ· εἶναι ἓνα γεγονός πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, δέν πρέπει νά χάνουμε ἀπὸ τὰ μάτια μας».

Καὶ ἀφοῦ ἀναλύσει διάφορες μορφές τῆς διαδικασίας γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος (στὴ Γερμανία, Ἰταλία, Ἰαπωνία, Αὐστρία) συμπεραίνει:

«Ἐχουμε ἔτσι ἀπὸ τὴ μιά μεριά ἀνάπτυξη τῶν ἀντιφάσεων ἀνάμεσα σὲ διάφορα καπιταλιστικά κράτη· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά μιά διαδικασία *ἀναδιοργάνωσης τῶν καπιταλιστικῶν δυνάμεων* στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῶν τῶν χωρῶν, διαδικασία πού ἐκδηλώνεται ὡς ἐνίσχυση τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ».

Ἐξετάζοντας τὴν κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης ὁ Μπουχάριν ὑπογραμμίζει π.χ. τῆς δομικῆς ἀλλαγῆς πού παρατηρήθηκαν στὴ μισθωτὴ βιομηχανικὴ μάζα τῆς Γερμανίας: ἀπὸ τὸ 1907 ὡς τὸ 1925-26 τὸ ποσοστὸ ὑπαλλήλων πέρασε ἀπὸ 11,1 σὲ 36,5%. Καὶ σημειώνει ὅτι αὐτὲς οἱ ἀλλαγὲς διευκολύνουν τὴν ἐνσωμάτωση ἑνὸς τμήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὑπογραμμίζει ἐπίσης τὸν σημαίνοντα ρόλο τῶν συνδικάτων σ' αὐτὴ τὴ διαδικασία ἐνσωμάτωσης χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅποσοδήποτε ἐγκατάλειψη τῶν ἀπεργιακῶν ἀγώνων⁹.

Ὅλες αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις, καὶ ἰδίως ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται στὴ «διαδικασία ἀναδιοργάνωσης» τοῦ

8. Μπουχάριν, *La situation internationale et les tâches de l' I.C.* (Ἡ διεθνὴς κατάσταση καὶ τὰ καθήκοντα τῆς Κομιντέρν), Ἐκθεση στὸ XV Συνέδριον τοῦ Κ.Κ. τῆς ΕΣΣΔ, Bureau d' éditions Paris 1928, σ. 86.

9. Ὁπ. π. σελ. 12, 13, 15, 16, 28.

καπιταλισμού, θά καταχωρηθούν στο φάκελλο πού θά χρησιμεύσει, λίγο καιρό αργότερα, γιά τήν κατάδικη του Μπουχάριν (στήν πραγματικότητα ο Στάλιν είχε άρχισει τίς προετοιμασίες στήν περίοδο του 15ου Συνεδρίου). Τόν κατηγορήσαν γιά παράδειγμα ότι είχε υιοθετήσει τή θέση του Χίλφερντιγκ παρά τό γεγονός ότι ο Μπουχάριν κατέκρινε άπερίφραστα τά ρεφορμιστικά πολιτικά συμπεράσματα πού ο Χίλφερντιγκ συνήγαγε από τίς έπιστημονικές του έπιστημάνσεις.

Στήν ίδια έκθεση ο Μπουχάριν παρατηρεί ότι ή Κ.Δ. έχει μιά πολύ γενικόλογη θεώρηση του άποικιακού προβλήματος. 'Η κινέζικη επανάσταση, λέει, μās έπιτρέπει νά συνειδητοποιήσουμε αυτήν τήν αδυναμία:

«'Η άκρα συνθετότητα του κοινωνικού σχηματισμού, του συνόλου των ταξικών δυνάμεων και ή δυσκολία του προβλήματος, όταν πρόκειται νά καθοδηγήσουμε μιά αντιαποικιοκρατική επανάσταση τόσο μεγάλης εμπέλειας, μās εμφανίστηκαν σ' όλη τους τήν έκταση μόλις τόν τελευταίο καιρό¹⁰».

Σέ κάθε περίπτωση, έπιμένει ο Μπουχάριν, πρέπει νά αναλύεται ή δομή των τάξεων. Οί θέσεις μας γιά τό ζήτημα των άποικιών παρέχουν μιά πολύ γενική βάση.

“Όλες αυτές οί παραινέσεις γιά τήν προσέγγιση τής νέας προβληματικής πού επιβάλλει ή παγκόσμια ανάπτυξη θά σαρωθούν στή διάρκεια τής πάλης ενάντια «στή δεξιά παρέκκλιση – κύριος εχθρός».

Βεβαίως ούτε ή εξώθηση πού προέρχεται από τήν αυθεντία τής 'Οκτωβριανής 'Επανάστασης γιά τή μετατροπή του λενισμού ως τελευταίας λέξης του μαρξισμού, ούτε ο κατασταλτικός γιά τή σκέψη ρόλος πού κάθε μέρα διαδραματίζει ο ιδεολογικός και διοικητικός μηχανισμός τής Κ.Δ., εξηγούν μέ έπάρκεια τή βαθμιαία παραλυσία τής επαναστατικής μαρξιστικής σκέψης στον καπιταλιστικό κόσμο του μεσοπολέμου. Στή διάρκεια τής ίδιας περιόδου ή κινέζικη επαναστατική διάνοση άρχίζει ν' άποσπάται από τά προκατασκευασμένα σχήματα του μοσχοβίτικου κέντρου τής Κομιντέρν και κατευθύνεται πραγματικά προς τό μπολσεβίκικο παράδειγμα: κάνει τά πρώτα βήματα προς τήν έπεξεργασία μιάς επανάστασης, μέ άνάλογο προς τήν μπολσεβίκικη διάνοση τρόπο, όταν έπεξεργαζόταν μιά πρωτότυπη θεωρία τής ρωσικής επανάστασης¹¹. Οί Κινέζοι κομμουνιστές δέν αντιμετώπιζαν μόνο τή Διεθνή αλλά επίσης και μιά επανάσταση σέ εξέλιξη. “Όπως ακριβώς και οί μπολσεβίκοι δέν είχαν μόνο τόν Μάρξ ή τήν ΙΙ Διεθνή, αλλά και τήν έμπρακτα αναπτυσσόμενη ρωσική επανάσταση. Είναι θεμιτό έπομένως ν' αναρωτηθούμε μήπως δέν υπήρξε κάποια βαθύτερη πραγματικότητα – ή άνωριμότητα τής σοσιαλιστικής επανάστασης – πού προσδιόρισε τήν παραλυσία τής θεωρητικής σκέψης των επαναστατών μαρξιστών στή Δύση άκόμη κι' άν οί παράγοντες πού προαναφέρθηκαν συνέβαλαν κατά πολύ στο νά επιδεινωθεί.

Έννοείται, δέν ίσχυρίζομαστε ότι οί παραγωγικές δυνάμεις του προηγμένου καπιταλισμού δέν πρόσφεραν κιόλας – γιά τήν περίοδο πού συζητάμε – τήν επαρκή ύλική βάση γιά τό σοσιαλιστικό μετασχημα-

τισμό τής κοινωνίας. Μιλάμε γιά τήν άνωριμότητα τής επανάστασης, πράγμα πού είναι πολύ διαφορετικό παρά τήν συχνότατη σύγχυση των δύο προβλημάτων. 'Αν ξεκινήσουμε από τίς θεωρητικές θέσεις του Μάρξ γιά τήν αντικειμενική ώριμότητα τής σοσιαλιστικής επανάστασης, χρησιμοποιώντας τήν έννοια επανάσταση μέ τήν πλατιά σημασία του όρου – και όχι μέ τή στενή παραδοχή τής κατάκτησης τής εξουσίας από τήν εργατική τάξη (ή ένα κόμμα πού θεωρεί τόν έαυτό του αντιπρόσωπό τής), γιά τήν έν λόγω ώριμανση δέν είναι άρκετό τό ότι υπάρχουν οί ικανές νά θρέψουν ένα νέο κοινωνικό σύστημα δυνάμεις: πρέπει, επιπλέον, ο καπιταλισμός νά μίν μπορέσει νά αναπτύξει τίς νέες παραγωγικές δυνάμεις. 'Αν, σέ διάφορες στιγμές τής ζωής τους, ο Μάρξ και ο 'Ενγκελς προέβλεπαν τή νίκη τής σοσιαλιστικής επανάστασης στήν Εύρώπη και συνακόλουθα σέ παγκόσμια κλίμακα, ήταν γιατί θεωρούσαν ότι ο καπιταλισμός είχε φτάσει σ' αυτήν τήν *οριακή κατάσταση*. Μπορούμε νά δούμε αυτή τήν αντίληψη ήδη στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο. 'Ο Λένιν άποδέχεται μιά παρόμοια θεώρηση σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό πού μετασχηματίστηκε σέ ιμπεριαλιστικό σύστημα. Καί οί ηγέτες τής Κ.Δ. τήν διατηρούν αναλλοίωτη. Στή βάση τής θά οικοδομήσουν όλους τούς στρατηγικούς και τακτικούς στόχους. “Όπως είδαμε, ή θέση γιά τό «σοσιαλισμό σέ μιά μόνο χώρα» δικαιολογείται ως νέα θεωρία τής παγκόσμιας επανάστασης στο βαθμό πού, ταυτόχρονα μέ τήν *προοπτική* τής επικείμενης οίκοδόμησης του σοσιαλισμού στήν ΕΣΣΔ, προϋποθέτει μιά πραγματικότητα στασιμότητας και άπολίθωσης του καπιταλισμού, άνίκανου πλέον, όπως θά πεί ο Τρότσκι – άπολύτως σύμφωνος στο σημείο αυτό μέ τόν άσπονδο αντίπαλό του – γιά οποιαδήποτε νέα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. 'Ωστόσο οί δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και ή οικονομική κρίση του 1929 δέν άποδείξαν ότι ο καπιταλισμός έφτασε στήν ύποτιθέμενη οριακή του κατάσταση, αλλά ότι βρήκε ένα από τά ουσιαστικά μέσα του δομικού του μετασχηματισμού, και κατέκτησε νέες δυνατότητες γιά τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. “Ένα μέσο τερατώδες βέβαια, αλλά τό «τερατώδες» αποτελεί ήθικη κατηγορία, όχι οικονομική. Οί δύο παγκόσμιοι πόλεμοι ιδίως άπεικόνισαν μέ τόν καταπληκτικότερο τρόπο τήν δαμονιώδη λογική του καπιταλισμού. 'Εκείνη τή λογική όπου, όπως έλεγε ο Μάρξ, ή «πρόοδος» μοιάζει μέ τήν παγανιστική θεότητα πού ήθελε νά πίνει νέκταρ στα κράνη των θυμάτων του. “Αν προσεγγίζαμε τό πρόβλημα μόνο από «ήθικη» άποψη θά ήταν δύσκολο νά κατανοήσουμε πώς ή άνθρωπότητα, όντας άντιμέτωπη σέ ολοφάνερους κτηνωδίες, δέν ξεκαθάρισε άκόμη τούς λογαριασμούς τής μέ τόν καπιταλισμό. Κάτι τέτοιο θά 'μοιαζε σά νά ξεχνούσαμε ότι τό σύστημα πού είναι ικανό νά αναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις «αναπτύσσει» επίσης και τίς ήθικές δικαιολογήσεις (στήν περίπτωση του καπιταλισμού: τόν πρατριωτισμό, έθνικισμό, ρατσισμό, άτομισμό, και πολλούς άλλους «ιομούς»). 'Η ρεφορμιστική ιδεολογία πού εκρμόεται όργανικά από τήν ικανότητα του καπιταλισμού νά αναπτύσσει τίς παραγωγικές δυνάμεις, κατέχει τιμητική θέση άνάμεσα στις διάφορες δικαιολογήσεις, ήθικές και πολιτικές. 'Η έλξη πού άσκησε ο φασισμός πάνω σέ εκατομμύρια μικροαστούς, εργάτες και άργότες στο μεσοπόλεμο, – μιά από τίς πλέον τερατώδεις μορφές ιδεολογικής δικαίωσης επί καπι-

10. 'Οπ. π. σ. 73-75.

ταλισμού – θά ήταν ποτέ δυνατή αν, πίσω από τη χιτλερική και μουσολινική δημαγωγία δέν υπήρχε ή ικανότητα του μονοπωλιακού καπιταλισμού, γερμανικού ή ιταλικού, νά αναδιαρθρώσει τό σύστημα και νά τό καταστήσει ικανό για μία νέα ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων;

Φαίνεται λοιπόν ότι μέχρι τώρα δέν υπήρξε ποτέ όριακή κατάσταση του καπιταλισμού, μέ τήν έννοια ότι περιέπεσε σέ αδυναμία νά αναπτύσει τίς παραγωγικές δυνάμεις. Καί τό θεωρητικό πρόβλημα παραμένει ανοιχτό: αν και κατά πόσο ή κατάσταση αυτή είναι τώρα προβλεπτή και ποιά διαδικασία θά μπορούσε νά τήν προωθήσει. Άλλά ή αντικειμενική άνωριμότητα τής επανάστασης (μέ τήν εύρεία έννοια του όρου), στό πλαίσιο του σημερινού προηγμένου καπιταλισμού, διόλου δέν μπορεί νά θεωρηθεί ότι στό μεσοπόλεμο – και στά τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου – δέν είχαν παρουσιαστεί πρόσφορες καταστάσεις για νά καταφέρει τό επαναστατικό κόμμα «άποφασιστικά χτυπήματα» (όπως ό Λένιν, σέ μερικές ευκαιρίες, χαρακτήρισε τήν έφοδο του Όκτώβρη), ικανά νά θέσουν τέρμα στην τερατώδη λογική τής καπιταλιστικής ανάπτυξης στή μία ή στην άλλη βιομηχανική χώρα.

Πρέπει πάντως νά υπάρχει μία βαθιά συνεξάρτηση ανάμεσα στην όνομαζόμενη αντικειμενική άνωριμότητα και τή θεωρητικό-πολιτική άνωριμότητα από τήν όποια ύποφέρουν οι επαναστατικές πρωτοπορίες, οι διαμορφωμένες στό πλαίσιο του ανεπτυγμένου καπιταλισμού· νά εκμεταλλευτούν δηλαδή τίς πρόσφορες για τήν επανάσταση (μέ τή στενή έννοια του όρου) περιστάσεις.

Ή πρώτη μορφή «άνωριμότητας» συνιστά ένα είδος σημαντικού φράγματος – πού δρε διαμέσου μίας εξαιρετικά σύνθετης σειράς δικαιολογήσεων, όπως αυτές πού αναφέραμε κι άλλες ακόμη – στό δρόμο από τόν όποιο ή *τρέχουσα κοινωνική συνείδηση* μπορεί νά φτάσει ως τή ριζική απόρριψη του συστήματος. Καί ή θεωρητική συνείδηση – πού δέν μπορεί νά γεννηθεί παρά μόνο στά διανοούμενα στρώματα – δέν διαθέτει αυτό τό δραστικό κίνητρο. Όταν ή κοινωνία βρίσκεται πραγματικά σέ κατάσταση *γενικής κρίσης* (συμπεριλαμβάνουμε τίς συνιστώσες τής κρίσης τήν άνικανότητα του κοινωνικο-οικονομικού μηχανισμού νά συνεχίσει τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων χωρίς νά αλλάξει ή φύση τους) ή κρίση δέν αντανakλάται μόνο, λίγο πολύ διάχυτα, στην τρέχουσα κοινωνική συνείδηση. Τότε και τό κοινωνικό στρώμα – «παραγωγός θεωρίας» προσβάλλεται κι αυτό τόσο στην κοινωνική του ύπαρξη, όσο και τίς αξίες και αντιλήψεις πού αποτελούσαν, ως εκείνη τή στιγμή, τό πολιτιστικό του σύμπαν. Δέν είναι μόνο ή πείρα του συνόλου τής κοινωνίας αλλά ή ίδια του ή άμεση εμπειρία πού τό πιέζει νά βρει μία επαναστατική θεωρία πού θά προσιδιάζει στην υπάρχουσα κρίση. Αυτό ακριβώς συνέβη στή ρωσική και κινέζικη κοινωνία, όπως και στή γερμανική στά μέσα του 19ου αιώνα (μην ξεχνάμε ότι ό Μάρξ και ό Ένγκελς, ως *άπαναστάτες θεωρητικοί*, είναι πάνω απ' όλα τό προϊόν τής γενικής κρίσης τής γερμανικής κοινωνίας τών μέσων του 19ου αιώνα και ή θεωρητική συνείδηση τής έν λόγω κρίσης). Θά πρέπει νά αναλύσουμε ως ποιο σημείο ή «γερμανική όπτική» δέν προσέβαλε τίς έπιστημονικές αναλύσεις του *Κεφαλαίου* επιβάλλοντας του συμπεράσματα πολύ διαστικά ως προς τήν ώριμηση τής επανάστασης τίς

προηγμένες καπιταλιστικές χώρες του ΧΙΧ αιώνα. Όπως επίσης πρέπει ν' αναρωτηθούμε μήπως ή «ρωσική όπτική» δέν επέβαλε στον Λένιν διαστικά συμπεράσματα σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό τών πρώτων ετών του ΧΧ αιώνα).

Όστόσο, ή όριακή κατάσταση αυτών τών παροχημένων κοινωνιών, όπως ξέρουμε, δέν άπέρρε από τίς σύμφυτες στίς δομές του καπιταλισμού αντίφάσεις, αλλά από αντίφάσεις ανάμεσα στίς καπιταλιστικές και τίς προκαπιταλιστικές τους δομές. Σ' αυτή τή βάση έγινε πραγματικότητα ή αντικειμενική πρόβλεψη τής επανάστασης (μέ τήν εύρεία έννοια) πού είχε θεωρητικοποιήσει ό Μάρξ: ή κοινωνικο-οικονομική άνικανότητα του καπιταλιστικού συστήματος νά αναπτύξει τίς νέες παραγωγικές δυνάμεις.

Γιά τό πρόβλημα πού μάς άπασχολεί δέν υπάρχει λόγος νά άσχοληθούμε μέ τίς αίτίες πού έκαναν ώστε ή ρωσική και ή κινέζικη επανάσταση νά μήν παραμείνουν στό «άστικό πλαίσιο» και μετασηματίστηκαν γρήγορα σέ προλεταριακές επαναστάσεις. Μας ενδιαφέρει κυρίως νά αναδείξουμε ότι από τήν επεξεργασία τής θεωρίας τής επανάστασης στον προηγμένο καπιταλισμό έλλειπαν μέχρι τίς μέρες μας τά ισχυρά «κίνητρα» πού γνώρισαν ή κινέζικη και ή ρωσική επανάσταση. Οι δυτικές κοινωνίες δέν γνώρισαν τή «γενική κρίση» πού ό έπίσημος μαρξισμός θεωρεί ότι υπάρχει από τήν εποχή του πρώτου παγκόσμιου πολέμου – εποχή για τήν όποια ειπώθηκε ότι είχε μπει στην «τρίτη του φάση» – . Μέχρι σήμερα δέν άπαληθύντη αυτό πού θά πρέπει νά είναι ή κύρια συνιστώσα τής κρίσης: ή άνικανότητα του καπιταλιστικού συστήματος νά αναπτύξει τίς παραγωγικές δυνάμεις. Διότι ή ανάπτυξη στον καπιταλισμό τών παραγωγικών δυνάμεων είναι ένα γεγονός και προχωρεί μέ ρυθμούς έντελώς άγνωστους σέ παλαιότερες φάσεις τής ιστορία.

Άλλά ή διαπίστωση αυτού του κενού τής επαναστατικής θεωρίας στίς αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δέν ίσοδυναμεί ωστόσο μέ τήν πιστοποίηση ενός άνέφικτου έγχειρήματος. Ή διαπίστωση του κενού θά μπορούσε νά είναι τό πρώτο αναγκαίο βήμα προς μία θεωρητική προσπάθεια πού θά άνοιγε νέες προοπτικές για τόν επαναστατικό μετασηματισμό τών κοινωνιών του προηγμένου καπιταλισμού, ξεκινώντας από μία πιό άυστηρή γνώση τους. Έντούτοις, προϋπόθεση για τήν έπιτυχία είναι νά αναθεωρήσουμε τά σχήματα και τίς «άρχές» πού ή κοινωνική πρακτική άπέδειξε ότι είναι έσφαλμένα, όπως επίσης τίς μεθόδους και τίς θεσμοποιημένες δομές πού εμπόδιζαν τήν έρευνα τών λαθών. Ή θεωρητική παράλυση στό «τελευταίο έπίπεδο τής άνάλυσης» μπορεί νά εξηγηθεί από τήν αντικειμενική άνωριμότητα τής επανάστασης στον προηγμένο καπιταλισμό. Άλλά λέγοντας αυτό όφείλουμε νά ενδιαφερόμαστε και για τά άλλα «έπίπεδα» πού συνέβαλαν στην έξυση και έπιδείνωση του «τελευταίου».

11. Τό Μάρτη του 1926 δημοσιεύεται ή μελέτη του Μάο για τίς τάξεις στην κινέζικη κοινωνία και τό Μάρτη του 1927 ή έκθεσή του για τήν έρευνα πού είχε πραγματοποιηθεί (από τόν ίδιο τό Μάο) στην επαρχία του Γιουνάν για άγροτικό κίνημα. Άπ' όσο ξέρω έρευνες πολιτικο-κοινωνιολογικές αυτού του είδους, πού θά ήταν δυνατό νά συγκριθούν μέ τή μελέτη του Λένιν για τή ρωσική κοινωνία στά τέλη του ΧΙΧ αιώνα και τίς αρχές του ΧΧ, ποτέ δέν πραγματοποιήσαν τά δυτικοευρωπαϊκά Κομ. Κόμματα τήν περίοδο τής Κ.Δ.

Μεγάλη ιδέα καί Βαλκανικός έθνικισμός

(απόψεις Βουλγάρων ιστορικών)

Κοινή και σήμερα ή διαπίστωση ότι ή εθνικότητα ή υποκοότητα του ιστορικού πολύ συχνά προεξοφλεί την πορεία και τό αποτέλεσμα της έρευνας του. Για την Αθήνα των μέσων του 19ου αιώνα τά πράγματα ήταν άκόμα πιο άπαγορευτικά: στή μελέτη της ελληνικής ιστορίας «δέν πρέπει τις να προσδοκά ότι ό ξένος δύναται να εύδοκιμήση τόσοσιν (...) όσον ό Έλλησιν αυτός»¹. Η δήλωση αυτή, με ισχύ αξιώματος στά συμφραζόμενά της, έχει δύο όψεις. Ίσοδυναμεί, άφ' ενός, με μία πιο έντονη παραίνηση για την καλλιέργεια της ιστορίας ως εθνικής επιστήμης, πού διεκτραγωδεύεται ή καθυστέρησή της. Αφ' ετέρου, διατρανώνει με κάποια προπέτεια τό από συστάσεως του ελληνικού Βασιλείου σύμπλεγμα άπέναντι στή Δύση. Πρόκειται θέβαια για όψεις του αυτού νομίσματος: ή εθνική εύαισθησία άντιδρά στίς εκ Δυσμών επιστημονικές επιθέσεις κατά του ελληνισμού, και ή άντίδραση γενικεύεται ώστε να συμπεριληφθούν και οι όχι άπαραιτήτως μισέλληνες. Σέ μίαν εποχή ρομαντικής όσο και άπολογητικής ανασύνθεσης του παρελθόντος θεωρείται φυσικό ότι ό Έλληνας, όντας σέ θέση να διώνει όλες τις φάσεις της ιστορίας του από αρχαιότατων χρόνων, γνωρίζει καλύτερα από κάθε άλλον σέ όλο τους τό εύρος και σέ όλο τους τό βάθος τά προβλήματα πού τόν όρίζουν.

Έναν αιώνα μετά, και ενώ έξακολουθεί να ισχύει ή δυσμενής άναλογία της ελληνικής με την Ξενογλωσση ιστοριογραφία της νεότερης Ελλάδας, ένας παρόμοιος ισχυρισμός θα κηρυσσόταν παράνομος στό πεδίο της επιστημονικής δεοντολογίας· με ένα επιπλέον επιδαρυντικό στοιχείο, ότι στό διάστημα πού μεσολάβησε ή εν πολλοίς άνεπάρκεια της ελληνικής ιστοριογραφίας πρόλαβε και να εκδηλωθεί και να διαπιστωθεί. Και όχι μόνο αυτό· τό αξίωμα μπορεί άκριβώς να άντιστραφεί: προκειμένου για τή μελέτη όρισμένων πτυχών της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, ό άέρας πού ό Έλληνας ιστορικός αναπνέει, ή έχει αναπνεύσει, όχι μόνο δέν επιλύει, αλλά υποθάλλει τις υποκειμενικές του δυσκολίες.

Οί δυσκολίες αυτές φαίνονται πράγματι άνυπέρβλητες όταν τό θέμα άπτεται, άμέσως ή έμμέσως, των «έθνικων» (διαμόρφωση «έθνικης συνείδησης», «έθνικης ιδεολογίας», εξέλιξη του ελληνικού έθνικισμού, ιδεολογικό περιεχόμενο έθνικοαπελευθερωτικών κινήματων κ.τ.λ.). Είναι ζήτημα κατά πόσον ή εκ των ύστερων εξειδίκευση θα μπορέσει να άκυρώσει την ελληνοκεντρική προπαίδεια του Έλληνα ιστορικού, τίς συχνές αδιάκριτες επικλήσεις στό έθνικό του φρόνιμα από τόν άμεσο περίγυρο ή τή δική του συνασθηματική άνταπόκριση - θετική και άρνητική - στίς σποραδικές εμφανίσεις του φαντάσματος της Μεγάλης Ίδέας. Πολύ περισσότερο πού, κι αν έχει άτονήσει ό παιδευτικός ρόλος ό άναγνωριζόμενος στήν ιστορία κατά τόν 19ο αιώνα, ή μακαρίως κρατούσα άποψη δέν έχει ούτε στιγμή θίξει την εθνική της άποστολή.

Όστόσο πριν ό ιστορικός μας επιχειρήσει, για τις άνάγκες της έρευνας, να ξεμάθει ό,τι έμαθε, και να επιστρατεύσει κάποιο μεθοδολογικό άλλοθι για να κοσμήσει τό προκύπτον κενό, έχει την εύκαιρία να τρέψει προς όφελός του αυτό τό μειονέκτημα. Όνας ό ίδιος κατά έναν τρόπο προϊόν του άντικειμένου της έρευνας του, έχει άμέσως πρόχειρα πολλά από τά στοιχεία πού τό άπαρτίζουν (άρχει, φυσικά, να τά άντιμετωπίζει), και επομένως αύξημένες δυνατότητες να έλέγξει την άκριβεια της μίας ή της άλλης έρμηνείας, τά όρια της μίας ή της άλλης ύπόθεσης έργασίας.

Υπό καμιάν έννοια δέν μπορεί ή αυτοπαρατήρηση να άντικαταστήσει την ιστορική έρευνα, άντίθετα, πολύ εύκολα θα την άποπροσανατολίσει. Ός αρχή όμως, όταν πρόκειται για μικρές χρονικές άποστάσεις, ή άνίχνευση στο παρόν των κλειδιών για μία παροχημένη εποχή είναι συχνά πιο θεμιτή από την προμελετημένη ρήξη της ιστορικής συνεχείας, υπό τό πρόσχημα της «άνατομίας» μίας εποχής, όπου ό άνάτομος μπορεί άπλώς να άρκεστεί σέ περιγραφές των δικών του έπεμβάσεων στο νεκρό σώμα μίας κοινωνίας. Είναι άστείο θέβαια να προβλέπεται περιθώριο για τεχνάσματα σ' ένα καθεστώς ιστοριογραφίας πού επιφυλάσσει στήν άπροσδιόριστη «άντικειμενικότητα» την ίδια θέση μεταφυσικής περιωπής πού άλλοτε κατείχε ή άπόλυτη αλήθεια ή οι δουλές της θείας Πρόνοιας. Αλλά είναι ίσως άπαραίτητο σέ περιοχές της νεότερης ιστορίας, όπου ή πληθώρα άκριβώς των

1. Πρόκειται για συνηθισμένη στάση· τό παράθεμα έδω από την έφ. Αθηνά, φ. 1837/1.2.1852, όπου, χαρακτηριστικά, διεκρινίζεται: «Έλλησιν τις εν Αθήναις».

πηγών προσφέρει τή χαρά τῆς τεκμηρίωσης σέ ὅποια-δήποτε ἄποψη, καί ὅπου δέν προϋπάρχουν ἀδιάβλητα κριτήρια ἐπιλογῆς. Γιά τή μελέτη π.χ. τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ τόν 19ο αἰώνα, δέν εἶναι καθόλου αὐτονόητο ὅτι ἓνα πολυσέλιδο φυλλάδιο ἀποκλειστικά ἐθνικοῦ περιεχομένου ἔχει ἀναγκαστικά μεγαλύτερη σημασία ἀπό μιά λακωνική διαφήμιση εὐρωπαϊκῆς σοκολάτας, ἢ μιά ἐμπεριστατωμένη προξενική ἔκθεση ἀπό τή διαστρεβλωτική περιγραφή μιᾶς διαδήλωσης στόν ἡμερήσιο τύπο. Οὔτε ἡ πληθώρα τῶν πηγῶν, ἐννοεῖται, σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχουν τεράστια κενά στίς γνώσεις μας γιά τήν ἐποχή.

Τό γεγονός ὅτι στό θέμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ (καί γενικά τῶν περιπετειῶν τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος) πολιτική ἱστορία, ἱστορία τῶν ἰδεῶν καί γραμματολογία – μεταξύ ἄλλων – παύουν νά ἀποτελοῦν συστήματα μέ αὐστηρή αὐτοτέλεια, δικαιολογεῖ ἐνμέρει τῆς περιπλοκῆς πού προκύπτουν στήν ἔρευνα, καί μόνο μέ τή δεσμευτική διόγκωση τοῦ χρησимоῦ ὕλικου. Ἐνας ἄλλος παράγοντας συγχύσεως, ἐξίσου σημαντικός, προέρχεται ἀπό τό εὐρύτερο πλαίσιο ἀναφορᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ, τό βαλκανικό χῶρο, ἢ, ἀκριβέστερα, τήν πάλαι ποτέ Ἀνατολή, τήν ὅποια μοιράζεται (ὡς πλαίσιο ἀναφορᾶς καί ὄχι ἀπαραιτήτητα ὡς ἀντικείμενο διεκδικήσεων) μέ τούς ὑπόλοιπους βαλκανικούς ἐθνικισμούς. Αὐτό ἐπιβάλλει μιά στοιχειώδη ἔστω ἐπαφή μέ τήν ἐκτός Ἑλλάδος βαλκανική πραγματικότητα, πού ὅμως δυσχεραίνεται ἀπό τό ὅτι στήν ἱστοριογραφία τῶν γειτόνων ἀντιμετωπίζονται παρεμφερή προβλήματα μέ τῆς ἑλληνικῆς, ὅπως ἀναφέρθηκαν παραπάνω.

Ἔπεται ὅτι προκειμένου γιά κοινές δυσκολίες, ἡ πρόοδος τῆς ἔρευνας σέ μιά βαλκανική χώρα προωθεῖ τήν ἔρευνα καί στίς ὑπόλοιπες. Ὡστόσο, τά μέχρι τώρα πορίσματα τῶν βαλκανικῶν ἱστοριογραφικῶν ἐπιδόσεων εἶναι μᾶλλον ἀπογοητευτικά (στά ἐπίμαχα θέματα), παρ' ὅλον τόν διαρκῶς αὐξανόμενο ὄγκο τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, καί παρ' ὅλες τῆς σχεδόν ἀδιανόητες πρὶν ἀπό μερικῆς δεκαετίης ἀπόπειρες νηφάλιας «ἀμοιβαίας» ἱστοριογράφησης.

Στήν τελευταία αὐτήν περίπτωση εἶναι πού διαφαίνεται ἐντονότερα ἡ ὑποφώσκουσα κοσμοθεωρία μᾶς ὄχι μικρῆς μερίδας βαλκανικῶν ἱστοριογράφων· σύμφωνα μ' αὐτήν, ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐνοάρκωση μιᾶς ἀδήριτης ἀναγκαιότητας, πού τήν γλυκαίνει μόνον τό γεγονός ὅτι ἐργάζεται γιά τό καλό τοῦ ἀνθρώπου. Μιά τέτοια στάση, πρέπει νά διευκρινιστεῖ, δέν συνδέεται μονάχα μέ τό νεοφανή βαλκανικό πατριωτικό μαρξισμό, πού μέ μεγαλύτερη εὐχέρεια μπορεῖ νά ἀγαλλιά στήν ἐξιχνίαση νομοτελιῶν, ἀλλά καί μέ τήν ὑπεραιωνόβια παραδοσιακή ἱστοριογραφία, τήν τρεφόμενη μέ ἀρχές πού περισυνέλεξε ἀπό τό ὕλικό της, γιά νά ριχτεῖ ἀνάθεκτα σέ μιά θριαμβική περιπτώσιολογία. Καί οἱ δύο προϋποθέτουν τήν πολιτοποίηση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου· καί οἱ δύο, καί εἶναι αὐτό σημαντικό, ξέρον νά ταυτίζονται μέ μίαν ἐκάστοτε ἀμετακίνητη ἐπίσημη κρατική ἄποψη.

Ἔτσι λοιπόν δέν πρέπει νά ξαφνιάζει τό γεγονός ὅτι ὅταν ἓνας Βαλκάνιος γράφει γιά ἓνα ἄλλο Βαλκάνιο ἔχει τήν τάση νά ἐξαίρει τόν ἑαυτό του καί νά μειώνει τόν ἄλλον, ἢ ἀκόμα, κάποτε, νά ἐξαίρει τόν ἑαυτό του μειώνοντας ἀκριβῶς τόν ἄλλον. Ἡ βασική ἀρχή εἶναι ὅτι ἓνα ἰδεῶδες ἢ ἀναγκαῖο ἐθνικό παρὸν ἐξάγεται ἀπό ἓνα ἐξίσου ἰδεῶδες ἢ ἀναγκαῖο ἐθνικό παρελθόν: εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἀναγκαιότητα ἔχει τήν

ιδιότητα νά ἀποκτᾶ ἀναδρομική ἰσχύ ἀφ' ἧς στιγμῆς διαπιστωθεῖ. Τό παρελθόν οἰκοδομεῖται ὄχι βέβαια ὡς ἀπολωλώς παράδεισος, ἀλλά ὡς μέ κόπους κεκτημένη ἐθνική περιουσία, πού περιφράσσεται ἐπιμελῶς, καί περιττό νά τονιστεῖ πόσο ἐπίπονο εἶναι τό ἔργο τῆς περιφράξεως στήν περίπτωση τῆς βαλκανικῆς ἐνδοχώρας. Ἡ ἴδια ἀρχή καθορίζει καί τά ἀξιολογικά κριτήρια, βάσει τῶν ὁποίων «οἱ ἄλλοι» ἀποκλείονται ἔσσει ἀπό τήν εὐδαίμονα αὐτήν ἐπανάπαυση.

Ἀφορμή γιά τίς παραπάνω παρατηρήσεις μού ἔδωσαν δύο ἐγχειρίδια τῆς νέας χαρούμενης ἐπιστήμης πού κυκλοφόρησαν πρόσφατα στή Σόφια. Τό ἓνα, τῆς Ν. Ντάνοβα, ἀφορᾶ τήν ἑλληνική Μεγάλη Ἴδέα· τό ἄλλο, τοῦ Β. Τράικωφ, τίς ἐθνικές ἰδεολογίες ὄλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν κατά τό ἴδιο χρονικό διάστημα περίπου (1800-1880).²

Ἡ ταυτόχρονη ἐμφάνιση τῶν δύο βιβλίων καί προπαντός ἡ σύμπτωση ἀπόψεων σέ πολλά, παρ' ὅλη τή διαφορά τοῦ ὕλικου πού χρησιμοποιοῦν, γεννοῦν μιά νέα σειρά παρατηρήσεων, σχετικῶν πιά μέ τά ἴδια τά θέματα πού πραγματεύονται οἱ δύο ἱστορικοί.

Ἀρχίζω μέ τό βιβλίο τοῦ Τράικωφ, πού λόγω τῆς εὐρύτητάς του δεσμεύεται λιγότερο ἀπό αὐστηρές ἐπιστημονικές προδιαγραφές. Ὅπως δηλώνει εὐθύς ἐξαρχῆς, ἐρχεται νά καλύψει ἓνα κενό (πού ἄφησαν προγενέστερες ἐργασίες ὅπως τοῦ Σταυριανοῦ καί τοῦ Τζώρτζεβιτς³): τήν ἐξέταση «τῆς ἀλληλεξάρτησης ὁρισμένων (ἰδεολογικῶν) ρευμάτων πού ἐμφανίστηκαν σέ ἓναν ἢ παραπάνω βαλκανικούς λαούς» καί «τῆν ὀλοκληρωμένη διερεῦνηση τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων καί προγραμμάτων⁴ ἀπό τήν παμβαλκανική τους ἄποψη» (σ. 5), μέ σκοπό, ὅπως ἐν καιρῷ

2. Nadja Danova, *Nacionalnija Vâpros v Grâckite Politicheski Programi prez XIX vek* (Τό ἐθνικό ζήτημα στά ἑλληνικά πολιτικά προγράμματα κατά τόν 19ο αἰώνα), Σόφια 1980. Veselin Trajkov, *Ideologičeski Tečenija I Programi v Nacionalnoosvoboditelnite Dviženija Na Balkanite do 1878 Godina* (Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στά ἐθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τῶν Βαλκανίων ὡς τό 1878), Σόφια 1978.

3. Ἐννοεῖ, κυρίως: L.S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, N. York 1958. Dim Djordjevic, *Révolutions nationales des peuples Balkaniques, 1804-1914*, Beograd 1965.

4. Δίνονται οἱ ἐξῆς ὁρισμοί τῶν λέξεων «πρόγραμμα» καί «ρεύμα»: «Τά προγράμματα διατυπώνουν ἀντίστοιχες ἀπόψεις σέ ζητήματα τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Ὑποδεικνύουν στόχους καί τούς δρόμους γιά τήν πραγματοποίησή τους. Ἐκφράζοντας συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα, ὁποσδήποτε ἀποτελοῦν μιά ἰδεολογική σύνθεση, ἀνανακλοῦν τίς ἀντίστοιχες ἰδεολογικές ἀπόψεις τῶν ἐμπνευστῶν τους. Γιά νά μετατραποῦν ὡστόσο σέ ἰδεολογικά ρεύματα πρέπει νά τά ἀσπασθοῦν εὐρύτεροι κύκλοι ἀνάμεσα στους βαλκανικούς λαούς, νά ἐξελιχθοῦν σέ πραγματική κοινωνική δύναμη, ἰκανή νά ὀργανώσει τίς προσπάθειες μιᾶς μικρότερης ἢ μεγαλύτερης ὁμάδας ἐκπροσώπων τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου λαοῦ, ἰκανή νά ἐπιδράσει στήν ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς σκέψης – καί ἐπομένως – στόν ἐθνικοαπελευθερωτικό ἀγώνα» (σ. 7). Ἀπό ἐδῶ ἐξάγεται ὅτι τό πρόγραμμα προηγείται τοῦ ρεύματος· ἡ σειρά αὐτή ὡστόσο δέν τηρεῖται πάντα, ἐνῶ τίς περισσότερες φορές οἱ λέξεις «πρόγραμμα» καί «ρεύμα» ἀπαντοῦν μαζί.

5. Τά περιεχόμενα, συντομευμένα: Α. Ἐμφάνιση τῶν πρώτων ἰδεολογικῶν ρευμάτων καί προγραμμάτων σά

καί γράμματα γνωρίζω

ἀποκαλύπτεται, τήν ἐνταξή τους στήν εὐρωπαϊκή ἱστορία (σ. 413). Ὡς μέθοδος προεξαγγέλλεται ἡ «χρονολογικο-συγκριτική» (σ. 11). Ἀκολουθεῖται δηλαδή ἡ ὁδός τῆς κατάτμησης τῆς ὑπό ἐξέταση περιόδου σέ ὑποπεριόδους καί τῆς παρουσίας τῶν προβλημάτων πού προκύπτουν ἀνά λαό σέ κάθε ἀπ' αὐτές.⁵ Τό ὕλικό, τέλος, τῆς ἐρευνας ἀποτελοῦν δημοσιευμένες πηγές καί μεταγενέστερες μονογραφίες ἢ μελέτες, ἐνώ ἡ ὑπαρξή ἢ μή διβλιογραφίας γιά τά ἐπιμέρους θέματα δικαιολογεῖ προκαταβολικά κάποιες ἀσυμμετρίες μέσα στό διβλίο (σ. 6).

Προκειμένου γιά θέματα τόσο περιπλοκά ὅσο αὐτά πού διάλεξε νά ἀσχοληθεῖ ὁ Τράικωφ, εὐκολοῦς ὄντως

ἐθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τῶν Βαλκανίων, ὡς τήν ἴδρυση τῶν πρώτων ἐθνικῶν κρατῶν (σ. 12-14): 1. Προϋποθέσεις (κοινές: 12-21, ἀνά λαό: 21-44). 2. Ἐμφάνιση τῶν πρώτων ἰδεολογικῶν ρευμάτων καί προγραμμάτων στά ἐθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τῶν Βαλκανίων κατά τά τέλη τοῦ 18ου αἰ. καί ἀρχές τοῦ 19ου. Ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης (Ἕλληνες, Κοραΐς, Ρήγας: 45-54, Σέρβοι: 54-55, Μαυροβούνιοι: 55-56, Βούλγαροι: 56-59, Ρουμάνοι: 59-74, Ἄλβανοί: 74, Κροάτες καί Σλοβένοι: 75-78, γενικά: 78-80). 3. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στοῦς Σέρβους κατά τόν ἀπελευθερωτικό τους ἀγῶνα στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα. Ἐπίδραση στοῦς ὑπόλοιπους βαλκανικούς λαούς (Σέρβοι: 86-100, Ἕλληνες: 100-102, Ρουμάνοι: 102, Βούλγαροι: 102-107). 4. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα κατά τόν ἑλληνικό ἀπελευθερωτικό ἀγῶνα 1821-1829 καί ἐπίδραση στοῦς βαλκανικούς λαούς. Ρωσοτουρκικός πόλεμος 1828-1829 (Ἕλληνες: 111-114, 122-125, Ρουμάνοι: 114-122, 126-127, Βούλγαροι: 122, 125-126, 128-133, γενικά: 133-136). Β. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα κατά τήν ἐποχή τῆς ἴδρυσης τῶν πρώτων ἐθνικῶν κρατῶν στά Βαλκάνια, ὡς τόν Κριμαϊκό πόλεμο (142-249): 1. Τό «Υπόμνημα» τοῦ Γκαράσανιν καί ἡ ἐπίδρασή του στοῦς Νοτιοσλάβους. Ἰλλυρισμός. Ἄλλα ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα ἀνάμεσα στοῦς Κροάτες, Σέρβους καί Βουλγάρους. Ὁ ρόλος τῆς πολωνικῆς ἐμικρατίας (Σέρβοι: 142-152, Μαυροβούνιοι: 151-155, Κροάτες: 155-165, Σλοβένοι: 165-168, Βούλγαροι: 176-179). 2. Ἡ Μεγάλη Ἰδέα καί οἱ ἐκδηλώσεις της στοῦς Ἕλληνες. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στοῦς Ἄλβανούς καί Ρουμάνους. Ἰδεολογική ἀντίδραση κατά τῶν Φαναριωτῶν (Ἕλληνες: 186-193, Ἄλβανοί: 193-196, Ρουμάνοι: 196-202). 3. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848-1849. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στά Βαλκάνια ὡς τόν Κριμαϊκό πόλεμο (Κροάτες καί Σλοβένοι: 206-212, Σέρβοι: 212-214, Μαυροβούνιοι: 214-216, Ρουμάνοι: 217-233, Βούλγαροι: 233-236, Ἄλβανοί: 236, Ἕλληνες: 236-241, γενικά: 241-243). Γ. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στοῦς βαλκανικούς ἐθνικοαπελευθερωτικούς ἀγῶνες ἀπό τόν Κριμαϊκό πόλεμο ὡς τό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου τό 1878 (250-393): 1. Ἐξέλιξη τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων καί προγραμμάτων στά Βαλκάνια ἐπί Κριμαϊκοῦ καί κατά τή δεκαετία πού ἀκολούθησε (Βούλγαροι: 250-258, Ρουμάνοι: 258-259, 286-289, Ἕλληνες: 259-261, 288-292, Σέρβοι: 261-266, Μαυροβούνιοι: 266-267, Βόσνιοι: 267, Βούλγαροι: 267-286, Ἄλβανοί: 292-294, Κροάτες: 294-304). 2. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα μετά τό 1867 ὡς τή νέα δξυση τῆς ἀνατολικῆς κρίσης τό 1875 (Σέρβοι: 316-323, Μαυροβούνιοι καί ὑπόλοιποι Σέρβοι: 323-325, Βούλγαροι: 325-337, Ἕλληνες: 337-342, Ἄλβανοί: 342-343, Ρουμάνοι: 343-344, Κροάτες καί Σλοβένοι: 344-347, γενικά: 348-350). 3. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στά ἐθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τῶν Βαλκανικῶν λαῶν κατά τήν ἀνατολική κρίση 1875-1878 (Βόσνιοι: 359-361, Βούλγαροι: 361-366, 377-380, Ἕλληνες: 366-372, Ρουμάνοι: 373-375, Ἄλβανοί: 375-376, 380-385, γενικά: 385-387). Συμπεράσματα: 394-416.

τρόπος κριτικῆς εἶναι νά ἐλεγχθεῖ κατά πόσον τηροῦνται οἱ δελεαστικές ἐπαγγελίες τῆς εἰσαγωγῆς ἢ κατά πόσον τά τελικά συμπεράσματα ἐξάγονται ἀδίαστα ἀπό τό κυρίως σῶμα τῆς μελέτης· ἄλλο τόσο ἀγογή θά ἦταν μιά λεπτομερῆς ἐπισήμανση τῶν λαθῶν, παραδρομῶν ἢ παροραμάτων, πού τίς πιό πολλές φορές ὀφείλονται στό ἀνθρωπίνως ἀδύνατο τῆς ἐξάντλησης τῆς σχετικῆς διβλιογραφίας. Ἀξίζει ὅμως νά ἐξεταστεῖ ἡ συνολική ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος, καί ὡς ποῖο βαθμό βοηθαίει ἢ ἐμποδίζει τόν συγγραφέα καί τόν ἀναγνώστη νά ξεπεράσουν τίς δυσκολίες πού οὕτως ἢ ἄλλως ἀνακύπτουν.

Τά χρονικά πλαίσια τῆς μελέτης δέν παρουσιάζουν προβλήματα: ὡς τό 1878 ὁ ἐθνικισμός ἀποκτᾶ συγκεκριμένη ἐκφραση σέ ὄλους τοὺς βαλκανικούς λαούς (μέ τήν ἐξαίρεση τῶν Ἄλβανῶν, γιά τοὺς ὁποίους – θεμιτά – παραβιάζεται αὐτό τό ὄριο). Ὅσον ἀφορᾷ τῆ διαίρεση σέ ὑποπεριόδους, εἶναι ἴσως ἀναγκαστική σύμβαση νά χρησιμοποιοῦνται ὡς κριτήριο οἱ κρίσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος· χωρίς ὅμως αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἀπό αὐτές ἐξαρτῶνται καί οἱ ἰδεολογικές ἐξελίξεις στά Βαλκάνια, ὅπως διατείνεται ὁ Τ. (π.χ. σ. 243), ἐνώ ἀκόμα ἀκόμα πιό αὐθαίρετα ἐξαίρει τῆ σημασία τοῦ ρωσικοῦ παράγοντα, ὡς Μεγάλης ἀκριβῶς δυνάμης (καί ὄχι, π.χ., ὡς ἀγωγῶν ἰδεῶν), πού «ἀντικειμενικά» ὑποδοθηθεῖ τό ἔργο τῆς βαλκανικῆς ἀπελευθέρωσης (σ. 127, 136, 349, 365, 387). Κριτήριο γιά τά γεωγραφικά ὄρια τῶν Βαλκανίων, ἐπομένως καί τό χαρακτηρισμό τῶν λαῶν ὡς βαλκανικῶν, δέν δίνεται. Ἀπουσιάζει τό ἐξίσου συμβατικό ἀλλά σύνηθες κριτήριο τῆς κοινῆς θητείας ὑπὸ τὴν τουρκικήν κατάκτηση, καί μέ τήν καθ' ὅλα ἐξίσηση τῶν Κροατῶν, Σλοβένων ἢ Ρουμάνων τῆς Τρανσυλβανίας μέ τοὺς τουρκοκρατούμενους Σέρβους, Βούλγαρους, κ.λπ., ἐξισώνονται καί οἱ δύο ὑπὸ διάλυση αὐτοκρατορίες τοῦ 19ου αἰώνα: καί οἱ δύο χαρακτηρισίζονται φεουδαρχικές, καί διαφέρουν ἀπλῶς ὡς πρὸς τό ρυθμό ἐπικρατήσεως τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς· ἐνῶ ἀγνοεῖται ἡ πολυεθνικότητά τους, ἡ οἰκουμενική ἀρχὴ πού εἶναι ἡ μόνη ἀδιαμφισβήτητη ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα μεταξὺ τῶν δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων κρατικῶν συστημάτων (βλ. π.χ. σ. 394).

Περωνώντας τώρα στή μέθοδο: ἡ πρώτη παράλειψη, αἰσθητῆ ἀπό τά πρώτα κεφάλαια τοῦ διβλίου, εἶναι ὅτι ὁ Τ. ἐπιλέγοντας – ὅπως εἶχε τό δικαίωμα – τῆ συγκριτικὴ μέθοδο, δέν προνόησε νά προσδιορίσει τί ἀκριβῶς συγκρίνει. Ἐτσι ἐνῶ ἡ σύγκριση (μᾶλλον παράλληλη παρουσίαση) ἀρχίζει μεταξὺ λαῶν, καταλήγει νά ἀντιπαραθέτει λαούς μέ κράτη (Σερβία, Ἑλλάδα – Βούλγαροι, Ἄλβανοί κ.λπ.) ἢ λαούς μέ περισχές (Βοϊβοδίνα, Βοσνία). Κι αὐτό τῆ στιγμῆ πού ἦδη ἡ σύγκριση μεταξὺ λαῶν εἶναι προβληματικὴ καθώς προϋποθέτει κάποια διαλεύκανση τοῦ ἀκανθώδους ζητήματος τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὀρίων τῶν ἐθνοτήτων, ἢ, πάντως, πολὺ σαφεῖς διευκρινίσεις γιά τά συμβατικά ὄρια τῶν λαῶν στά Βαλκάνια καί ὅπως ἄνποτε συνεπῆ χρήση τῆς λέξης λαός («ἰντελιγκέντσια» ἢ «μάζες»);. Ἐνῶ π.χ. ἡ βουλγαρικὴ διασπορά ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τόν Τ. ὡς ἐνιαῖος χώρος, ὁ σερβικός κόσμος παρουσιάζεται ἀνεπανόρθωτα διασπασμένος: καί ἂν ἀκόμα εἶναι θεμιτῆ ἢ παραδοχὴ μιᾶς ξεκομμένης, ἐλέω κράτους, ἐξέλιξης τῶν Μαυροβουνοειδῶν, οἱ 4 σελίδες πού ἀφιερώνονται στή Βοϊβοδίνα (ὡς ἐπαρχία τῆς Αὐστρίας καί ὄχι ὡς κέντρο τοῦ

σερβικού κόσμου) είναι αδύνατο νά καλύψουν τήν τεράστια σημασία της γιά τή διαμόρφωση τής εθνικής ιδεολογίας στό σερβικό κράτος (βλ. σ. 151, 212-3, 323)· όπως επίσης είναι ἀμφίβολο ἂν οἱ συγκρούσεις στούς κόλπους μιάς καί τής αὐτῆς κοινωνίας μποροῦν νά παραλληλιστοῦν μέ τίς συγκρούσεις ἀνάμεσα στό ποικίλα κέντρα τής βουλγαρικής διασποράς (π.χ. σ. 285).

Ἡ ἀνομοιογένεια τῶν συγκρινόμενων μεγεθῶν ἀποκλείει ἐκ τῶν προτέρων τόν καθορισμό σαφῶν ὄρων σύγκρισης. Ἡ διαμόρφωση π.χ. τής ἀστικής τάξης, ἡ σύνθεσή της κ.λπ., βρίσκονται φυσιολογικά στό ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος, καθώς εἶναι γνωστή ἡ σύνδεση του ἐθνικισμοῦ μέ τήν ἐμφάνισή της – ἀσχέτως ἂν οἱ ἰδιορρυθμίες στό βαλκανικό χώρο ἀπαιτοῦν μεγάλη προσοχή στή χρήση τοῦ ὄρου «ἀστική τάξη», ἰδίως ὅταν πρόκειται γιά βαλκανικά *curiosa* ὅπως ὁ ἀλβανικός ἐθνικισμός («ἀλβανική μπουρζουαζία», σ. 376). Οὕτως ἢ ἄλλως ὁμως, οἱ ἀπαραίτητες διαφοροποιήσεις πού σημειώνονται ἀπό λαό σέ λαό προϋποθέτουν τήν ἐξάντληση κατ' ἀρχήν τῶν ὁμοιοτήτων (κοινῶν συνθηκῶν, κοινῶν σημείων ἀφετηρίας κ.λπ.) ἀλλιῶς ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἡ ἀστική τάξη νά ἀλλάζει χαρακτήρα ἢ λειτουργίες κατά περίπτωση. Τοπικισμός φερεῖται, ἢ ἀκριθέστερα ἀντίδραση στό συγκεντρωτικό κράτος, ὑπάρχει καί στή Σερβία καί στήν Ἑλλάδα, καθώς επίσης καί παρουσία μειονοτικῶν πληθυσμῶν, ὄρα καί πρόκληση στίς ἀφομοιωτικές βλέψεις τοῦ κράτους. Μέ τό νά ἐξαίρονται αὐτά μόνο στήν ἐλληνική περίπτωση, καί μάλιστα ὡς προβλήματα πού ἡ ἀστική τάξη, ἀπορροφημένη καθώς εἶναι στίς «δικές της ὑποθέσεις», εἶναι ἀνίκανη νά ἐπιλύσει χωρίς μίαν ἀρκούντως ἐλκυστική «ἐθνική πολιτική θεωρία» (σ. 188), ἀποκτώντας ἔτσι, σέ διάκριση ἀπό τή σερβική, μίαν ἐνωτική ἀποστολή ὄχι μόνο στόν ἀλύτρωτο ἐλληνικό χώρο ἀλλά καί στόν καθαυτό ἐλλαδικό (ἀποψη συζητήσιμη), δυσχεραίνεται ὅποιαδήποτε σύγκριση ἀνάμεσα στό δυό κράτη. Ὅπως ὁποῦν, μέ τό νά μὴ γίνεται μνεία τῶν κοινῶν προβλημάτων παρακάμπτεται καί τό πολύ οὐσιώδες ζήτημα τῆς σχέσης τῶν δυό κρατῶν μέ τά ἀντίστοιχα «μειζονα ἔθνη»· στήν περίπτωση τῆς Σερβίας: σχέση μέ τούς Σέρβους τῆς Αὐστρίας, τῆς Βοσνίας καί τῆς Παλαιᾶς Σερβίας, καί ἀνταπόκριση στό νοτιοσλαβικά προγράμματα· στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας: σχέση μέ τήν ἀστική ἐλληνική διασπορά, τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τῆς Δυτ. Εὐρώπης, μέ τούς Ἑλληνες τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας καί λοιπῶν ὑποδοῦλων περιοχῶν, μέ τά Ἑπτάνησα ὡς τήν προσαρτημένη.

Ἡ προβληματική, σύμφωνα μέ τά παραπάνω, σύγκριση ὁδηγεῖ σέ μίαν ἀκόμα σύγχυση σχετικά μέ τό περιεχόμενο τοῦ ὄρου «ἐθνική ιδεολογία», ἡ ὁποία ταυτίζεται ἄλλοτε μέ τίς ἀρχές τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί ἄλλοτε μέ τίς ἀπόψεις μεμονωμένων διανοουμένων. Οἱ λέξεις «ιδεολογικός» καί «ιδεολογία» εἶναι ἀπό τίς *passim*, καί προφανῶς θεωροῦνται γνωστές, ἀλλά ἡ ποικιλία τῶν ἐρμηνειῶν πού τούς δίδεται ἀνάλογα μέ τά συμφραζόμενα δέν συμβιβάζεται μέ τό γεγονός ὅτι ἀποτελοῦν ἀκριβῶς ἓνα ἀπό τά ζητούμενα τοῦ βιβλίου. Ἡ σπατάλη στή χρήση τους εἶναι πράγματι ἐντυπωσιακή. Τό ὅτι ὑπάρχει π.χ. κράτος δέν σημαίνει ὅτι ὑπάρχει καί κρατική ιδεολογία ἅμα τῆ συστάσει του ἢ ἔστω μέσα σέ δέκα χρόνια (σ. 241). Τό ὅτι ἡ Σερβία, χάρη στόν Γκαράσανιν, ἀπο-

κτᾶ ἓνα πρόγραμμα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἀγνωστο σημειώτεον καί στό λαό καί στούς διπλωμάτες, δέν σημαίνει ὅτι αὐτομάτως πλουτίζεται μέ ἓνα ἀκόμα ιδεολογικό ρεῦμα· καί ἂν οἱ ἀπόψεις ἑνός ἰδιορρυθμοῦ πολιτικοῦ μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν «νέο ιδεολογικό ρεῦμα», τότε δέν πείθει ἡ ἀρνηση (ἀπό τόν Τ.) τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ στό σαρωτικό κίνημα τῆς Ἐνωμένης Σερβικῆς Νεολαίας μέ μόνο αἰτιολογικό τίς ἀντιφάσεις ἢ τήν ἀσάφειά της (σ. 314). Ἐξᾴλλου, ὁ καθοριστικός ρόλος πού παίζουν ὁρισμένα ἄτομα ὡς ἐκφραστῆς ιδεολογικῶν ρευμάτων δέν συνεπάγεται γιά τήν ἐξάρτηση τῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων ἀπό τήν προσωπική τους σταδιοδρομία: εἰ μή τί ἄλλο, σέ ζητήματα ιδεολογίας, ἡ μετάβαση ἀπό τό ἄτομο στήν ομάδα – πολύ περισσότερο στό κράτος – ὄχι μόνο δέν εἶναι ὀμαλή, ἀλλά καί ἀρκετά ἀποκρημνη. Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ τρόπος πού ἐκτιμᾶται ἀπό τόν Τ. ἡ συμβολή τοῦ Ἰωάννη Κωλέττη στή διαμόρφωση τῆς εθνικῆς ιδεολογίας στό ἐλληνικό βασίλειο: Ἡ ἱστορική ἀγόρευση τοῦ Κωλέττη στήν Ἐθνοσυνέλευση στίς 14.1.1844 καί ἡ ἀνοδος του, ἀμέσως ἔπειτα, στό πρωθυπουργικό ἀξίωμα σημαίνουν (κατά Τ.) ὅτι «ἡ ἀπελευθερωτική ἀποστολή τῆς Ἑλλάδας, συνδεδεμένη ἤδη μέ κυβερνητικό πρόγραμμα (ἐνν. ἐνῶ ὡς τά τότε ἦταν σύνθημα τῆς ἀντιπολίτευσης), στό ἐξῆς θά λάβει τό σχῆμα σαφῶς διαμορφωμένου πολιτικοῦ προγράμματος, πού σύντομα θά κυριεύσει ὁλόκληρη τήν ἐλληνική κοινωνία, ἔχοντας γίνει τό ἐθνικό πρόγραμμα γιά τίς μελλοντικές βλέψεις τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἡ “μεγάλη ἰδέα” τοῦ ἐλληνοῦ» (σ. 191). Μακάρι τά πράγματα νά ἦταν τόσο ἀπλά· ἀλλά στή δεδομένη περίπτωση εἶναι ζήτημα ἂν ὁ Κωλέττης, στά τρία χρόνια πού τοῦ ἔμεναν μέχρι νά ἐγκαταλείψει καί πρωθυπουργία καί ἐγκόσμια, πρόλαβε κἄν νά ἀποσυνδέσει τή Μεγάλη Ἰδέα ἀπό τό ὄνομά του.

Ὅλα αὐτά, τονίζω, θά μπορούσαν νά ἰσχύουν, ἀρκεῖ νά μὴ θεωροῦνταν αὐταπόδεικτα. Ὑπάρχουν περιοχές τῆς ἱστορίας ὅπου ὁ ἱστορικός ἔχει σχεδόν ἐξίσου μεγάλη ἐλευθερία κινήσεων μέ τό μελλοντολόγο· αὐτό ὄχι μόνο δέν τόν τοποθετεῖ σέ προνομιακή θέση στόν χώρο τῆς ἐπιστήμης ἀλλά ἀντίθετα ἀθεξάνει τίς ἀπαιτήσεις γιά σαφήνεια, ἐξουχιστικές διευκρινίσεις κ.λπ., καί μέ κανέναν τρόπο δέν συντομεύει τή διαδρομή πρὸς τά συμπεράσματα. Στήν περίπτωση τοῦ Τ. τό σύμπλεγμα τῶν προκαταρκτικῶν ἀσαφειῶν (σκέλη σύγκρισης, ὄροι σύγκρισης, ἐλαστικότητα στήν ὀρολογία), ὁδηγεῖ σέ μίαν ἐξίσωση τῶν οὐσιωδῶν μέ τά ἐπουσιώδη, τοῦ κυρίως θέματος μέ τά περιθωρία του, τοῦ κανόνα μέ τίς ἐξαίρεσεις του. Ἐτσι μοιραῖα ζημιώνονται καί οἱ ἐνδεχομένως σωστές ἀπόψεις τοῦ Τ., ἐνῶ οἱ παραλείψεις βαρύνουν πολύ περισσότερο ἀπό τά καθαυτό σφάλματα. Θά μείνω σέ μιά μόνο ἐπίπτωση, πολύ βασική, τῆς γενικῆς ἀτημελησίας: ὅτι ἀποδυναμώνεται ἐντελῶς ὁ σημαντικότερος ἴσως παράγοντας γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐθνικισμοῦ στό Βαλκάνια τόν 19ο αἰῶνα, πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ δημιουργία τῶν πρώτων βαλκανικῶν κρατῶν. Μέ τήν ἀποσιώπηση τῶν ἀντιστοιχιῶν ἢ ὁμοιοτήτων, συνεχῶς τήν ἀλλοίωση τῶν διαφορῶν (καί τήν παραίτηση ἀπό τόν ὀρισμὸ ἑνός «τύπου» βαλκανικοῦ κράτους), ὁ παράγοντας αὐτός καταδικάζεται σέ μίαν ἀσυμβίβαστη μέ τόν ρόλο του στατικότητα. Δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά ἓνα στοιχεῖο πού ἄλλοι λαοί τό ἔχουν καί ἄλλοι δέν τό ἔχουν ἀκόμα· ἡ παρουσία του

καί γράμματα γνωρίζω

ἐπιταχύνει τίς ιδεολογικές ἐξελίξεις στά Βαλκάνια, ἢ ἔστω τίς ὑπογραμμίζει, ἐνῶ ἀνατρέπει ἀρδρῆν τίς ἐνδοβαλκανικές σχέσεις. Καί φυσικά τό κράτος, θεωρημένο ὡς μαγευεῖο ἐθνικῆς ιδεολογίας, δέν εἶναι δυνατόν νά ταυτιστεῖ μέ τήν ἐξωτερική του πολιτική, ἢ ὅποια μπορεῖ τό πολύ νά ἀποτελέσει ἐνδειξη, ὄχι πάντα ἀσφαλῆ, γιά τήν ἐπικρατοῦσα ιδεολογική ἀτμόσφαιρα· παραμορφώνονται λοιπόν ἀκόμα πῶς πολύ τά πράγματα ὅταν ὁ Τ., περνώντας ἀπό λαούς σέ κράτη, ἀρκεῖται τίς περισσότερες φορές σέ περιγραφή ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Ἀναπόφευκτα ἴσως, αὐτές καί ἄλλες ἀσάφειες συνοδεύονται ἀπό μίαν ὑπερβολική σαφήνεια στή «γραμμή» τοῦ συγγραφέα. Ὁ Τ. ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἀνήκει στούς «μαρξιστές» (ὁ μαρξισμός ἐδῶ ὄχι δέβια μέ τήν ἐννοια συγκεκριμένης μεθόδου, ἀλλά ἀποθήκης τυποποιημένων ἐκφράσεων μέ ἰσχύ ἐπιφωνήματος: «κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες», «ἀντινομίες», «νομοτέλειες» κ.λπ. κ.λπ.). Ἀρκετές σελίδες τοῦ βιβλίου ἔχουν ἀπλῶς τήν ὄψη σχολίων στήν ἀξιοκρατική καί οὖρια ἀναγκαιότητα πού ἔλεγα παραπάνω. Ὅταν τά πράγματα δέν πᾶνε κατ' εὐχὴν γιά τούς Βουλγάρους, φταῖνε οἱ κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες (π.χ. σ. 233), οἱ ὁποῖες ἀκριβῶς ξεχνιοῦνται ὅταν οἱ διανοούμενοι καί οἱ πατριώτες μποροῦν νά ἐπιδοθοῦν ἀπρόσκοπτα στό ἔργο τους. Στή Ρουμανία τό φεουδαρχικό στρώμα διαλύεται διακριτικά καί αὐτοφυῶς παρουσιάζονται οἱ ἐσωτερικές καί ἐξωτερικές προϋποθέσεις γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Μολδαβίας καί Βλαχίας (σ. 197). Στήν Ἑλλάδα, μυστηριωδῶς, «ἡ τεταμένη ἐσωτερική κατάσταση φυσικά δέν ἔχει ἐνῶ πεδίον γιά τήν ἐκδήλωση ιδεολογικῶν ρευμάτων πού συνδέονται μέ τή συνέχιση τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», ὁ ὁποῖος ὡς ἐκ τούτου μπλοκάρεται (σ. 187). Στή Σερβία, ἐξίσου μυστηριωδῶς, οἱ ἐσωτερικές ἐπιπλοκές δέν δείχνουν νά ἔχουν καμιά ἀπολύτως ἐπίπτωση στόν τομέα τῆς ιδεολογίας. Τά παραδείγματα θά μπορούσαν καί ἐδῶ νά ἀριθμηθοῦν. Δέν πρόκειται μονάχα γιά ὑπεραπλουστεύσεις πού παραπλανοῦν καί ἐρευνητή καί ἀναγνώστη· πρόκειται γιά συστηματική προβολή σημερινῶν μέτρων καί σταθμῶν στήν ὑπό ἐξέταση περίοδο, καί ἡ ἀνάγκη τοῦ συγγραφέα νά διαδηλώσει τήν προτίμησή του σ' αὐτά προδίδεται κατ' ἐπανάληψη. Ἀρκεῖ ν' ἀναφερθῶ σ' ἓνα ἀπό τά βασικά μοτίβα τοῦ βιβλίου, τήν λιγότερο ἢ περισσότερο ἐντονη, πάντα ὅμως παρούσα, πόλωση μεταξύ «ἀντίδρασης» καί «προοδευτισμοῦ», πού δίνει ἓνα ἱκανό πρόσχημα γιά ἀξιολογικές κατατάξεις, καί δικαιολογεῖ παράλογες ἀποφάνσεις, ὅπως π.χ. ὅτι ἀπό τή δεκαετία 1840 ἡ ἑλληνική κοινωνία κατακλύστηκε ἀπό κύμα συντηρητισμοῦ (σ. 241). Δέν χρειάζεται ἴσως νά προστεθεῖ ὅτι μιά τέτοια πόλωση εἶναι ἄγνωστη στίς βαλκανικές συνθήκες τοῦ 19ου αἰῶνα, ὡς τίς τελευταῖες του δεκαετίες τουλάχιστον.

Τέλος δύο λόγια γιά ὀρισμένες ἀνισότητες μέσα στό ἔργο. Γιά λόγους πού εἶπα στήν ἀρχή δέν μπορεῖ νά ψέξει κανεῖς τό συγγραφέα γιά τήν τάση πού ἔχει νά παινεύει τόν λαό του μέ κάθε εὐκαιρία, καί π.χ. ἐκφράσεις ὅπως «ἱστορικό δίκαιον» ἢ φαντασιώσεις περὶ τῶν ὁρῶν τοῦ ἐθνικοῦ κράτους νά μῆν τόν ἐνοχοῦν στό στόμα ἐνός Ρακόβσκι (σ. 277) ἢ Παλαούζωφ (σ. 256), ἀλλά στό στόμα ἄλλοθεντῶν πατριωτῶν. Ἡ πλήρης ἀποσιώπηση τοῦ πανσλαβισμοῦ,

ἐνός δηλαδή ἀπό τά ἐλάχιστα ἀδιαμφισβήτητα «ιδεολογικά ρεύματα» πού ἔδρασαν στό βαλκανικό χώρο τόν 19ο αἰῶνα, εἶναι κάπως σοβαρότερη παράλειψη,⁶ καθώς ἐπίσης εἶναι παράλειψη καί ἡ ἀποσιώπηση τῶν βουλγαρικῶν ὀφειλῶν στό σερβικό παράγοντα (κράτος καί ιδεολογικό κλίμα). Ἡ μεροληψία τοῦ Τράικωφ ἐκτείνεται καί πέραν τῶν βουλγαρικῶν συνδρόμων· ἡ διάταξη τῆς ὕλης, σαφῶς εὐνοώντας τόν Ρουμάνου, «ἀδικεῖ» τούς Σέρβους (μέ τήν πολυδιάσπαση πού ἀνέφερα παραπάνω) καί τούς Ἑλλήνες (μέ τήν ὀλοκληρωτική σχεδόν ταύτιση ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἑλλαδικοῦ κράτους).

Τό βιβλίον τῆς Ντάνοβα εἶναι ἀμεσότερου ἑλληνικοῦ ἐνδιαφέροντος καθώς ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά μέ τή Μεγάλη Ἰδέα, προοριζόμενο κι αὐτό νά καλύψει ἓνα κενό στήν ἱστοριογραφία (σ. 10). Τά ζητούμενα προσδιορίζονται ἐδῶ ὡς ἐξῆς: περιεχόμενο καί χαρακτηρισ τῆς Μ.Ι.· σχέση μεταξύ Μ.Ι. καί ἑλληνικῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς ιδεολογίας· κοινωνική ταυτότητα τῶν φορέων τῆς Μ.Ι.· χρόνος ἐμφάνισης· ἐπιδιώκεται ἐπίσης νά ἐρμηνευτεῖ ἡ σημαντική θέση πού κατέχει ἡ Μ.Ι. στήν ἑλληνική κοινωνία, καί νά φωτιστοῦν ὀρισμένα ζητήματα τῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας πού συνδέονται μέ τήν Μ.Ι. (σ. 20-21). Ἀκολουθεῖ ἡ προειδοποίηση ὅτι ἡ συγγραφέας στηρίζεται σέ στοιχεῖα πού ἀντλήσε ἀπό τή μελέτη ὀγκωδέστατου ὕλικου (φυλλάδια, τύπος, ἀρχεῖα κλπ.) (σ. 21-22).

Δίνονται προκαταρκτικά οἱ παρακάτω ὀρισμοί: «... πίσω ἀπό τήν ἀφηρημένη ἐννοια Μεγάλη Ἰδέα στήν πραγματικότητα κρύβεται ὁ ἑλληνικός ἀστικός ἐθνικισμός. (...) Ἡ Μ.Ι. μπορεῖ νά ὀρισθεῖ ὡς ψυχολογία, ιδεολογία, κοσμοθεωρία, θεωρία, πολιτική καί κοινωνική πρακτική τῆς διαμόρφωσης τῆς ἑλληνικῆς κοινωνικο-εθνικῆς κοινότητας, τῆς αὐξήσης καί ἀντιπαράθεσής της πρὸς τίς ὑπόλοιπες ἐθνικές κοινότητες, τῆς ἐδραίωσης τῆς ἀποκλειστικότητάς της καί τοῦ δικαιώματος ἡγεμονίας [ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων], πού ἀντιστοιχοῦν στά συμφέροντα τῶν κυριάρχων τάξεων». (σ. 8) Ἡ σχέση της μέ τήν ἐθνικοαπελευθερωτική ιδεολογία εἶναι ἀκριβῶς ἡ σχέση τοῦ ἐθνικιστοῦ μέ τό «ἐθνικό» «Ὡς ἱστορικό φαινόμενο τό «ἐθνικό» εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὕλικῆς καί πνευματικῆς δραστηριότητας σειρᾶς γενεῶν μίας δεδομένης κοινωνικο-εθνικῆς κοινότητας, πού ἐκδηλώνεται ὡς τό συγκεκριμένο σύνολο ὕλικοτεχνικῶν, πολιτιστικῶν καί πνευματικῶν ἀξιών, συμφερόντων καί σχέσεων», καί δέν ἀντιπαράτιθεται πάντα στόν ἐθνισμό ἄλλων κοινοτήτων. Ἀντίθετα τό «ἐθνικιστικό» ἀπολυτοποιεῖ «τίς ἀξίες καί τά συμφέροντα τοῦ ἰδίου ἔθνους» καί αἰτιολογεῖ τό δικαίωμα του γιά ἡγεμονία ἐπὶ τῶν ἄλλων. Ἐθνικό ζήτημα, τέλος, εἶναι «τό ζήτημα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων – οικονομικῶν, ἐδαφικῶν, πολιτικῶν, κρατικῶν, πολιτιστικῶν καί γλωσσικῶν, μεταξύ ἔθνων, ἐθνικῶν ὁμάδων καί ἐθνοτήτων σέ

6. Ἡ Ντάνοβα θά προχωρήσει πῶς πέρα, παρουσιάζοντας τόν πανσλαβισμό σάν ἑλληνική ἐπινόηση τῆς δεκαετίας 1840, πού σὺν τῷ χρόνῳ παίρνει τή σημασία τῆς βουλγαρικῆς ἐθνικῆς ἀφύπνισης (Ντάνοβα, σ. 132). Πρέπει, ὡστόσο, νά τονιστεῖ ὅτι καί ὁ Τράικωφ καί (ἰδίως) ἡ Ντάνοβα μέ κανέναν τρόπο δέν ἀνήκουν στήν «ἀνθελληνική» πτέρυγα τῆς βουλγαρικῆς ἱστοριογραφίας.

διαφότους κοινωνικο-οικονομικούς συνδυασμούς, σέ διάφορες χώρες και κράτη». Οί όρισμοί συμπληρώνονται από νομοταγείς παραπομπές στά "Απαντα Λένιν και στή σύγχρονη σοβιετική και βουλγαρική διβλιογραφία (σ. 8;277).⁷

Αντιπαρεχόμενος τό κάπως σιδυλλικό τών όρισμών αυτών, πού μπορεί νά όφείλεται είτε σέ έκφραστικές άδεξιότητες του συγγραφέα είτε σέ άλλεργικές άντιδράσεις τής ελληνικής γλώσσας, ό άναγνώστης δέν μπορεί νά μή σταθεί στή διάκριση μεταξύ Μεγάλης Ίδέας και έθνικοαπελευθερωτικής ιδεολογίας πού αυθαίρετα θεωρείται δεδομένη και προεξοφλεί συμπεράσματα. Δέν χρειάζεται βέβαια κοπιώδης έντρούφιση στις πηγές για νά άποδειχτεί ή διάκριση αυτή έσφαλμένη. Μπορεί τόν 19ο αιώνα νά διακρίνονται στην Έλλάδα έθνικισμός και έθνικοαπελευθερωτική ιδεολογία, ή σέ άκριβέστερη διατύπωση επίσημη και άνεπίσημη έθνική ιδεολογία, αλλά ή Μεγάλη Ίδέα δέν μπορεί νά έντοπιστεί, και δή εκ τών προτέρων, σέ έναν από τούς δύο χώρους. Καί μόνο ή τεράστια ποικιλία τών συμφραζόμενων όπου άπαντα ό όρος άρκει για νά άποτρέψει από κάτι τέτοιο, και ή σύγχυση περί τό περιεχόμενο του όρου είναι άκριβώς θέμα για μελέτη και όχι άπαραιτήτως ένδειξη μιας ακόμα πλεκτάνης τής άρχουσας τάξης ή όποια προωθεί τά σκοτεινά της σχέδια άποπροσανατολίζοντας τό λαό και δημιουργώντας ιδεολογίες εκ του μηδενός (π.χ. σ. 73, 93). Άλίμονο εάν ή άρχουσα τάξη δέν ήξερε νά έκμεταλλεύεται ό,τι περνάει από τό χέρι της προκειμένου νά έδραιώσει τή θέση της σέ μία κοινωνία, τότε τί άρχουσα τάξη θά ήταν. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι σ' αυτήν πρέπει νά προστρέχουμε κάθε φορά πού γεννιούνται προβλήματα δυσερμήνευτα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση άγνοείται παντελώς (κι αυτό επιδεικνύεται και από τή συνέχεια του διβλίου) ή Μ.Ι. ως στοιχείο τής λαϊκής μυθολογίας, τήν όποια και βέβαια ιδιωποιήθηκαν οί νεαροί Έλληνες άστοί, αλλά μέ τρόπο και σέ βαθμό πού άπαιτούν διερεύνηση. Έγκαίρως λοιπόν προετοιμαζόμαστε νά παρακολουθήσουμε τή γνωστή μας από τόν Τράικωφ πάλη μεταξύ καλού (έθνικού, προοδευτικού, ύπερ τής συνεργασίας τών λαών, προορισμένου νά νικήσει) και κακού (έθνικιστικού, άντιδραστικού, έκπετατικών βλέψεων, βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα καταδικασμένου), τή σύγκρουση μεταξύ δημοκρατικής τάσης και συντηρητικού μπλόκ (π.χ. σ. 51-52), πού ή νομοτελής και πρώιμη (1822!) στροφή τής ελληνικής κοινωνίας στο συντηρητισμό τήν κάνει ακόμα πιο ένδιαφέρουσα (σ. 57, 66, 139, 161).

Τά χρονικά πλαίσια όρίζονται και έδω από τό διαφωτισμό και τήν άνατολική κρίση 1875-1878.⁸ Τό τελευταίο όριο παραβιάζεται (σιωπηρά) μία μοναδική φορά για χάρη του κοινωνιστή Πλάτωνος Δρακούλη (σ. 243), ό όποιος έντάσσεται στην άμέσως προηγούμενή του γενιά, προφανώς για κανέναν άλλο λόγο έξω

7. Ή τεράστια δυτικοευρωπαϊκή και άμερικανική διβλιογραφία για τόν έθνικισμό (ή «άστική ιστοριογραφία») καλύπτεται άνελλιπέστατα στην ύποσημείωση 71 τής σ. 283, μέ δυσμενή σχόλια στο κυρίως κείμενο (σ. 20). Σημειώνω ότι ή Ντ., μέ έκφράσεις όπως «φυσική εξέλιξη τών βαλκανικών έθνών» (στην έθνικά ρευστότατη περίοδο τών άρχών του 19ου αιώνα, σ. 58), δέν φαίνεται νά άπαλλάσσεται από τήν κατηγορία πού προσάπτει στους άστούς ιστοριογράφους (ύπερταξική αυθυπαρξία του έθνους).

από τήν ένίσχυση τής όντως ύποτονικής προοδευτικής πτέρυγας τών Έλλήνων διανοουμένων. Ή συστηματική έρευνα καλύπτει τήν περίοδο 1830 και έξης. Ή διαίρεση σέ ύποπεριόδους βασίζεται σέ συνδυασμό κριτηρίων έσωτερικής πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας, πού είναι καθ' άρχήν σωστός, λόγω τής φύσης του θέματος. Καί για μέν τίς φάσεις του άνατολικού ζητήματος (πού επιδρούν άποφασιστικά στις έσωτερικές εξελίξεις) δέν μπορούν νά υπάρξουν διχογνωμίες· όσον άφορά όμως τίς φάσεις τής πολιτικής ιστορίας του ελληνικού βασιλείου ή Ντ. σέ μία περίπτωση άπομακρύνεται από τούς σταθμούς πού καθιέρωσε ή σύμβαση, μέ τρόπο όχι πολύ πειστικό. Για νά χαρακτηριστεί τό 1848 σταθμός στην ιστορία τής Έλλάδας (σ. 103 κ. έξ.), δέν άρκει ή μαρτυρία του Τάσου Βουρνά ούτε – έστω – οί συνήθειες και πριν και μετά μυκτηρισμοί όρισμένων έφημερίδων τής εποχής ή ή εκδήλωση και τό 1848 όπως και στα προηγούμενα χρόνια ληστανταρτικών κινήματων ή οί έπαφές του Μακρυγιάννη κ.λπ., μ' άλλα λόγια δέν άρκει ή άπομύηση τών γεγονότων μιας χρονιάς· δε θά 'ταν περισσότερο ριψικίνδυνο, λόγω χάρη, τό νά συνεκτιμούσαμε τό κενό πού δημιουργείται μέ τό θάνατο του Κωλέτη τό 1847 σέ μία περιγραφή τής ευρωπαϊκής προεπαναστατικής άτμόσφαιρας. Τό ζήτημα θέλει όπωσδήποτε διερεύνηση, και μέχρις άποδείξεως του έναντίου θά περιοριστούμε νά θεωρούμε τά εκτός Βασιλείου Έπτάνησα μοναδικό ελληνικό χώρο όπου τά ευρωπαϊκά γεγονότα είχαν σαφή αντίκτυπο (και σ' αυτά, χαρακτηριστικά, δέν γίνεται μνεία στο σχετικό κεφάλαιο). Μέ κανέναν τρόπο δέν θά άπαιτούσε κανείς άπάντηση για τό 1848 από ένα διβλίο πού άσχολείται μέ τή Μεγάλη Ίδέα, ούτε θά είχε και τόση σημασία καθ' αυτήν μία άνεπαρκής τεκμηρίωση εν όψει του όγκου και τών δυσκολιών πού παρουσιάζει τό ύλικό, είναι όμως σφάλμα τακτι-

8. Τά περιεχόμενα: Α. Τό ελληνικό έθνος και τά πολιτικά του προγράμματα κατά τήν εποχή τής έθνικής άφύπνισης – 18ος αί.-1833 – (σ. 23-59): 1. Ίδιορρυθμίες στην εξέλιξη τής ελληνικής κοινωνίας επί Τουρκοκρατίας, και διαμόρφωση του ελληνικού έθνους (23-44). 2. Τά ελληνικά έθνικοπολιτικά προγράμματα ως τό 1833 (44-59). Β. Ή έδραίωση τής Μεγάλης Ίδέας (60-164): 1. Προβλήματα του νεοαπελευθερωθέντος ελληνικού κράτους (60-71). 2. Τό έθνικό πρόβλημα στή σφαίρα τής πολιτικής δραστηριότητας τών Έλλήνων κατά τή δεκαετία 1830 (72-84). 3. Τά ελληνικά έθνικο-πολιτικά προγράμματα κατά τή δεκαετία 1840 (84-127). 4. Ή ελληνική εκκλησιαστική πολιτική κατά τίς δεκαετίες 1830 και 1840 (127-138). 5. Ή επιστήμη και ή έκπαίδευση στην Έλλάδα στην ύπηρεσία τής Μεγάλης Ίδέας (138-164). Γ. Οί Έλληνες και ή κληρονομία του «Μεγάλου άσθενούς» στα έτη 1853-1863 (165-212): 1. Ο Κριμαϊκός πόλεμος και ή εξέλιξη του ελληνικού έθνικού προβλήματος (165-181). 2. Τά ελληνικά έθνικο-πολιτικά προγράμματα μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο (ως τό 1863) (181-199). 3. Ή ελληνική εκκλησιαστικο-εκπαιδευτική πολιτική στην περίοδο 1853-1863 (199-212). Δ. Έξέλιξη τών βασικών άπόψεων περί του έθνικού ζητήματος στα έτη 1863-1878 (213-265): 1. Ή «νέα πολιτική» και ή Μεγάλη Ίδέα (1863-1875) (213-226). 2. Ή άνατολική κρίση του 1875-1878 στην εξέλιξη τής ελληνικής πολιτικής σκέψης και τό ελληνικό έθνικό πρόβλημα (226-249). 3. Ή ελληνική εκπαιδευτική και εκκλησιαστική πολιτική ως τό 1878 (249-259). 4. Έπεξεργασία τών θεωρητικών βάσεων τής Μεγάλης Ίδέας (1863-1878) (259-265). Συμπέρασμα (266-276).

καί γράμματα γνωρίζω

κῆς νά χρησιμοποιούνται ἀδέβαια στοιχεία γιά τή στήριξη ἐξίσου ἀδέβαιων ἀπόψεων. Ἔτσι ἐδῶ, τό 1848, ὁ μέν θρόνος κλονίζεται (σ. 125), ἡ δέ ἄρχουσα τάξη ἐπιστρατεύει τή Μ.Ι. γιά νά σώσει τή θέση της πού ἀπειλείται ἀπό τόν κοινωνικό ἀναβρασμό (σ. 104), ἐνῶ ἡ μικρομεσαία μπουρζουαζία, μέ δημοκρατικό ἀλλά καί ἐθνικιστικό προσανατολισμό, πέφτει θύμα τῆς ἀναποφασιστικότητας καί τῆς ἀσυνέπειάς της (σ. 107-108). Ἀντίστοιχα, δέν γίνεται ἡ παραμικρή νύξη γιά τή βαθιά ἐσωτερική κρίση πού προηγήθηκε τῆς ἀνατολικῆς τοῦ 1875-1878, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργοῦνται πολλά κενά στήν ἐρμηνεία τῆς καμπῆς πού περνᾷ ἡ ἑλληνική κοινωνία γύρω στά 1880 (βλ. σ. 226).

Ἐδαφικά ὅρια τοῦ χώρου πού καλύπτει ἡ ἔρευνα δέν δίνονται, ἄρα δέν ἀποκλείεται ρητά καμιά μερίδα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τό ἑλληνικό βασίλειο ἀποσπᾷ φυσιολογικά τή μεγαλύτερη προσοχή, ἀλλά μέ συχνά ἄλματα στήν ἑλληνική διασπορά, ἰδίως μετά τή διαπίστωση τῆς Ντ. ὅτι τά συμφέροντα ἑλλαδικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καί οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (καί Πατριαρχείου) ἀρχίζουν νά ταυτίζονται ἤδη ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας 1840, καί μάλιστα σέ ἄμεση σύνδεση μέ τή βουλγαρική ἐθνική ἀφύπνιση (σ. 131 κ. ἐξ.). Ἡ ἔξαρση (στό χώρο τῆς ἰδεολογίας) αὐτοῦ τοῦ παράγοντα (κάπως διαστικῆ, ἀν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι πρόκειται γιά ἓνα ζήτημα ἀνοιχτό ἀκόμα στήν ἱστοριογραφία) συνοδεύεται ἀπό μιά ἀποδυνάμωση ἄλλων περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου: χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τά Ἑπτάνησα (περιοχή περιθωριακή ὡς πρὸς τόν βαλκανικό κόσμο, ἀλλά πρωτίστης σημασίας ὡς πρὸς τήν Ἑλλάδα), στά ὁποία ἡ Ντ. ἀναφέρεται σχετικά ἀργά (σ. 140-141), ἰσοπεδώνοντάς τα μάλιστα, ὡς πνευματικό κέντρο, μέ τήν Ἄνδρο τοῦ Θεοφίλου Καίρη. Τό ὅτι ἄλλωστε ὑποτιμᾶται ἡ σημασία τῶν ὁρίων τοῦ κράτους εἶναι μιά μόνιμη πηγή σύγκρισης. Στήν ἀφετηρία στέκονται ἀναπόδεικτες προτάσεις, ὅπως: «Πάνω στή βάση τῆς ἐπικοινωνίας στή σφαῖρα τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῶν Ἑλλήνων τῆς Φιλιππούπολης, Βραΐλας, Σμύρνης, Ἀθῆνας καί Κωνσταντινουπόλης χιτίζεται καί ἡ γλωσσική, πολιτιστική, ἐθνική τους ἐνότητα, πού μέ τή σειρά της προκαλεῖ τήν παγίωση τῆς κοινότητος πολιτικῶν στόχων τῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς τῆς ἐθνότητος [δηλ. τῆς ἑλληνικῆς]» (σ. 64), αὐτά στή δεκαετία 1830! Ἄν ἰσχύει ὅτι μιά ἀπό τίς οὐσιώδεις ὄψεις τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀφορᾷ ἀκριβῶς τή σχέση Ἀθῆνας-Κωνσταντινουπόλης, κι αὐτή ἡ σχέση, ἀνεξαρτήτως ἀκριβοῦς ἔτους γεννήσεως τῆς Μ.Ι., προϋποθέτει τήν ὑπαρξή ἑλληνικοῦ κράτους, χάνουμε κάθε ἐλπίδα προσδιορισμοῦ της ἐάν μεταπολίζουμε συνεχῶς ὀπτική γωνία, πότε μέσα πότε ἔξω ἀπό τό Βασίλειο.

Ἐξάλλου, καί ἀν ἀκόμα ταυτίζονται, ἀντικειμενικά, τά συμφέροντα ἑλλαδικῆς ἡγεσίας καί ὁμογένειας, δέν ἐπιλύεται ἔτσι αὐτομάτως καί τό πρόβλημα τῆς ἀλληλεπίδρασης τοῦ «ἔσω» καί τοῦ «ἔξω» ἑλληνισμοῦ στόν χώρο τῆς ἰδεολογίας. Μπορεῖ ἡ ὁμογένεια, ἰδίως ἀπό τή δεκαετία 1870 καί ἐξῆς, νά παίξει ἀποφασιστικό ρόλο στόν καθορισμό τῆς ἐξωτερικῆς ἡ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου. Κατά τό ἴδιο διάστημα ὅμως εἶναι πού ἀνδρώνεται μιά ἀκραιφνῶς ἑλλαδική διανοητική ἡγεσία, ἡ ὁποία στήν πράξη δέν θά ἀμφισβητηθεῖ ἀπ' ἔξω. Αὐτόν τόν παράγοντα ἡ Ντ. τόν προσπερνᾷ, συγχέοντας (ὅπως

καί ὁ Τράικωφ) ἐθνική ἰδεολογία καί ἐξωτερική πολιτική. Ἀλλά ἐνῶ γιά τή μελέτη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐπιβάλλεται ἡ ἀναδίφηση σέ διπλωματικά, πολιτικά ἢ οἰκονομικά παρασκήνια, γιά τήν ἐθνική ἰδεολογία σημεῖο ἀφετηρίας πρέπει νά εἶναι τά «φανερὰ» στοιχεία τῆς ἐποχῆς. Ἡ μυθοποίηση π.χ. κατά καιρούς τῶν ἀπειλῶν κατά τοῦ ἑλληνισμοῦ (εἴτε λαβαίνει τήν ἐκφραση τῆς ρωσοφοβίας ἢ ὀλαβοφοβίας εἴτε ὀδηγεῖ σέ γενική ξενηλασία) δέν φωτίζεται ἀπό τήν ἀπάντηση ἐκ τῶν ὑστέρων στό ἐρώτημα ἐάν εἶχε ἢ δέν εἶχε ρεαλιστική βάση ἢ ἀπό τήν ἀκριβή καταμέτρηση τῶν ἐπεμβάσεων τοῦ ξένου παράγοντα στά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδας· ἀπλῶς ἀνήκει σέ ἄλλες τάξεις συμφραζόμενα. Ἄλλιῶς διατρέχουμε τόν κίνδυνο νά διαγράψουμε αὐθαίρετα ἀπό τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τίς παρανοήσεις ἢ μονομανίες, ἀνεξαρτήτως προελεύσεως, πού χαρακτηρίζουν τίς ἐπικρατούσες ἀντιλήψεις μιᾶς ἐποχῆς, ἐξαιρώντάς τες ἀκριβῶς ὡς παρανοήσεις ἢ μονομανίες, δηλ. ἀξιολογώντας τες μέ κριτήρια ἄσχετα πρὸς τήν ἐποχή πού μελετᾶμε.

Στό κάτω κάτω ἡ ἀπλή περιγραφή τοῦ ἰδεολογικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς εἶναι ἥδη ἀρκετό ζητούμενο, ὥστε νά ἀποτρέπει ἐκ τῶν προτέρων ἀπό τή λεγόμενη πρωτογενή ἔρευνα. Τά ὑπάρχοντα στοιχεία καλύπτουν οὕτως ἢ ἄλλως μιά ἀπέραντη ἔκταση, καί ὁ ἐρευνητής δέν χρειάζεται νά δυσχεραίνει τό ἔργο του ἐμπλεκόμενος στήν ἐρμηνεία διαμφορηθέντων γεγονότων. Ἡ ὑπόθεση π.χ. τῆς πολωνικῆς λεγεώνας καί γενικά τοῦ ρόλου τῶν Πολωνῶν ἐμικρηθῶν στήν Ἑλλάδα χρήζει ἐιδικῆς μελέτης, καί γιά τήν ὥρα θά πρέπει νά ἀρκεστούμε νά τήν ἐντάξουμε στό κλίμα κινδυνολογίας καί ἰδεολογικῆς δύσπνοιας τοῦ ἀξιωματικοῦ ἔτους 1852 (ὑπόθεση Μακρυγιάννη, ὑπόθεση Πανᾶ -Βαφειαδάκη, ὑπόθεση Λεωνίδα Βούλγαρη, Παπουλάκου, Κοσμᾶ Φλαμιάτου, Ἀντιτόμου, Καίρη)· τά ὑπάρχοντα πενήχρα στοιχεία μέ κανέναν τρόπο δέν ἐπιτρέπουν μιά διαστικῆ σύγκριση μέ τήν σέ βάθος διερευνημένη πολωνική ἐπίδραση στήν Ἡγεμονία τῆς Σερβίας (σ. 121). Τό ἴδιο ἰσχύει, πολύ περισσότερο, γιά εὐρύτερα θέματα ὅπως οἱ σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο· ἡ Ντ. θεωρεῖ δεδομένη τήν πλήρη εὐθυγράμμιση ἑλλαδικῆς πολιτικῆς καί Πατριαρχείου καί προχωρεῖ στά συμπεράσματά της, πού ὅμως ἔτσι πατοῦν ἀναγκαστικά σέ πολύ ἀσταθές ἔδαφος.

Εἶναι πράγματι μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες δυσκολίες τοῦ ἱστορικοῦ πού ἀσχολεῖται μέ θέματα ἰδεολογίας, τό ὅτι ἡ ἱστοριογραφία δέν ἔχει ἀντιμετωπίσει μέ ἴση σοβαρότητα ὅλες τίς πτυχές τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ περασμένου αἰῶνα καί ὅτι τά συμπεράσματά του θά ἔχουν ἐνμέρει τό χαρακτήρα προσωρινότητος. Κάποια δόση αὐτοσχεδιασμοῦ εἶναι ἴσως ἀπαραίτητη. Ὅποσοδήποτε ὅμως εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐκμεταλλεῖται, ὅπου ὑπάρχουν, τά πορίσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἔρευνας, τά ὁποία μπορεῖ νά τά δεχθεῖ ἢ νά τά ἀπορρίψει, ἀλλά ὄχι καί νά τά ἀγνοήσει. Ἡ μελέτη π.χ. τοῦ Τζῶν Πετρόπουλου γιά τήν περίοδο τῆς Ἀντιβασιλείας⁹ ἔχει οὐσιαστικά ὑποσκάψει τή θεώρηση τῶν πρὸ τοῦ Κοιμαϊκοῦ πολέμου κομμάτων ἀγγλικοῦ, γαλλικοῦ καί ρωσικοῦ ὡς μονολιθικῶν ἢ ξενοδοῦλων, ἢ ὡς κομμάτων κᾶν, καί μιά ἐπιστροφή σ' αὐτήν εἶναι ἀδύνατη χωρίς τήν προσκόμιση νέων στοιχείων. Ἡ, στό θέμα ἀκριβῶς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, δέν μπορεῖ νά ὑποτιμηθεῖ ἡ συμβουλή τοῦ Δημαρά, στό ἔργο τοῦ ὁποίου ὀφείλουμε ἓνα πολύτιμο

«όδηγό ιδεών» για τον 19ο αιώνα. Η παλινόρθωση π.χ. του Βυζαντίου στη δεκαετία 1850 έχει αποδειχτεί και εκτιμηθεί δεόντως και δεν κλονίζεται από την καταγραφή του όρου «έλληνοχριστιανικός» σε μία προγενέστερη προξενική έκθεση (σ. 83) —άλλο τό οικείο και επί 'Αγώνα ζεύγος πατρις-πίστις, και άλλο τό καινοφανές 'Αρχαιότης-Βυζάντιο—, ούτε ή απόρριψη του Βυζαντίου αποτελεί κριτήριο προοδευτισμού (ό Κουμανούδης προοδευτικός, μαζί με άλλους επιγόνους του Διαφωτισμού, σ. 262-263). Τά σφάλματα στην έξιστόρηση του γλωσσικού ζητήματος (και πάλι στη βάση της πάλης προόδου-αντίδρασης) είναι ακόμα πιό άσυγχώρητα (π.χ. σ. 139, 157)· ό Σολωμός, επικεφαλής της δημοκρατικής τάσης στά 'Επτάνησα, επειδή γράφει δημοτική (σ. 210);

Εννοείται αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να παίρνουμε τούς μετρητοίς ό,τι προτάσεις έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί στη βιβλιογραφία. Τό ότι π.χ. ό Β. Παναγιωτόπουλος προβάλλει την άποψη ότι τό Τανζιμάτ άσκησε αποφασιστική επίδραση στις έλλαδικές ιδεολογικές εξελίξεις¹⁰ δεν δικαιολογεί τό αναπάντεχο συμπέρασμα της Ντ. ότι ή έλληνοτουρκική συνθήκη του 1855 και τό Χατιχουμαγιούν του 1856 αποτελούν σταθμό στην έλληνική πολιτική σκέψη όσον άφορά τό εθνικό ζήτημα στά Βαλκάνια (σ. 181), και άν ακόμα υποθέσουμε ότι είναι δυνατόν να μιλάμε για κάποια (ένιαία) έλληνική πολιτική σκέψη. Τό ότι ό Κ. Μοσκόφ πιστεύει ότι ό ρομαντισμός μένει «μιά έκφραση τών μεσοασιατικών στρωμάτων»¹¹ άσφαλώς δεν επιβάλλει τό θολό συμπέρασμα ότι ό ρομαντισμός μένει «ή έκφραση και ή τροφή για τίς πνευματικές ανάγκες τών κατωτέρων και μεσαιών κοινωνικών στρωμάτων, ενώ οι κύκλοι πού συνδέονται με τό Σίτυ του Λονδίνου έκδηλώνουν επιφύλαξη για τούς ρομαντικούς συγγραφείς» (σ. 140). Τά παραδείγματα και εδώ είναι άρκετά.

Η τελευταία ομάδα παρατηρήσεων άφορά ειδικότερα τό θέμα τών ιδίων τών πηγών για τή μελέτη της Μεγάλης 'Ιδέας. Δεδομένου του όγκου του ύλικού, ό οποίος είναι άπαγορευτικός, κάποια έπιλογή είναι άπαραίτητη, πού όμως για να μην είναι έντελώς τυχαία πρέπει να βασίζεται σε συγκεκριμένες άρχές, πού με τή σειρά τους εξαρτώνται από τό τί ψάχνει κάθε φορά ό έρευνήτης στο ύλικό του.

Χονδρικά, μία κατηγορία πηγών θά άφορά «γεγονότα» (λεπτομέρειες της πολιτικής ιστορίας, δράση μεμονωμένων άτομων ή ομάδων, συλλόγων, εταιρειών κ.λπ.) και μία δεύτερη θά άφορά «ιδέες» (άντιλήψεις περί έθνους, έθνικής ιστορίας, προορισμού στην 'Ανατολή, ένδεχόμενο φυλετισμού, αντισλαβισμός κ.λπ.) ενώ ό συνδυασμός τών δύο είναι αναγκαίος προκειμένου να σχηματίσουμε μίαν εικόνα του κλίματος της εποχής. Φυσικά ένας τέτοιος διαχωρισμός δεν είναι πάντα δυνατός ή θεμιτός, πολλές φορές όμως ή ίδια ή φύση τών πηγών τον επιβάλλει.

Άς πάρουμε τό παράδειγμα του τύπου, πού είναι από τίς βασικότερες πηγές για τή μελέτη της ιδεολογίας της εποχής. Ό τύπος μπορεί να θεωρηθεί είτε ως κάτοπτρο ιδεολογίας, είτε ως διαμορφωτής ιδεολογίας, είτε ως πηγή πληροφοριών. Η διαφορά είναι ότι ως πηγή πληροφοριών είναι κατά κανόνα άνεπαρκής, και μόνο μετά από διασταυρώσεις ή έπαληθεύσεις μπορεί να χρησιμοποιηθεί με άσφάλεια· ενώ στις άλλες περιπτώσεις διατηρεί σχετική αυτοτέλεια (άνεξάρτητα από τό άν έκφράζει τίς άπόψεις ενός

μόνο άτομου ή περισσοτέρων). Η σύγκυση τών δύο μοιραία άναιρεί τό κύρος του ως πηγής.

Τό ίδιο ισχύει, τηρουμένων τών αναλογιών, και για έναν μεγάλο αριθμό άλλων δημοσιευμένων πηγών. Περιφανές τό παράδειγμα του Μακρυγιάννη, ό οποίος είναι μοναδική πηγή για τήν περιγραφή της λαϊκής αντίληψης τών πραγμάτων του Βασιλείου, αλλά άμφίβολης αξιοπιστίας ως ιστορικός. Η Ντ. διαλέγει να τον χρησιμοποιήσει υπό τήν τελευταία ιδιότητα, διαλύοντας έτσι τήν μοναδικότητά του και έξισώνοντάς τον με τον Δραγούμη ή τον Ραγκαβή. Μέ λίγη μονάχα προσοχή άν είχε διαβάσει ή Ντ. τά 'Απομνημονεύματά του, θά δίσταζε να τον τοποθετήσει επικεφαλής της δημοκρατικής και αντιμοναρχικής μερίδας τών μικρομεσαίων, και δεν θά βλέπαμε τον γνωστό μας Μακρυγιάννη να χρησιμοποιεί έθνικιστική προπαγάνδα για να μαζικοποιήσει τό αντιμοναρχικό κίνημα (σ. 84-85).

Αυτόνοητο είναι ότι τό ποιός γράφει ένα κείμενο, πού, πότε, και με ποιόν σκοπό, πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη όσο και τό περιεχόμενο. Η άπολογητική π.χ. συνήθως γαλλόφωνη φιλολογία πρέπει να διαφοροποιείται από τήν έγχώρια καταναλώσεως, όπως σωστά παρατηρεί και ή Ντ. (σ. 176), αλλά και ή άθιναϊκής προελεύσεως από τήν έξωελλαδικής. Άστοχη ή χρησιμοποίηση του Βλάση Γαβριηλίδη άποκλειστικά και μόνο ως συγγραφέα ενός αντισλαβικού βιβλίου πού έβγαλε τό 1869 στην 'Αθήνα (6. 246), πριν καλά καλά άρχίσει τή σταδιοδρομία του. Άστοχη ή ένταξη του Γ. Τερτσέτη στους έτεροχθονιστές δάσει ενός παραθέματος, όταν ό Τερτσέτης άνήκει άναμφισβήτητα στους συνειδητούς αυτοχθονιστές (σ. 91). Για πιό περίπλοκες περιπτώσεις, πού απαιτούν ειδική έρευνα, όπως του Κ. Παπαρηγόπουλου, έντελώς άγνωστοί είναι χαρακτηρισμοί όπως «αντίδραστικός» και τά τοιαύτα (σ. 149). Άνάλογα ισχύουν και στο χώρο της δράσης. Τό γεγονός π.χ. ότι γραφικές ή περιθωριακές προσωπικότητες όπως ό Ζήσης Σωτηρίου ή ό Λεωνίδας Βούλγαρης φιλοξενούνται συχνά στις στήλες του τύπου και γενικά «φαίνονται», δεν δικαιολογεί τό άβασάνιστο σύρσιμο τους στο κέντρο της έλλαδικής κοινωνίας, υπό τήν ιδιότητα δημοκρατικών άστών.

Άπό τά παραπάνω φαίνεται ότι ή έλλειψη προκαταρκτικών διευκρινίσεων έχει και εδώ άρνητικές συνέπειες. Η Ντ. με τό να μην άποκλείσει τίποτα ρητά, κάνει ακόμα πιό αισθητή π.χ. τήν άπουσία από τίς πηγές της της λογοτεχνίας ή της σατιρικής φιλολογίας. Η, με τό να χρησιμοποιήσει για τά συμπεράσματά της τήν κριτική πού άσκήθηκε στην έλληνική κοινωνία από άμφισβητήσιμους «σοσιαλιστές», στους όποιους ή Μεγάλη 'Ιδέα στέκεται εμπόδιο (σ. 244), κάνει ακόμα πιό αισθητή τήν άπουσία της πολύ πιό

9. J.A. Petropulos, *Politics and statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton, N.J., 1968. Παρόλο πού ή Ντ. αναφέρει τό βιβλίο στη βιβλιογραφία της, δεν φαίνεται να τό έχει χρησιμοποιήσει στο ένλόγω θέμα.

10. Β. Παναγιωτόπουλος, «Η βιομηχανική επανάσταση και ή 'Ελλάδα, 1832-1871», στο : Grothusen, Da Silva κ.λπ., *Έκονγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τόν 19ο αιώνα*, Θεμέλιο 1980, σ. 234-235.

11. Κ. Μοσκόφ, *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην 'Ελλάδα, 1830-1909*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 110.

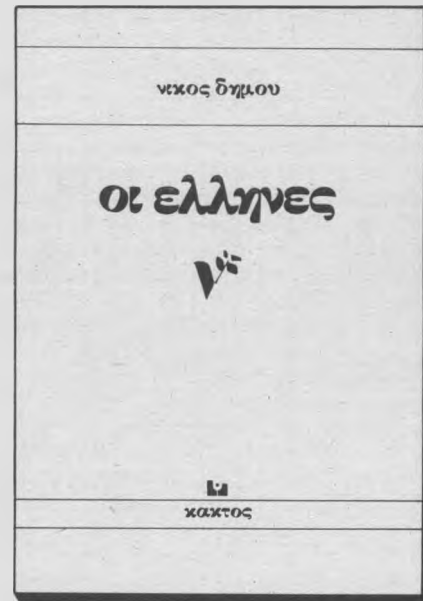
καί γράμματα γνωρίζω

παρούσας τήν ίδια εποχή κριτικής πού ασκήθηκε από εκπροσώπους τής ίδιας τής αστικής τάξης. Ή τέλος, μέ τό νά μήν αποκλείσει τό «λαό» από τά ενδιαφέροντά της κάνει ακόμα πιά αισθητή τήν ασάφεια γύρω από τήν προέλευση, τό λαϊκό ξρεισμα, τήν αντιδημοτικότητα κ.λπ., τών αντιλήψεων πού απαριθμεί.

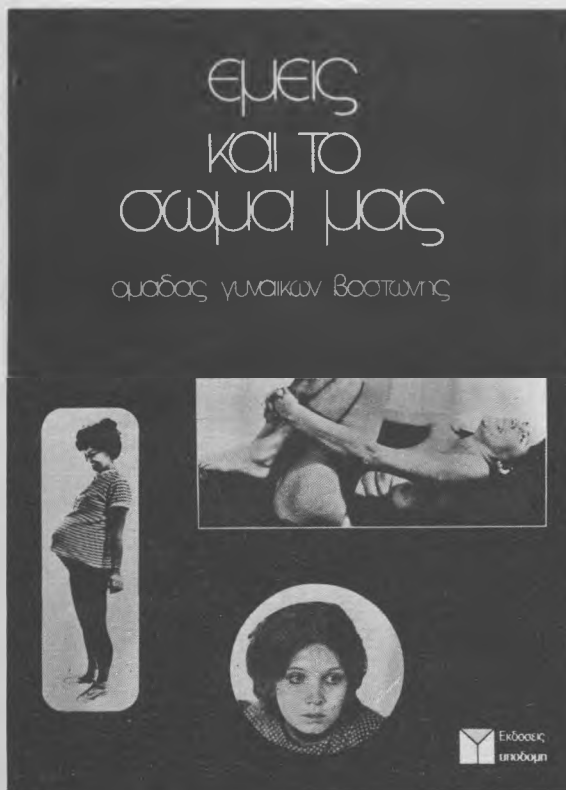
Ή διαρκής κίνδυνος πού διατρέχει ό έρευνητής ενός τέτοιου θέματος είναι ό κίνδυνος τής παραμόρφωσης τού αντικειμένου τής έρευνας του. Πρέπει νά είναι σέ θέση νά τηρεί τή στοιχειώδη απόσταση ασφαλείας από τό υλικό του, νά προβληματίζεται συνεχώς πάνω στό πότε μπορεί καί πότε δέν μπορεί νά παίρνει τοίς μετρητοίς μιά πληροφορία από εκείνες πού αφειδώς τού παρέχονται. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι ό Έλληνας διανοούμενος τού 19ου αιώνα τό τελευταίο πράγμα πού διανοείται είναι πώς θά διευκολύνει τό έργο τού διανουμένου τού 20ου, επομένως δέν έχει πάντα ενδιαασμούς π.χ. νά αναιρέσει σέ μιά σελίδα ό,τι έχει ύποστηρίξει στήν προηγούμενη, κάτι πού είναι θεβαίως ό κανόνας γιά ανθρώπους τής πράξης θεωρητικώς ακατάριστους. Ή άπώτερος στόχος τής έρευνας δέν πρέπει νά είναι, στό κάτω κάτω, ή άποσαφήνιση ή άπομυθοποίηση, αλλά ή περιγραφή καί ει δυνατόν ή έρμηνεία άκριβώς τής μαρτυρημένης ασάφειας τής Μεγάλης Ήιδεας.

Έλλη Σκοπετέα

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ

- Διατροφή
- Γυμναστική καί κίνηση
- Βιασμός καί αυτοάμυνα
- Άφροδίσια νοσήματα
- Άντισύλληψη
- Έκτρωση
- Έπιλογή τής μητρότητας
- Έγκυμοσύνη καί τοκετός
- Έμμηνόπαυση
- Υγεία καί ιατρική
- Συνειδητοποίηση τού έαυτού μας
- Άνατομία καί φυσιολογία
- Σεξουαλικότητα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – 3ης Σεπτεμβρίου 22 – Τ. 5234790

«Μαθήματα οίκιακῆς οἰκονομίας»

ἢ πῶς ὁ συνδυασμός ἀντίδρασης καί ἠλιθιότητας
δίνει ἕνα ἀποτέλεσμα ἀληθινά ἐκπληκτικό

Ἐπιλογή, παρουσίαση:
Τάσος Ἀνθουλιᾶς

Ἑλλάδα. Δέκατο μέλος τῆς ΕΟΚ.
Σχολικό ἔτος 1980-81. Α' Γυμνα-
σίου.

Μάθημα: Οἰκιακή Οἰκονομία.
Τό βιβλίο «ΟΙΚΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟ-
ΜΙΑ» τῆς Βαρβάρας Τρομπέτα
(καθηγήτριας Οἰκιακῆς Οἰκονο-
μίας) ἔχει ἐγκριθεῖ μέ τήν
211.22/13/Γ4459/29-7-80 ἀπόφαση
τοῦ ὑπουργείου Παιδείας. Τά
παρακάτω ἀποσπάσματα ἀπό τό
βιβλίο αὐτό εἶναι ἀπόλυτα κατα-
τοπιστικά:

Σκοπός τοῦ μαθήματος... εἶναι νά
δημιουργήσει μία εὐτυχημένη οἰκογένεια...
Ξεχωριστή θέση στήν οἰκογένεια
κατέχει ἡ οἰκοδόμοισα. Αὕτη ἀποτελεῖ
τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ οἰκογενεια-
κοῦ οἰκοδομήματος, φροντίζει γιά τήν
καλή λειτουργία ὅλων τοῦ οἰκογενεια-
κοῦ μηχανισμού. Εἶναι ἡ «καρδιά τοῦ
σπιτιοῦ», ὅπως τή λένε πολλοί. Μέ τήν
ἀκούραστη φροντίδα τῆς καθοδηγεῖ μέ
τήν ἐμφυτη προνοητικότητα τῆς ἐμ-
πνέει μέ τήν ἐργατικότητα καί τήν κα-
λαισθησία τῆς δημιουργεῖ ἕνα σπίτι χα-
ρούμενο...

ΜΕΡΟΣ Α' ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Ἡ κοινωνικότητα, βασική προϋπόθεση
γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ ἀνθρώπου στή
ζωή... Φυσικά, οἱ καλοί τρόποι εἶναι
ἐκδηλώσεις ἐμφυτης εὐγένειας καί κα-
λοῦ χαρακτήρα, ἀλλά εἶναι πέρα ἀπό
κάθε ἀμφισβήτηση ὅτι συχνά γεννιούν-
ται ἀπό καλή ἀνατροφή καί σωστή δια-
παιδαγώγηση. Οἱ Γάλλοι λένε πῶς ἐκεῖ-
νος πού ξέρει νά συμπεριφέρεται καλά
σέ κάθε περίπτωση ἔχει τό προνόμιο
«νά ξέρει νά ζεῖ»...

Οἱ Ἀθηναῖοι, πρῶτοι ἀπό ὄλους τούς
λαούς, εἶχαν κατανοήσει τή μεγάλη ση-
μασία τῆς κοινωνικότητας. Ἀπέφευγαν
νά ἐμφανίζονται μέ βλοσυρά καί λυπη-
μένα πρόσωπα γιά νά μή δυσαρεστή-
σουν ἢ νά ἐνοχλήσουν τούς ἄλλους...

Συμπεριφορά στό σπίτι... Ὄταν συ-
ζητοῦν οἱ μεγάλοι, τά παιδιά δέν παίρ-
νουν μέρος στίς συζητήσεις τους... Καί,
βέβαια, δέν κάνουν ποτέ ἀδιάκριτες
ἐρωτήσεις... Τό πρῶτο τους καθήκον εἶ-
ναι τό διάβασμα καί ἡ ἐργασία τοῦ
σχολείου, ἀλλά στόν ἐλεύθερο χρόνο
τους μποροῦν κάτι νά προσφέρουν (τό
κορίτσι νά στρώσει τραπέζι ἢ νά γυαλί-
σει τά παπούτσια, τό ἀγόρι νά τακτο-

ποιήσει τό γραφεῖο του ἢ νά ποτίσει τά
λουλούδια τοῦ κήπου κ.λπ.)...

... Οἱ μεγάλοι χρειάζεται νά εἶναι
ἰδιαίτερα προσεκτικοί: νά μήν κανγα-
δίξουν μπροστά στά παιδιά... νά μή
διακόπτουν τή συζήτηση μέ κάποιον
ξένο γιά νά κάνουν παρατηρήσεις στά
παιδιά... νά μήν ἀφήνουν τά μικρά νά
ανοίγουν τίς τσάντες τῶν ἐπισκεπτῶν...

... (Μικροί καί μεγάλοι στό σπίτι) δέν
χρησιμοποιοῦν τά ἐνδύματα πού προο-
ρίζονται γιά τόν περίπατο ἢ γιά τόν ἐκ-
κλησιασμό, ἀλλά εἰδικά γιά τό σπίτι
ροῦχα...

Ὄταν στό σπίτι ὑπάρχουν προσκαλε-
σμένοι ἀγνωστοί μεταξὺ τους, τά μέλη
τῆς οἰκογένειας φροντίζουν νά κάνουν
τίς σχετικές συστάσεις ὥστε νά γνωρι-
στοῦν, καί ὄλους τούς περιποιούνται μέ
τό ἴδιο ἐνδιαφέρον, χωρίς διακρίσεις.
Δέν εἶναι σωστό νά καλοῦνται στό
σπίτι πρόσωπα ἢ οἰκογένειες πού γιά
διάφορους λόγους ἔχουν μαλάσει.

Ὄταν χτυποῦν τήν πόρτα, δέν πρέπει
ν' ἀργοῦμε νά τήν ἀνοίξουμε καί ἀκόμη
περισσότερο δέν ἐπιτρέπεται νά λέμε
«πές πῶς δέν εἶμαι ἐδῶ»...

Ἄν τό σπίτι εἶναι ἰσόγειο, ἡ ἰδιωτική
ζωή τῆς οἰκογένειας προστατεύεται μέ
κουρτίνες στά παράθυρα. Πάντως, εἶ-
ναι ἀπαραίτητο μέσα στό σπίτι νά κυ-
κλοφοροῦμε ντυμένοι μέ εὐπρέπεια.

Οἱ τρόποι καλῆς συμπεριφορᾶς δοκι-
μάζονται ἰδιαίτερα μέσα στό σπίτι κατά
τήν ὥρα τοῦ φαγητοῦ. Στό τραπέζι δέ
συζητάμε ποτέ θέματα δυσάρεστα, οὔτε
διηγούμαστε ἱστορίες μέ ἀηδιαστικές
ἐκφράσεις... Δέν γκρινιάζουμε – κυρίως
τά παιδιά – ἐκφράζοντας τήν ἐπιθυμία
μας γιά κάποιον ἄλλου εἶδους φαγητό...
Εἶναι μεγάλη ἀγένεια νά μυρίζουμε τό
φαγητό...

Πρέπει νά ξέρετε πῶς ἡ γυναίκα μέσα
στό σπίτι δημιουργεῖ πολύ περισσότερα
ἀπό ὅσα μπορεῖ νά φανταστεῖ μέ τή
σωστή συμπεριφορά τῆς. Ὄταν προ-
σέχει νά μιλά πάντα ἤρεμα στά παιδιά
τῆς, ὅταν σερβίρει ἁμορφα τό φαγητό
τους, ὅταν χρησιμοποιεῖ τό «παρα-
καλῶ» καί τό «εὐχαριστῶ», ὅταν δη-
μιουργεῖ χαρούμενη καί γαλήνια ἀτμό-
σφαιρα, ἔχει ἐξασφαλίσει τό σημαντι-
κότερο παράγοντα τῆς ἀπλοῦστευσης
τῶν διαφορῶν οἰκογενειακῶν προβλη-
μάτων, μέ συνέπεια τήν κατάκτηση τῆς
οἰκογενειακῆς εὐτυχίας.

Στόν κινηματογράφο καί στό θέα-
τρο... Στίς βραδινές θεατρικές παρα-
στάσεις ντυνόμαστε ἐπίσημα. Ὅμως δέν
φοράμε μεγάλα καπέλα πού ἐμποδίζουν
τούς ἄλλους νά δοῦν. Ἄν συνοδεύει
ἕνας κύριος, κυρία ἢ δεσποινίδα, πλη-
ρώνει τό φιλοδώρημα τῆς ταξιδέτριας
καθώς καί τό πρόγραμμα καί παραχω-
ρεῖ στή ντάμα του τήν καλύτερη θέση,
πού θεωρεῖται ἐκείνη πού βρίσκεται
πρός τό κέντρο... Δέν ἀποδοκιμάζουμε
τήν παράσταση ἢ τήν ταινία πού δέν
μας ἀρέσει...

Στό λαυφορεῖο, στό τραῖνο κ.λπ...
Εἴμαστε εὐγενικοί μέ τούς συνταξιδιώ-
τες μας ἀλλά καί ἐπιφυλακτικοί. Δέ
σκύβουμε νά διαβάσουμε ἀπό τό βιβλίο
ἢ τήν ἐφημερίδα τοῦ διπλανοῦ μας.

Στό δρόμο. Ἡ συμπεριφορά μας στό
δρόμο ἔχει μεγάλη σημασία, γιατί πολ-
λές φορές γίνεται αἰτία νά κακοχα-
κτηριστοῦμε... Δέν πρέπει νά βγαίνουμε
στό δρόμο ἀτημέλητες... Ἀποφεύγουμε
τ' ἀγκαλιάσματα καί τά φίλια μέ φίλους
καί γνωστούς...

Οἱ κύριοι δέν προπορεύονται, ἀφή-
νοντας μερικά θήματα πίσω τήν κυρία.
Ἄν ὑπάρχουν πακέτα μέ ψώνια, τά
περισσότερα καί βαρύτερα τά κρατά ὁ
κύριος... Ὁ κύριος ὅταν συνοδεύει μιά
κυρία τή βάζει στά δεξιά του, ἐκτός ἂν
βαδίζουν σέ πεζοδρόμιο ὁπότε πρέπει
νά τῆς παραωρήσει τή θέση πρὸς τό
ἐσωτερικό μέρος τοῦ πεζοδρομίου
(πρὸς τό μέρος τῶν σπιτιῶν) ἢ, ἀκόμη,

Ἀριστερά: Ποτέ ἕνας κύριος πού
συνοδεύει μιά κυρία δέν βάζει τό χέρι
στήν τσέπη. Δεξιά: Ἐνας κύριος πού
συνοδεύει μιά κυρία δέν καπνίζει.

καί γράμματα γνωρίζω

Ντύσιμο κατάλληλο για μία δεξίωση αλλά εντελώς ακατάλληλο για τόν περίπατο, τήν εκκλησία ή την εκδρομή.

άν συνοδεύει μία ηλικιωμένη κυρία, πρέπει να της δώσει να στηριχτεί τό αριστερό του χέρι. Δύο κύριοι όταν συνοδεύουν κυρία ή δεσποινίδα τήν τοποθετούν στό μέσο.

Στά δημόσια γραφεία. Όταν πηγαίνουμε σέ ένα δημόσιο γραφείο... τό ντύσιμό μας πρέπει να είναι απλό κι όχι προκλητικό. Στό άσανσέρ του γραφείου όφείλουμε να αφήσουμε να περάσουν πρώτα οι γεροντότεροι και οι γυναίκες...

Αν ή είσοδος επιτρέπεται όρισμένες μέρες και ώρες, δέν έχουμε τήν απαίτηση να τίς παραδιάσουμε πιέζοντας τό θυρωρό ή δωροδοκώντας τον. Μέσα σ' ένα γραφείο δέν βάζουμε τά χέρια στίς τσέπες, δέν μασάμε τσίγλα, δέν άκουμπάμε τά χέρια μας στό γραφείο, δέν καθόμαστε άν δέν μάς προσφέρουν τό κάθισμα, έστω και άν είναι άδειο.

Η εμφάνιση και ό ρόλος της στην προσωπικότητα του άτόμου... Σήμερα, ξέρουμε πολύ καλά τό μεγάλο ρόλο που παίζει τό νερό και ή καθαριότητα του σώματός μας και του περιβάλλοντος μέσα στό όποιο ζούμε, όχι μόνο για τήν προφύλαξη μας από τίς διάφορες αρρώστιες αλλά και για τήν καλύτερη ζωή μας και γενικά για τήν καλή ψυχική μας κατάσταση.

Τά χέρια... Χέρια καθαρά και περιποιημένα είναι στολίδι για τή γυναίκα... Οι κυρίες όταν βάφουν τά νύχια τους θά πρέπει να ξέρουν ότι είναι τρομερά άντιαισθητικό να τά διατηρούν ξεφτισμένα, αλλά μόλις άρχίσουν να χαλούν τά ξεδάφουν και τά περιποιούνται πάλι. Στίς δύσκολες δουλειές χρησιμοποιούμε γάντια για να μην τλαιπωρούνται τά χέρια μας. Μετά τίς οικιακές εργασίες, άφου πλύνουμε τά χέρια μας, τά αλείφουμε με ειδική κρέμα για να τά διατηρούμε μαλακά.

Η καθαριότητα των ένδυμάτων... Ο ρόλος των καθαρών ένδυμάτων στην προσωπικότητα του άτόμου είναι πολύ μεγάλος... Δέν είναι λίγες οι περιπτώσεις παιδιών που έγιναν κομπλεξικά γιατί, καθώς ήταν βρόμικα, τά άποστρέφονταν οι συμμαθητές τους... Γε-

νικά, όταν βλέπουμε κάποιον με άπεριποίητα ρούχα, ή πρώτη μας έντύπωση για τό άτομό του δέν είναι καλή.

ΜΕΡΟΣ Β' ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Υγιεινή των έσωρούχων... Έξαιρετική προσοχή πρέπει να δίνει ή γυναίκα στην επιλογή των έσωρούχων, που διαμορφώνουν τήν σιλουέτα της (κορσέδες, ζώνες, στηθόδεσμοι κ.λπ.). Όταν είναι πολύ στενά παραμορφώνουν τό σώμα. Έπίσης, για τή στήριξη των καλτσών κατάλληλες είναι οι «ζαρτιέρες» και όχι οι «καλτσόδετες».

Περποίηση και συντήρηση της ένδυμασίας... Για τήν ένδυμασία μας... δαπανάμε ένα σεβαστό ποσό χρημάτων. Γι' αυτό πρέπει να τήν προσέχουμε και να τή συντηρούμε... Άλλά και για ένα άλλο λόγο πρέπει να περιποιούμαστε τήν ένδυμασία μας: άπεριποίητα είδη ρουχισμού προκαλούν κακή έντύπωση, μάς κακοχαρακτηρίζουν και μειώνουν πολύ τήν εμφάνισή μας.

Σύγχρονα μέσα καθαρισμού της ένδυμασίας... Σήμερα ό κουραστικός τρόπος πλυσίματος ρούχων με τά χέρια έχει σχεδόν εκλείψει. Σέ λίγο καιρό, ή μπουγάδα δε θά είναι παρά άνάμνηση... Η οικoδέσποινα σήμερα μπορεί, ενώ τό πλυντήριο πλένει τήν ένδυμασία της οικoγενείας της, να ψυχαγωγείται κ.λπ.

Αισθητική της ένδυμασίας... Η ένδυμασία μας είναι ένα μέσο για να ικανοποιήσουμε τήν έμφυτη άνάγκη μας για στολισμό... Τά ρούχα που φοράμε είναι μια έκφραση αισθητικής τέχνης και καλαισθησίας. Γιατί τά ένδύματα έχουν τή δυνατότητα να προβάλλουν τά προτερήματα του σώματός μας ή να κρύψουν τίς άτέλειές του, άκόμα δε να αύξήσουν τήν άκτινοβολία της προσωπικότητάς μας, άν ξέρουμε να τά διαλέξουμε. Γι' αυτό κάθε άνθρωπος και ιδιαίτερα ή γυναίκα, πρέπει να προσπαθει να ντύνεται σωστά.

Μόδα... Καλοντυμένη γυναίκα είναι εκείνη που ξέρει τήν τέχνη να προσαρμόζει τή μόδα στον έαυτό της.

Χρώμα. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δίνουμε στην έκλογή του χρώματος στό ντύσιμό μας, γιατί τό ταιριασμένο στά χαρακτηριστικά μας χρώμα κολακεύει τήν εμφάνισή μας... Δέ συνδυάζονται ποτέ δύο διαφορετικά καρώ ή δύο διαφορετικά ριγέ ή έμπριμέ.

Τό χρώμα πρέπει να ταιριάζει με τήν ηλικία μας. Ηλικιωμένα άτομα δέν πρέπει να φορούν έντυπωσιακά χρώματα, ούτε τά μικρά κοριτσάκια χρώματα σοβαρά και σκούρα.

Σχέδιο... Μέ τό σχέδιο του ένδύματος προσπαθούμε να κρύψουμε άτέλειες άν υπάρχουν, όπως με μια «έβαζέ» φούστα τίς άνοιχτές περιφέρειες ή με ένα κλειστό λαιμό τό προτεταμένο στήθος... Τά πλεκτά και τά ζέρσεϊ, επειδή εφάπτονται στό σώμα, δείχνουν όλες τίς άτέλειες.

Συμπληρώματα της ένδυμασίας... Η έκλογή κάθε είδους «άξεσουάρ» πρέπει να γίνεται πάντοτε με πολλή προσοχή και άπαιτεί καλλιεργημένο γούστο

"Αγορά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ	δρχ.
Ποιήματα, σχέδια και ύδατογραφίες, 1934-1937	320
ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ	
Γραπτά	
ή Προσωπική Μυθολογία	240
Υψικάμινος	120
Ένδοχώρα	150
ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ	
Πεθαίνω σά χώρα	80
Κατάλογοι 1-4	140
ΣΤΡΑΤΗ ΔΟΥΚΑ	
Σχέδια, 1926-1936	700
ΔΙΟΝΥΣΗ ΚΑΨΑΛΗ	
Με μια τρελή σοδειά	έξ.
ΑΛΟΗ ΣΙΔΕΡΗ	
Πλήρης ήμερών	50
ΠΑΝΤΕΛΗ ΜΠΟΥΚΑΛΑ	
Αλγόριθμος	60
ΠΑΜΠΛΟ ΠΙΚΑΣΣΟ	
Τά τέσσερα κοριτσάκια	
(μετάφραση Άνδρέα Έμπειρικού)	130
GEORGES BATAILLE	
Η ιστορία του ματιού	
(εισαγωγή και μετάφραση Δημήτρη Δημητριάδη)	170
ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ:	
ΦΕΝΤΕΡΙΚΟ ΓΚΑΡΘΙΑ ΛΟΡΚΑ	
Τò κοινό —	
Κωμωδία χωρίς τίτλο	
(μετάφραση Κοσμά Ξενάκη)	
GEORGES BATAILLE	
Ο νεκρός	
(μετάφραση Άγγελικής Πέτρα)	

καί γράμματα γνωρίζω

καί αίσθηση του ωραίου... Συχνά τό παραμικρό συμπλήρωμα (μιά γραβάτα, ένα κουμπί, ένα γάντι) πού είναι άταιριαστο, μπορεί νά καταστρέψει ένα σύνολο.

Ή τσάντα. Έκτός άπό τό ότι μās εξυπηρετεί πρακτικά γιατί μπορούμε νά φυλάξουμε ό,τι θά μās χρειαστεί σέ μιά έξοδο, συμπληρώνει τό ντύσιμό μας... Προτιμάτε τίς δερμάτινες τσάντες άπό τίς πλαστικές...

Κάλτσες. Μās προφυλάσσουν άπό τό κρύο αλλά και μās καλλωπίζουν.

Καπέλο. Τό καπέλο προφυλάσσει άπό τόν ήλιο του καλοκαιριού ή τό κρύο του χειμώνα αλλά συμπληρώνει και τό ντύσιμο...

Κουμπιά. Όπως όλα τά συμπληρώματα τής ένδυμασίας χρειάζεται και στά κουμπιά πολλή προσοχή... Ένα κουμπί μπορεί νά παρουσιάσει ωραιό-

Συμπληρώματα τής ένδυμασίας.

τερο ή άσχημότερο ένα είδος ντυσίματος.

Ίδιαίτερη προσοχή χρειάζεται ή έκλογή των κοσμημάτων μας πού πρέπει νά ταιριάζουν μεταξύ τους (όλα χρυσά ή όλα άσημένα κ.λπ.) καθώς επίσης και μέ τό ντύσιμό μας.

Ή κατάλληλη ένδυμασία στις άνάλογες περιπτώσεις... Π.χ. ένα θελούδινο μάξι φόρεμα θά είναι ιδεώδες για μία δεξίωση αλλά άκατάλληλο για μία έκδρομή και ένα τζίν παντελόني ιδεώδες για μία έκδρομή αλλά άκατάλληλο για μία δεξίωση.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1) Ποιά είναι ή σημασία τής καλαισθητής εμφάνισης;
- 2) Τί ρόλο παίζει ή γραμμή στό ντύσιμό μας;
- 3) Τί ρόλο παίζει τό χρώμα στό ντύσιμό μας;
- 4) Γιατί τό κάθε ένδυμά μας πρέπει νά είναι άνάλογο μέ τήν περίπτωση για τήν όποία προορίζεται;

Όδηγίες για τήν άγορά ύφασμάτων και ένδυμάτων... Διάφορα περιοδικά, πού τό περιεχόμενό τους έχει σχέση μέ τήν ένδυμασία, ή κατάρτιση δειγματολογίων, ή επίσκεψη σέ καταστήματα ύφασμάτων βοηθούν τήν οικοδόσποινα πολύ στή γνώση και στή σωστή έκλογή τής ένδυμασίας. Καλό είναι ή προμήθεια των ειδών ένδυμασίας νά γίνεται άπό καταστήματα έμπιστοσύνης.

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Χρήση τηλεφώνου και ή συμπεριφορά στό τηλέφωνο... Στο τηλέφωνο

Τά γουναρικά άποτελούν συμπλήρωμα τής ένδυμασίας για τή γυναίκα.

δέν λέμε ποτέ πράγματα πού δέ θά θέλαμε για κανένα λόγο ν' άκούσει τρίτος. Δέν πρέπει νά τηλεφωνούμε μασουλώντας ή μέ τό τσιγάρο στό στόμα. Πρέπει νά προσέχουμε τίς εκφράσεις μας και νά μιλάμε εύγενικά, διακριτικά, χωρίς νεύρα και θυμούς, μέ φωνή ευχάριστη και χαρούμενη... Στο τέλος μιάς τηλεφωνικής συνδιάλεξης μέ κάποιον άνωτερό μας περιμένουμε νά κλείσει αυτός πρώτα τό τηλέφωνο. Είναι άπρεπές νά τό κλείνουμε έμείς πρώτοι...

Τέλος δέν μπορούμε νά συλλυπηθούμε άπό τό τηλέφωνο, ούτε νά κάνουμε προσκλήσεις για επίσημες συγκεντρώσεις ή επίσημο γεύμα.

Έσωτερική διακόσμηση τής κατοικίας... Καί φυσικά μέσα στό σπίτι ή διακόσμηση είναι θέμα πού πολύ τής οικοδόσποινας.

Πίνακες... Οι πίνακες πού τοποθετούνται σέ ένα τοίχο πρέπει νά είναι του ίδιου είδους (είδη πινάκων είναι έλαιογραφίες, ύδατογραφίες, τυρογραφίες, τέμπλες, χαλκογραφίες κ.λπ.)... Στο

χώλ τοποθετούνται πίνακες μέ λουλούδια ή τοπία συνήθως, στό γραφείο ιστορικού περιεχομένου, άκόμη προσωπογραφίες και φωτογραφίες, τίς κρεβατοκάμαρες θρησκευτικές εικόνες και φωτογραφίες, στό σαλόνι τοπία, λουλούδια, θαλασσογραφίες κ.λπ... Νά μήν κρέμεται ποτέ ένας πίνακας πλάι σέ μιά φωτογραφία.

Λουλούδια σέ άνθοδοχεία... Τά βάζα νά ταιριάζουν στήν ποιότητα, τό χρώμα και τά σχέδια μέ τά άλλα άντικείμενα πού έχουμε τοποθετήσει πάνω στό ίδιο έπιπλο, αλλά και μέ τό χώρο στόν όποιο τοποθετούνται, π.χ. πηλίνα στή κουζίνα, άσημένα ή κρυστάλλινα στό σαλόνι... Όταν μαραθούν τά λουλούδια πρέπει νά τά πετάξουμε.

ΕΡΓΑΣΙΑ

Τί διακοσμητικά άντικείμενα θά χρησιμοποιούσατε για τό στόλισμα ενός σαλονιού και μέ ποιό τρόπο;

Όργάνωση και προγραμματισμός των οικιακών εργασιών... Στήν κατάρτιση του οικιακού προγραμματισμού ή πρωτοβουλία άνήκει στή νοικοκυρά... Δέν μπορεί ποτέ ένα πρόγραμμα εργασίας νά εφαρμοστεί πανόμοιο ταυτόχρονα άπό πολλές νοικοκυρές.

Σημείωση: Οι ύπογραμμίσεις στό κείμενο έχουν γίνει άπό τήν συγγραφέα του βιβλίου. Ή εικονογράφηση (μέ αυτούσιες τίς λεζάντες) άνήκει στό παρουσιαζόμενο βιβλίο.

Τάσος Άνθουλιās

Νεοελληνικά Κείμενα για τό Γυμνάσιο, τόμ. Β΄

άπό Όμάδα Έργασίας, έκδ. Ίνστιτ. Νεοελληνικών Σπουδών ΑΠΘ και Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη Θεσσαλονίκη 1980.

Ό πρώτος τόμος τής σημαντικής αυτής προσπάθειας για καλό σχολικό βιβλίο είχε κυκλοφορήσει τό 1977 (βλ. Ό Πολίτης, 13, Όκτ. 1977, σ. 78). Οι συγγραφείς είναι οι ίδιες: Μαρία Βογιατζόγλου, Άλίκη Γαλλοπούλου, Μαρία-Δώρα Δρακοπούλου, Λουίζα Καζολέα, Δέσποινα Καμπάνη-Δετζώρτζη, Άγλαία Κάσδαγλη, Λίνα Κάσδαγλη, Εύα Κεσίσογλου, Κατερίνα Παπαδημητρίου, Άλση Σιδέρη, Μαρία Χαλκιοπούλου, Ήθη Χρυσού.

Ό δεύτερος τόμος, τό βιβλίο δηλαδή για τό όποιο μιλάμε, είναι συμπληρωματικός του πρώτου, και όπως ακριβώς γράφεται για τούς δύο τόμους στόν πρόλογο εδώ:

«στήν πραγματικότητα πρόκειται για ένα ενιαίο βιβλίο, πού καλύπτει τήν περίοδο 1880-1930».

Ό δεύτερος άνότος τόμος καλύπτει τά 30 πρώτα χρόνια του αιώνα μας. Όπως και μέ τόν πρώτο τόμο, γίνεται μιά σημαντική καινοτομία μέ τό βιβλίο αυτό: εισάγεται στό σχολείο τό μάθημα τής ιστορίας τής νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τά περίφημα Νεοελληνικά Άναγνώσματα του γυμνασίου, συνονθύλευμα κειμένων, ένισχυτικό τής σύγχυσης πού γενικά τό σχολείο καλλιεργεί μέ τόν άνιστορικό του έγκυκλοπαιδισμό, μετατρέπονται εδώ σέ Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας μιάς συγκεκριμένης περιόδου. Ή έκλογή κειμένων δηλαδή γίνεται έργαλειό για ουσιαστικό μάθημα, μέ μέθοδο τήν έπιστημονική προσέγγιση.

Πρόκειται λοιπόν για έκλογή κειμένων κατά συγγραφέα, πού άκο-

καί γράμματα γνωρίζω

λουθοῦνται ἀπό βιβλιογραφία τῶν ἔργων τοῦ συγγραφέα καί ἐπιλογή βιβλιογραφίας μελετῶν καί κριτικῶν γιά τὸ συγγραφέα. Συνοδεύονται ἐπίσης τὰ κείμενα ἀπό γλωσσάρι καί ἀκολουθοῦν γιά τὸ κάθε κείμενο ὀρισμένες ἐρωτήσεις μέ στόχο νά υποβάλουν τή μελέτη καί κατανόηση τοῦ κειμένου. Τό βιβλίο ἔχει ἀκόμα χρονολογικό πίνακα καί εἰσαγωγή. Ἡ εἰσαγωγή, ἐκτός ἀπό τὸ γεγονός ὅτι εἶναι πολὺ καλή, καταφέρνοντας νά συνδυάσει τὴν ἀπλοποιημένη διατύπωση (ἀπευθύνεται «σέ παιδιά 12-15 χρονῶν») μέ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀκρίβεια καί νά κάνει προσιτὰ δίχως τὴν παραποίηση πού συχνά ἐνυπάρχει στὴν ἀπλουστεύση περιήλοκα θέματα, ἔχει ἀκόμα ἓνα πολὺ μεγάλο προτέρημα: ἀποτελεῖ λειτουργικό μέρος τοῦ βιβλίου. Ἡ εἰσαγωγή ἀποτελεῖ τὸν ἱστορικό καμβά τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία ἀνήκουν τὰ λογοτεχνικά κείμενα. Συγχρόνως οἱ ἐρωτήσεις πού ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα παραπέμπουν συστηματικά στὴν εἰσαγωγή πετυχαίνοντας δύο στόχους. Καταρχῆν, ἡ προσέγγιση τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου ἀποκτάει ἐπιστημονικὴ διάσταση καί ἡ σκέψη τοῦ μαθητῆ δομεῖται, ἡ ἐπιστημονικὴ ὄραση καλλιεργεῖται καθὼς συνδέεται τὸ λογοτεχνικό ἔργο μέ τίς ἱστορικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες γεννήθηκε. Συγχρόνως εἶναι βιβλίο τόσο ἀποτελεσματικά καθοδηγητικό, ὥστε ὡς διδακτικό ἐγχειρίδιο ἀποτελεῖ «βοήθημα» ὄχι μόνο γιά τὸ μαθητῆ, ἀλλά μπορεῖ νά ἐξουδετερώσει τίς ἐνδεχόμενες ἀδυναμίες τοῦ διδάσκοντα, ἐνός καθηγητῆ π.χ. διαμορφωμένου μέ τὴ μέθοδο τῶν ἀθλιότητων παραδοσιακῶν νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων. Καθοδηγεῖ: υποβάλλει τὴ σχέση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας μέ τὸ λογοτεχνικό ἔργο γιά τὴν κατανόηση τοῦ ἔργου, τοῦ ὅφους, τῆς τεχνολογίας, τῆς θεματολογίας, ἐπι-

βάλλοντας τὴ συνεχῆ χρήση τῆς εἰσαγωγῆς καί τοῦ χρονολογικοῦ πίνακα. Ἐξοικειώνει μέ τὴν ἔννοια τῆς βιβλιογραφίας, ὑποβάλλοντας τὴν χρησιμοποίησή της καί ἐκπαιδεύοντας ἔτσι ἀνεπαίσθητα (δηλαδή μέ τὸν ἀποτελεσματικότερο τρόπο) τὸ μαθητῆ στὴν ἐπιστημονικὴ προσέγγιση.

Μιά μικρὴ ἐπιφύλαξη θά εἶχα γιά τὸν τρόπο πού γίνεται στὴν εἰσαγωγή ἡ περιγραφή τῶν ποιητῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, πού χαρακτηρίζει φυγὴ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Εἶναι ἴσως ὑπερβολικά ἀπλουστευτικὴ ἡ περιγραφή καί ὑπερβολικά στηριγμένη σέ ἠθικούς δρους ἡ ἐξήγηση μιᾶς στάσης πού τελικὰ καθορίζεται ἀπὸ ἰδεολογικά αἷτια. Εἶναι ὁμολογῶ πρόβλημα δύσκολο νά διατυπῶθῃ σέ μερικές γραμμές.

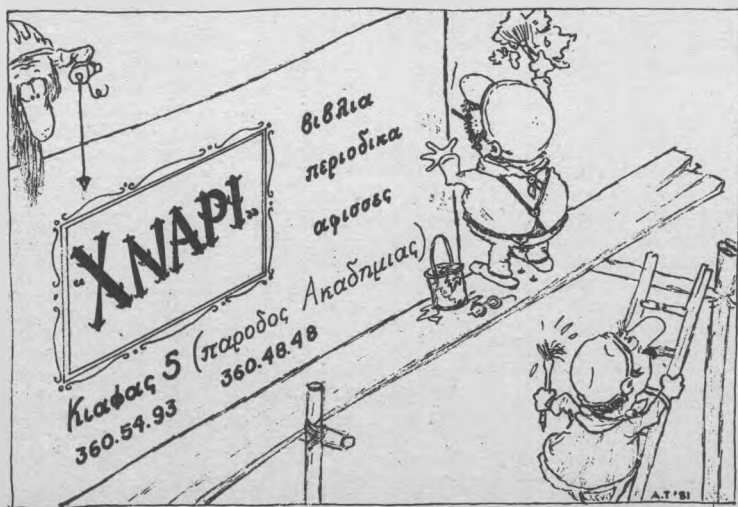
Πρέπει νά ὑπογραμμίσω τελειώνοντας ὅτι θ' ἀποτελοῦσε μεγάλη ἀνανέωση καί ἐκσυγχρονισμό νά εἶχαν οἱ καθηγητές τοῦ γυμνασίου στὰ χέρια τους καί νά χρησιμοποιοῦσαν οἱ μαθητές βιβλία σάν κι αὐτό.

Νά προσθέσω ὅτι οἱ συγγραφεῖς ἔχουν ἐτοιμάσει καί θά κυκλοφορήσει σύντομα ἓνα βιβλίο μέ κείμενα καί ἄλλα στοιχεία γιά τὴ λαϊκὴ παράδοση, καθὼς καί ὅτι ἐτοιμάζουν ἓνα βιβλίο μέ ἐπιλογή ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη γιά τὸ Γυμνάσιο. Τέλος, σκοπεύουν νά συνεχίσουν τὴ δουλειά τους πάνω στὰ νεοελληνικά κείμενα μέ ἀντίστοιχα βιβλία γιά τὸ Λύκειο.

Ἄννα Φραγκουδάκη

Παρόραμα

Ἀπὸ τυπογραφικὴ παρανόηση τὰ ποιήματα τοῦ Νάσου Βαγενᾶ πού δημοσιεύθηκαν στὸ προηγούμενο τεύχος τοῦ *Πολίτη* τυπώθηκαν σάν ποιήματα σέ στίχο, ἐνὼ πρόκειται γιά ποιήματα σέ πεζό.

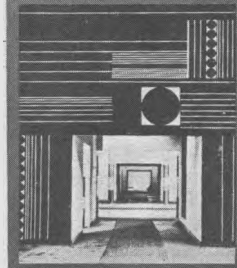

Ἐξάντας Ἑλληνικὴ λογοτεχνία

Ἐξάντας / Ἑλληνικὴ λογοτεχνία
Ντίνος Αρβανίτης
Τέσσερις μέρες γιά τὸ θάνατο
τοῦ Καραϊσκάκη

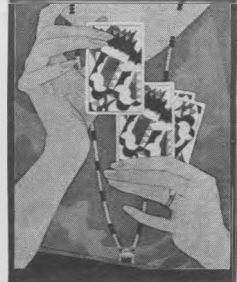
Ἐξάντας / Ἑλληνικὴ λογοτεχνία
Μάκης Συναδινός
Τέσσερα δειπνά στὸν καθρέφτη

Ἐξάντας / Ἑλληνικὴ λογοτεχνία
Ἰουλίτσα Ἰατριδῆ
Τὰ πέτρινα λιοντάρια

Ἐξάντας / Ἑλληνικὴ λογοτεχνία
Πόπη Γερανομάκη
Δέ θγαίνει τίποτα

Κεντρικὴ διάθεση
Κωλέττη 11
Τηλ. 361219-364885

καί γράμματα γνωρίζω

χαιρετισμού, μεταφρ. Άντρεάς Τσάκαλης, έκδ. Όδυσσέας, 1980.

Καλοκέρης Δημήτρης, *Λογοτεχνία και Φωτογραφία*, Μωρεσόπουλος/Φωτογραφία, Άθήνα 1980.

Κουτσούρης Γιάννης, *Δός ήμιν σήμερα*, Διηγήματα, έκδ. Θεμέλιο, 1980.

Λαντάθος Κώστας, *Πορεία*, ποιήματα, εκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Λούλης Βασίλης, *Άπαντα*, Β΄ τόμος, εκδόσεις Κέδρος, 1980.

Λωτρεαμόν, *Τά Άσματα του Μαλντορόρ*, μετάφραση Έλλη Νεζερίτη, Πρόλογος Έντμόν Ζαλού, Έκδόσεις τών Φίλων, 1980.

Μάλμκβιστ Γκουάρ-Κάρλ, *Πύρινο Κατηγορώ*, μυθιστόρημα, μετάφραση Άγάπη Μπωντού, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μανούσακας Γιάννης, *Σαραντα μέρες στην Κέρκυρα*, Χρονικό τής Κατοχής, β΄ έκδοση, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μανούσακας Γιάννης, *Αίθουσα*, μυθιστόρημα, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μαρνέρος Άργύρης, *Χειροκροτήστε*, Έκδόσεις Έγνατία, Θεσσαλονίκη 1980.

Μεϊμαρίδης Τ. Γ., *Άνθρωποι του Θεού*, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μήτρας Μιχαήλ, *Η φανταστική νουβέλα*, Έκδόσεις Έγνατία, Θεσσαλονίκη 1980.

Μιχαηλίδης Γιώργος, *Πέτρος Δαρζέντας*, μυθιστόρημα, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Νικολάου Θεοδόσης, *Πεπραγμένα*, ποιήματα, Κύπρος, 1980.

Ντεγιάκο Άλντο, *Ένα ζευγάρι χαμένα*

γάντια, μετάφρ. Άννα Φωκά, Θεμέλιο 1980.

Ξένος Πάνος, *Θαλασσινοί πυράκανθοι*, νουβέλα, έκδ. Μαυρίδης, Άθήνα 1980.

Πανταζής Προκόπης, *Έθελοντές τής κακουχίας*, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Παπαδημητρίου Έλλη, *Ποίηση, τόμος Β΄*, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Παυλόπουλος Γιώργης, *Τό Σακί*, εκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Πέππας Δημήτρης, *Φωτογραφίες απ΄ τήν τελευταία θλίψη*, ποιήματα, έκδ. Διογένης 1980.

Πίπτας Τριαντάφυλλος, *Τό κίνημα τών γυμνών* (καί άλλα διηγήματα), εκ. Πλέθρον, Άθήνα 1980.

Πορφύρας Τάσος, *Η πέμπτη έξοδος*, ποιήματα, Έκδόσεις Σημειώσεις, Άθήνα 1980.

Γιάννης Ρίτσος, *Μονόχορδα*, Έκδόσεις Κέδρος 1980.

Γιάννης Ρίτσος, *Πάροδος*, Έκδόσεις Κέδρος 1980.

Γιάννης Ρίτσος, *Διαφάνεια*, Έκδόσεις Κέδρος 1980.

Σκούρτης Γιώργος, *Μιά φορά ήταν ένας*, μυθιστόρημα, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Τζούλης Θανάσης, *Αμφίβια*, Έκδόσεις Η μικρή Έγνατία, Άθήνα 1980.

Τσαρούχης Γιάννης, *Ποιήματα 1934-37*, έκδ. Άγρα, Άθήνα 1980.

Φαίτης Βασίλης, *Γράμματα στόν κόσμο*, ποιήματα, Θεσσαλονίκη 1980.

Φόρστερ Ε.Μ., *Ταξίδι στην Ίνδία*, μυθιστόρημα, μετάφρ. Λίτσι Σιούτη - Γεωργίου, έκδ. Πλέθρον, Άθήνα 1980.

κιοκρατική νοοτροπία τών Άμερικάνων πού δέρνανε Έλληνες καίγανε σημαίες προκαλούσαν λαό φερόντουσαν σάν σέ υπόδουλους μέχρι καί χθές δείρανε έναν εργάτη στήν Καβάλα αλείβοντάς τον μέ γράσο (Μηλιάδης) !!!! Έτσι πιστέψαμε ότι θα φρενάρουμε προκλήσεις επικυριάρχων Άμερικάνων καί χουντικών δουλολών πού κυκλοφορούσαν προκλητικά μετά τό σιγμαίο. Κάψαμε-λοιπόν τά αυτοκίνητά τους στείλαμε προκηρύξεις νά φύγουν αλλά δέν άγγίξαμε ούτε μιά τρίχα τους όπως οι Έρυθρές Ταξιαρχίες. Άπλως πιά έντονα εκφράσαμε αντίθεσή μας. Τότε ίσως υπήρχε μέ τόν έντονο αντίχουντισμό αντιαμερικανισμό μιά δικαιολογία γής τέτοιες πολιτικές πράξεις. Τώρα τέτοιες ενέργειες σίγουρα πιασχυρίζουν κίνημα καί εύκολύνουν άστυνομικό κράτος δεξιάς νά χτυπάει Δημοκρατικό λαό. Μέ τή σύλληψή μας όργιαζαν έντυπα δεξιάς λέγοντάς μας άλητες τρομοκράτες έμπρηστές κλπ. Η δεξιά τή δουλειά τής κάνει. Όμολογώ ότι είχαμε δεχτεί έπιπρόσ άπ΄ τόν Πόλε τήν φράζια «Κόκκινος Στρατός» τούς Μπάαντερ - Μάινχοφ κ.λπ. αλλά δηλώσαμε στό δικαστήριο ότι βρεθήκαμε σέ μιά στιγμή όργής καί άγανάχτησης ένάντια στήν αντίδραση καί τούς λακές της καί ότι τελικά άναθεωρούμε μέθοδό μας καί όχι ιδέες μας καί ή μόνη λύση για τόν άγώνα είναι ή μαζική ένωτική λαϊκή πάλη. Προσωπικά τό πλήρωσα μέ ένα χρόνο φυλακή στίς έγκληματικές φυλακές Αίγινας καί 10 μέρες στήν Άσφάλεια Άμπελοκήπων. Σύνολο 5 φορές πολιτικός κρατούμενος στόν λεγόμενο «Έλεύθερο κόσμο». Τελιώνοντας δηλώνω ότι άνήκω στόν χώρο τής Άριστερας καί ότι οι διάφορες ταμπέλες έξτρεμιστή κ.λπ. μπαίνουν σκόπιμα. Τιμάω κάθε άγωνιστή κάθε προοδευτικού χώρου καί κατακρίνω επιβίωση άστικής νοοτροπίας στήν Άριστερά.

Φιλικά - Μάκης Πειθής, σκηνοθέτης

ΖΗΤΟΥΝΤΑΙ... ΒΙΒΛΙΑ

Πρός τό περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ θα παρακαλούσαμε μέσα στίς στήλες σου νά συμπεριλάβεις μιά άνακοίνωση του πολιτιστικού μας συλλόγου.

Ό πολιτιστικός σύλλογος Μεσολόγγου άποφάσισε νά ίδρύσει δανειστική βιβλιοθήκη καί ζητάει τή συμπαράσταση όλων, όσοι έχουν βιβλία πού δέν τούς χρειάζονται πιά.

Η διεύθυνση μας είναι: Έκπολιτιστικός Σύλλογος Μεσολόγγου, Μεσολόγγος Κοζάνης.

Εύχαριστούμε
Τό Δ.Σ. του συλλόγου Μεσολόγγου
Κοζάνης

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ
Άθήνα 20.12.80

Άγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ

Παρακαλώ νά φιλοξενήσεις τήν επιστολή μου σάν άπάντηση στήν επιστολή του Κ. Ριτσιάρδη στό τεύχος σου Νο 38 σχετικά μέ τούς άναρχικούς καί τά γεγονότα του Πολυτεχνείου.

Βασικά συμφωνώ μέ τόν κο Ριτσιάρδη στίς εκτιμήσεις του γύρω άπ΄ τούς λεγόμενους αυτόνομους καί στό τί κακό κάνουν στό κίνημα. Επίσης συμφωνώ ως προς τήν τιμιότητα του νεκρού Κασίμη καί του άγωνιστή Σερίφη χωρίς νά συμφωνώ μέ δράση τους αλλά καί μέ χαρακτηρισμό μου ως άναρχοδιανοούμενου. Δέν υπήρξα άναρχικός ούτε πλασαριστήκα ως διανοούμενος αλλά άπλως ένας σκεπτόμενος άνθρωπος μέ μιά (συμφωνώ) αντιμπεριαλιστική δράση. Έξηγούμαι: Τό 1966 είχα φυλακιστεί σάν φαντάρος στή Λάρισα δύο φορές σάν μέλος μιάς παράνομης αντιβασιλικής ομάδας φοιτητών. Τό 1967 πάλι φαντάρος στό Χαϊδάρι μέλος του αντιδικτατορικού συνδέσμου προφυλα-

κίστηκα δύο μήνες καί μετά από ένορκo διοικητική εξέταση μέ προορίζανε για στρατοδικείο αλλά σώθηκα από έπέμβαση του πατέρα μου (παλιού αξιωματικού του Β. Ν.) καί συγγενών άξιωματικών. Ποτέ δέν πρόβαλα δράση μου γιατί τό 'κανα ό,τι έκανα επειδή τό πίστευα αλλά ήρθαν γεγονότα 75 - 78 πού πήραν δημοσιότητα στόν τύπο καί από κεί άρχισαν νά μου κολλάνε ταμπέλες πότε σάν κρυφοτροσκοπιστή πότε σάν άναρχικό πότε σάν άριστεριστή ή έξτρεμιστή. Η αλήθεια είναι άλλη: Μετά από μιά οργανωμένη πάλη μέσα άπ΄ τό ΠΑΣΟΚ μιά ομάδα μελών του ΠΑΣΟΚ μερικοί άνεξάρτητοι άριστεροί ένας Μαιοικός δύο όπαδοί παραδοσιακής άριστερας ένας καθαρά άναρχικός καί εγώ ίδρύσαμε τήν αντιφασιστική - αντιμπεριαλιστική ομάδα «Κανάρης» (75 έως 76 δράση μας) προϊόν τής σύγχυσης καί θολούρας πού υπήρχε στό κίνημα τής άνυπομονησίας μας για δίωξιμο Άμερικάνων καί τής έπιθυμίας μας νά χτυπήσουμε καίρια τό Χουντικό παρακράτος κάτι πού δέν έγινε στήν μεταπολίτευση. Μάς ώθησε αυτό πού υπήρχε τότε καί τώρα δηλαδή ή άποί-